

NOVUM GLOSSARIUM

COMITÉ DE RÉDACTION

FR. ARNALDI   J. H. BAXTER   B. BISCHOFF   K. KUMANIECKI
Y. LEFEVRE   D. NORBERG   C. SAMARAN

FRANZ BLATT,
DIRECTEUR DE L'ENTREPRISE

NOVUM GLOSSARIUM

MEDIAE LATINITATIS

AB ANNO DCCC USQUE AD ANNUM MCC

EDENDUM CURAVIT

CONSILIUM ACADEMIARUM CONSOCIATARUM

HUIC FASCICULO CONFICIENDO PRAEFUIT

FRANZ BLATT

UNIVERSITATIS ARHUSIENSIS PROFESSOR

Nē-Norma

HAFNIAE

EJNAR MUNKSGAARD
MCMLXVII

*Ce volume a été publié avec le concours financier de l'UNESCO accordé sur la demande du
Conseil International pour les Sciences humaines (CIPSH)*

L. S.

Le présent fascicule est, comme les précédents, le fruit d'une collaboration, réalisée sous la direction de M. Franz Blatt. Les articles ont été rédigés par l'équipe du Comité français Du Cange (MMmes Bautier, Gilles et Duchet-Suchaux, collaboratrices techniques du Centre National de la Recherche Scientifique, assistées par Mme Quéguiner et placées sous l'autorité de MM. Charles Samaran et Yves Lefèvre) et par les spécialistes non lexicographes qu'elle a estimé devoir consulter (MM. André, Bautier, Beaujouan, Gilles, Michaud-Quantin). Tous les articles ont été soumis à l'inspection des membres du Comité de rédaction et distribués aux comités nationaux pour correction.

Les éléments du travail ont été fournis par les comités nationaux du latin médiéval et par des spécialistes les plus divers. Le comité de rédaction tient à remercier M. Hubschmid, Berne, à qui ce fascicule doit de nombreuses citations.

Les Comités nationaux continuent leur travail de dépouillement; des éditions récentes fournissent de nouveaux documents. Un Index complété et refondu est en préparation.

ABRÉVIATIONS

AHDLMA	Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age
ALMA	Archivum Latinitatis Medii Aevi
AASS	Acta Sanctorum
CGL	Corpus Glossariorum Latinorum
DuC	Du Cange Glossarium mediae et infimae latinitatis
EHR	English Historical Review
FEW	Französisches etymologisches Wörterbuch
MGH SS (Script.)	Monumenta Germaniae Historica Scriptores
NED	New English Dictionary
PL	J.-P.Migne, Patrologiae Cursus completus, Series Secunda (Patrologia latina)
REW	Romanisches etymologisches Wörterbuch

a.bourg.	ancien bourguignon	conj.	conjonction	orig.	origine
a.f(r).	ancien français	dimin.	diminutif	orig. inc.	origine incertaine
a.saxon	anglo-saxon	diplom.	diplomatique	part.	participe
all.	allemand	dr.	droit	péj.	péjoratif
cat.	catalan	éd.	édition	pars.	personne
celt.	celtique	ex.	exeunte	phil(os).	philosophie
esp.	espagnol	excl.	exclamation	phys.	physiquement
fr.	français	f(em).	féminin	plusquepft.	plusqueparfait
germ.	germanique	g.c.	genus commune	prés.	présent
gr.	grec	gén.	génitif	pron.	pronom
irl.	irlandais	gramm.	grammaire	q.v.	quod vide
ital.	italien	i.	id est	rhétor.	rhétorique
lat.	latin	ib.	ibidem	s.	siècle
lat.méd.	latin médiéval	inc.	incertain	sc.	scilicet
n.gr.	nouveau grec	indécl.	indéclinable	s.d.	sans date
prov.	provençal	inf.	infinitif	sing.	singulier
skr.	sanskrit	interrog.ind.	interrogation indirecte	spéc.	spécialement
		intr.	intransitif	spur.	spurium (faux)
		i.q.	idem quod	sq.	sequentia
a.	anno	jur.	juridique	ss.	suivantes
abl.	ablatif	liturg.	liturgie	subj.	subjonctif
absol.	absolument	log.	(sens) logique	subst.	substantif
acc.	accusatif	m(asc).	masculin	superl.	superlatif
ad loc.	ad locum	math.	mathématique	s.v.	sub voce
adj.	adjectif	méd.	médecine	syn.	synonyme
adv.	adverbe	metaph.	métaphore	t.	tome
astrol.	astrologie	méton.	métonymie	t.t.	terminus technicus
astron.	astronomie	milit.	militaire	tech.	technique
c.	circa	mor(al).	moralement	théol.	théologie
canon.	canonique	mus.	musique	trans.	transitif
cf.	confer	myth.	mythologie	v.	vide
comp.	comparatif	n(eutr).	neutre	v(ar).lect.	varia lectio
coni.	coniectura	nom.	nominatif		

1. nē (*particule affirmative*) *assurément*: HENR. ARIST. transl. Plato Phedo p. 5,16: neque de iudicio igitur percunctatus es, quo pacto fuit? Ne; hec nempe nobis retulit quidam.

2. nē *particule interrogative enclitique*: 1) *est-ce que?* A) *interrogation simple*: 1) *directe*: WETT. Gall. 18: Tune es Gallus qui prius proiecisti me? AGIUS epic. Hath. 89: me miserum, me infelicem, poterone dolorem umquam mutata solvere letitia? RATHER. prel. I col. 164^c: numquamne vidisti ab aliquo resticulas crui. THIETM. 4,63: scisne quod omnis milicia celestis exercitus se preparat? EPIST. Worm. I 21 p. 43,22: censen (= *censesne*) iuste? ORD. VIT. hist. VII 17 t. III p. 374: cognoscisne me? Presbyter respondit: non. 2) *indirecte*: HRABAN. epist. 57: scripsi...vobis...quare anima dicatur vel quid sit anima necnon et de origine ipsius, utrumne formam habere credatur. GESTA Trev. cont. I 22 p. 195,38: quod utrumne illi licuerit, vos discernite. WALTHARIUS 1277: sitne tibi soli virtus, volo discere in armis.

B) *interrogation double*: 1) *directe*: WALTH. SPIR. Christoph. II 4,85 et 87: Tune meis ductum laribus gremioque refotum/ ad Veneris spumas, insana libido, reducas?/ Anne oblita tibi pudibunde foedera Iudith/ non hoc pacta modo? WIDUK. 1,10: serione hec an ludo ais? 2) *indirecte*: WIDUK. 2,17 p. 81: rege autem interrogante de eo pacem bellumne cogitasset. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 13 p. 615: ipsius quidem in dubium venit, maiorne pigritia an imperitia in hunc me coniecerit dolorem. PETR. ALF. disc. cler. p. 44: volens...turpia verane an ficta fuissent cognoscere.

II) *pour nonne*: FROUM. carm. 30,13: quis vestrum pecus,...si cadit in fontem, citiusne revellere currit?

III) *pas même si, introduit une subordonnée hypothétique restrictive*: WALAHFR. imag. Tetr. 228: non te pretereo, specubusne latebis, Homere.

3. nē I) *particule négative*: A) *ne pas même*: 1) *ne...* quidem: EINH. Carol. 9: hostis...ita dispersus est ut ne fama quidem remaneret ubinam gentium queri potuisset. MIRAC. Genes. Hier. 17: valitudo dirempta est ut nullum ne vestigium quidem...remaneret. LUPUS epist. I 4 p. 26: cum tantus esset propheta, ne responsum quidem divinum tam immani confectus merore promeruit. THANGM. Bernw. 1: familiarius sibi adiunxit ut ne minimum quidem sine eius consultu ageret. WIDUK. 1,6: omnes fundunt, ita ut ne unus quidem ex eis superfuit. 2) *absolument*: ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 887: sed tamen ne hoc diu apud se retinuit. CHRON. Salern. 126 p. 140, 27 W: ut ne unus evaderet (ib. 173 p. 176, 27 W.: et ne unus ex Francis est mortuus. GUILL. CANT. Thom. II 7^D p. 165: minutus ne unam guttam fleumatis...supernatare videbat). EPIST. Meginh. 37 p. 236,24: quod ne dici fas est. GUILL. CANT. Thom. II 17 p. 174: ne gutta sanguinis ulterius effusa est.

B) *dans les propositions indépendantes pour exprimer la défense ou le souhait négatif*: 1) *devant un impératif*: WALAHFR. Wett. 339: si pauca addam, ne spernite, queso. CARM. libr. II A 5,7: nomen ne quece, sodalis. 5 GERALD. prol. 16: ne despice verba libelli. EKKEH. IV bened. I 31,10: ne fle, Laurenti. 2) *devant un subjonctif*: WETT. Gall. 12: Domine Jesu Christe...ne existimes meritis meis. THEODULF. carm. XXVIII 275: sed ne actus nostros discretio linqueret alma. HRABAN. carm. 9,41: ne occursus sevens noceat, ne Tartarus ardens/ missus sed lucis ducat ad astra poli. RICHER. II p. 90: hoc facinus ne parvipendatis. GERH. AUG. vita Udalar. I p. 387: 'ne turberis' inquit 'animo, o frater'. PETR. ALF. disc. cler. p. 14: ne timeas hoc. HENR. ARIST. transl. Plato Phedo 57,11: 'o bone' inquit Socrates, 'ne magna dicas'. OTTO FRIS. gesta 1,5: in die bonorum ne immemor sis malorum. 3) *devant un indicatif (e con. vix probabili)*: CHRON. Salern. 186: ne Stigias spiritus intrat aquas.

C) *dans une proposition finale ou consécutive*: THIETM. 4,40: ut hoc ne fieret. ib. 6,73: ut Dominus, cui nullum latet secretum, ne huic neque mihi hoc imputet. GERH. AUG. vita Udalar. 6: ut deinceps a norma iusticie ne deviant. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 303: ut ne quid nimis sit. SUGER. carte 11 p. 360 (a. 1145): ita ut ne de villa sua...exeant. 25

II) *conjonction*: A) *introduit une complétive négative*:

1) *après un verbe de défense*: PASS. Quir. Teg. 8: quare precepit nobis dominus papa, ne rumpemus signacula? BERTHOLD. CONST. annal. a. 1070 p. 274: interdixit eis ne omnino communicarent ei. 2) *après un verbe d'empêchement*: CAND. FULD. Eigil. I 23 p. 233,2: videat, ne cadat. HRABAN. epist. 41 p. 480: nescio quid obsit, ne eorum usus hominibus deserviat. AGIUS comput. 1,33: et ne forte minus gnaris hic quilibet error / proveniat, factis consulo versiculis. WIDUK. 3,50: rogat, ne ei molestiam inferret. THIETM. 1,25: nonne, inquit, predixi, ne sic faceres? GUILL. PICT. gesta p. 88,37: suos...obtestans et obsecrans ne quererent alium. 3) *après un verbe de crainte*: LIUTG. Greg. 12: metuit vir ille,...ne perderet celestia. AGIUS vita Hath. 11: cunque...stupida timeret, ne in fluvium subtercurrentem decideret. RAYM. POD. 20 p. 299: metuebant vero Sarraceni ne per noctem civitas a nostris corripereetur. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 32 p. 629: metuens Raimundus/ ne sibi neve suis desit qui dimicet hostis. 45 *spéc.* ut ne: DOC. Port. Part. 80 p. 69 (a. 1102): et ideo pertimesco, absit Domine, ut ne veniat michi mors. 4) *après un verbe de délibération*: ERMENR. Sval. 9 p. 160,29: coepit...rogitare, ne hoc alicui hominum usque anime sue exitum dixissent. ACTUS pont. Cenom. p. 172 (IXe s.): reputantes intra se ne forte pro hoc eum illic Dominus direxerit. THEOD. PALID. annal. a. 1121 p. 77,9: cepit in animo suo reputare, ne forte comes suus...aliquid secum detulisset.

B) *pour que ... ne ... pas, afin que ... ne ... pas:*

1) *suivi du subjonctif:* EIGIL. Sturm. 7: ad tutamen animalis sui, ne fere... illud devorarent. AGIUS vita Hath. 9: esuriebat, ne pauperes esuriant. RICHER. II p. 18: custodes, ne quis effugiat, deputat. WIPO gesta epist. p. 3: scribere oportum existimavi, ne lucerna lateat sub modio, ne solis radius sit in nubilo, ne virtus memorialis obducatur oblivionis rubigine. *avec ut:* ANON. gesta Hung. c. 10: tunc duces Ruthenorum... ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos in obsides dederunt. *annoncé par un corrélatif:* IVO epist. I p. 42 (a. 1092): ad hoc enim vobis septa monasterii facta sunt, ne mundi amatores intra castra mundum fugientium recipiatis. HUGO S. VICT. didasc. VI, IV p. 122,2: oportet ergo ut et sic sequamur litteram, ne nostrum sensum divinis auctoribus preferamus. 2) *suivi de l'indicatif:* LIB. de appar. Mich. 2: sed ne ultra cruptam intrare ausi sunt, pre foribus orationi vacabant. WIPO gesta 28 p. 46: presidio locatus fuerat, ne dux Ernestus et assecutores sui nimium alacres effecti sunt.

C) *de sorte que, pour ut non, exprimant la conséquence:* DIPL. Henr. III 157 (a. 1046): ut... canonici ita libere predicta teneant bona, ne episcopus ullam potestatem habeat aliquid inde... tollendi. DIPL. Henr. IV 318 (a. 1079): ita tamen ne de nostra potestate exeat. GILLEBERT. virg. 15,4: tu tamen sic videas, ne possint nocere. GUILL. MALM. Glast. eccl. p. 40: sanctus David ita linguarum gracia ditatus est, ne inter barbaros interprete egerent. TRAD. Teg. 252 (a. 1147): delegavit predium... in manum Chönradi abbatis taliter, ne ulli in beneficium tradatur. EPIST. Wibald. 455 (a. 1157): tanta corporis invalidudine pregravatum, ne ultra posset procedere.

D) *ne dicam, pour ne pas parler de:* GUILL. PICT. gesta p. 78,33: mira celeritate, ne dicam trepida fuga, cum immanibus exercitibus dilabuntur. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 300,22: nemo, ne dicam eques, pedes saltim. OTTO FRIS. gesta 1,32: ut unusquisque, ne dicam manifestis illum contradictionibus exasperare sed et occultis susurriis lacerare nefas arbitretur.

E) *pour nec, dans une énumération:* RECEPT. B. XXXIX p. 49: enula folia non tusa ne perpisata superinposita tumorem et dolorem tollit. ANNAL. Camald. 223,11 (a. 1017): non impedimus nobis nullum precium ne auneild set oratione.

F) *pour qui non ou talis qui non:* CARTUL. Clun. I p. 4 (spur. XIIe s.): hec ideo tam subtiliter ordinavimus quia modo raro inveniuntur monachi, ne aliquem sollicitudinem habeant, nisi in servitio Dei.

4. ne si = nisi, v. nisi.

[nealis *faute pour vineale, vigne:* COD. CAVENS. I 207 p. 266,7 (a. 960)): ipsam rebus... hec sunt: curtis, hortalis, vineis et -is]

neane *indécl.* [vocalise d'origine byzantine] (mus.)

noeane, *formule de solmisation des modes ecclésiastiques:* TROP. Winch. p. 63: -e, autentus tritus. v. neno et noeane.

neapolis, -i f. [gr. ἐννεάπολις] *faute pour enneapolis région groupant neuf 'civitates':* UGUTIO s.v. polis: -is... id est regio continens sub se novem civitates.

nebella, -c f. [dimin. de nebula] *nuage:* ODO CLUN. occ. p. 62: quos non tam densis cecat glaucoma -is.

nebodus, -i m. v. nepos.

nebos, -tis m. v. nepos.

nebotus, -i m. v. nepos.

nebris, -dis f. *peau de lynx ou de cerf:* AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 26: -s, sceat vel heortes hyd. ANGL. Sax. vocabul. II p. 86: -s, naesc. oððe heorþa. PAPIAS:

-s, corium Diane quia cum cervo pingitur. -s, pellis lyncum vel corium corvi. UGUTIO: -s, -dis, id est pellis lincis et cervi. WALTH. MAP nug. cur. p. 79,29: -dem habens pectore stellis stellatam. ib. p. 163,32: mittere vinum, escas, argentum, aurum, anulos, -des a sinibus

20 uxorum raptas. nebula, -c f. *forme nucula:* GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,49. 1) *brouillard* (UGUTIO s.v. nubo: item a nube, hec -a, unde illud: exhalant valles humide -as que ascendentes sursum nubes fiunt. GIRALD. topogr. I 6 p. 27: dum enim adhuc collibus incumbunt, -e nuncupantur; altius elevati et a terreno contagio libere sublimati, nubes vocantur): ANNAL. Fuld. II a. 887 p. 107,6: Deus... monasterium... et ipsam civitatem -a densissima... circumdedit, ita ut neutrum invenire... 30 potuissent. DECRET. Frision. A⁴ 2 p. 43,19: si... illa tenebrosa -a et frigidissima hiems in ortos et in sepes descendit, tunc transit quilibet... in suam curtem. *spéc., au pluriel:* RAYM. POD. I p. 236: tantam spissitudinem -arum... ut palpare et per motum remove

35 eas a nobis aliquatenus possemus. HIST. de via Hier. 5 p. 175: ambulaverunt per obscura loca propter -as, que erant tam dense ut vix paululum longe conspicerent. 2) *nuage:* a) *au propre* (UGUTIO s.v. nubo: sunt proprie nubes celi, -e terre et circa terram): WALAHFR. carm. 5,5,38: per lumina solis / qui -as pluviumque diem redeunte sereno / purificat. HILDEGARD. caus. p. 41,14: in quisbusdam enim montibus... quedam -a primum nigra ascendit, que postea cum se dilatat, turbilenta fit. 45 GODEFR. S. VICT. microcosm. 168 p. 187,25: solis adiuta calore in nubes aut -as aut in aliud elementum aeris resolvatur. b) *par analogie (en parlant d'un nuage de poussière):* APPEND. de Ursmari pred. (AA. SS. Ben. III 1 p. 258): densavcrat aerem equorum -a. ALAN. 50 INS. Anticlaud. IX 4 p. 185: pulveris insurgunt -e. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XV 5 p. 667: pulveris equorum pedibus agitati -a. *en parlant d'une grêle de pierres:* RAYM. POD. 8 p. 250: sagittarum rabiem et saxorum undique -am... sustinuerunt. *en parlant du*

sang: ROB. MON. REM. hist. Hier. IX 8 p. 868: exhalantes calidi cruoris -as. c) *nuée liée à la manifestation de la présence de Dieu dans l'Ancien Testament et le récit de la Transfiguration*: SEQ. incd. 53,50,5: hec est -a festinans universa medicinans. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1134^B: operuitque nubes tabernaculum... qualem decebat presentiam Dei. Et ad -e elevationem illius, deinceps moverunt castra. ACARD. ARROAS. templ. Salom. 395: cum exirent sacerdotes extra sanctuarium, / -a replevit totum domus edificium. ALAN. INS. dist. col. 872^C: in monte Sina *Dominus* apparuit in -a et precessit Israel in nube. d) *au figuré*: Hist. Hier. II 12 p. 561: aspersam Joppitis tristitie et doloris -am presentia sua detergit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XV 5 p. 664: detersa omni interiecti rancoris -a. e) *par métaphore*: GERARD. MORES. delib. p. 181: hi (sc. *pseudoprophete*) sunt -e sine aqua et -e turbinibus exagitate.

3) *fumée*: a) *au propre*: ISO Otm. 1,6: magna odoris suavitas in basilica sancti Galli circumquaque diffusa... quasi in modum -e volitando redundari comperta est. OTTO FRIS. gesta 2,34: locis tristibus erumpentibus et exhalantibus -is totus vicinus crassatur aer. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1443^C: vapor -e de thure consurgebat. HILDEGARD. epist. I 68 col. 288^B: hortum studiose colebat sed -a superveniens illum arcfaciebat. HELM. 106 p. 208,30: mense enim Augusto pestifere -e in partibus illis consurgere dicuntur. *spéc., en parlant de l'haleine*: ORD. VIT. hist. VIII 17 t. III p. 372: exhalans de naribus suis proiecit -am ingentem veluti longissimam quercum. b) *au figuré (péj., en parlant du péché)*: BRUNO QUERF. frat. 13 p. 734,4: quem fetorem peccatorum putres carnes etiam prima die densa -a ministrare solent.

4) *obscurité*: a) *au propre*: CAND. FULD. Eigil. II 25,14: ultimus ille dies -e, clangoris et ire. HRABAN. carm. 39,77,4: dies ire et vindicte, / tenebrarum et -e. VITA Phil. Cell. 8: dixit sepe in nocte in eodem oratorio inter -as que ibi propter suam negligentiam sepe fiebant, se...vidisse columbas. b) *au figuré*: HRABAN. univ. 11,20 col. 329^A: mystice -a significat aut obscuritatem scripturarum aut erroris caliginem. ib. col. 329^C: -a velamentum mysteriorum Dei quod doctores sancti meditando scrutantur. WALTHARIUS 243: noris me nihilum simulata mente locutum / nec quicquam -e vel falsi interfore crede. GUIBERT. Nov. vita I 5 p. 17: neque coniecturarum nostrarum -is et alios involvamus. *d'où ignorance*: ALAN. INS. dist. col. 872^D: dicitur ignorantia (sc. -a). c) *ténèbres, apparence trompeuse*: LIUTG. Greg. 4: omnes -as effugarit infidelitatis et heretice pravitatis. WALAHR. carm. 5,28,10: exclusis inscitie -is. CONCIL. Carisiac. p. 778,32: simplicem ecclesiastice observationis cultum fallaciarum -is involvere. PASS. Ursule 6: omni -a prioris turboris fugata.

EPIST. Tegerns. I 101: precordia meroris -a detersa. LAMB. HERSF. LULL. 9 p. 319,8: cum inter vigiliam et adultam quietem prima... somni -a oculos eius pressisset (*sonmeil léger*). IVO epist. I p. 284 (a. 1098): oculos videntium etiam medicorum vaniloquiorum suorum fumo promissionum suarum -is intenebrare. CARTUL. episc. Halb. 137 p. 103,45 (a. 1114): ut posteris nostris omnis ignorantie -a tollatur. ANNAL. Magd. a. 1037 p. 171,1: ab imperatore de quadam infidelitatis -a notari. CARTUL. archiep. Magd. 367 (a. 1180): ne factum nostrum... aliqua -a oblivionis valeat obtenebrare. ALAN. INS. Anticlaud. VI 137 p. 145: et omnes / erroris pellit -as. d) (*en langage de théologien*) *apparence trompeuse du corps qui voile l'esprit*: PETR. CELL. epist. I 57 col. 483^D: corporum -a obstat, ne se vicissim meus et vester spiritus sublatis impedimentis clare videat.

5) *trouble de l'esprit*: WALTH. SPIR. Christoph. II 4,126: leticiam revocate animis mestumque timorem et -as religate procul nihil ecce pericli est. HILDEGARD. phys. 7,20: canis molle et non forte cerebrum habet, et illud interdum de malis -is tangitur.

6) *faute, péché*: SEQ. ined. 69,67,3: pro gravi Adae protoplasti -a.

7) (*méd.*) *nuage, trouble (dans les urines)*: COLL. Salern. III p. 5: apparet in urinali... quandoque in superficie et dicitur nephylis sive -a, id est super stans, quia quasi desuper natat in urina.

8) *pâtisserie légère, espèce d'oublie*: CARTUL. Brivat. 106 p. 123 (a. 1011—1031): habet concessum ubladas et -as et pigmentum. UDALR. consuet. Clun. I 49 col. 696^C: ea que in ferramento characterato de conspersione farine tenuissime fiunt, et ab hominibus Romane lingue -e, a nostratibus appellantur oblate. CARTUL. templ. Dozenc. C. 10 p. 268 (a. 1132): servitium est solummodo pigmenti et -arum et corbellorum. MONAST. Angl. VI pt. III p. 1182 (c. 1170): sacrista in cena Domini, sumptibus suis,... tam in -is quam in vino, cervisia et vasis, et aqua ad ablutionem pedum (cf. Raine, *Historians of the Church of York* III 77). BERNARD. MORL. consuet. Clun. 2,12 (*éd.* Herrgott p. 302): ea que in ferro characterato de conspersione farine fiunt tenuissima, que vocantur -e. COLL. Salern. V p. 208: panis pro vomitu sic fit: farina cum lacte titimalli commisceatur, vel cum succo ellebori albi, admixto melle vel zuccharo et fiant inde oblate vel -e. CARTUL. Anian. p. 240: in festis annalibus... unicuique III -as. v. *neila et neula*.

nebularius, -i m. [nebulam] *pâtissier, fabricant d'oublies*: CONST. domus reg. p. 131: De -o. -us consuetudinarium cibum, et III ob. homini suo in die.

nebulator, -is m. [nebulam] *marchand d'oublies ou de friandises(?)*: PETR. BLES. epist. 14 col. 49^A: regis enim curiam sequuntur assidue histriones, candidatrices, aleatores, dulcorarii, caupones, -es, mimi.

nebulosco 3. [nebula] *couvrir de nuages*: JOH. ALT. arch. VIII 314 p. 369: nec speculum longi -it temporis umbra.

nebulo, -nis *m.* 1) *charlatan, trompeur* (PAPIAS *s.v.*: -o, -nis, glutto, vanus, obscurus, mendax, inductor, illudens, fallax. UGUTIO *s.v.* nubo: hic -o, lector, quia vanus est et ut nebula cito evanescit): RATHER. prel. 5 col. 291^B: bromios quam philosophos, -nes quam veraces...amplectuntur. id. epist. 3 p. 22,12: iste vero magnus -o qui sub ovina pelle lupum conatur tegere rapacissimum. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 91 p. 604,11: ministrantibus, mimis, -nibus, gartionibus, scurris et ioculatoribus...satisfecit.

2) *vaurien*: EINH. ? pass. Marc. 2,2: arcam...aperuit et illi nequissimo -ni auferendi ex ea quod vellet... potestatem fecit. AUDRAD. carm. p. 98 v. 270: cecatus presul -nis plenus amici / dixit. HILDEB. flor. asp. col. 1441^A: fons quorum fallit rigidos mentita Catones / quos accusat opus, quos vita probat -nes. RUP. TUR. Inc. 12 col. 344^B: qui nescio quem -nem illius fortis armati satellitem...de isto atrio...foras eiecerunt. ORD. VIT. hist. IV 8 t. II p. 224: nobiles puelle despicabilium ludibrio armigerorum patebant et ab imundis -nibus oppresse deccus suum deplorabant. PETR. CANTOR verb. abbrev. III col. 29^D: -num et lenonum turba constipatus, scolas Xenocratis intravit.

3) *vaniteux, fanfaron*: WALTHARIUS 555: non assunt Auares hic, sed Franci -nes/ cultores regionis (*voir Strecker et Fickermann ad loc.*)

4) *proxénète*: GALAND. REGN. prov. 160 p. 95: filiasque suas prostituentes -nibus vendunt.

nebulonitas, -tis *f.* [nebulo] *fourberie, charlatanisme*: GUIBERT. NOV. pign. sanct. col. 621^C: eorum quos a rabie declamandi rabulos Hieronymus vocat mendaciis quotidie cernimus alieni marsupii profunda nudari. Quorum tanta -te concutimur, tanta divinatorum adulatione ferimur ut...scurras...liguriendo exsuperent, corvos ac picas importuna garrulitate precedant.

nebulositas, -tis *f.* 1) *nébulosité, excès d'humidité*: HUGO S. VICT. quest. ined. 53 p. 60: ascendet enim ignis ille quantum ascendit diluvium, scilicet quindecim cubitos super cacumina montium et purgabit -tem huius aeris inferioris qui dicitur celum et deformitatem terre renovabit. 2) (*par métaphore*) *ignorance*: GERARD. MORES. delib. p. 117: ad incognitas, inauditas autem nationes orbis terrarum Apostolice predicationis splendor directus est, ut...deduceret talium -tem per illorum splendorem ad Christum.

nebulosus, -a, -um 1) *adj.*: A) *nuageux, brumeux*: WANDALB. creat. mund. 56: -am / speram nubiferamque. DICUIL. mens. p. 40: sequitur Nivaria aere -o et coacto ac, propterea, semper nivalis. GESTA Alber. 318: mane sequens totum valdeque fuit -um HILDEGARD. caus. p. 97,3: in -a et humida temperie aeris. id. phys. 1,13,

col. 1134^C: ab humida et a -aura se observet quia hec humiditate sua pulmonem ledit.

B) (*par métaphore*) *qui a l'aspect d'un nuage*: JOH. SCOT. hier. Dion. 1 col. 136^A: in humana videlicet effigie, in...ignea, -a, electrina.

C) *obscur, sombre*: 1) *au propre*: GERARD. MORES. delib. p. 157: ut luceant in mundo, quemadmodum lucivome in loco facule -o. UGUTIO *s.v.* nubo: -us, -a, -um, obscurus. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1402^A: Ophel enim est nomen turris -e que non longe erat a templo (v. Vulg., Micha 4, 8). 2) *par métaphore*: JOH. SCOT. hier. Dion. III 3 p. 253: purgat humanos animos ab omni -a caligine qua impeditur oculus mentis. WIPO gesta prol. p. 6: -o velamine carnis exuta multo liberius eadem vivacitate perfruatur. HONOR. AUG. cogn. vit. I 1 col. 1006: hic quilibet invidus -a facie mihi fortassis occurrit. 3) *au figuré*: WALAHFR. Carol. prol.: regni a Deo sibi commissi -am et...pene cecam latitudinem... luminosam reddidit. VITA Conr. Const. 17: -am patriam nostram illuminari disponebat.

D) *vapoureux*: VITA Rom. Jur. p. 141,38: reductis namque -i tecminis vestimentis.

E) (*au figuré*) *faux, erroné*: CONCIL. Carisiac. p. 780,33: remota omni -i dogmatis vanitate.

F) (*au figuré*) *troublé, agité*: CASUS Gall. cont. 7: cum autem -a fortuna Kerhardo per omnia preluderet. HILDEGARD. epist. I 68 col 288^C: hortus iste initium tuum erat, quod primum per variam vicissitudinem aliquantum -um fuit.

II) *subst. n. plur., ombre, obscurité*: HYMN. Sangall. p. 94: lux oritur gratissima / noctis inter -a.

nebulum, -i *n.* [nebula] 1) *obscurité*: HROTSV. gesta 556: nox...obtegit rursum -o terram tenebroso. 2) (*méd.*) *petite tache de la cornée*: RECEPT. B. XXII p. 45: ad albugines et -a oculorum. 3) (*au figuré*) *trouble (d'une passion)*: CONST. I 207 (a. 1162): deterso tocius rancoris -o.

nebulus, -a, -um *obscur*: UGUTIO *s.v.* nubo: -a, -um, obscurus.

nec *forme nenc*: DOC. Amiat. XVII 99,36 (a. 1014).

I) *adv. de négation*: A) *i. q. non, négation qui porte*:

1) *sur un verbe*: HRABAN. carm. 39,8: non tres deos, nec profero, / sed unum deum predico. RIMB. Ansc. 38 p. 72: -c silentio quoque pretereundum arbitramur.

2) *sur un adjectif*: RICHER. II p. 20: -c moratur B. et...terram tyranni occupat. RUOTG. COL. 33 p. 33: ut, qui non laborat, -c manducet. THIETM. 7,51: et ille: '-c pontem hunc...preterire volo'. MIRAC. Eupli 330,21: -c pretereundum est... unum de multis reticere miraculum. ORD. VIT. hist. XII 31 t. IV p. 432: clarescentibus culpis, iudicio synodi depositus est; unde -c in catalogo pontificum computandus est. OTTO FRIS. gesta 2,25: quia -c licet. CARTUL. Naumb. 371 (a. 1192): cum tempore crevit amor, qui -c est summus. 2) *sur un adjectif, gérondif*,

3) *sur un adjectif, gérondif*: RICHER. II p. 20: -c moratur B. et...terram tyranni occupat. RUOTG. COL. 33 p. 33: ut, qui non laborat, -c manducet. THIETM. 7,51: et ille: '-c pontem hunc...preterire volo'. MIRAC. Eupli 330,21: -c pretereundum est... unum de multis reticere miraculum. ORD. VIT. hist. XII 31 t. IV p. 432: clarescentibus culpis, iudicio synodi depositus est; unde -c in catalogo pontificum computandus est. OTTO FRIS. gesta 2,25: quia -c licet. CARTUL. Naumb. 371 (a. 1192): cum tempore crevit amor, qui -c est summus. 2) *sur un adjectif, gérondif*,

participle passé: ANNAL. Xant. a. 865: -c mirum, si ipse... omnibus bonis privaretur (Thietm. 8, 26. GUILL. PICT. gesta p. 70,30. OTTO FRIS. gesta 1,61 p. 87). RICHER. II p. 90: -c moratus, premissis centurionibus, ibat. CHRIST. Wencesl. 88: humillimus et omnium monachorum -c dicendus infimus. GUILL. PICT. gesta p. 82,35: imo -c multe in eum vindicte compos. 3) *sur un substantif*: CAND. FULD. Eigil. II 12,22: -c mora continuo, dextra innuit ipse nitenti (AGIUS vita Hath. 13. POETA SAXO 1,59. OTTO FRIS. gesta 2,21). WALTHARIUS 1333: -c mora -c requies, bellum instauratur amarum. OTTO FRIS. gesta 2,12 p. 114: quia -c personis sed ecclesiis... a principibus tradita sunt. ib. 2,34 p. 142: -c dubium quin civis ad obedientiam pontifici... venisset. 4) *sur un pronom ou un adjectif indéfini*: VITA Liutb. 35 p. 41,7: -c ullus... hominum michi aliquid de eius obitu referebat. DIPL. Conr. II 187 p. 249,28 (a. 1033): -c ulla impediende causa. SUGER. carte 11 p. 361 (a. 1145): -c quisquam terram... excolendam suscipiat. ACTA pont. Rom. Gall. IV 187 p. 331 (a. 1177): -c aliquis ibi potest edificare molendinum. 5) *sur un adverbe*: WETT. Gall. 27: -c digne tacendum reor. WALAHFR. imag. Tetr. 144: -c frustra. WALTHARIUS 1420: -c solum me sed cunctos supereminet armis. RICHER. II p. 24: -c multo post. DIPL. Henr. III 114 (a. 1043): -c iuste. FULCH. hist. Hier. III 59 p. 814: conditor omnium facit ea, immo -c minus sunt utilia (cf. sens II)C)5). ORD. VIT. hist. VIII 16 t. III p. 363: sed -c sic oppidaneos ad libitum suum coarctavit. *spéc. et nec = nec*: CARTUL. Januens. p. 15,4 (a. 965): et -c nobis liceat nolle quod volumus. CARTUL. Bund. 213 p. 169,36 (a. 1096): et -c michi liceat ullo tempore nolle quod volui.

B) *i. q. ne quidem, pas même*: VITA Severi Neap. p. 272,14: admirabilis clementia Dei, qui -c pontificem suum in minimo contristare voluit. LIUTG. Greg. 9: qui -c minimi verbi lesionem absque ultione... ferre valemus. WETT. Gall. 29 p. 273: ut -c minimum quod solebat alimentum cibi sumeret. LUPUS epist. I 1 p. 2: qui -c primordia notitiae contigissem. RUD. FULD. mirac. 4: ita sanum, ut -c signum aliquod in eo pristinae debilitatis remaneret. POETA SAXO 3,21: nam furor hostilis voluit -c parcere sacris edibus. ATTO VERC. press. p. 326, 19—20: quod *iudicium* -c in ipsis *laicis* etiam omnino adprobatur. ADAM BREM. p. 45,2: ante quarum impetum -c armati reges subsistere poterant. LAMB. ATREB. prim. scd. col. 638^A: sed dominus papa -c huic petitioni assensit. GALL. ANON. chron. p. 418 (= 47,1 M.): Kazimiri... milites -c unam dimidiam (*sc. legionem*) adimplebant. ACTA pont. Rom. Gall. II 79 p. 164 (a. 1154): sed -c in secundam vocationem episcopus suam presentiam exhibuit. *avec le même sens l'expression nec quidem*: WALAHFR. Wett. 210: ut -c signa quidem parvi videantur ocelli. AGIUS vita Hath. 5: a viris tanta separatio erat, ut -c presbyteri quidem...

claustrum earum ingrederentur. ANNAL. Fuld. II a. 869 p. 68,13: ita ut -c manum quidem ad os mittere prevalear. THANGM. Bernw. 1 p. 751: pecc enim nulla hora, -c refectionis quidem, desidie illum arguebat. *à rapprocher de l'expression nec unus quidem, pas même un seul*: CARTUL. Bund. 46 p. 39,33 (a. 823): sanctorum corpora quinque, ex quibus -c unum quidem habemus. FULCH. hist. Hier. I 27 p. 299: fumus flammaque sic prodire coepit ut -c unus quidem custodum civium ibi ulterius morari posset. *ou, absolument, nec unus*: RIMB. Ansc. 19 p. 40: super ipsum... -c una descendit pluvie gutta. THIETM. 1,11: per omnes hos, -c uno saltem agnito. ib. 6,8: ut e municione... -c unus egredi presumeret. ORD. VIT. hist. VII 16 t. III p. 250: unde -c unus de satellitibus regis est inventus qui curaret de exequiis corporis ipsius.

C) *avec un adverbe de négation (pour renforcer cette négation)*: THEGAN. Ludow. 19: ad mensuram ridebat populus coram eo; ille nunquam -c dentes candidos suos in risu ostendit.

II) *conjonction, i. q. et non*: A) *lie deux mots ou deux propositions*: 1) *lie deux mots*: HRABAN. epist. 41 p. 480: cum sit irrationale -c ullo modo legis capax. CARM. var. I 22,13: invidiosus erat nulli -c invidus ulli. 2) *lie deux propositions*: WALAHFR. carm. 5,47,9: pando quod ignoro, -c contradico petenti. LUPUS epist. I 3 p. 16: arbitror enim, -c vereor quod hec opinio falsum me habeat. HRABAN. epist. 2a p. 382,23: hortatur nos lex divina ad deferendum Domino dona -c excipit aliquem. AGIUS epic. Hath. 304: sed quid sola diu veterum monumenta retexo / -c cum his una et nova commemoro? RIMB. Ansc. 25 p. 55: labore invenies eum, -c est licitum cuiquam eum tibi insinuare. PETR. ALF. disc. cler. p. 45: pater, fare, -c subterfugiam monitis obedire. nec ullus, nec aliquis *i. q. nullus*: RIMB. Ansc. 35: ipse solus tacite ruminare solebat, -c ulli ea manifestare volebat. RICHER. II p. 94: cum iam in Gallorum contemptum quedam maledicta effunderet, -c aliquis ei responderet. nec unquam *i. q. et nunquam*: RUOTG. COL. 20 p. 19: unum nos semper idemque sensisse -c umquam vota nostra in quocumque negotio discrepasse. THIETM. 3,12 p. 112: qualiter autem hoc sibi fuerit revelatum, non aperuit, -c umquam mihi aliquis intimare potuit. 3) *ne porte que sur un mot de la seconde proposition dont il inverse le sens*: OTTO FRIS. gesta 1,5: omne enim corpus ex corporibus constat -c inconveniens arbitrantur phylosophi. ib. 1,19: ipsi militem colligunt -c longe ab eo castra metantur. ib. 1,23: qui patrum suum... non exuens, non bene gratus beneficiorum extitit -c plene fidum principi suo se exhibuit. 4) *introduit une parenthèse négative*: HRABAN. carm. 22,7: verum dico tibi, -c me sententia fallit. THIETM. 6,56: nos omnes — -c aliquem excipere valeo — vice amicorum hostes huic fuimus.

B) avec adjonction d'autres particules précisant le sens de la coordination: 1) explicative (enim): HRABAN. epist. 54: de quo questio est. -c enim illi desperanda est remissio. 2) restrictive (tamen ou etiam): LUPUS epist. I 4 p. 18: quamvis...amicorum solacia temptaverint hunc tantum levare dolorem, -c tamen ob eam rem profecerint. WIDUK. 1,26: non sprevit, -c tamen suscepit. THIETM. 7,72: non mee sufficit sciencie -c etiam facundia. UDALR. consuet. Clun. III 3 col. 734^D: nullus ei loquitur, -c etiam ille qui ministrat ei.

C) avec non ou un autre adverbe négatif, et aussi (pour enchérir) sur une affirmation: 1) nec non: POETA SAXO 5,71: et Francos orientales nec non Alamannos ac Baiuorios iam tenuere prius. ANSELM. CANT. presc. et pred. col. 507 tit.: De concordia prescientie et predestinationis -c non gratie Dei cum libero arbitrio. WIPO gesta 19 p. 39: Augensem ecclesiam -c non abbatiam Sancti Galli nimium distrahendo. 2) nec non et: WETT. Gall. 15: qui eos domum introduxit -c non et septem diebus...ministravit. DIPL. Conr. II 186 p. 246,37 (a. 1033): confirmamus...cortem Pavonem -c non et illam que in Roboreto dicitur Corte regia. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1060 p. 271,26: omnes thesauros suos...-c non et filium suum...transmisit. CARTUL. Bund. 375 p. 280,35 (c. 1170): cum consilio Egenonis eiusdem ecclesie advocati -c baronum -c non et ministerialium. CARTUL. Cales. 31 p. 55 (a. 1187): fratres Cartusie -c non et fratres Silve...obsecravit. 3) nec non et...que: EPITAPH. var. II 108,15: confovens viduas -c non et inopesque pupillos. 4) nec non etiam et: REGINO chron. a. 777: regis et filiorum eius -c non etiam et Francorum. 5) nec minus: WANDALB. martyr. alloc. 50: illorum pietas -c minus alto / prefulget merito. COD. Patav. p. 25,6 (a. 853): genitoris nostri Lotharii excellentissimi -c minus imperatoris. RUOTG. COL. 37 p. 39: felicitati invidens aliene -c minus saluti sue. 6) nec minus et: RICHER. II p. 30: -c minus et arcam opere eleganti decoravit. à noter nec et i.q. nec non et: MON. dipl. Pol. p. 79 (a. 1166): meos fratres...Bolezlaum atque Mesconem -c et fratrem...Kazimirum (var. lect. sicut et).

D) reprise d'un mot négatif: HRABAN. carm. 46,6: nemo valebat / lenire hanc precibus, -c dare finem. DIPL Ludow. Germ. 89 (a. 858): ut nullus episcopus vel abbas -c abbatissa neque comes aut vicarius seu centenarius aut clusarius -c pontonarius neque ullus iudex publicus seu aliqua potestas...ullam...molestiam...facere presumat. THIETM. 4,18: numquam fuit ante -c post. ib. 5,5: propositum itineris...interrumpere nequaquam posse -c velle respondit. LIB. Domesd. II 360b: nesciente abbate nec ministris suis.

E) i.q. et ne, après ut ou ne: BERTHAR. CAS. carm. Ben. 398,190: ne lupus -c hostis pestifer de grege tollat ovem. HRABAN. carm. 17,30: ne male putrescant, -c

ea vermis edat. WETT. Gall. 12 p. 263: ut de hoc loco in deserta recedatis -c amplius huc introeatis. WANDALB. creat. mund. 168: ut vir / sit, -c femina desit.

F) avec le subjonctif, pour exprimer une défense: 1) i. q. ne: WALAHFR. Wett. 302: 'hoc servabis', ait 'nec pretermiseris exhinc'. HRABAN. carm. 11,47: accipe mente pia / -c spernas vilem, cum gazas gestet in arca. DIPL. Otton. II 112 (a. 975): et -c plura vel maiora exigantur vectigalia. CARTUL. Imol. p. 8,16 (a. 1017): -c cessiones vergencia temporum oblivionis mandentur. b) i. q. et ne: GESTA Franc. expug. Hier. 18 p. 502: resta, -c timeas.

G) nec (neque)...nec (neque)..., ni...ni..., dans des balancements de la phrase: LEX SAXON. 40: si vero -c parentes -c puella consenserunt (cf. WALAHFR. carm. 5,32,5. THIETM. 6,40. IVO epist. I p. 9 [a. 1090]. PETR. ALF. disc. cler. p. 46. HUGO S. VICT. didasc. VI, IV p. 118, 16). LEX Thuring. 27: si autem -c filium -c filiam neque sororem habuit. HRABAN. carm. 15,7: -c mare -c tellus, montes -c silva vel alpes huic obstare queunt. id. epist. 45: ac ideo -c tres deos, -c tres omnipotentes, -c tres bonos, -c tres magnos, -c tres essentias in Deo dicere fas est. DIPL. Otton. II 253 p. 288,6 (a. 981): ut ab eis -c donaria aut redibitiones -c pignorationes vel iniuste distractiones exigantur. LIB. Domesd. I 336: -c Godricus filius eius -c ullus alius dare potuerunt extra civitatem -c extra parentes eorum nisi concessu regis. OTTO FRIS. gesta 1,5 p. 18: -c igitur actu, -c natura conformis est quia -c fuit, -c est, -c esse poterit alius Deus, alius creator, alius omnipotens. HRABAN. epist. 2a p. 383,26: -c hoc quidem vulgo neque frequenter feci, -c sine auctoritate maiorum. THANGM. Bernw. 36 p. 774: ut neque archidiaconus, -c meus senior...se intromittat. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 285,38: in qua re neque testibus vel inquisitione opus erat, -c tergiversatione aliqua tegi crimen poterat.

H) nec...vel: THIETM. 7,34: ut -c videre vel aliquid potuissem audire (cf. IVO epist. I p. 16).

I) nec...aut: POETA SAXO 4,63: Gallia -c tante fuit aut Germania cladis immunis. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 277,42: -c deinceps alicui vendere eas aut emere liceat, -c decimis uti.

K) non...nec: LIUTG. Greg. 12 p. 76: qui post aurum non abiit -c speravit in thesauris pecunie. HRABAN. carm. 28,4: non hunc tempestas quatiet, non turbidus Auster, / -c Boreas glatie stringere nempe valet. spéc. suppression de la première négation dans un balancement (v. D. Norberg, Beitr. z. spätlateinischen Syntax, Uppsala 1944, p. 105. La poésie latine rythmique du haut Moyen-Âge [Studia Latina Holmiensia] p. 102): WALAHFR. carm. 5,18,28: sol radios -c luna suos ceco invidet orbi. LEX Thuring. 29: si filium -c filiam habuerit. TRAD. Frising. 336 (a. 815): quod ipsam ecclesiam extra episcopatu (sic) Sancte Marie licentiam -c potestatem

tradere habuisset. THEGAN. Ludow. 44 p. 600: nisi linguam habuissem ferream...omnes nequitias tuas explanare -c enumerare potuissem. CARTUL. Clun. IV 2980 p. 178 (c. 1049): ego -c meus conductus, homo -c femina manum mittat. à noter l'emploi de nec, en corrélation avec non d'une part, et nec etiam, de l'autre: ne pas ...ni...et non plus: GERARD MORES. delib p. 135: non enim erit nox, -c tales dies, ut modo sunt, -c etiam anni. v. neque, col. 1219 l. 40 ss.

L) si...nec i.q. nisi: DIPL. Henr. IV 269 (a. 1074): eadem regina...et a nobis concepta proles post obitum nostrum — si vero -c proles superstes fuerit sola — que dedimus, possideat.

M) i.q. et: CARTUL. Anian. 209 p. 338 (a. 1167): vendo et solvo...totam illam dreituram quam ecclesia de las Trellas -c ego habebamus in decimo de Cadenaz.

necatio, -nis f. mort par ablation des membres: EPIST. var. II 33 p. 357 (c. 841—6): sicut...propria suffocatio et actus apostolorum lectio (I, 18) manifestat, ita quod contra unitatem pugnarit et mors capitis et membrorum -o aperte declarat. HUGO FLAV. chron. II 29 p. 402,4: omittimus -nem et piscationem noveni capitis parvulorum in vivario.

necator -is, m. 1) meurtrier, celui qui ordonne un massacre: CARTUL. Cormar. 32 p. 65 (c. 1007): cum Herode parvulorum -e. ΕΚΚΕΗ. IV cas. Gall. p. 53: ferro interim parcere -ibus iussis. GERHOF. in psalm. 35,3 p. 418,9: populus iniustus, negator et -r Dei hominis bene omnia facientis.

2) celui qui s'empare des biens des pauvres: REGINO syn. caus. 2,389: -es pauperum, quousque reddant, ab ecclesiis excludantur. CONST. I 397,4 p. 569,4 (a. 1110): raptores et fratrum -es ab ecclesie liminibus excludantur. CARTUL. Rhen. inf. IV 616 p. 769,3 (a. 1115): eum qui...hanc predictorum pauperum substantiam retentare, alienare...presumpserit, quasi pauperum -em...anathemate condempnemus.

3) celui qui fait violence à: Pass. Casti p. 22,3: Iovem puerorum violatorem et suc germane, more canino, -em.

neccesse v. necesse.

necco l. v. neco.

necdum 1) pour nondum, ne pas encore: LUPUS epist. I 4 p. 20: unde nequaquam desperaverim, quod aliis -m sit datum. AGIUS vita Hath. 11: quod -m regie tuitioni commendatus esset. VITA Rimb. 11 p. 90,6: propter novellam eiusdem sedis institutionem et -m conversos ad fidem populos. WALTHARIUS 564: -m sermonem complevit, humotenus ecce corrui et veniam petiit. THIETM. 2,29: iuvenis -mque coniugali sociatus amori. DIPL. Otton. III 315 (a. 999): etsi -m culmen ad imperiale provecti. WIDUK. 2,28: et ex me ipso fidem probabitur quam per nuntium -m potestis. PETR. DAMIAN. epist. IV 16 col. 335^B: quomodo beatus Joannes festivitate -m elapsa, sed adhuc durante,

conceptus sit. ib. VI 15 col. 398^B: diabolus enim quasi adhuc vivit, dum eum ultimi iudicii gladius -m transfodit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 28941: que -m aderat.

2) necdum...necdum ne pas encore...et ne pas encore: PETR. DAMIAN. epist. VI 28 col. 418^B: cum Christus -m in cruce suspensus, -m per resurrectionis...gloriam fuerat sublimatus.

3) ne pas même: RUD. FULD. Leob. 17: quia monachi locum illum inhabitantes pauperes erant et -m alia servitia habebant, sed solo manuum suarum labore victitabant.

4) pour nec, et ne pas: ADAM BREM. 3,42 p. 184,23: cumque dux mammone cupidus totam pro censu rationem poneret -m DCC argenti marcis posset ullo modo placari.

5) pour non, ne pas: ORD. VIT. hist. XII 24 t. IV p. 403: et quantum potuit multis incursibus me molestavit, sed prohibente Deo -m prevaluit.

neceforet v. necesse.

necarius v. necessarius.

necitas v. necessitas.

necessa v. necesse.

necessarie v. necessarius.

necessario v. necessarius.

necessarius, -a, -um I) adj. (forme necesarius: FORM. imp. 25 p. 304,16 [a. 828—40]. CARTA a. 1099 [Muñoz y Romero, Colecc. Fucros p. 347]); A) employé seul: 1) qui tient à la nature même des choses, dont le contraire est impossible: JOH. SARISB. metal. II 13 p. 85: -um est quod aliter esse impossibile est. ib. III 9 p. 153: quod aliter esse non posse creditur -i suscipit nomen.

2) nécessaire, qui ne peut faire autrement: JOH. SCOT. pred. V 5 col. 377^B: non enim Deus omnium bonorum causa est -a, sicut ignis ardendi... sed est voluntaria.

3) inévitable, inéluctable: ANAST. chron. p. 75,4: qui (sc. episcopi) cum ob -a obstacula non convenissent, consenserunt tamen propriis litteris. PETR. LOMB. sent. II 32,5 p. 478: -um potest dici peccatum originale quia vitari non potest. ALAN. INS. dist. col. 873^A: -um dicitur proprie inevitabile, et secundum hoc -um ponitur contra contingens; unde dicitur Deum esse -um. UGUTIO s.v. necto: -us, -a, -um, inevitabilis.

4) nécessaire, indispensable: a) en parlant des hommes: Ivo epist. I p. 84 (a. 1093): charus vel -us est frater ille. JOH. SARISB. poligr. 47,1 p. 260,19: superbia ei magis -os substituit magistratus. b) en parlant des choses: RIMB. Ansc. 6: hoc autem ideo scribere -um duximus. AGIUS vita Hath. 7: cum ceteris cibus et potu -o. ANAST. chron. p. 338,4: concivium deficientium circa -as utilitates. THIETM. 8,31: pontesque -os parare iubet. spéc. res -e: GUILL. PICT. gesta p. 56,25: si convectationem frumenti et aliarum rerum contra obsidionem -arum prohibere valerent. ORD. VIT. hist. VIII 1 t. III

p. 261: festinabat ad curiam regis, loqui cum illo de rebus -is. VITA Adelg. I p. 814: aliqua puella de rebus -is monasterii curam gerens.

5) *utile, salutaire* (ALAN. INS. dist. col. 873^A: -um dicitur aliquando utile. UGUTIO s.v. necto: -us, -a, -um, ...utilis): HRABAN. epist. 9: huius libri -a...meditatio. DIPL. Otton. II 233 p. 262,21 (a. 980): petitioni saluberrime ac valde -e...assensum prebere nobis...libuit. ADAM BREM. p. 111,10: thesaurum...collectum et quasi minus -um, si infra parietes clauderetur. HUGO S. VICT. didasc. VI,IX p. 126,11: aliquando superflua...vel aliud non -um adiungitur. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 16 p. 846: cuius introitus in regno sepe fuerat utilis et -us.

6) *adéquat, approprié*: THIETM. 1,20: succurras mihi medicationibus -is. DIPL. Henr. II 243 p. 280,23 (a. 1012): largimur omnes terras, silvas,...et omnes -as functiones quas liberi homines...antea...tenuerunt. ACTA pont. Rom. Gall. I 31 p. 214 (a. 1132): redditus ...ad -os usus eiusdem ecclesie. RICHARD. S. VICT. iud. pot. col. 1181^B: attende autem illud ultimum iudicium quam sit congruum vel, ut sic dicam, -um. OTTO FRIS. gesta 2,19: hacque tam sapienti quam -a lege data. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 5 p. 117: machinas ad suffodiendum murum habiles et -as.

7) *démuni du nécessaire, nécessaireux, indigent*: VITA Sig. I p. 623,32: ille homuncio nempe ut erat -us. EPIST. Tegerns. I 75: frumenti vel alterius grani valde sumus -i. CARTUL. Anhalt. I 147 (a. 1073): si quis...exercitus exustulatione depopulatus sive Dei iudicio castigatus aut ex quacumque causa -us extiterit.

8) *amicus -us (ou expression similaire), familier, conseiller*: LIUTG. Greg. 15: coeperunt conqueri...utriusque sexus -i amici...de eius transitu. WIDUK. I 9: convocatis principibus et -is amicis. CONSUET. Argent. 111 p. 17: omnium qui -i et cotidiani sunt ministri episcopi. ORD. VIT. hist. VIII 10 t. III p. 321: cum suis -is'amicis consilium iniit. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1670^A: amici -i dicuntur qui non deserunt hominem in articulo necessitatis.

9) (*log.*) *rationes -e, arguments démonstratifs, qui concluent avec certitude*: RICHARD. S. VICT. trin I 4 col. 892^C: in hoc opere...non modo probabiles, verum etiam -as rationes adducere. ib. I 4 col. 892^D: videtur omnino impossibile omne -um esse -a ratione carere. OTTO FRIS. gesta 1,5: sola ergo divinitas...simplex esse -is probatur rationibus. HUGO S. VICT. didasc. VI, XIV, p. 131,26: ratio disserendi dividitur in probabilem et -am et sophisticam; probabilis dividitur in dialecticam et rhetoricam; -a pertinet ad philosophos, sophistica ad sophistas.

10) *domus -a, latrines*: VITA Bertr. Grande-Sylva (AA. SS. Oct. X) p. 247^C et p. 247^E: per domum -am, per quam intraverant.

B) *emplois avec complément, nécessaire à*: 1) *avec datif*: RIMB. Ansc. 7 p. 28: que tanto itineri videbantur -a. FROUM. epist. 43: liber...valde -us est nobis. WIDUK. 1,17: natus est autem ei filius toto mundo -us. ADAM BREM. p. 5,2: alia omnia fert usui -a. IVO epist. I p. 52 (a. 1091—92): insufficientie mee -um...suffragium. FULCH. hist. Hier. II 24 p. 463: erat enim nobis valde -a. BERNARD. serm. sup. cant. II 46 III p. 60: magis noscuntur sane apta ornatui quam -a esse saluti. ORD. VIT. hist. VII 15 t. III p. 229: cum multis aliis reipublice -is. 2) *avec ad et l'accusatif*: THANGM. Bernw. 17: omnem apparatus ad novelle ecclesie consecrationem -um. DIPL. Otton. I 129 (a. 950): mercatum et monetam...singulaque que ad hec -a sunt,...donavimus. OTTO FRIS. gesta 1,47 p. 67: utensilibus ad tam longam viam -is. 3) *avec in et l'accusatif*: GERH. AUG. vita Udalr. 3 p. 390: stipendiis in iter eorum -is. 4) *avec le supin*: THIETM. 1,10: que dictu maxime -a puto. EPIST. Meinh. 28 p. 226,1: -um...factu. ARNULF. LEXOV. epist. 106 p. 168 (a. 1175): singulaque michi dictu -a videbantur.

C) *expressions verbales, -um est, -um duco, -um habeo, -um reor il est nécessaire, j'estime nécessaire*: 1) *suivi de l'infinitif*: HRABAN. epist. 32: ne forte -um vobis foret in diversis voluminibus id querere. THANGM. Bernw. 11: -um autem reor ista...repetere. COD. dipl. II Istvanokl. p. 18 (c. 1116—31): quos nominare -um non duxi. OTTO FRIS. gesta 1,5: quidquid enim componitur, ab alio componi -um est. MON. hist. Pol. II p. 34 (Ebbo): talem...virum respública nostra habet -um (a besoin de). 2) *suivi de ut et le subjonctif*: HRABAN. epist. 23: unde -um reor ut intentus auditor...scripta sua audiat. RIMB. Ansc. 14: visum est illis...-um esse ut etc. COD. dipl. III Bela eml. p. 345 (a. 1181): ego Bela...-um dixi, ut negotium quodlibet...scripti testimonio confirmetur.

II) *subst. masculin, ami, familier, conseiller*: UGUTIO s.v. necto: hic -us i.e. amicus necessarius. CARTUL. S. Bened. Floriac. 70 p. 184 (a. 993): inter ceteros -os et fideles nostros quos in apparatu nostro commonuimus. PETR. DAMIAN. epist. VII 10 col. 449^C: quis -us tuus, quis domesticus auderet illi familiaritate coniungi? BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 298,22: assumptis secum tribus episcopis...cum nonnullis -orum suorum a secretis, in Saxoniam iter suum acceleravit. ORD. VIT. hist. I 23 t. I p. 113: Pamphylus presbiter, Eusebii Cesariensis episcopi -us. CHRON. Andag. 31 p. 90,6: per quosdam -os Roberti comitis Flandrens...percutus interiit.

III) *subst. féminin (forme nécessaire*: COD. Amalf. I p. 18,12 [a. 984]), *latrines*: A) *au sing.*: COD. Amalf. I p. 18,12 (a. 984), ipse -e de ipsa casa vestra desupra descendat per tubulas in ipse -e desuptus. MIRAC. Austreg. p. 202,5: pro secessu ventris intravit -am.

B) *au pluriel*: UDALR. consuet. Clun. II 5 col. 705^A: -as non intrat, nisi capite capello cooperto (cf. WILH. HIRS. const. 1,26 col 958^A). ib. III 6 col. 741^A: perspicit omnes -arum sedes. ib. III 8 col. 747^B: accendant luminaria dormitorii et -arum et ad nocturnos, in ipsis -is duas candelas. WILH. HIRS. const. 2,52 col. 1116^B: debet procurare ne aqua per -as fratrum ductilis aliquando desit.

IV) *subst. neutr.*: A) *chose inévitable*: GERARD. CREMON. transl. Isaac Israeli defin. p. 323: definicio -i: -um est quod impossibile est removeri. UGUTIO s.v. necto: hoc -um pro inevitabili...substantive positum.

B) *sens théologique, ce qui est obtenu par la seule grâce de Dieu*: HILDUIN. transl. Dion. p. 12,7: indigentem -orum et connaturalium anagogion. OTLOH. quest. 18 col. 83^B: -um vero dicendum est quod nullis precedentibus meritis, sed sola Dei gratia obtinetur.

C) *ce qui est nécessaire, indispensable*: 1) *au sing.* (ALAN. INS. dist. col. 873^A: hoc quo aliquis indiget, et secundum hoc dicitur -um contra superfluum): RATHER. conf. col. 421^B: si tamen opus pro -o ponis. EPIST. Worm. 30 p. 56,12: omnis enim virtus sine -o ut sol sub nubibus obscuratur. CARTA Henr. I 2 (Liebermann p. 524): nolo, ut vicecomes meus, propter aliquod -um suum quod sibi pertineat, faciat ea sedere aliter. -um foci, *besoins du chauffage*: ACTA pont. Rom. Gall. IV 238 p. 392 (a. 1180): consuetudinem... tam ad structuram domorum quam foci -um reclamavit. 2) *au plur. (selon le contexte) vivres, équipement, outillage, bâtiments auxiliaires etc.*: EIGIL. Sturm. 14: preparatis itineris -is. ib. 14: ad exquirenda cibi -a. HRABAN. epist. 8: ne ei -a desint. ANNAL. FULD. II a. 879 p. 93,3: quoniam...victui -a iusto precio emere non potuisset (FLODOARD. annal. p. 15. DIPL. Henr. IV 277 [a. 1075]. OTTO FRIS. gesta 2,11). COD. Lauresh. 53,28 (a. 897): ecclesiolam...cum mansiunculis et ceteris -is, hortis, et pratis. RATHER. epist. 5,8,29: in disponendis regni -is (THIETM. 2,18). CARTUL. Clun. II 952 p. 55 (a. 954—94): mansum...cum omnibus -is quibus homo indiget qui predictum mansum tenuerit. WIDUK. 1,8: omnia ad usum -a. GERH. AUG. vita Udalr. 14: in hoc loco possum holera mea et alia -a reponere. THIETM. 6,23 (a. 1032—39): horreum vel domus aliqua, ubi nostra compleri possint -a, nobis accomodetur. DIPL. Henr. IV 316 (a. 1079): ituri in expeditionem non habuimus omnia -a. TRAD. Frising. 1515 d (a. 1098—1137): pro V denariis...ad -a ecclesie...solvendis. ORD. VIT. hist. I 23 t. I p. 135: synodum...de -is ecclesie decernit. CARTUL. S. Ben. Divion. II 393 p. 170 (a. 1100): extra atrium, graneam, curtilem et omnia -a. LAMB. ATREB. epist. LXXV col. 676^D: quoniam locus ille non sufficienter -is abundat, nec ad nos eius facile patet

transitus. ORD. VIT. hist. II 18 t. I p. 386: naven omnibus -is onustam. OTTO FRIS. gesta 1,8: oppidum ipsum victualibus aliisque -is muniunt. ROTUL. pip. 8 Richard. I p. 19 (a. 1196): ad inveniendum -a in pannis et equis regis Navarie. CARTUL. Tirol. I 515 p. 290 (c. 1200): saumarium unum cum omnibus -is preter frenum et II bulcias. ib. 518 p. 292 (a. 1200): cum buscis et viis et pascullis et aquis et cum -is ipsi labori.

D) (*log.*) de necessario (*proposition modale*) *exprimant la nécessité*: JOH. SARISB. metal. IV 4 p. 160: deinde habita modalium ratione transit ad commixtiones que de -o sunt.

E) *profit, utilité*: TRAD. Frising. 392 (a. 818): ita fecit, ut illa ipsa...ad illius *perfrueret* -um. DIPL. Otton. II 168 (a. 977): quicquid infra communis -i utilitatem... placuerit faciendi.

F) *besoins corporels*: 1) *en général*: HROTSV. Pafn. 7,12 p. 175: in uno eodemque loco diversa corporis -a supplere debebo. ROB. MON. REM. hist. Hier. IX 9 p. 869: nature -is indulgentes, fessis corporibus cibum et somni requiem tradiderunt. 2) *besoins naturels*: CHRON. S. Michael. Mos. p. 35: solus foras exiit, querens... nature -a. JOH. FORD. vita Wulfrici 21: ad -a nature secedenti.

G) *latrines*: 1) *au singulier*: FORMA mon. Sangall. p. 11b: exitus ad -um — sedilia — lucerna. CONSUET. Trev. 43 p. 46,15: licentia sit omnibus per claustrum loqui...in -ò nusquam. NORB. IBURG. Benn. 23 p. 888,23: in -o fratrum...in preceps decedit. COSM. PRAG. 79: dum ille cecus purgat ventrem in -o noctis in hora. CARTUL. Argent. append. 616,114 p. 475,20 (a. 1129): cauponum ius est singulis diebus lune purgare -um episcopi. CASUS Petrish. 6,11: -um suum iuxta refectorium constituerat. CARTUL. scrin. Col. A I p. 47,26 (a. 1165—72): -um quod est in domo Emelrici commune erit ipsi et Diderico, ita quod Didericus duo foramina ad illud habeat...et si illud purgari debeat, expensa utriusque hoc fiat. OBERTO SCRIBA a. 1190, n. 290 p. 115: elevabimus tibi domum unam...et facere unum -um. 2) *au pluriel*: JOH. AMALF. mirac. p. 116,17: iuxta exitus -orum. CONSUET. Trev. 43 p. 45,8: percussoque post dormitum tintinnabulo ut fratres ad -a eant. LANFR. const. p. 79: unus eorum in dormitorio debet circumire lectos omnium et omnia sedilia in -is sollicite considerans, ne forte aliquis frater dormiens ibi remanserit. EPIST. Wibald. 256 (a. 1150): introitu -orum communium. JOH. FORD. vita Wulfrici 21: supra modum gravatus est...adeo ut cellulam -orum perhorrescens in olla sepius egereret. CHRON. Lauresh. a. 948 p. 390,35: dormitorium renovavit, edificium -orum prominens aptavit. 3) *le fait de se rendre aux latrines*: CONSUET. Trev. 43 p. 45,28: -i ordine interum custodito, pariter in chorum convenientibus et oracione completa incipiant diei matutinos.

necessarie adv. 1) *nécessairement, forcément (par suite de conditions données)*: CRUINDM. p. 14: que -e liquidis preponuntur. STATUT. Cisterc. p. 158 (a. 1193): quod forma super hoc facta -e, ut scripta est, observetur.

2) *nécessairement, utilement (en vue d'un but recherché)*: BERNARD. serm. sup. cant. I 11,7: quantum laboravit sustinens carnis necessitates, hostis tentationes...-e quidem. Sic, sic homines et iumenta salvasti, Domine.

necessario adv. 1) *nécessairement, forcément (par suite de conditions données)*: RUOTG. COL. 34: tantum autem aberat a sevitia, ut pro his etiam, quibus amarum aliquid pro qualitate factorum -o inferebat, ipse frequenter amare fleret. ADAM BREM. p. 235,8: per quos a Sconia in Gothiam -o iter agitur. GUILL. PICT. gesta p. 12: in historiarum serie res quoque minus pulchras, cum -o incidunt, non a charta semovendas putamus. ABELARD. gloss. peri erm. p. 445,15: si dicatur 'Deus est immortalis, Deus non est immortalis' hec -o est vera, illa vero -o est falsa. DOM. GUNDISS. unit. p. 3: cum autem materie forma unitur, ex coniunctione utriusque -o aliquid unum constituitur. GODEFR. S. VICT. microcosm. 8 p. 36,2: conturbatus quia -o moriens.

2) *nécessairement, par suite d'une obligation*: a) *physique*: THIETM. 5,32: dicat aliquis...-o eum hoc fecisse. FULCH. hist. HIER. III 15 p. 658: portibus frequenter inventis -o cotidie applicabant, ne recentis aque penuriam patientes...siti gravarentur. b) *morale*: RATHER. conf. col. 430^A: sciat quia qui suscepit animas regendas, -o preparet se ad rationem reddendam. IVO epist. I p. 176 (a. 1095): hanc pacem Apostolus -o tenendam admonet.

necessas v. necesse.

necesse adj. neutre formes: necesse: CONST. II 447 p. 617,20 (a. 1198). necessai: MON. hist. Neap. II p. 72,9 (a. 956). necessae: FROUM. epist. 43. necessas: MON. hist. Neap. II p. 66,10 (a. 954). necesseh: COD. Caiet. I p. 118,32 (a. 963).

I) (*adjectif*) *nécessaire, indispensable*: HRABAN. epist. 32: ad legendum quod mihi -e crat. MON. hist. Neap. II p. 72,9 (a. 956): quandoque necessa (*faute pour necessaria?*) fuerit chartula. BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 32: ad grandem miseriam -e est magnum adiutorium. GERARD. Mores. delib. p. 199: -e sunt penne, quibus, ut dixi, volatur ad alta. RICHARD. S. VICT. trin. IV 19 col. 942^C: ex eo quod est cunctis probabile et ex eo quod secundum theologos est -e, colligitur.

II) *expressions verbales*: A) -e est *forme* neceforet: COD. Lang. col. 704^a (a. 905). *il est nécessaire*: 1) *seul*: VITA Pirm. I 9 p. 29,6: quos Deus suo nutu congregavit, letitia celesti, -e est, adimplevit. HRABAN. epist. 3 p. 386: ubi -e fuit. WIDUK. 3,70: ipsi, si -e fuerit, ad eos ibimus. 2) *avec gérondif ou adjectif verbal*: MON. hist. Neap. II p. 66,10 (a. 954): si nobis necessas (*faute pour necessitas?*) fuerit intrandi. LIBELL. de Willig. 3 p. 745, 10:

non -e illi erat adhibendis terroribus. 3) *avec infinitif*: WALAHFR. Wett. epil. 7: tamen est parere -e. HRABAN. epist. 17a: -e est divinum implorare auxilium. DIPL. Ludow. Germ. 147 p. 204,41 (interp. post IXe s.): -e est Domini voluntati obtemperare. 4) *avec propositionen infinitive*: LUPUS epist. I 4 p. 22: -e est unum alteri superesse. CONSUET. Trev. 43 p. 50,4: non est -e id aliis iniungi. 5) *avec ut et le subjonctif*: RICHER. II p. 44: -e est ut his calumniis subdamur. AMALAR. canonis misse interpretatio 11 (*éd.* Hanssens I p. 295,2): quare -e est ut omnis superior gradus habeat inferiorem. HRABAN. epist. 40: -e est ut eos...doceas. VITA Liutb. 20: -e est ut quisque...partes in omnes consideret. 6) *avec le subjonctif seul*: AMALAR. off. III 11,6 (*éd.* Hanssens II p. 294,20): audiant doctorem -e est. ERMENR. Sval. 7: crebrioribus -e est urgeatur angoribus. BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 32: nunc cum Christo regnum tenens, -e est satyricum illud plores.

B) -e habeo *tenir pour nécessaire, avoir besoin de*: 1) *seul*: CONST. II 447 p. 617,20 (a. 1198): si -e haberemus, infra civitatem cum XXX militibus nos benigne reciperent. 2) *avec un substantif*: AMALAR. codex expositionis II 16,9 (*éd.* Hanssens I p. 277,31): audisti ubi presens adest sponsus, et non -e habetur baculus. ib. II 16,15 (*éd.* Hanssens I p. 279,10): quoniam, ubi in promptu Christus loquitur, non ibi -e habemus Petrum neque Paulum neque alium doctorem. 3) *avec un infinitif*: WETT. Gall. 17: -e sc habere in cella visitare fratres adfirmavit. ERGIL. Sturm. 6: habet enim -e multa tecum conferre. WIDUK. 1,11: quid -e habeo exhortationem protrahere tantisper de contemptu mortis? EPIST. Tegerns. I 91: -e habemus ordinare quosdam...in ministerium Domini. GERARD. Mores. delib. p. 68: hic autem non multum -e habetur loqui de talibus. 4) *avec ut et le subjonctif*: HRABAN. epist. 12: -e habuit. ut...adsumerem. EPIST. Colon. 10: -e habuimus, in ipsius loco ut dignum pastorem canonicè sacrandò statuissemus. WIDUK. 1,38 p. 55: -e habemus, ut contra communes hostes...consurgamus.

III) *employé adverbialement, nécessairement*: VITA Pirm. I 5 p. 26,3: ubi abundat terrena cura, refrigescit -e caritas divina. EPIST. Tegerns. I 95: confectionem adiunctoque coriofole nutrimento cum aliis pigmentis -e ad hoc habendis.

IV) *employé substantivement, nécessité, besoin*: RATHER. Metr. col. 456^C: qui habuerit substantiam mundi et viderit fratrem suum -e habere et clauserit viscera sua ab eo. LEGES Cnuti 6a: clament ad Deum per Christiani -e populi. QUADRIP. p. 536: ut in oratione perseverent pro -e communi. DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 61: cum de proprio cogit prandere -e / parcc vescentur.

necesseh v. necesse.

necessidas v. necessitas.

necessarium, -i n. [necessitas et necessarius] *chose indispensable*: ANNAL. Camald. p. 88,45 (a. 972): eiusdem monasterii cenobite cunctis -is indigebant.

necessitas, -tis f. *formes*: *necetas*: WALAHFR. Gall. 1,9. ACTA Pont. 25 p. 41, 25 (a. 1136–7). *necessitas*: CARTA a. 1176 (E. Hubert, Cartul. des seigneurs de Chateaufoux p. 32). *nescetas*: CARTUL. Camaler. 153 p. 76 (a. 1184–90). I) *ce contre quoi on ne peut résister*: ANAST. chron. p. 310,7: -s incumbit ut omnem reciprocam iurationem periurium subsequatur. GUILL. PICT. gesta 41 p. 100: obitus -tem prevenire. GODEFR. S. VICT. microcosm. 8 p. 36,3: quis enim de -te mortis non conturbatur? HUGO S. VICT. didasc. VI,XIV p. 130,19: -s est sine qua vivere non possumus, sed felicius viveremus. ib. p. 130,22: hec tria remedia sunt contra mala tria, quibus subiecta est vita humana: sapientia contra ignorantiam, virtus contra vitium, -s contra infirmitatem. RICHARD. S. VICT. stat. int. hom 33 col. 1140^D: in -te vero habes cui etiam cum volueris resistere non vales. GUILL. TYR. hist. rer. transm. X 13 p. 418: Hugonem magnum, fatali sublato -te, amiserunt. GIRALD. gemma 1,12 (II p. 43): ex -te que legem non habet.

II) *ce qu'on est obligé de faire*: A) *en général*: 1) *absolument*: PAPIAS: -s aliquid fieri cogit (cf. UGUTIO s.v. necto). LEX Rom. can. 66,80,1: qui semel inchoavit necesse habet opus implere, et -tem debent imponere episcopi et oeconomi. DIPL. Karoli III 45 p. 74, 32 (a. 881): cum -s pulsaverit... licentiam eligendi habeant abbatissam. WIPO gesta 17: nescio qua -te compulsus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 289,24: quia sic -s exposulabat. IVO epist. I p. 46 (a. 1091–92): non propter -tem sed propter vitandam otiositatem. SUMMA Trec. p. 8,11: professiones...munera sunt, id est honora cum -te iniuncta. 2) *avec génitif de ce qui limite la liberté d'action*: LEX Saxon. 61: famis -te coactus. AGIUS vita Hath. 5: nisi infirmitatis -s poposcisset. WALTH. SPIR. Christoph. I 16: somno aut operis -te... impeditum. THIETM. 6,4: nimii laboris -te afflictum. ARNULF. LEXOV. epist. 87 p. 142: ad quos me senectutis -s odiosa perducit. 3) *avec adjectif*: WALAHFR. carm. 5,14: cum puppim fluvio levem/... dare fluctibus cogit dura -s. LUPUS epist. I 6 p. 52: remotis gravissimis -tibus meis.

B) *opposé à 'voluntas'*: LEX Frision. 11,1: si liber homo spontanea voluntate, vel forte -te coactus. HRABAN. epist. 2a p. 383: hoc non tam -te quam voluntate fecisse. THIETM. 8,30: non ex voluntate sua sed ex -te summa. SIGEBERT. GEM. gesta p. 538,13: secundum quod -s paupertatis exigebat et voluntas obedientie suadebat.

C) *circonstance qui limite la liberté d'action, qui contraint à agir d'une certaine façon*: 1) *en général*:

DIPL. Otton. I 235 p. 326, 20 (a. 962): ut omnis clerus... propter diversas -tes et pontificum inrationabiles... asperitates...sacramento se obliget. RICHER. II p. 32: in ecclesia nihil nisi signo peterent, preter quod -tis afferret impulsio. 2) *occasion*: LEO NEAP. versio Ps. Call. pr. 2: quibus quedam -s accidit transmittendi missum suum. RATHER. epist. 8,1,1: instante festivitatis -te. CARTUL. S. Cyr. Nivern. 78 p. 135 (a. 1089): si forte quemquam...itineris -s Parriciacum conduxerit. STEPH. TORN. summa introd. p. 4: quedam *capitula* data pro tempore...quedam pro persona, quedam pro -te. ib. p. 4: *prohibitiones* que pro personarum qualitate et temporum vel causarum -te variantur. *proverbialiter*: BERTHA VIL. Adelh. 3 p. 758,22: *vidue* post mariti mortem faciunt ex -te virtutem. WIBALD. epist. 275: arripe occasionem et fac de -te virtutem. GIRALD. topogr. 1,19 p. 52: tamquam de -te virtutem facientes. 3) *cas de force majeure*: LEX fam. Worm. 30: si quis ex familia consocio suo sine -te id est sine tali -te, si se ipsum interficere voluerit,...interfecerit. CARTUL. Icaun. I p. 352 (a. 1141): si autem -s poposcerit, a parochiano Asiacy in ecclesia Sancte Marie baptizentur. LADISL. decr. I 29: nullus presbiter missam audeat celebrare extra ecclesiam, nisi forte itineris causa -s cogat eum. STEPH. TORN. summa causa III q. 2 p. 190: inducie -tis, quando lite contestata iudex ex -te propter instrumenta inquirenda vel testes litigantium postulanti concedit inducie. 4) *urgence*: THIETM. (?) 4,35: ad episcopatum Traiectensem...summa -te vocatur.

D) *loi*: 1) *prescription religieuse*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1200, 49: dicens *lex* mulierem debere munda illam (sc. *Mariam*) utique ab hac -te distinguit. 2) *loi humaine*: ATTO VERC. epist. p. 318,8: voluntas populi postea in -tem convertitur. ACTA pont. Rom. Gall. II 190 p. 283 (a. 1179): presbiteris vestris vel clericis archidiaconi nullam potuerunt indicere -tem ut eos sive officiales suos hospites suscipiant. 3) *autre loi (ici celle de l'euphonie)*: ERMENR. ad Grim. 12: volumus libere uti regula...ita ut ornatus -tisve causa... ponimus litteram pro littera.

E) *(absolument) contrainte*: ANAST. chron. p. 108,23: redarguebant eum super violentia et -te, quam ab ipso pertulerant.

III) *ce à quoi on est réduit*: A) *extrémité, situation difficile*: ARNO? ad Leon. p. 453: sicut nobis magna -s fragilitatis nostre expetit. RICHER. II p. 18: tanta -te ductus. B) *indigence* (HUGO S. VICT. dif. 129: -s est debitum dandi aut indigentia accipiendi. ALAN. INS. dist. col. 873^A: -s dicitur indigentia, unde in -te probatur amicus): FORM. Augiens. C 5: scitis ad quantam -tem pergimus. LEX fam. Worm. 2: si quis...in paupertatem inciderit et ex hac -te hereditatem vendere voluerit. PETR. TUDEB. hist. IV 1 p. 29: pro nimia -te succedebant nobis caperoni et muntoni et canes ad portandum.

FUND. S. Nicol. de Pratis Torn. (MGH SS.XV p. 1113): dum paupertas voluntaria in spem regni celorum respiraret et -s in virtutem transiret. CARTUL. Camaler. 153 p. 78 (a. 1184—90): multum compasciens tanteque nescecitati finem facere volens. LEGEND. Lad. SS.II p. 524: urgente -te scutellam argenteam...venalem exposuit.

IV) *ce dont on a besoin*: A) *nécessité, utilité* (-s est il est nécessaire: GERH. AUG. vita Udalr. 5 p. 394. S. STEPH. decr. I 5): 1) *en général*: TRAD. Frising 1047 (a. 926—37): inter omnes huius mundi varietates magna est -s atque caucio ut quidquid...agetur...serie literarum...firmetur. GERH. AUG. vita Udalr. 5 p. 394: dona etiam Sancti Spiritus tradere, ubi -s fuit, cum confirmatione chrismatis non omisit. BRUNO QUERF. 15 frat. 13 p. 731,6: quia -s frangit legem et frangere silentium maior causa hospitem licentiam donat (cf. ALAN. INS. dist. col. 873^A). 2) *au profit d'un homme ou d'une communauté*: WALAHFR. Gall. 19: domum vicinam ecclesie eius -ti concessit. HINCM. REM. ord. palat. XX (éd. Prou p. 52): quecumque palatium adibant pro ecclesiasticis -tibus. DIPL. Karlom. II 6 p. 293,25 (a. 877): pro summa rei publice -te. CARTUL. Clun. I 171 p. 164 (a. 910—27): pro mea -te, vendo monachis...aliquid de mea hereditate. CARTA c. 975 (Kemble, Cod. dipl. I 24 spur. ?): hanc donationis mee cartulam scribere iussi, et absque trimoda -te totius christiani populi, id est arcis munitione, pontis emendatione, exercitii congestionem, liberam perstrinxit. DIPL. Otton. II 190 p. 217,23 (a. 979): ob urbis -tem. GERH. AUG. vita Udalr. 15 p. 405: multis in suis -tibus profuit. DIPL. Henr. II 230 p. 267,23 (a. 1011): abbatissa... liberam habeat potestatem advocatum quem sibi -s et utilitas dictaverit subrogandi. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 288,53: pro -te sancte ecclesie. ib. a. 1078 p. 307,51: que ecclesie utilitati et -ti proficua fuerant. Ivo epist. I p. 44 (a. 1092): ut in his omnibus non voluptati serviat sed -ti. ROB. TORIG. chron. a. 1117 p. 151: pro -te regia geldis creberrimis et exactionibus variis Anglia compressa est. ACTA pont. Rom. Gall. II 267 p. 360 (a. 1185—6): cum sitis hospitalitatis officio ferventer expositi...-ti vestre condescendere nos oportet et vos in iustis postulationibus exaudire. LEGEND. Lad. SS.II p. 522: urgente regni sui -te. 3) *en parlant de choses*: TRAD. Ratisb. 250 (c. 990—94): ob -tem pacis et concordie facta est conventio. ADAM BREM. p. 58,28: pro diversis commerciorum -tibus convenire.

B) *besoins physiques*: 1) *en général*: WALTH. SPIR. Christoph. I 1: prout nature -s exigebat. LAMB. HERSF. annal. a. 1075 p. 204,19: licet membra disparia sint... famulatu -tem expleant unius...corporis. ABSAL. serm. 31 col. 185^B: ad hoc enim spiritus carni presidet... ut motus sensualitatis ex una parte stent ad appetitum -tis, ex altera parte fluant ad probationem virtutis.

ROB. TORIG. chron. a. 1162 t. I p. 337: -te famis afflictam. 2) *necessitas nature ou necessitates nature, besoins naturels*: LAMB. HERSF. annal. a. 1069 p. 108,31: cum nocte...ad -tem nature recessisset (cf. ib. a. 1076 p. 256,2). GUILL. TYR. hist. rer. transm. XI 14 p. 478: ad loca secretiora quibus nature se purgare volentis satisfit -tibus. *ou absolument*: STATUT. Cisterc. p. 105 (a. 1186): qui de choro ad privatam -tem exierint, non accurant ad sonitum sed, expleta -te, revertantur ad chorum.

C) *besoins matériels*: CARTUL. Gemet. I p. 2 (c. 823): ad...-tes ipsius monasterii sublevandas. WALAHFR. Gall. 1,25 p. 304,4: paterno honore et omni -tum subsidio didasculum sublevabat. DIPL. Ludow. Germ. 93 (a. 858): si...-tes ecclesiasticas nostro sublevemus iuvamine. PASS. Kil. II 20: ut...post cibi potusque -tem resolveretur in somnum. DIPL. Hugon. p. 23,11 (a. 927): non haberent ad ciborum seu vestimentorum -tem qualiter deservire possent. CARTUL. Agath. 2 p. 9 (X^e-XIes. spur): est utilius et animarum -ti salubrius ecclesiarum honestati subvenire. GERH. AUG. vita Udalr. 6 p. 395: viduis et orphanis in universis -tibus subvenirent. ADAM BREM. p. 123,7: inopum -tibus erat valde compatiens. IVO epist. I p. 44 (a. 1092): preter eos quorum -tibus aliquando de sua substantia charitate monente ministrarunt.

D) *chose nécessaire*: CARTUL. capit. Astens. 115,22 (a. 946): ne penuria -tis divinum neglegant ministerium. LEO NEAP. versio Ps. Call. 2,11: ut portent *cameli* ea usque Eufraten et omnem -tem.

E) *levée d'impôt*: JOH. AMALF. mirac. p. 52,29: iret in civitatem ad exercendam omnem -tem monasterii. DIPL. Henr. II 275 p. 325,10 (a. 1013): navem ad usum monasterii et -tem in lacu concessam. ACTA Henr. Leon. 67 p. 100,10 (a. 1164): nulla eis in structuris collectivae ad opus civitatis faciendis imponatur -s.

F) *revenus destinés à l'entretien d'un bien*: CARTUL. Richar. 72 p. 73 (a. 1152): quamdiu in hoc seculo morare voluero, istius prefate honoris meam habuero -tem.

V) *adversité*: A) *malheur* (ALAN. INS. dist. col. 873^B: -s dicitur tribulatio vel adversitas): NADDA Cyriac. I prol. 10,48: -tibus sancti Cyriaci compatiebatur. WIDUK. 3,46: opus esse nobis bonorum animorum in hac tanta -te. CHRIST. 125: dominus...alios...de tribulationibus et -tibus variis...liberat. THIETM. 3,2: unicum in cunctis -tibus solacium. DIPL. Cong. II 219 (a. 1035): si -te et iniusta oppressionem laborantibus nostre consolationis portum aperimus. LAMB. HERSF. annal. a. 1076 p. 283,37: qui vel veterum beneficiorum memoria vel presenti humanarum rerum spectaculo permoti -tem eius *regis* aliquatenus relevarent. GELAS. II epist. col. 504^A: memento villani: amicus et medicus in -te probantur. BERTHOLD. CONST.

annal. a. 1079 p. 317,22: pro temporis -te oportuit. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1670^A: amici necessarii dicuntur qui non deserunt hominem in articulo -tis.

B) *danger*: CAND. FULD. Egil. I 7: maxime si nobis modo in hac -te spontanea voluntate succurris. RIMB. Ansc. 27 p. 58: in marinis periculis et in variis -tibus hoc probaverunt. THANGM. Bernw. 38: in tanta rerum -te advigilare. ANAST. chron. p. 321,21: ipse vivus foret capiendus, nisi principum quidam fortissimi hunc a -te vix salvare prevaluissent. THIETM. 6,48: in itineribus et aliis-tibus maxime laborans. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 292,19: ob huiusmodi -tes feliciter superandas. ENCHIR. p. 101 (a. 1091): ipsum regem in omnibus -tibus tutorem. RAYM. POD. 14 p. 274: exclamavimus signum solitum in -tibus nostris: Deus adiuva, Deus adiuva: ORD. VIT. hist. IX 9 t. III p. 534: ad Deum in angustiis suspirabant, ipsumque in -tibus suis adiutorem invocabant.

VI) *lien d'amitié*: OTTO FRIS. gesta 2,25: possum -tis lege sic persone iungi, ut persone non iungar vicio, iure nature in homine naturam sic hominis diligere.

necessitudo, -inis *f.* 1) *nécessité, contrainte*: DIPL. Karoli III 49 (a. 882): si petitionibus sacerdotum... annuimus et -ines iniustas sublevamus. GUILL. PICT. gesta p. 18: preter alia firmamenta, que moliri consuevit belli -o. IVO epist. I p. 20 (a. 1091): propter instantes -ines et secularium negotiorum tumultus. OTTO FRIS. gesta 2,25 p. 128: ex commanendi -ine, non ex malefaciendi assensione.

2) *situation critique, difficultés*: RUOTG. COL. 20 p. 21: in multis -inibus federatissimos. RICHER. II p. 212: summa id -ine factum. GUILL. PICT. gesta p. 28,13: conflare cum eius exercitu, eo presente, studio, quantum -o sinebat extrema, cavebat. ib. p. 48,22: re decus et gloria summa consiliorum in summa -inc. OTTO FRIS. gesta 2,21 p. 125: suprema -ine, cuius proprium est periculorum discriminis immemorem esse.

3) *besoin, chose indispensable*: DIPL. Ludow. Germ. 56 (a. 849?): ut hec concessio in luminaribus eiusdem ecclesie et ceteris -inibus inibi peragendis proficiat. DIPL. Henr. III 102 (a. 1043): pro eius remuneratione multiplici fidelium nostrorum -inibus regie nostre benivolentie munus impertimus.

4) *besoins domestiques (au pluriel)*: ATTO VERC. epist. p. 306,44: foeminas quas propter solas -inum causas habitare cum eisdem clericis synodus Nivena permisit.

5) *lien d'amitié, de parenté* (PAPIAS: -o autem affectus est vel vinculum propinquitatis. UGUTIO s.v. necto: -o est amicitia, dilectio, affectus, vinculum, propinquitas, affinitas vel vinculum propinquitatis): BENEDE. ANIAN. conc. col. 976^A: si deprehensus fuerit aliquis a fratribus libenter cum pueris ridere et habere amicitias etatis infirme, tertio commonebitur, ut recedat

ab eorum -ine. MEGINH. Alex. 11: ut...sue...-inis aliquod ammiculum impetraret. PETR. DAMIAN. epist. V 5 col. 346^B: illos...quos mihi -o germane consanguinitatis astringit. STEPH. FULG. Vital. VI p. 363: -inisque vinculum inter se et comitem dissolvi.

necesso 1. [necesse] *avoir besoin de*: MON. hist. Neap. II p. 224,4 (a. 1016): quando ibi escas habuerint et hominibus suis non -aberint (*sic*).

necessuosus, -i *m.* [necesse, cf. egestuosus] *nécessiteux*: HINCM. REM. cap. synodic. (éd. Mansi Coll. concil. XV) col 481: parentibus pauperibus aut quibuslibet -is. FLODOARD. hist. III 26 p. 546,47: quia missus imperatoris erat, et capitula ipsius pro defensandis advenis et -is habebat. VITA Bertini III p. 134 (2e éd.): competentibus -orum vicissitudinibus.

necka, -e *f.* [germ. cf. holl. du *Moyen-Âge* naeke, all. Nachen] *forme necta*: ITIN. Richardi III, VI p. 217. *bateau de transport*: ITIN. Richardi III, VI p. 217: adventus nectarum. ib. IV, V p. 244: cum bargis onerariis et -is, que victualia veherent, et homines armatos.

neclectus *v. neglectus*.

necminus [nec et minus] *néanmoins*: PAPIAS: -us, nihilominus.

necne 1) *ou non (deuxième terme d'une interrogation indirecte)*: EINH. Carol. prol.: utrum ab alio scriberentur -e. FORM. Augiens. C 1 p. 364,14: si hec voluntas mea penes vos impleri queat, -e. LUPUS epist. I 1 p. 2: diu cunctatus sum...auderem -e excellentie tue scribere. LIB. Domesd. II 424: utrum ex parte regis -e fuisset saisitus illud ignorant. PETR. Alf. disc. cler. p. 41: videas utrum pluat -e. GESTA Franc. expug. Hier. 20 p. 504: primum hesitans, verum foret -e. *spécialement*: si -e, *ou si non*: CARTUL. Rhen. med. I 260 (a. 989): quatinus ipsa mancipia...sint in loco ubi sunt tradita, si velint persistere, si -e, sint...ita remissa manu ut sint et serviant ubicumque...illorum erit posse et velle.

2) *pour necnon, et en outre, et aussi*: PAPIAS: -e coniunctio dubitativa vel interrogativa vel confirmativa; necnon etiam similiter. WOLFARD. Waldb. 1,1 (prol.): inde imbecillitati -e scrupulositati mee vires haud proprias sed Olympiacas obicio. AUREL. mus. p. 55: introituum -e responsoriorum. CARTUL. Athanac. 83 p. 615 (a. 1010): dono Deo et Sancto Martino, monachis -e, prefatas res. DIPL. Henr. III 393 p. 546,7 (XIe s. med., spur.): nostre providentie dignum -e iustum videtur. AELN. p. 76,7: lancea -e latus ut Christi perforat eius. EADM. hist. I p. 7: si mihi...sororem tuam...te ad me...destinaturum, -e filiam meam te in coniugem acceptaturum fore promiseris. ORD. VIT. hist. XI prol. t. IV p. 161: nam leo, -e lupus, draco, perdidit et basiliscus.

necnon *formes*: necnun: CARTUL. Andegav. t. III, I p. 1,12 (a. 1028). nennon: ASTRONOM. Ludow. p. 647. 1) (*conjonction de coordination*) *et en outre, et encore*:

TRAD. Corb. § 233 (a. 822—26): cum infantibus Ivor, -n Maynred, Wilman, Folculf. JOH. SCOT. ier. Dion. III 12 p. 259: est in errore hereticorum -n in perversitate scismatum. POETA SAXO 1,19: celebravit in Attiniaco / Natalem Domini -n Paschalia festa. THIETM. 4,60: Suevorum ductor...ac eius frater...-n Hodo inclitus marchio. CARTUL. Cormar. 32 p. 65 (c. 1007): cum Herode parvulorum necatore -n cum...martyrum interfectore. GUILL. PICT. gesta p. 68,30: plebs urbana et agrestis -n quicumque imbellis et minus firmus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 279,31: suasu... episcoporum Mogontini et Augustensis -n ducis Gotifredi. ib. a. 1076 p. 287,24: Tullensis autem episcopus -n pariter Nemetensis sur cum multis aliis. *placé après le membre de phrase sur lequel il porte*: DIPL. Odon. 32 p. 143,23 (a. 888—93): ob Dei amorem. eterne remunerationis premium -n, et in elemosina domni et senioris nostri Karoli ac pro salute...nostra. ib. p. 144,16: Tenericus abbas, idem monasterium -n, et sui monachi.

2) (*adverbe*) *en outre, aussi*: CARTUL. S. Lambert. Leod. I p. 9,8 (a. 898): eo tenore ut...prescripte ecclesie -n predicto episcopo successoribusque eius... subsistant.

3) necnon et, necnon etiam: a) (*conjonction de coordination*) *et en outre, et aussi*: WETT. Gall. 29 p. 273: vi coactus a sacerdote -n et a populo. EINH. Carol. 27: tam in auro quam in argento -n et gemmis. HRABAN. epist. 39: sensum in eo historicum -n et allegoricum. RIMB. Ansc. 13 p. 34: gentibus Suconum sive Danorum -n etiam Slavorum. DIPL. Odon. 57 p. 223,2 (a. 887 spur.): ville...scilicet Brias, Cambonne -n et Tolaicus. RICHER. II p. 30: claustrum monasterio addidit...-n et dormitorium. CARTUL. S. Joh. in Vall. 1 p. 1 (a. 1028): nostre manus subscriptione -n et nominis auctoritate. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 304,10: omnino abhominabilis -n etiam gravis ad videndum. b) (*adverbe*) *en outre, aussi, en plus*: WETT. Gall. 3: vir Columbanus... doctrinam suam inpendebat -n pro concubinis.

4) necnonque *i.q. nec non et*: ERMOLD. NIGEL. Ludow. III 303 p. 49: cetera turba latet comitum -nque potentum.

neco 1. *formes*: necco: CARTUL. capit. Astens. p. 224,23 (a. 994). nego: RECEPT. C. LVI p. 74. ANDR. BERG. Lang. 223,19. CHRON. Salern. 60 p. 59,27 W. *part. passé* nectus: EKKEH. IV bened. I p. 21,5. CARM. eccl. Kanut. (éd. Gertz, Vitae Sanctorum Dan. 221 antiph. 2,3). UGUTIO *s.v.* neco: unde necatus ferro et nectus alia vi peremptus. negatus: ANNALISTA SAXO a. 1037 p. 680,43.

1) *tuer* (PAPIAS: -are, iugulare, extinguere, occidere. UGUTIO: -o, -as, -ui vel -avi, nectum vel nectum, occidere, sed necavi ferro, necui reliqua vi): EIGIL. Sturm. 15: omnemque eius comitatum gladiis -averunt. ADAM BREM. p. 40,4: Christianos per supplicia -avit. EKKEH. IV bened. I 21,5: nectus Abel moritur. GUILL. PICT. gesta I 41 p. 102: virum quem torquere, -are,

5) vendere potuisset. ib. p. 8: partim diro fine -avit horribiliter evisceratos. OTTO FRIS. gesta 1,2: indigenis -atis vel eiectis. 1,65 iusquamum...-at hominem. ANNALISTA SAXO a. 1037 p. 680,43: quomodo ipse in Romanum imperium...augusto aut fugato aut negato...introducatur. EBBO OTTON. 2,5: nam crudelitate paganica puellas -are...solebant. FULCH. hist. Hier. III 49 p. 782: eas veneno frequentius quam ferro -ant. ib. III 60 p. 815: ubicumque fuerit *basiliscus*...extinguit herbas, -at arbores. ORD. VIT. I 23 t. I p. 128: sicque plurimis -atis, reliqui ad Christi gratiam convertuntur. ib. V 9 t. II p. 368: Normanni...seseque mutuis certaminibus...-averunt. *abs.*: THEODULF. carm. XII 16 p. 467: num pro pisce dabit sinuosa ambage chelydrus / cum modo piscis alat, improbus ille -et. POETA SAXO 3,536: dolis ac fraude -arunt. FULCH. hist. Hier. III 33 p. 732: per terram excurrentes diripiebant, -abant. OTTO FRIS. gesta 2,33: in ipsa... ecclesia -arc non timuerunt.

2) (*par métaph.*) *faire disparaître*: DIPL. Arnulfi 186 (XIe s., spur.): ob hereses quasdam illis in partibus obortas -andas. INSCR. Germ. II 655 (a. 1048): nos qui terra sumus, manet omnes exitus unus; nullius et meritum hunc -at interitum. PETR. DAMIAN. carm. A LII 8 p. 61: ignes unda -at, lapsus elemosina purgat. METELL. Quir. 72,51: miscent dissona; findunt consona, ius -uit fas. *au passif*: PETR. CELL. epist. I 38 col. 451^B: -atur misericordia.

3) (*au figuré*) *causer la mort spirituelle*: PAULIN. AQUIL. Laz. 48,4: genus hominum serpens veneno -averat. TRANSL. Juven. 391,9 *diaboli* herocs conculcant et fideles aliquando -ant.

4) *noyer* (*v. E. Löfstedt, Syntactica II 380 ss.*): ANDR. BERG. Lang. 223,19: in flumen Ticinum ab aquis negatus est. RIMB. Ansc. 40 p. 74: ut...aut igne cremaretur aut in aqua -aretur. ANNAL. Fuld. II a. 872 p. 76,26: alios occidit, alios -avit in flumine. ADALB. MAGD. chron. a. 939 p. 161,11: Gisalbertus in Rheno submersus -atur. PETR. DAMIAN. serm. III col. 521^B: in flumine -atus occubuit. RADULF. GLAB. hist. III,VII 24 p. 72: alii gladiis trucidati, alii fluminibus -ati. GESTA Frid. Imp. A p. 63,30: multi in Ticino -ati sunt. (*sens réfléchi*) *se noyer*: ANNAL. Barenses a. 940 p. 54,17: -avit Pao in mari.

5) *faire disparaître sous l'eau* (*en parlant de terres*): LIB. Domesd. (Hunts) fol. 203 b,1: -at exclusa abbatis CCC acras prati. ib. (Yorks) fol. 298 a: -avit stagnum regis II molendinos novos. BERNARD. serm. sup. cant. t. II 58 p. 128: imber quoque, qui inundatione facta, operiebat terram, culturas impediabat, et vel sata -abat. *necatus*, -a, -um *participe passé*. 1) *adj.*: GILO hist. Hier. II 385: in pontis strata sunt milia quinque -a. 2) *subst. m., mort au combat*: FULCH. hist. Hier. III 31 p. 726: qui hoc inter -os exquirebant.

necnun v. *necnon*.

necquītia, -e f. v. *nequītia*.

necromantia, -e f. *formes*: nicromantia: UGUTIO s.v. manthos. nigromantia: PETR. ALF. disc. cler. p. 11. THEOD. PALID. annal. a. 1118. nigromantia: ANNAL. Disib. a. 1081 p. 8,35. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 196. GODEFR. MONEM. hist. II, X. JOH. SARISB. polier. I 12 p. 51. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 20. RADULF. NIGER II p. 126 et 155. DAN. MORL. nat. p. 34. HIST. sept. sap. II p. 102. BERNARD. PAPIENS. summa decret. V 17.

1) *nécromancie, art prétendu d'évoquer les morts pour obtenir d'eux des révélations* (HUGO S. VICT. didasc. VI, XV p. 132,22: -am, quod interpretatur divinatio in mortuis...que fit per sacrificium sanguinis humani, quem demones sitiunt et in eo delectantur effuso. UGUTIO s.v. manthos: dicitur nicromantia, id est divinatio, que fit per mortuum quia quibusdam incantationibus videantur mortui resuscitari et ad interrogata respondere ad quos suscitandos sanguis humani additur cadaveris, nam amare sanguinem dicuntur demones): RADBERT. Matth. col. 512^B: condemnanda est secta quam greci μετεμψυχώσεως vocant, quam per-am dicunt fieri, ut anime singulorum post triginta annos in corpora redeant. FRELCULPH. chron. col. 1002^A: Pythagore...sophiste libros decreto publico Athenienses combusserunt, eo quod magicas artes atque -am in eis reperissent. PETR. ALF. disc. cler. p. 11: philosophi qui prophecias non sectantur aiunt nigromanciam esse septimam *artem liberalem*. RADULF. NIGER II p. 155: docens astronomiam et abacum atque nigromanciam, discipulos nobiles habuit. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 20: tunc sciencia naturalis universalis est, quia octo sciencie sub ea continentur; scilicet...sciencia de nigromantia secundum physicam.

2) *science des haruspices*: BERNARD. PAPIENS. summa decret. V 17 p. 241: species divinationis...alia in mortuis animalibus, que dicitur nigromantia.

3) *magie, sorcellerie*: ANNAL. Disib. a. 1081 p. 8,35: dicebant eum (sc. Gregorium)...sedem apostolicam indebite sibi usurpasse, per -am intrasse. THEOD. PALID. annal. a. 1118: archiepiscopus...apud ipsum apostolicum de nigromancia accusatus fuit et convictus. HIST. sept. sap. II p. 102: *demones* ut ceptum horrorem tenacius hominibus imprimerent, sumpta humana forma nigromanciam et ydolatriam docuerunt. (*au plur.*): *pratiques de sorcellerie*: GUIBERT. Nov. trop. col. 381^D: hinc est quod foedere cum malignis pacto spiritibus, ...ab eis -as addiscunt, per quas ad mysterium iniquitatis efficaciores fiunt.

necromanticus, -a, -um *formes*: negromanticus: IVO serm. col. 574^A. nichromanticus: ANNAL. Parch. a. 996 p. 601 (MGH SS XVI). nicromanthicus: UGUTIO s.v. manthos. nicromanticus: CONST. I 70 p. 119,41 (a. 1080).

OTTO FRIS. chron. 1,25 p. 56,24. id. gesta 1,1 p. 13. nigromanticus: ADAM BREM. 4,16 p. 244. PASCHAL. II epist. 168 col. 179^B. GUILL. MALM. gesta reg. I p. 257. GESTA Trev. cont. I 14 p. 187,36. ROB. TORIG. chron. epist. Henr. t. I p. 100. RADULF. NIGER II p. 156. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. I 587 p. 73,9—10. nychromanticus: CHRON. reg. cont. I a. 1181 p. 131,28.

I) *adj.*: A) *qui se rapporte à la nécromancie*: UGUTIO s.v. manthos: dicitur nicromantia, id est divinatio, que fit per mortuum...unde nicromanthicus, -a, -um. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. I 587 p. 73,9—10: quinta *species mantice* secundum Herebum, nigromantica a nigros quod est mors, quia mortuo homine sacrificato sacrificium perficitur. B) *qui se rapporte à la magie*: 1) *en général*: PASCHAL. II epist. 168 col. 179^B: hanc personam egregiam nigromanticis, ut dicitur, prestigiis plenam...in...Ecclesiam induxerunt. 2) *ars -a (magie, sorcellerie)*: GUILL. MALM. gesta reg. I p. 257: erat is...nigromanticis artibus instructus, magicas excitare figuras. ROB. TORIG. chron. epist. Henr. t. I p. 100: erat quippe omni genere scientiarum eruditissimus, sed arte nigromantica perfectissimus: arte nimirum nigromantica discurrens per aera, cecidit Trinovantum volatu infausto. RADULF. NIGER II p. 156: omnis enim ars nigromantica aqua diluitur.

II) *subst.*: A) *nécromancien, devin qui évoque les morts*: COMM. Boet. phil. p. 46: quod -us essem secundum illos, id est qui suscitatur mortuos per necromanciam, id est magicam artem. ADAM BREM. 4,16 p. 244,5: divinis, auguribus atque -is omnes domus plene sunt. CHRON. reg. cont. I a. 1181 p. 131,28: nychromanticos et astrologos, quorum consilio semper utebatur *rex Grecie*. JOH. SARISB. polier. II 27 col. 461^C: quid de -is dicam, nisi quod morte digni sunt, qui a morte conantur scientiam mutuare?

B) (*péj.*) *magicien, sorcier*: CONST. I 70 p. 119,41 (a. 1080): nicromanticum phytonice spiritu laborantem et idcirco a vera fide exorbitantem, iudicamus canonice deponendum. GESTA Trev. cont. I 14 p. 187,36: quendam consecraneum suum..., arte nigromanticum, professione monachum. OTTO FRIS. chron. 1,25 p. 56,24: patrie proditore ac nicromantico. id. gesta 1,1 p. 13: ab ipsis pseudomonachus vel nicromanticus appellatus.

necromantius, -i m. *nécromancien, devin qui évoque les morts*: HRABAN. univ. XV,IV col. 423^A: -i sunt, quorum precantationibus videntur resuscitati mortui divinare et ad interrogata respondere (HINCM. div. Loth. col. 718^C. BURCH. WORM. decret. 10,42 col. 840^B [d'après Isid. orig. 8,9,11]).

50 **necrosis**, -is f. v. *nigrosis*.

necta, -e f. v. *necka*.

nectar, -is n. 1) *boisson*: a) (*myth.*) *nectar, breuvage des Dieux*: PAPIAS: -r, purum mel et dulce quo dii utuntur. b) *boisson faite de vin, de miel et d'épices*

(UGUTIO s.v. necto: hoc -r, quidam dulcis liquor scilicet vinum pigment(at)um. ALEX. NECK. utens. p. 98 n. *glosé* piment): CARTUL. Roman. compl. 351 p. 156 (XIIe s.): quod daretur in refectorio cum pane et vino et cum -e. CARTA Trev. a. 1149 (Neues Archiv 29 p. 478,20): si vero mel... apportaverimus, urnam eiusdem -is... persolvemus. c) *boisson (en général)*: RADULF. CADOM. gesta Taner. 80 p. 663: pro -e vix habet amnem.

2) *eau*: GALTER. CASTIL. Alex. VII 244 col. 535^A: siccitas humectat -e glebas.

3) *nectar des fleurs*: WALAHFR. carm. 5,8,26 p. 357,26: que se hoc non sponte -e pascat apes? EKKEH. IV bened. 36,17: -r apes sapidis stipant super ethera sucis.

4) *baumier*: PAPIAS: -r, arbor magna unde fit balsamum.

5) *parfum*: HRABAN. carm. 5,2: flores/ qui mixtim spirant -r odoriferum. THEOD. EUCH. transl. Celsi 19: tanta mirifici odoris suavitas profusa est ac tanta superni -is fragrantia emanavit.

6) *douceur, suavité*: a) *au propre*: α) *d'un parfum* (PAPIAS: -r, genus odoris, dulcedo): DONAT. METT. Ermel. p. 704,18: omnium aromatum flagrantiam miri odoris -r exsuperans. β) *d'un aliment*: ECBAS. capt. 112: -e carnis. HIST. sept. sap. I p. 11: in -e ciborum et potuum. PETR. RIGA Aurora II recapit. sine V 427 p. 623: coelestis -e panis/pascere. (au plur.): EKKEH. IV bened. II 146: -a mellis. b) *au figuré*: α) *des louanges*: CARM. Salisb. 7,7 p. 642: cuius adusque poli flagrans iam pervolat arcem / -e predulci laus. β) *de la renommée*: ORD. VIT. hist. IV 10 t. II p. 246: -e bone opinionis. γ) *d'une vertu*: PAUL. DIAC. carm. 112,26: anchora vestri amoris -r omne quod precellit. VITA Chrod. p. 568,26: meritorum omnium -r. EPITAPH. var. II 55, 6: pietatis -e plenus. δ) *des choses célestes*: GERARD. SUESS. Rom. metr. col. 180^C: divino -e fervens. EKKEH. IV bened. I 4,22: verbi suxisti -r de pectore Christi. GUIBERT. Nov. trop. IV 9,12 col. 449^B: divine gratie -r.

7) *douceur, séduction*: GERARD. SUESS. Rom. metr. col. 184^A: verborum -e promens. ROB. TORIG. chron. add. II a. 1098 p. 159: nominis -e.

8) *suc, sève (au figuré)*: RUOTG. COL. 4 p. 5: non tantum exteriorum verborum scientiam, verum intimi medullam sensus et -r.

9) *(par métaphore)*: a) *nectar (des lèvres)*: CARM. Bur. B 154,9: compar labiorum / -is alterni permixtio. b) *Daviticum -r, la musique*: BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 4: Wogitihc Davitico -e potatus, parvoque melle dulce canentis Gregorii pastus.

nectareus, -a, -um *formes*: nactareus: PROSAR. Lemov. 101,1b p. 115. nectarius: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,43. ANTIDOT. Berolin. p. 72. 1) *adj.*: a) *de nectar (boisson douce)*: VITA Udalr. Cell. II 3 (2): de rusticano vasculo -i poculi. b) *déliçieux (en parlant d'un aliment)*: ECBAS. capt. 272: hec caro -a festivum sit mihi pasca.

c) *fait avec le nectar des fleurs*: EKKEH. IV bened. prol. 2,25: ut apes castum rapiant per <devia> pastum / -a stilla. LAMB. LEOD. Matth. I 2066: seu cum -o depingit scirpea fila / melle rudi depasta thimo. d) *parfumé* (GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,43: -ius, odorifer. PAPIAS: -us, odorifer): EKKEH. IV bened. I 8,11: -am... coronam. e) *doux, suave (au figuré)*: VITA Filib. p. 597,12: locum illum sordidum et obscurum divina virtus convertit in odorem -um. PAUL. ALB. Eulog. col. 713^A: dulcorosus, -us, Christi coronatus emicabat. ib. 714^C: odorem...-um...cunctis adsparsit. PROSAR. Lemov. 101,1b p. 115: Mariam concrepano / symphonia / nactarea. HROTSV. Sap. 4,4 p. 188: delector ex vestra ratione magis quam -e dulcedinis gustamine. RATHER. phren. col. 371: celestis doni -um saporem. ORD. VIT. hist. X 3 t. IV p. 14: in libro, quem de moribus eius et actibus -isque dogmatibus luculenter edidit.

2) *subst. m., panacée dans la composition de laquelle entre du miel*: ANTIDOT. Berolin. p. 72: Antidotum nectarius / qui facit ad omnes infirmitates... crocomagna — II, enula — I, aristolozia rotunda — II, myrrha, petreselino, piper — II, mel quod sufficit.

nectarius, -i *m. v. col. 1167 l. 50.*

necto 3. *forme (part. passé)* nectus: CHIRURG. Bamberg. p. 131. COD. Croat. p. 1 (c. 1097). CARTUL. Richar. 38 p. 41 (a. 1136).

1) *attacher, lier, nouer* (UGUTIO s.v.: -cto, -ctis, -xi vel -xui, -xum id est ligare, inserere vel nodare): A) *sens propre*: WALTH. SPIR. Christoph. II 72: grandem pedibus -xisse molarem. RADULF. CADOM. gesta Taner. 6 p. 609: ruptis nexibus absoluti, suos versa vice nexores -xuerunt. *par extension, en parlant de vêtements que l'on attache*: POETA Saxo 5,351: -ctebat fibula vestem aurea (cf. Verg. Aen. IV 139). UFFING. Ide 1,10: mox solius fuge cupidi pedibus talaria -ctunt. *spéc.* retia nectere, *faire des filets*: PETR. DAMIAN. Romuald. p. 56,3: alii nebant, alii retia -ctebant.

B) *sens figuré*: 1) *établir des liens affectifs*: CAND. Trev. epist. p. 484,38: edulium salutis est Deum... amare et fidei amoris operibus -ctere. COD. Croat. p. 1 (c. 1097): amoris indissolubili vinculo -cti desiderare. PETR. CELL. tabern. Moys. p. 164,4: bona operatio et cogitatio munda invicem per caritatem et bonam intentionem sunt -ctenda. ALAN. INS. Anticlaud. II 209 p. 79: amicitiam, pacem concordia -ctit. ib. IV 236 p. 114: complexu brachia -ctens. *en parlant des liens de parenté*: HELGAUD. Rob. 17 p. 92: sibi consanguinitatis vinculo -xam duxit uxorem.

2) *établir des liens logiques, des connexions*: a) *en général*: ALAN. INS. Anticlaud. VII 73 p. 159: numerisque ligant et federe certo / -ctunt. b) *arithmétique*: ALAN. INS. Anticlaud. III 331 p. 98: que numerum numero concordia -ctit. c) *géométrie*: ALAN. INS. Anticlaud. III 533 p. 105: Euclides partes artis locat...quas veluti

quodam rationis fune ligatas / -ctit. d) *musique*: ALAN. INS. Anticlaud. III 418 p. 101: variasque vices musica -ctit. e) *logique*: GODEFR. S. VICT. fons philos. I 167 p. 40: -ens simplices propositiones, / -ctens ypotheticas compositiones.

3) (*gramm.*) *coordonner*: SMAR. carm. I p. 614, XIII: apices coniunctio -ctit.

4) *établir des corrélations (astron.)*: WANDALB. horol. 6 p. 616: Quae volvit Februam, undecimum regit ipsa Novembrem / Martius Octimbrem spatio sibi -ctit eodem. id. hor. 30 p. 618: De Aprili et Septembri./30. Quae tibi, September, florentem -ctit Aprilem. AGIUS comput. 4,16: his varie summa numeri, non ordine -xas / lunas dinumerat latus utrorumque sinistrum. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 119: per astrorum rotas diffinitosque cursus, per intervallorum spacia moderata consideravit dimensiones quasdam et numeros definiendo ac discernendo in ordinem -ctens astrologiam reperit.

5) *créer des liens de dépendance*: DIPL. Otton. I 381 (a. 969): quoniam proxima vicinitate iunguntur, etiam sub unius ditione ordinationeque abbatis eadem prefata loca... indissolubili connectione -cterentur. WALTH. SPIR. Christoph. I 1: maioribus obedientie -xus est iugo. SUGER. Ludov. VII 5 p. 151: ut virum illum... domino iuramento fideliter -cteremus. *en mauvaise part*: EKKEH. IV bened. I 29,1: solve iubente Deo, -xo, Petre, vincula mundo. FULCO. MELD. nupt. III 407: turpi... cupidine -xus.

6) (*jur.*) *lier par un contrat ou une obligation*: DUDO Norm. II 7 p. 148,3: foedere complacito, fidei -ctamur in uno. CARTUL. Richar. 38 p. 41 (a. 1136): hoc quod habemus in hanc terram idem -ctum damus perpetuo. STEPH. TORN. summa dist. I p. 9: »nexus«, pactum quo alter alteri -ctitur, id est obligatur. CARTUL. S. Bened. Floriac. II 194 p. 28 (a. 1170): communitas maiore quod de pecunia vicecomiti persolvenda super eam -ctendum est,... pro eas persolvat. *v. nixus, -a, -um.*

7) (*dr. canon.*) *lier*: BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 18: vincula -ctant anathematis.

II) *ajouter (un retard) à un autre, prendre du retard*: TRANSL. Chrys. 26: inter ea dum custos -cteret moras (BRUNO QUERF. frat. 10 p. 726,7. GIRALD. gemma II 27 [II p. 303]).

III) *ourdir, tramer*: WALAHFR. Blaithm. 5: perfusi demonis arte / frivola -ctentes hominum monumenta malorum. OTTO FRIS. gesta 2,40 p. 149: -cti crederet insidias? CARTUL. Camaler. 134 p. 68 (1179—1200): dolum machinari et -ctere nodum in rebus quas attendit nullum munimine tueri.

IV) (*techn.*): A) *souder*: MAPPE CLAV. CCI p. 226: si vis -ctere eramen, aut auricalcum. CHIRURG. Bamberg. p. 131: si... antequam paciens accedat ad medicum, os non bene erectum vel -ctum fuerit. B) -ctere capistris,

museler: THEODULF. carm. XLVIII 29 p. 549: cornipedes udis trahimus -ctendo capistris. C) *faire (une construction), édifier*: PETR. DAMIAN. carm. B 2,4 p. 81: solis gemmis pretiosis hec structura -ctitur.

5) *nexum, -i n. forme nixum*: COD. Lang. col. 334^d (a. 857). 1) *ce qui a été joint, ce qui a été maçonné*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 22 p. 796: moenia... cum turribus frequentibus, opere solido duritiem lapidis vincente coemento -orum. 2) *chaîne (du prisonnier)*: CARTUL. S. Vict. Mass. I 592 p. 584 (a. 1035): in ergastulo carceris -is ferreis vinculatus. 3) (*jur.*) *obligation, charge*: COD. Lang. col. 334^d (a. 857): mancipo liberis coque ab omni nixio puplico privatove.

nectriquitia, -e f. v. nequitia.

15) *nectus v. necto.*

nectus, -a, -um v. neco.

necula, -e f. [nex] meurtre: UGUTIO s.v. neco: nex... unde hec -a, diminutivum.

nexus, -us m. v. nexus.

20) *nedana, -e f. orig. et sens inc.*: CARTUL. Talmund. 6 p. 23 (a. 1058): Bertrannus Tornalebra dedit S. Cruci -em quam habebat in terra Begauderie.

nedum 1) *conj. avec subj., bien loin que*: WALAHFR. carm. 5,45,9: quantum delectet tua me dilectio, -m enarrare queam, vix scio et ipse satis. LUPUS epist. I 1 p. 2: Deus certe noster -m aliquam aspernandi amicos occasionem relinqueret, diligendos omnino inimicos prescripsit. COD. Udalr. 32 p. 62,16 (a. 1066—67): -m isti de quo agitur canonica daretur audientia, -m vestri examinis expectaretur sententia. HUBERT. Gud. (MGH Script. XV p. 1201,5): -m ego iuvenulus... presumerem aptare me ad illud subeundum.

2) *adv., à plus forte raison, d'autant plus* (PAPIAS: -m secularia, id est quanto magis secularia): EINH. Carol. 24: ebrietatem in qualicumque homine, -m in se ac suis, plurimum abhominabatur. RATHER. conf. col. 434^A: ut plorem contritionem meam, -m populi mei, gregis mihi commissi. PASS. Ursule p. 7: peritissimi rethoris, -m nostre ariditatis excedit facundiam. FUND. Brunw. 10 p. 131,1: propter quod erat omnium liberalium artium instaurator, -m doctor peritissimus. EPIST. Hann. 17 p. 39,25 (a. 1075): publicam tamen honestatem, -m ecclesiasticam pietatem... oportuisse servari. EPIST. Ratisb. 24 p. 355,11: invenitur etiam in decretis beati Benedicti, quoniam et sacerdotes recipiendi sunt, -m alius clericorum ordo. ACTA pont. Rom. Gall. II 147 p. 243 (a. 1160—75): quam presumptuosum sit quibuslibet christianis, -m presbyteris peiorare vel fidei prestite religionem violare. HELM. 70 p. 135,8: paratus sum... me ipsum in proprietatem dare alicui de clientibus vestris, -m vobis. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1391^B: quantum est hoc, ut apponam centum viris. sed intelligendum, ut apponam etiam centum viris, -m populo.

3) (*après une négation*) encore moins: HUGO S. VICT. quest. ined. 19 p. 199: quippe voluntas boni in homine usque adeo tenuis et pigra...quod nec etiam conatum saltem ad parturitionem, -m ad partum ex se habet. GODEFR. S. VICT. microcosm. 194 p. 214,8: noluit eum Dominus vel corporaliter eum deficere sub manu inimici, -m spiritualiter.

4) (*après une restriction*) pas tu tout: RATHER. coniect. col. 535^B: reprehendit eum, qui eos saltem salutatur aut salutantibus respondet, -m eis osculum donet. PETR. COMESTOR serm. III col. 1729^A: temporibus vero nostris tenera quedam est evirata medietas, que vix credere sufficit, -m preliari.

5) *en corrélation avec*: a) verum etiam, verum, sed, non seulement (v. E. Löfstedt, *Late Latin, Oslo 1959 p. 64*): LUPUS epist. I 3 p. 14: erant ad manum doctores egregii, -m non spernendi, verum omnimodis audiendi atque sequendi. VITA Cunib. C 4 p. 365,17: ut ab omnibus... dilectus haberetur, -m a commisso sibi grege...verum etiam ab externis. ANDR. CAPELL. I 6 c p. 56: firma...in meo corde...conceptio est, -m vobis sed pro vobis obsequia omnibus exhibere. b) saltem, non pas tout à fait: RATHER. conf. col. 434^A: in tuo vultu aliquid -m tristitie, saltem gravitatis.

[nefactus, -a, -um [faute pour liquefactus] fondu, liquéfié: ANTIDOT. Cantabr. p. 161: item adipem omnium piscium fluvialium in sole -um, adiecto mel, si quis unguatur, clarificantur.]

nefandus -a, -um formes: nephandus: EPIST. var. II p. 355,8. DIPL. Ludow. III p. 35,21 (a. 901). LAMB. ARD. hist. Ghisn. 21 p. 572,37 etc. nevandus: HUGO LERCHF. note a. 1178.

1) *adj.:* A) *affreux, d'une cruauté indicible* (PAPIAS: -um, nec dicendum, inane, atrox, indignum, horribile): VITA Lupentii p. 612^E: tam nephandi operis executor. ALCUIN. carm. I p. 178: morsibus et furens semet lacerare -is. HRABAN. carm. 40,2: sorte -a. ib. 13,70: bella -a. id. epist. 53 p. 507,13: -o scelere. WALAHFR. Wett. 18 p. 304: me vitii mundare -is. THIETM. 7,42: ineffabili opera more suo -o constringerent. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1068 p. 274,7: -is criminibus. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 21 p. 572,37: manifestato autem opere nephandissimo.

B) *impie:* EPIST. var. II p. 355,8: in nephandis codicibus suis. ANNAL. Xant. a. 866 p. 23: uxorem...-a occasione repudiatam. DIPL. Karoli III 77 p. 126,35 (a. 883): ut nullus...ingerere presumat...subtractionem -am. POETA SAXO 3,112 p. 791: errorem docuisse -um. WIPO gesta 33 p. 53: pro quadam superstitione illorum -issima. DIPL. Heinr. V (Arch. Urk. Forsch. 6 p. 262,3) (a. 1111): a lege nequissima et nephanda. HUGO LERCHF. note a. 1178: in cuius electione... ortum est scisma nevandum.

C) *criminel:* ANNAL. Xant. a. 817 p. 6: huius -um

conatum ad nihilum deducitur. WIDUK. 3,13: -a consilia prodita a filio.

D) *fatal, mortel:* ALCUIN. carm. I p. 172: occubuit statim rex ense -o. WALTHARIUS 870: mortem... gustare -am.

E) (*en parlant de personnes*) *criminel:* ALCUIN. carm. I p. 175: donec ipse luens cecidit Cadwala -us. CARTUL. Conch. 1 p. 2 (a. 801): ubi nos per gentes -as incastellare consuevimus. POETA SAXO 1,388: turba -a / ingentem rapuit predam. id. 3,72: contraque -os/ gentiles. REGINO chron. p. 133: -issime gentis. HROTSV. Pel. 35 p. 53: socios populato rure -os. DIPL. Otton. I 353 p. 486,16 (a. 967): a -is hominibus funditus. *spécialement dans une interjection injurieuse d'ordre général:* BABIO 180: abdita iam tractat...Pelle, -a, nefas!

F) *démoniaque:* PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1343^C: postquam Dominus -os spiritus se predicare perhibuit. PETR. COMESTOR serm. VIII col. 1743^D: quomodo huic -e trinitati, carni, mundo, diabolo...potuimus resistere?

II) *subst.:* A) *masc.:* 1) *criminel:* EUGEN. VULG. syll. 4,4,3 p. 414: ducat ad pacem gravitas -os. VITA Leonis et Marini p. 96,43: cohercebat -os. 2) *fou, possédé:* VINC. KADL. chron. p. 190: rex frendenti -o persimillimus. B) (*neutre plur.*) *crimes, perfidies:* HUGO S. VICT. didasc. VI,XV p. 133,15: cooperatione demonum atque instinctu -a perficiunt.

nefande adv. d'une manière criminelle: VITA Waldb. col. 1100^C: contra innocentem consurgentes -issime interemerunt. CONST. I p. 190,5 (a.1160): coniurationem...-issime perpetrata deprehendimus et cognovimus.

nefarius, -a, -um forme nepharius: UGUTIO s.v. frango. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 41 p. 582,12. CARTUL. Andegav. t. III 182 p. 121 (a. 1108).

1) *adj.:* a) *impie:* DIPL. Karoli III 77 p. 127,7 (a. 883): -um malum est alicuius interficere seniore aut ducatus sui privari honore. CARTA ante 912 (Gallia Christ. noviss., Avignon 74 col. 19): si quis autem -o captus amore huic auctoritati obesse...temptaverit. DIPL. Otton. III 176 (a. 995): si quis vero...-a temeritate hanc nostram...conroborationem irrumpere conatus fuerit. CARTUL. Gemet. 32 p. 100 (a. 1080): ausu -o iniuste sibi vindicaverat. GUILL. PICT. gesta p. 8: quem adeuntem...Godwinus comes -o dolo...tradidit. ORD. Vit. hist. XI 19 t. IV p. 222: Rodbertus invasor Divensis abbatie...Simonis nequicie -um Jude facinus adiunxit. OTTO FRIS. gesta 1,8 p. 24: ad ausus -os factaque nefandissima concitatur. SUMMA Trec. p. 141,20: -e vero proprie dici *nuptie* possunt que inter ascendentes et descendentes contrahuntur. ARNULF. LEXOV. epist. 1,5 p. 178 (c. 1178—79): mater et filie...sacerdotibus spoliatis, manus -as atrociter intulerunt. b) *atroce, indicible:* ORD. Vit. hist. XI 20 t. IV p. 227: ne... meritoque subirent Ethioclis et Poliniciis -os et horri-

biles eventus. c) *criminel (en parlant de personnes)*: RUOTG. COL. 20 p. 20: -os civium predones. THIETM. 7,23: a patre -o instructus. FULCH. hist. Hier. II 21 p. 450: occurrerunt eis gens -a, qui sperabant eos intercipere et occidere. d) (*jur.*) *illégitime*: VITA Probi 554,36: -is illicitisque natis. e) *honteux*: HELGAUD. Rob. 18 p. 98: duos iacentes in angulo, operi insistentes -o.

2) *subst.*: a) *m., criminel*: VINC. ann. 412: quidam -us...sagitte sue igne per artem adiuncto eam versus monasterium...dirigit. b) *au neutre pluriel (action criminelle, crime)*: WIDUK. 2,10: fiebant preterea multa -a a seditiosis, homicidia, periuria. Ivo epist. I p. 286 (a. 1098): cum multa -a et turpissima dici verissime possent.

nefarie adv. formes: nefari: REG. Subl. p. 26,24 (a. 1005). nepharie: JOH. HEX. chron. p. 125. 1) *d'une manière criminelle*: DIPL. Otton. III 215 p. 627,14 (a. 996): si quis igitur hoc...preceptum -e inrumperet temptaverit. FULCH. hist. Hier. III 31 p. 723: extra urbem eum ad se tunc evocatum -e decollavit. JOH. HEX. chron. p. 125: in lesionem clericorum manus nepharie iniciunt. GUIBERT. Nov. vita I 19 p. 76: etsi enim multociens -e alia labi potuerim, emptor tamen, imo proditor columbarum semper esse timuerim. 2) *honteusement, d'une manière révoltante*: BERNOLD. chron. a. 1096 p. 464,29: feminas...que habitum in virilem -e mutaverunt. ADAM S. VICT. p. 178,5 v. 28: torquendus -e / ministris sevitie / sanctus Dei traditur.

nefas indécl. n. forme nephas: STEPH. TORN. epist. 65 p. 80.

1) *construit comme un subst.*: a) *ce qui est contraire aux lois divines*: GUILL. PICT. gesta p. 16: fas quidem negligebant omne, -s nullum devitare curabant. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 295,13: sic fas -sque simul omnes confundentes. ARNULF. LEXOV. epist. 132 p. 200 (c. 1178—79): fas et -s impudenti audatia permiscentes.

b) *crime, abomination, sacrilège*: WALAHFR. Mamm. 2,10 p. 278: non passus inerti / tantum animo tolerare -s. CAND. FULD. Eigil. I 9 p. 226: quod -s non mediocriter in quibusdam monasteriis...regnare videtur. GUNTH. COL. diab. B 4: tuam pravam sententiam...quasi -s...contemnimus. RIMB. Ansc. 38 p. 72: quod tantum -s in sua diocesi contigisset. FROUM. carm. 15,16: abluitur -s. EPIST. Colon. 4 p. 244,38: quondam archiepiscopos ab...papa monstravimus esse pro -s depositos. RUOTG. COL. 19 p. 261: ille vero ad coeptum -s instigasset. WIDUK. 2,7 p. 41: at illi nichilominus duci suo herebant ad omne -s. ib. 2,31 p. 52: que res ad tantum -s processit ut...regem occidere cogitassent. THIETM. 6,45 p. 161: quod gentibus -s videbatur, christianus ego...operabar. LAMB. ATREB. prim. sed. col. 640^C: ne aliquando lis oriatur, vel -s discordie efficiatur. ORD. VIT. hist. XII 11 t. IV p. 339: poenitebit te -s coepisse

contra mc. HUGO S. VICT. didasc. VI 15 p. 132,18: ad omne scelus ac -s mentes impellit. OTTO FRIS. gesta 1,32 p. 50. ib. 1,44 p. 63.

spéc. civile -s: guerre civile: GALTER. CASTIL. Alex. VIII 80 col. 542^C: tamen intestina suorum /declinavit (devitavit *al.*) adhuc Parcis parcentibus arma / et civile -s. ALAN. INS. Anticlaud. II 229 p. 79: non olim civile -s, non Cesaris arma.

c) (*excl.*) *horreur, impiété, sacrilège*: HROTSV. Cal. 9,4 p. 140: o! -s incomparable! id. Sap. 5,4 p. 190: o! -s! (*cf.* PETR. DAMIAN. epist. II I col. 255^A). RATHER. coniect. col. 546^B: quam...universitas, proh -s, agit. OTTO FRIS. gesta 2,30 p. 139: affirmas pro pecunia quadam iuramentum...Proh -s!

2) *construit comme un adjectif, impie*: PAULIN. AQUIL. carm. 12,21,3: hereticorum dogma -s respui pectore puro.

3) *expression -s est (c'est un sacrilège)*: LUPUS epist. II 130 p. 204: susceptam semel pastoralem curam -s est deponere. DIPL. Otton. I 210 p. 290,4 (a. 960): quorum petitionibus, quia -s fuit resistere, ratum duximus assensum prebere. RUOTG. COL. p. 269, 38,51: quod dictu -s est. ANNAL. Altah. a. 1042 p. 29,21: regios legatos, quod ubivis gentium -s est, inibi iussit retentari. GUILL. S. THEOD. frat. M. D. 55 p. 103: cum amici hominis abeuntis...commendatam memoriam -s sit oblivisci. ROB. TORIG. chron. a. 1112 t. I p. 142: a seditiosis ad arma concurrentibus (quod dictu -s est) gladio confosus. LAMB. ATREB. prim. sed. col. 643^D: iuxta domni pape Urbani precepta quibus inobedire -s est. STEPH. TORN. epist. 65 p. 80 (c. 1177—81): non obedire nephas est.

nefastus, -a, -um 1) *où l'on ne peut pas rendre la justice*: PAPIAS: -i dies, dies erant in quibus non licbat ius fari. 2) *funeste, maudit*: CARM. de cal. Erf. 24: funera splendorem festi regalis adumbrant,/ fitque -a dies, que modo festa fuit.

nefrendus, -i m. v. nefrendus.

nefrendicia, -e f. v. l. 44.

40 *nefrendicium, -i n. v. l. 45 ss.*

nefrendicius, -a, -um [nefrens] I) *adj., de cochon de lait*: UGUTIO s.v. frendo: a nefrendus vel nefrendis, -us, -a, -um.

II) *subst.*: A) *f., chair*: UGUTIO s.v. frendo: -a, caro. B) *n.*: 1) *offrande annuelle consistant principalement en cochons de lait ou autres jeunes animaux*: UGUTIO s.v. frendo: -um, illud annuale tributum quod rustici suis dominis circa nativitatem vel in alio tempore solent reddere et etiam parvi discipuli suis doctoribus quod aportant dumtaxat sit carnum ut porcellus et huiusmodi. 2) *plat*: UGUTIO: -um, ferculum.

nefrendinus, -a, -um [nefrens] *de cochon de lait*: UGUTIO s.v. frendo: a nefrendus vel nefrendis...-us, -a, -um.

nefrendis, -is m. v. *nefrens*.

nefrendus, -i m. [nefrens] *forme neferendus*: PAPIAS. *cochon, porc castré*: PAPIAS: neferendus, porcus dicebatur victima quam Marti sacrificabant, quia plures hostes interfecisset; dictus quasi sine renibus. UGUTIO s.v. *frendo*: dicitur -us, id est porcus domesticus carens testiculis, sic dictus quia non frendat dentibus, qui aliter dicitur maiale.

nefrens, -dis sive **nefrendis**, -is m. 1) *cochon de lait*: HRABAN. univ. XXII, XVI col. 612^c: -des..., adhuc lactentes porculi, quod nondum aliquid frendant, id est comminuant dentibus. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 22: suilli vel porcelli / vel -des, fearas. PAPIAS: -des, adhuc lactentes porculi dicti quod nondum aliquid frendant id est comminuant dentibus; hinc et faba fresa que mollita est. UGUTIO s.v. *frendo*: -dis, -dis, porculus vel porcula adhuc lactans quia nichil frendat id est dentibus concutiat. WALTH. MAP nug. cur. p. 207,29: adibet... -dem, ist est adolescentem et virginem suem. ADAM PONT. utens. p. 131: in... angulo -des cum sacula in arula vel in arigulo quodam latitantes intuiti sumus (*glosé petit porceus*).

2) *nourrisson, enfant non sevré*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,45: -des, infantes adhuc sine dentes. PAPIAS: -dis, infans nondum dentatus, dictus quod nondum frendat. UGUTIO s.v. *frendo*: -dis dicitur infans, quasi non dentibus aliquid frendens, id est concutiens, vel comminuens.

nefresis, -is f. [*gr. νέφρησις*] *forme nephresis*: MARB. Rob. I 19 (PL 171) col. 1517^A. *lésion (ou maladie) rénale*: GLOSS. med. (Heiberg) p. 48,9: -is hoc est renum dolores. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 19: -is, lendenwyr. UGUTIO s.v.: hec -is, quidam morbus scilicet dolor renum, a renum dolore dictus. MARB. Rob. I 19 (PL 171) col. 1517^A: militem...renium iniuria quam nephresim medici nominant laborantem. COLL. Salern. II p. 314: dolor lumborum apud grecos -is appellatur, qui dolor quandam habet affinitatem cum colica passione, qua[e] utraque sentit dolorem in renibus sed dolor colicorum est instabilis... nefriticorum vero dolor est stabilis et per urinam melius discernitur.

nefriticus, -a, -um [*gr. νεφριτικός*] sive **nefreticus**, -a, -um (*pour nephreticus*) 1) *adj.*: a) *qui souffre de néphrite*: UGUTIO s.v. *nefresis*: -us, -a, -um, qui talem morbum (*sc. nefresim*) patitur. b) *qui guérit la néphrite*: PAUL. AEGIN. CCI p. 133,17: -a pusca et ad ea composita condita. 2) *subst. m., qui est atteint de néphrite*: GLOSS. medic. (Heiberg) p. 48,4: -i sunt qui renum dolores ferre non possunt, eo quod lapides habent in renibus. RECEPT. C. XXII p. 68: -i (*sic*) prodesse. PAPIAS: -i sunt qui renum dolorem ferre non possunt propter tumores et collectiones et vulnera sanguinis erupti et calculum id est petram. COLL. Salern. II p. 314: -orum...dolor est stabilis et per urinam melius discernitur quum urina -orum

aliquando est saniosa, aliquando sanguinolenta, aliquando scamosa apparet quod non est in colica. ALEX. NECK. laus sap. div. VI 275 p. 470: nefreticis medus confert, oculisque medetur.

negatio, -nis f. 1) *négation*: a) *gramm.*: UGUTIO s.v. *dico*: superabdicativa dicitur -o que additur -ni et nichil operatur plus quam procedens. b) *log.*, *opposé à l'affirmation*: JOH. SCOT. divis. nat. I 76 col. 522^B: omnia que de eo predicantur per catafaticam, eum esse negemus per apofaticam, id est -nem, non tamen translativae, sed proprie. id. glos. Mart. Cap. 150,16 p. 81,9: syllogismorum tres species sunt quarum prima dicitur predicativa et est in adfirmatione et -ne. ABBO FLOR. syll. p. 61,6: dum ergo modi negantur...est -o. EPIST. Ratisb. 4 p. 281,27: falsa... particulari -ne - quedam prudentia honesta non est, - erit vera universalis affirmatio. GUIGO II exerc. 29 col. 856^C: si igitur -nes in divinis sunt vere, affirmationes vero incompacte, vera est nostra -o cum dicimus 'hoc non est' quia quid non sit scimus. ABELARD. gloss. ad categ. p. 262,26: affirmatio vero et -o quantum ad ea que dicit, eodem tempore simul esse non possunt, quia simul contingere non possunt que ab affirmatione et -ne dicuntur. id. gloss. peri erm. p. 332,2: componens vox est affirmatio que componentem intellectum significat; dividens autem vox est -o, que dividendum designat.

2) *refus*: LUPUS epist. I 6 p. 52: aequum fuerat ut in obstinatissima -ne persisterem. HROTSV. Dulc. I,2 p. 127: quia nec ad -nem confitendi nominis. VITA Edw. p. 396: ut benigna -o plurima videretur largitio. ANDR. CAPELL. II 7 p. 292: in amore nullatenus mansuescit sed peremptoria sibi -ne respondit. WALTH. MAP nug. cur. 3,5 p. 135: suam ait iniustam petitionem, illius iustissimam -nem.

3) *abjuration d'une foi religieuse*: SCHOL. Adam gesta 82: hec est Sclavorum tertia -o, qui primo facti sunt a Karolo christiani, secundo ab Ottone, tertio nunc ab Godescalco principe (*cf. RATHER. conf. col. 400^A: apostasia, id est -o Dei*).

4) *reniement (surtout en parlant du reniement de S. Pierre)*: CAND. FULD. Eigil. I 23 p. 232: dum Petro... nihil obesse dinoscitur culpa trine -nis. ACTUS pont. Cenom. p. 321: statim post trinam -nem. GRATIAN. I dist. L c. 54: post -nem in fide et gradu Petrus profecit. BERNARD. serm. de div. IV col. 554^A: princeps apostolorum in profundum -nis submergitur. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1619^B: trina Petri -o ante primum galli cantum inchoata est, ante secundum completa.

5) *sens juridique*: a) *dénégation par serment*: LEGES Athelst. 1,1 p. 173 (c. 1114): ut non parcatur alicui latroni... de quo vere fuerit inquisitum, cum reus sit et ad -nem aliquam non possit, quin occidatur. LEGES Cnuti 5,4 (c. 1114): si se purgare velit... vel per triplicem

-nem vel per singularem. CARTUL. S. Joh. in Vall. 38 p. 23 (c. 1125): si rustici succidisse se lucum negaverint, cum sua tercia manu negabunt; hec -o per vicinos fiet, non per clientes. b) *renonciation à un droit*: CARTUL. episc. Hild. I 522 p. 500,22 (a. 1196): uxor eius... se vel posteritatem suam aliquid in patrimonio illo iuris habere...negavit; que -o cum ad habundantis cautele certitudinem omnino sufficeret. c) *déni*: ROTUL. scacc. Norm. I p. 1b (a. 1180): Hamo Pincerna reddidit compositum de misericordiis et promissis et finibus, scilicet de Ricardo de Moteigneio centum sol. pro recognitione... De Tustino de Mevania 50 sol. pro -ne et cognitione.

negativa, -e f. v. l. 28.

negative v. l. 36.

negatiuncula, -e f. [negatio] *diminutif de négation*: UGUTIO s.v. nego: negacio...hec negaciuncula diminutivum.

negativus, -a, -um 1) *adj.*: a) *négatif, qui nie*: UGUTIO s.v. nego: -us, -a, -um, quod negat. b) *négatif, qui s'oppose à quelque chose de positif*: ABBO FLOR. syll. p. 36,22: sunt eadem sententia universales -e et particulares affirmative. ARNOLD. RATISB. Emm. 1,15 col. 1014^c: omne bonum usque hodie a salute vestra -a dissessione (*sic*) repulstis. c) *sans valeur, que l'on nie*: DIPL. Westph. 251 p. 350,28: quod si hanc transactionem...inficari aliquando vellet, non crederetur iuramento quo -am probare vellet. 2) *subst. f.*: a) *négation*: BERTHOLD. ENGELB. assert. 3 (Angelomontana p. 158): consequens est, ut hanc -am tenentes etiam sint fallaces. b) *refus*: WALTH. MAP nug. cur. III 5 p. 135: fortissimis -is depulsus. c) (*log.*) *proposition négative*: ARNO REICHERSB. apol. p. 169,3: essentialium differentium permanentiam novimus, que talibus -is enuntiari possunt: Divinitas humanitas non est.

negative *adv. dans un sens négatif, sous une forme négative*: JOH. SCOT. divis. nat. V 38 col. 1017^c: aut enim -e ponitur ne, et producitur, aut hesitative, et corripitur. ABELARD. gloss. peri erm. p. 324,24: -e intellige, ac si diceret: non variantur ex institutione hominum. ARNO REICHERSB. apol. p. 167,13: -e...facile admitti non debet.

negator, -is m. 1) *celui qui refuse, celui qui nie (une vérité)*: GODESC. SAX. predest. p. 214,2: amatores falsitatis et -es veritatis. GERHOH. tract. p. 68,7: tanquam fidei -es et infidelibus deteriores.

2) (*par extension*) *celui qui refuse avec mépris ou horreur*: PAULIN. AQUIL. Laz. 67,3: ut resurgat desperatus et -r criminis.

3) *celui qui refuse de reconnaître*: a) *le Christ*: LANFR. corp. Dom. col. 416^B: qui carnis ac sanguinis -r existis. RADULF. CADOM. gesta Taner. 132 p. 697: quid latitasse tibi, Christi scelerate -r. b) *un Saint*: CHRON. Rames. p. LXXI: quum prefatus -r suus (*sc. sancti Yvonis*)...vidit

... in somnis astare sibi virum... dicentem... 'Ego sum Yvo quem...te nescire dixisti'.

negatorius, -a, -um (*jur.*) *négatoire*: SUMMA Trec. p. 61,3: prodite quidem sunt actiones de servitutibus tam confessorie quam -e...-a ei datur qui servitutem debere negat, veluti 'non est tibi ius utendi', item 'inmittendi'.

negligo 3. v. *neglego*.

neglectio, -nis f. *négligence, abandon*: VITA Burch. Worm. 16: monasterium..., quod extra murum constitutum per -nem desolatum erat, intra civitatem edificavit. CARTUL. S. Steph. Wirz. 197 p. 201 (a. 1173): ego...abbas...premoner..., ecclesie nostre ita prospicere...in beneficiis, ne postmodum quasi -ne nostra doleat sese esse desolatam.

neglector, -is m. 1) *celui qui néglige, contempteur*: RATHER. Metr. (rec. A) col. 463^B: carnis -r, mentis provisor. HERIG. ? Hadal. col. 1147^A: -r quietis, refuga voluptatis. CARTUL. Rhen. inf. I 393 p. 272,38 (a. 1158): salutis proprie -r temerarius. 2) (*jur.*) *celui qui méprise (une loi, un précepte)*: COD. Udalr. 187^{ex} (a. 1118): huius etiam mandati -r effectus. EPIST. Reinh. 76: qua iniuria Boemiorum dux curiam nostram contempsit, -r existens imperialis edicti (*cf.* CARTUL. march. Misn. II 374 [a. 1170]).

neglectrix, -cis adj. f. [neglector] *celle qui néglige, contemptrice*: 1) *au propre*: CHRON. S. Maxent. Pict. p. 384: progenies Karoli...ecclesiarum potius -x quam erectrix videbatur. 2) *au figuré*: WILLIR. carm. 10,25: impietas...-x Domini.

neglectum, -i n. v. *neglego*.

neglectus, -a, -um v. *neglego*.

neglectus, -us m. *forme neglectus*: DOC. Luc. V 3, 1186 p. 104 col. 1 (a. 919). 1) *négligence, abandon matériel*: a) *d'une construction*: POETA SAXO 5,465: condidit et Domino perplurima templa dicanda, /...-u dilapsa prius vel tempore longo. NORB. Iburg. Benn. 27 p. 891,10: sepulchra...-us sui foeditate testantur. RAHEW. 4,86 p. 344,27: palatia... et regias..., tam -u quam vetustate fessa,... reparavit. CARTUL. Worm. 86 p. 71,6 (a. 1174—80): intuentes ergo edificia claustralium mansionum...dilapsa ac -u deformata. b) *d'un troupeau*: CARTUL. Mog. A 272 p. 171 (a. 1026): ne grex -u mco... pateat morsibus lupinis.

2) *négligence, laisser-aller, relâchement*: SIGEH. Maxim. 12 (10): donec iterum datis abbatibus -us regularis observantie vel in pristinum vel etiam in melius...corrigeretur. DIPL. Otton. III 90 p. 500,34 (a. 992?): -u subrepente regularem in prefato cenobio vigorem in tantum deficere quo plus clericorum quam monachorum pateret conversationi. COD. Bar. 4,34 p. 72,9 (a. 1048): per -um utrarumque partium.

3) *négligence, action de ne pas tenir compte de*: EPIST. Ratisb. 6 p. 286,11: non est -u dignum illud Socraticum 'scio, quod nescio'. -ui habere *sive* dare, *négliger, mé-*

priser: OTTO FRIS. gesta 2,29 p. 135: nobili illo antiquitatis insignii...ex inertii quorundam desidia -ui dato. STATUT. Cisterc. p. 204 (a. 1196): abbas Sancti Sulpitii qui -ui habuit ea que anno preterito ei...sunt iniuncta.

neglegenter sive negligenter v. *neglego* (*neglegens*).

neglegentia, -e f. sive **negligentia**, -e f. *formes*: *neglegentia*: ANDR. BERG. Lang. p. 221,33. *negligentia*: COD. S. Columb. Bobb. p. 161,2 (a. 848). *negligentia*: DIPL. Ludow. Germ. 147 p. 205 (a. 873). DIPL. Henr. III 93 (a. 1042). CARTUL. Richar. I p. 3 (a. 1136) etc.

1) *action de négliger* (*avec le gén.*): LADISL. decr. I c. 11: de -a ecclesiarum in dominicis et festivis diebus. ib. c. 25: de -a fidelium cadaverum. si quis...mortuos suos ad ecclesiam non sepelierit, XII dies...peniteat in cippo.

2) *négligence, insouciance, laisser-aller*: a) *au sing.*: VITA Willeh. 7: minister -am que contigerat nequaquam ei celare voluit. RIMB. Ansc. 5: quod sub cura magisterii sui tanta -a inter subditos sibi acciderit. WALTH. SPIR. Christoph. I epist. ad Haz.: cum id mihi negotium librarii mei -a perditio libello preripuit. EPIST. Ratisb. 8 p. 303,2: venenum magis pestiferum quam -am. CARTUL. S. Maxent. 215 p. 245 (a. 1093—1106): seu pro -cia vel pro habundantia rerum tardiores in acquirendis rebus ecclesiarum existentes. Ivo epist. I p. 12 (a. 1091): nescio utrum patientiam vestram vel -am...reprehendo. ORD. VIT. hist. VIII 4 t. III p. 290: erga divine legis observantiam multiplex aderat -a. HUGO S. VICT. didasc. V, V p. 104,5: -a est quando ea que discenda sunt vel prorsus pretermittimus vel minus studiose discimus. id. quest. ined. 18 p. 197: est autem iuxta hanc infirmitatem quasi collateralis -a, ex qua peccat homo in cibo, in potu et locutionibus et ceteris que venialia sunt. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 8 p. 567,10: cum predecessorum -a terram videret immunitam. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1319^D: et agnoscens Saul -am suorum et beneficium David exclamavit.

b) (*au plur.*) *faute qui résulte de la négligence*: α) *en général*: ANNAL. Lauriss. p. 20: vastando et desertando supradictam provinciam propter -as Waifarii ducis. DIPL. Conr. I, 11 (a. 912): Curicensis ecclesie presul... venit, reclamans...quod multe -e ac violentie in suo episcopatu fierent. DIPL. Henr. IV 282 (XIe s. spur.): super hac re -as considerantem. ADAM BREM. p.123,11: -as predecessorum sanare. β) (*théol.*) *faute légère d'inadvertance*: CONSUET. Trev. 44 p. 57,2: in die sancto Cene Domini...confessionem de -ciis faciant. VITA Math. II 24 p. 300,12: cantate missam pro peccatis et -is nostris. CARTA a. 1035 (Hist. Langued. V pr. 207 col. 417): pro peccatis et -is...que perpetratus sum contra Deum. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 119 p. 619,32: in penitentia defflens -as peccaminum.

3) *négligence, manque d'intérêt*: SALOM. II epist. 30: pro nostra -a circa illos iure forsitan laceremur. LUPUS

epist. I 6 p. 54: neque nova hec est et que sola deprecationis egeat maiorum -a, scilicet tanti viri facta non mandata memorie. SERM. nat. virg. 6: hec nihilominus -a de honorandis thesauri pretiosissimi loculis in nostratibus adeo vehementer induruit.

4) *action de ne pas remplir un engagement juridique*: DIPL. Henr. III 93 (interpr. a. 1042): <ut de omnibus que ad cibaria pertinent inter se iudicent *negotiatores*, et que pro hiis a delinquentibus pro -cia componuntur, tres partes civibus, quarta pars cedat in usum iudicis>. RAHEW. 3,5 p. 170,14: dare duo milia marcarum imperatori...ob eam -am quod ad curiam non venerat. RICHARD. S. VICT. dub. apost. col. 672^A: quid tibi videntur, qui post tantam et tam constantem promissionem omnino neglexerunt, numquid eos excusare poterit tanta -a? ACTA pont. Rom. Gall. II 315 p. 402 (a. 1193): ne per alicuius incuriam seu -am sui iuris dispendium patiat.

5) *oubli*: LEGEND. Emer. (SS. II p. 453): pauca tamen que de gestis audivimus, ut non -e deputetur, diligenter referamus.

6) (*méd.*) *paresse* (*d'un organe*): GLOSS. medic. (Heiberg) p. 7,11: fit vel nascitur (*analemsia*) ex -a stomaci.

neglegentia, -e f. v. *neglegentia*.

neglego sive negligo 3. *formes*: *negligo*: LEGES Cnuti II 55 p. 349 (c. 1102). *parfait neclexi*: DIPL. Karoli III 124 p. 199,7 (a. 885). *neglecxi*: THIETM. 7,35. *neglessi*: DOC. Luc. V 3, 1114 p. 49 col. 2 (a. 908). *nelexo*: DOC. Luc. V 2 p. 34 col. 2. *participe présent*: *negligentes*: CARTUL. S. Sever. Burdigal. CXCII p. 161 (a. 1182—1206). v. *nelego*.

1) *négliger, ne pas se soucier de, mépriser* (PAPIAS: -ere, non curare aut despiciere. UGUTIO s.v. lego: -o, -is...id est contempnere): a) *avec l'acc.*: VITA Liutb. 7: noli -ere sermones matris tue. LUPUS epist. I 4 p. 40: sanctorum...martyrum -cto patrocinio. RICHER. II p. 42: virtus -cta. b) *avec l'inf.*: LIUTG. Greg. 9: beati Gregorii facta et virtutes...paucis aperire non -am. GUILL. PICT. gesta p. 84,35: sua eum extrema docuere quod antea pensare -xit. FULCH. hist. Hier. II 18 p. 438: hoc siquidem immodestia regis magna fuit, qui gentem suam expectare -xit. *spéc., négliger de s'acquitter d'une obligation*: DIPL. Ludow. Germ. 81 (a. 857): ut sua servitia et tributa...ad Puahauuam monasterium facere non -ant. POETA SAXO 2,338: foedere deditiois -cto. TRAD. S. Petri 4 p. 256 (a. 987—1025): si... eundem censum -xerit. LIBELL. cal. Trev. p. 740,13: matutinos persolvere non -unt. ib. p. 740,35: ut...traditoriam decimam dare non -erent de villis.

2) *refuser*: PETR. ALF. disc. cler. p. 5: ostendit ei omnes filias; has quoque sicut et priores omnino reppulsit atque -xit.

3) *laisser sans secours*: CARTUL. Naumb. 168 p. 147 (a. 1144): cum in hospitali...viderem pauperes -igi.

4) *abandonner* (UGUTIO s.v. lego: -o, -is...id est... relinquere): ACTA pont. Rom. ined. I 408 p. 352 (a. 1191): capellam nostram,...iam multo tempore quasi desertam et -ctam.

5) (pron.) *se laisser aller, être négligent*: RATHER. Metr. col. 460^D: hoc qui non cogitavit, se ipsum omnino -xit. EPIST. Worm. I 39 p. 74,25 (a. 1028): nam si ipse se in vestra procuracione -eret, quis hoc...non doleret?

6) *part. présent neglegens, -tis*: a) *négligent, indifférent*: THIETM. I,20: ego peccator et in omnibus -s vacavi hactenus a bonis. ACTA pont. Rom. Gall. II 139 p. 234 (a. 1175): ad comescendam violentiam laicorum non debes -s vel remissus existere. *spéc. négligent, oublieux d'une obligation (avec ex et l'abl.)*: CARTUL. Mai. Mon. Dun. 12 p. 13 (a. 1050—60): si... ex eodem censu quicquam -s aut tardus. *avec de et l'abl.*: CARTUL. Rhen. med. I 14 (a. 762—804): si de ipso censu -tes aut tardi apparueritis. CARTUL. Gemet. V p. 15 (a. 984): si de hoc censu -tes fuerint. b) *négligent, paresseux*: AGIUS vita Hath. 9: -tiores, quas tamen aliquid proficere posse videbat...ad has discendas cogebat. WALTH. SPIR. Christoph. I prol. p. 65: quorundam -tium...incuria scriptorum. c) *qui néglige Dieu*: THEGAN. Ludow. 20: ut pastor in ecclesia aliquos -tes noxios ausus non est canonica iustitia provocare.

neglegenter sive negligententer adv. négligemment, avec insouciance, avec indifférence: ADAM BREM. p. 139, 13: regula... -ius haberi cepit. IVO epist. p. 10—11 (a. 1091): ut... nec blandiente nobis desidia nostra -r aliquam *ovem* perire permittamus. CARTUL. Marciniac. 298 p. 177 (a. 1130): ad auxilium litterarum recurritur ut quod a mente -r labitur, litterali recordatione reparatur. HELM. 98 p. 191,15: en ego teneor vinculis eternis inclusus, et tu -r agis? HUGO S. VICT. didasc. III, III p. 53,28: malum est bonum -r agere, peius est in vanum labores multos expendere.

part. passé neglectus, -a, -um 1) *adj.*: a) *négligent, qui ne s'applique pas à ce qu'il doit faire*: EPIST. Tegerns. I 102: Reginbaldus litteratorie professionis -issimus. b) (*d'où, au sens passif*) *méprisable*: S. STEPH. decr. I c. 15: si quis comitum obduratus corde -usque anima... uxoris homicidio polluetur. 2) *subst. n., négligence coupable*: INSTR. Arn. (MG Lges III 2 p. 200): ut nullum -um exinde habeat, quorum curam suscepit. CAPIT. reg. Franc. t. I 4 p. 83 (a. 800): si familia nostra partibus nostris aliquam fecerit fraudem de latrocinio aut alio -o, illud in caput componat. RADULF. TORT. mirac. Bened. 15 p. 296: induratus animo, -a neglexit emendare et a sua perversitate noluit cessare. *expression -o habere, négliger de*: INSTR. Arn. p. 200: nos non debemus -o habere, ut pro fratribus animas ponamus.

neglientia, -e f. v. neglegentia.

negligencia, -e f. v. neglegentia.

negligenter v. col 1181 l. 27.

neglientia, -e f. v. neglegentia.

negligo 3. *v. neglego.*

1. *nego* 1. *forme neguo*: CARTA a. 1148 (Archives hist. Saintonge et Aunis V [1878] p. 20).

1) *dire non*: UGUTIO s.v.: -o, -as, quod obicitur non concedere sed non esse verum contendere, contradicere.

A) *nier (opposé à affirmer)*: EPIST. var. II 15 p. 322,1: hec nota est interrogandi? hec percontandi? hec -andi? 10 CARTUL. Magalon. 112 p. 218 (a. 1161): cum predicto Raymundo Guillelmi -abant quod episcopus affirmabat. OTTO FRIS. gesta 1,5 p. 17: melius -ando quam affirmando, id est quid non sit quam quid sit.

B) *nier, dire que... ne pas*: 1) *suivi de l'inf.*: WALAHFR. Wett. 384: o monache, esse cupis quod te iam velle -asti, dives opum. TRAD. Frising. 703 a (a. 849): detestare coepit atque -are hanc traditionem se numquam peregisse. LIB. Domesd. I 298: terram... negat se habuisse. *spéc., au passif*: ARCHIPOETA 6,9: iam febre vexatus nimioque dolore gravatus / hic infirmabar, quod vivere posse -abar. *forme impersonnelle correspondant à une négation ('il n'y pas')*: BABIO 339: omen erit: sternuto semel, -at esse secundo. 2) *suivi de ut et le subj.*: COD. Toscan. p. 408,4 (a. 813): quare -as ut missa non cantasses? 3) *suivi de non renforçant la négation*: REGINO chron. a. 746: -are coepit hec non esse vera. 4) *non nego: équivalent à une affirmation*: AGIUS epic. Hath. 63: non -o nunc vobis iustum satis esse dolorem / non -o sat iustas esse simul lacrimas. HUGO S. VICT. quest. ined. 32 p. 209: cum esset immunis a peccato nonne hoc totum debebatur illi, etsi non moreretur? non -o. ANDR. CAPPELL. I 6 G p. 187: confiteor tamen et -are non possum.

C) *dire non, s'opposer à*: ERMENR. Sval. pref. 3: petitioni, licet laboriose, -are non potui.

D) *refuser*: 1) *une chose (avec l'acc.)*: WIDUK. 3,53: pacem...eis...-arc. IVO epist. I p. 72 (a. 1092): officium lingue mee -arc populo Dei. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1421^A: -avit ei tributum quod promiserat. ROTUL. Scacc. Norm. I p. 5b: -avit escambium de terra. *au passif*: JOH. VEN. chron. p. 145,14: illi quibus fugiendi aditus -abantur crudeliter vulnerati caderent. STEPH. TORN summa causa III q. 4 p. 195: consortium autem fidelium et mensa non -atur. PETR. CELL. epist. II 130 col. 577^B: indulgentia Dei nobis non -atur. 2) *suivi de l'inf.*: RUOTG. COL. 35: propositum suscepti operis -at expedire bellum. CHRIST. Wencesl. 113: ut venienti quidem ecclesiam ingredi omnino -arent. DIPL. Henr. IV 79 p. 104,1 (a. 1061—62?): Deo et seculo placere debemus, dignum est, si nostris fidelibus non -emus. 50 ALAN. INS. Anticlaud. V 78 p. 125: ultraque -ant servire iubenti.

E) (*au figuré*) *empêcher, refuser*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1211,40: steriles filios habere non possunt. natura -at. WETT. Gall. 27 p. 271: quod crementum

naturale -averat, fides in absciso iam germine donaverat. WALAHFR. imag. Tetr. 170: nec doleas, quod gaza -at, concordia prestat. ERACL. color. I, VIII v 5 p. 35: arboribus refert humor quas bruma -abat / crescendi vires. MIRAC. S. Girard. 10 (AA. SS. Nov. II p. 503): cui ambe manus curvate simul et tumefacte longo tempore usum piscandi -averant. GILO hist. Hier. I 36: lacus...nostros transire -abat. RADULF. CADOM. gesta Taner. 8 p. 610: nulla est regio que Boamundo arma -averit. CARTUL. Salvan. 470,3 p. 382 (a. 1161—71): -avit enim terra fructum cultoribus suis. ALAN. Ins. dist. col. 873^B: notat... non dare, unde solet dici 'terra -at fructum' id est non dat.

II) *sens religieux*: A) *nier ou repousser un dogme*: ORD. VIT. hist. II 2 t. I p. 230: Petrus Simonem immortalitatem anime -antem vera ratione convicit, PETR. LOMB. sent. I 11,1 p. 77: hic dicendum est, Spiritum sanctum esse a Patre et Filio et procedere a Patre et Filio, quod multi heretici -averunt.

B) *abjurer une croyance*: EPIST. var. II 2 p. 301,8: eo quod in fide christianitatis velle eos persistere senserunt *pagenses* et eam -are ullo modo noluerunt. HIST. de via Hier. 100 p. 213: fidem Christi -averat.

C) *renier (Dieu)*: RATHER. coniect. col. 536^B: -at Deum qui -antem Deum amat Judcum. AELN. p. 110,6: cum nunc exorat quem expirando -arat. PETR. TUDEB. hist. VIII 2 p. 52: Deum nullomodo -abit. Omnia tua ornamenta et tuos deos abnegat. GERV. DOROB. chron. I p. 211: sanctus ille archiepiscopus qui propter reges Deum -are noluit. *absolument*: BARTH. Ex. lib. pen. CXXXIX f. 179 v.b. (p. 288 Morey): si qui...pondere persecutionis -are...compulsi, duobus annis inter catecuminos...habentur. *en parlant de S. Pierre*: WOLFH. BRUNW. ad Henr. 35 p. 142,6: vel in beato Petro, presertim quod Christum -avit, non debemus imitari. FULCO. MELD. nupt. VII 777: tibi dico -abis / ter me nocte prius quam prece temporis huius / bis cantet gallus. HUGO S. VICT. quest. ined. 51 p. 57: hunc timorem Petrus habuit quando -avit. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1619^B: post primam enim negationem Petri statim gallus cantavit, sed ante secundum galli cantum bis iterum -avit.

III) *abandonner, renoncer à*: HIST. Lunelac. 177: dux sua seque -at ut monachus amodo degat.

IV) *(au figuré) cacher*: METELL. Quir. 15,18: non potuere / terga -are viris. (*pron.*) *se dérober, se soustraire*: ALEX. NECK. utens. p. 115: fiant autem fori... per que remi exeunt vel exire possunt, si opus sit navigio cum se -et aura.

V) *(au figuré) avilir, rabaisser la nature de*: FULCO. MELD. nupt. I 31: aes aurum decorat, rem pulchram turpis honorat, / nil -at argento plumbum.

VI) *sens juridiques*: A) *nier sa culpabilité*: 1) *nier (une faute)*: a) *avec l'acc.*: DIPL. Guidon. p. 31,80: seclus -are atque purgare. *spéc.* non nego, *avouer*: BERTHOLD.

CONST. annal. a. 1076 p. 285,32: culpam suam...non -are. b) *avec l'infinifit*: THIETM. 7,31: omnes...qui se aliquo contra eum fore culpabiles -abant, sic arguebat. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1071 p. 275,18: contra ecclesiastice regule disciplinam egisse -are non potuit. BABIO 267: moechus es! — Esse -o.

2) *nier en justice par serment*: LEX SAXON. 16: vel sacramento XII hominum -tur (LEX Thuring. 6,758). CARTUL. S. Joh. in Vall. 38 p. 23 (c. 1125): si rustici succidisse se lucum -averint, cum sua tercia manu -abunt. B) *refuser de remplir une obligation*: WIDUK. 2,29: eo quod tributa passim -arentur. ROTUL. Scacc. Norm. I p. 30b (a. 1180): XX sol. pro vadio -ato.

C) *(absol.) se rendre coupable d'un déni*: ROTUL. Scacc. Norm. II p. 110b (a. 1184): Gaufridus de Baiocasino debet LXXVIII solidos pro -are et cognoscere. v. *neco*.

2. nego 1. v. *neco*.

negociator, -is m. v. *negotiator*.

negociens v. *negotians*, s.v. *negotior*.

negociolum, -i n. v. *negotiolium*.

negocior 1. v. *negotior*.

negociositas, -tis f. *pour negotiositas activité* (= *πραγματεία*): HENR. ARIST. transl. Plato Phedo 18,5: 18,5: consequi istud ob quod nobis multa -s in preterita vita facta est.

negocista, -e m. et f. [*negotior*] *négociant, artisan*: UGUTIO s.v. nego: hic et hec -a, id est mercator, insistor, opifex, mercennarius.

negocium, -i n. v. *negotium*.

negotialis, -e 1) *qui concerne les affaires, commercial*: DIPL. HENR. II 352 (a. 1016): mercatum...theloneum et monctam cum omnibus utensilibus per -e commercium ad nostras...manus...pertinentibus. LIB. ord. Patav. 2,6 p. 960,1: cum poenitens ab officio vel curiali vel -i...recedit (*cf.* GERHOF. in psalm. 31,3 p. 26,4).

2) *(rhétor.) pratique, de fait*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 225,4 (*éd.* Lutz p. 116,15): dum vero de eadem virtute seu vitio secundum leges et consuetudines ratio est, -is qualitas dicitur. ib. p. 116,22: dum vero diffinio naturam prudentie, iuridicalem qualitatem appello; dum vero secundum usitatas leges et consuetudines prudentiam diffinio, -is qualitas est. ib. 274,1 p. 127,32: -is autem assertio, res in presenti tempore gestas sive res similes veri.

negotians, -tis v. *negotior*.

negotiantilis, -e [*negotior*] *négociable*: COD. Caiet. p. 233,12 (a. 1012): de argento da bambace et da panni de siricu bonum -e...septem uncias et media de argento -em.

negotiatio, -nis f. 1) *activité commerciale, commerce*:

a) *en général*: HRABAN. univ. XX,XV col. 545^B: negotium autem in causis, -o in commerciis dicitur, ubi aliquid datur, ut maiora lucrentur. UGUTIO s.v. nego:

negocium in causis, -ciatio in commerciis, ubi aliquid datur ut plus quis lucretur. FULCH. hist. Hier. III 29 p. 700: hec (*Tyrus*) institoribus et -nibus munitissima, illa vero infinita plebe populosa. HERIM. COL. conv. 1 (PL 170 col. 807^A): cum variis mercatorum commerciis negotiaturus adveni. Siquidem omnes Iudei -ni inserviunt. ACTA pont. Rom. Gall. III 58 p. 118 (a. 1164): theloneum vero de omni -ne in Atrebatensi civitate facta. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 19 p. 140: -nibus et agriculture dabant operam. STATUT. Cisterc. p. 228 (a. 1198): conversus...qui de -ne sua domum quandam sumptuosam edificare dicitur, cesset a -ne et domus eiusdem ab edificatione. b) *en mauvaise part*: HRABAN. hom. I 62 col. 118^C: nec dominice -nis reus ac sacrilegus extitisset Judas. GERHOH. Sim. p. 248,4: Symon vero magus...in ipsa symoniace -ciationis inceptione, qua donum Dei existimatur pecunia possideri.

2) *sens collectifs*: a) *ensemble d'opérations commerciales, les affaires*: DIPL. Conr. I 36 p. 33,19 (a. 918): licentiam publice -ciationis mercatum constituere. TRAD. Ratisb. 327 (c. 1020—28): profecturus ad -nem suam tradidit S. Emmeranno sex mancipia. DIPL. Henr. IV 203 (a. 1068): ut in quodcumque mercatum... -ciationis sue causa intraverint, ...vendendi et emendi... sine theloneo perpetuam libertatem habeant. FULCH. hist. Hier. II 53 p. 585: classis LXX...navium, quarum alie triremes..., alie -nis, annona onuste. CARTUL. Rhen. inf. I 300 p. 197 (a. 1125): sive igitur navalis sit -o, sive per civitatem forensi exerceatur commertio. CONST. I 211,8 (a. 1162): potestatem expellendi Provinciales et Francigenas euntes per mare vel redeuntes a -ne totius Sicilie. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 100 p. 609,48: transitum per eundem locum facientes quidam Italici, ut in Angliam suam facerent -nem. b) *centre commercial*: ANON. Florin. narratio belli sacri 13 (Rec. hist. croisades; Hist. occid. V 2 p. 373): urbs maritima Phoenicis, ..., Sydoniorum colonia, -o maris, emporium totius orbis.

3) *taxe sur l'achat et la vente d'une marchandise*: DIPL. Otton. II 179 (a. 978): quidquid ab eodem mercatu Liniaco in teloneis vel alicuius mercimonii -ciatione acquisitum fuerit. CARTUL. Bund. 148 p. 123,23 (a. 988): cum tota exactione integri census a bannita districtione pontis totiusque venditionis et -nis ipsius loci.

4) *marchandise, objet de commerce*: ACTA Henr. II, I 154 p. 270 (a. 1156—61): nec prohibeatur unquam aliquis mercator, undecunque veniat, cum omnibus mercibus vel -nibus suis venire in ipsum burgum.

5) *au figuré*: a) *opération, affaire*: DIPL. Henr. III 370 (a. 1056): si...in usus ecclesiarum...aliquid... conferimus...cum Deo beata negocia gerimus seminantes transeuncia ut semper mansura metamus...tam beate -ciacionis spe excitati. PETR. ALF. disc. cler. p. 2: timor Dei sit -ciatio tua et veniet tibi lucrum sine labore.

b) *action répréhensible*: PETR. DAMIAN. epist. I col. 205^B: commercium perverse -nis. Ivo epist. I p. 302 (a. 1098): ista execrabilis -o per cubicularios et pedisequas facta est. GERARD. MORES. delib. p. 170: -o sua nequissima est, angelus Sathane cum sit. GERHOH. Antichr. 1,48: nimirum superbia et avaricia huius -nis (sc. *subtractionis abbatiarum*) fomitem ministrante. c) *pensée répréhensible*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1222,4: non sit in domo pectoris nostri -o ne iratus Jesus intret.

6) *vicissitudes*: CARTUL. Sangall. I 472 p. 88,24 (a. 860): propter varias et multiplices huius seculi -nes multo tempore prolongatum est.

negotiator, -is m. sive negociator, -is m. formes: gén.
negotiatore: ANNAL. Camald. p. 110,55 (a. 988).
negotiatore: CARTUL. S. Mar. in Via Lata 71 p. 94,32 (a. 1041). *marchand*: 1) *plus particulièrement celui qui se livre au 'grand commerce' (commerce en gros, international ou interrégional)*: ANNAL. Pet. p. 17: -r fuit in urbe Massilia, CAPIT. reg. Franc. I p. 298,11 (c. 820): per mansiones omnium -um, sive in mercato sive aliubi negotientur, tam christianorum quam et Iudaeorum. MIRAC. Genes. 2 p. 170,14: qui in vicinis Venetiarum partibus reliquias...de Hierosolimis a -ibus adportatas audivit...monstrasse miracula. WANDALB. Goar. 2,27: quidam ex Fresonum gente -r. LUPUS II p. 178 (a. 862): sedem -um Cappas se petituos iactabant. ANNAL. Fuld. II a. 873 p. 78,18: ut -es utriusque regni (sc. *Francorum et Danorum*) invicem transeuntes et mercimonia deferentes emerent et venderent pacifice. RIMB. Ansc. 19 p. 41: vicum memoratum Birca quod ibi multi essent -es divites. ib. 24 p. 52: in portu quodam...Sliaswich vocato, ubi ex omni parte conventus fiebat -um. CARTA a. 954 (Buzzi, Ricerche per la Storia di Ravenna, Archivio della società romana di storia patria t. XXXVIII, 1915, p. 213): capitularios scole -ciatorum. CARTUL. Bund. 115 p. 96,26 (a. 958): theloncum vero omnem quocumque modo a -ibus exigatur in ipso loco. RICHER. II p. 132: -um claustrum, muro instar oppidi exstructum, ab urbe quidem Mosa interfluente seiunctum. CARTUL. archiep. Magd. 38 p. 54 (a. 965): Iudei vel ceteri ibi manentes -ciatores. DIPL. Otton. I 307 p. 422,40 (a. 965): quin etiam -es eiusdem incolas loci nostre tuitionis patrocinio condonavimus, precipientes...quo...potiantur iure quali ceterarum regalium institores urbium. LAMB. TUIT. vita Herib. 1,9 p. 748,25: a quodam -um preposito. ADAM BREM. 3,58 p. 204,24: non transivit etiam -es, qui ex omni terrarum parte Bremam solitis frequentabant mercibus. GUILL. PICT. gesta p. 56,25: ecclesiarum bona, agrestium labores, -ciatorum lucra, militum predam iniuste fieri dolebat. Ivo epist. I p. 302 (a. 1098): habentur enim apud nos quidem -es creditores illius dicte regine qui,,, expectant partem pecuniarum a parentibus Johannis

promissarum. GRATIAN. I dist. LXXXVIII c. 9: fugiendus est clericus -r. ACTA pont. Rom. Gall. A 5 p. 25 (a. 1108): tertiam partem de theloneo civitatis quod exigitur a -ibus in annuis et cotidianis mercatis. FULCH. hist. Hier. I 9 p. 177: omni etiam tempore navigio frequenti cuncta hominum necessaria illuc adferunt -es. DIPL. Loth. III 47 (a. 1133): si qui -es venerint per stratam a Luna usque Lucam. CARTA a. 1159 (Manaresi, Gli atti del comune di Milano 47 [1919] p. 67,37): consul -um Mediolani. CARTUL. Nuremb. 72 (a. 1163): precipimus...ut -ciatores Babenbergenses et Amberbergenses...eadem securitate ac libertate qua et Nurembergenses...sua peragant commercia. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XII 9 p. 524: exceptis -ibus, qui emendi vendendique gratia castra solent sequi. CONST. I 356,2 p. 506,19 (a. 1194): Prealoneus consul -um.

2) *spéc., marchand du palais et marchand d'abbaye* (cf. H. Laurent, Aspects économiques dans la Gaule franque: marchands du palais et marchands d'abbaye, Revue historique t. CLXXXIII p. 281-97): LIBELL. Baw. et Cae. 4 p. 7: qui venientes -es Dagoberti regis interficere iussit et regia expoliavit pecunia. CARTUL. Bund. 21 p. 25,24 (a. 790-96): hunc nostrum -ciatorem Italie mercimonia ferentem...tue paternitatis commendo protectioni, ut per vias vestre patrie tutus eat et redeat. CARTUL. Gemet. I p. 2 (c. 825): ceteri -es ipsius monasterii necessitates previdentes. DIPL. Arnulfi 163 p. 250,5 (898; faux du Xe s.): prenominatorum itaque sanctorum -es in aquis et in arvis sine teloneo ubique peragant. DIPL. Otton. III 237 p. 655,3 (a. 997): -ciatoribus denique prescripte abbacie omnibus licere donamus ut potestatem habeant per tocius regni nostri climata libere sua exercendi negotia.

3) publicus negotiator: CARTUL. episc. Misn. 50 p. 53,13 (a. 1154): theolonio in locis nostris sint liberi nisi que fuerint publicis -ibus mancipati.

4) *au figuré*: VITA Otton. III 2,6 p. 46,18: episcopus quidem hoc facere ut fidelis et prudens -ciator, cui de animarum salute res agitur, cogitabat. LAMB. HERSF. annal. a. 1075 p. 205,16: qui pecuniariam atque usurariam artem,...postquam celestium talentorum -ciator constitutus sit, multo sollicitius exerceat. PETR. CELL. epist. I 34 col. 445^A: celestium -r mercedum quotidiana emolumenta assidua ratiocinatione debet compensare.

negotiatorius, -a, -um *en matière judiciaire*: DIPL. Henr. II 64 p. 80,2 (a. 1004): quicquid...ad regalem usum pertinere videbatur in iudiciis aut freda solutioneque -a seu iusticiis legalibus. DIPL. Ludow. Germ. 74a p. 107,33 (interp. Xe s. ex.): (quicquid ad dominicum fiscum...solutione -a sive iustitiis legalibus redigi potest).

negotiatix, -cis *f. (sens figuré) celle qui cherche à acquérir un bien spirituel*: VITA Aldeg. III p. 1047:

quaesivit bonas margaritas pia -x, invenit unam pretiosam, emit, possedit.

negotiens *v. negotians, s.v. negotior.*

negotio 1. *v. negotior.*

negotiolum, -i *n. sive negociolum petite affaire*: UGUTIO *s.v. nego*: negocium...unde hoc -um, diminutivum. FRULAND. Leud. p. 357, 22: in ceteris, si que sunt, meis -is. THEOD. AMORB. Firm. prol. p. 25,4: modis nostre omnibus exstitit cure parvi perpendi adhuc -i minime reticere opificem, ne...execratio a latere consurgat veritatis.

negotior 1. *sive negocior forme negotio*: TRAD. Frising. 522 p. 447 (a. 825). DIPL. LUDOW. Jun. 10 (a. 878).

1) *faire du commerce, trafiquer*: PAPIAS: -or, -aris, quod est mercationi operam dare. UGUTIO *s.v. nego*: -or, -aris, mercari. DIPL. Caroli II,I 66 p. 192,4 (a. 845): omnes theloneos...de omnibus navibus...et de omnibus carris vel saugmariis qui...ad Massiliam...seu per diversos portus...sive mercatus -andi gratia advenissent. DIPL. Otton. III 99 p. 510,33 (a. 992): concessimus ei etiam ut negociatores sue civitatis ubicumque velint habeant licentiam -ciandi sine contradictione alicuius hominis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XII 25 p. 551: quando Venetici inter se -antur, cum propriis...mensuris mensurare debent. *spéc., acheter*: TRAD. Frising. 522 p. 447 (a. 825): quicquid ego...pretio comparavi et -avi proprie acquisitionis pecunie ad me ibidem adtraxi. DIPL. Caroli II,I 66 p. 192,18 (a. 845): de hominibus qui a foris in eius villis ad -andum vel vina comparanda adveniunt. DIPL. Ludow. Jun. 10 (a. 878): de navibus...necnon et de carris et sagmariis necessaria ipsius monasterii...deferentibus...ubicumque ierint, -averint aut vendiderint.

2) *trafiquer, faire fructifier un capital par le commerce*: DIPL. Karoli III 17 p. 30,8 (a. 880): si quis aliquid dederit ad -ciandum sive aliqua pignora posuerit et solidos mutuaverit. Doc. comm. Ven. 95 p. 97 (a. 1150): perperos novos quingentos octo cum quibus omnibus debebant -ciari in omnibus partibus. ib. 117 p. 118 (a. 1155): inde in antea -ari debebas ubicumque tibi bonum videbatur.

3) *négociier, traiter*: DIPL. Caroli II,I 59 p. 169,7 (a. 844): missos suos in aliquam partem regni nostri -andi gratia dirigere. ANNAL. Fuld. II a. 882 p. 98,29: nostrates...munitionem ingressi sunt, alii quidem causa -andi, alii vero pro loci firmitate consideranda. ELIS. SCHON. vis. 2,14: loquimini cum ea et gratias illi agite pro eo quod bene pro vobis -ciata est apud abbatem suum.

4) *agir avec empressement*: ABSAL. serm. 16 col. 101^A: attende...cerc operatricem apiculam, qualiter operatur, quomodo -atur.

participe présent negotians, -tis formes: negociens: COD. Lang. col. 1707a (a. 999), negotiens: CARTUL.

Mica Aurca p. 27,39 (a. 1003). CARTUL. S. Mar. Via Lata p. 34,1 (a. 1004). ib. 60b, 36 p. 58 (a. 1032). negudians: Doc. Luc. V 2 p. 20 col. 1. negutians: Doc. Luc. V 2 p. 159 col. 1. *negociant, marchand*: COD. Laudens. I 6 p. 11 (a. 855): da montes Ursoni -antis da grate. CARTA a. 941 (Manaresi, Placiti 139 p. 521,12): Johannes -s, filius quondam Magnani. ib. p. 525,11: accepimus...a te Petro -s...argentum denarios bonos libras centum. APPEND. ad Hariulf. chron. Centul. p. 307: vicus -tium omni anno pallium I valens C solidos. DIPL. Henr. II 49 p. 58,41 (a. 1003): quatinus omnes ibidem <-tes tali pace et lege utantur, qua>li Cameracenses utuntur negotiatores.

negotiositas, -tis f v. *negociositas*.

negotiosus, -a, -um 1) *adj.*: a) *occupé, absorbé*: (UGUTIO s.v. nego: -us...plenus negotio, in rebus agendis intentus). RUP. Altm. (PL 148 col. 884^A): quam vero -us fuerit in causa ecclesie que tempore suo tanto turbine confundebatur, indicant epistole. GUILL. TYR. hist. rer. transm. V 1 p. 194: dumque circa id tam interiores quam exteriores plurimum fuerint -i. b) *qui regarde l'activité pratique par opposition à la contemplation* (otium): GOZECH. epist. 20 col. 896^A: tam theoreticis quam practicis, hoc est tam otiosis quam -is virtutibus. OTTO FRIS. chron. 8,7 p. 400,24: novi etiam perturbationem consilii semper esse nesciam, amicam otii -ciosa officina renuere sapientiam. PETR. BLES. epist. 138 col. 413^B: ab uberibus desiderate quietis nullus -e vite strepitus vos avellat. c) *utile*: UGUTIO s.v. nego: -us, -a, -um, utilis. d) *difficile*: EPIST. Hann. 69 (a. 1061?): ne tyrunculus noster curiali illa licentia dissolutus insolescat nobisque -ior opera reformandi fuerit.

2) *subst. m.*: a) *celui qui est absorbé, celui qui est préoccupé*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 19 p. 911: per multos anfractus et varia diverticula que etiam -os poterant sui contemplatione detinere, ventum est ad ipsam regiam. b) *celui qui se livre à l'action (par opposition à la contemplation)*: PETR. VENER. epist. 1 20 col. 92^B: aliis otiosos, aliis -os insidiis appetit et multiplici astutia.

negotiose adv. en se donnant beaucoup de peine: GUIBERT. Nov. vita I,5 p. 15: irremissibiliter me ac -c urgebat.

negotium, -i n. sive *negocium forme masc.*: DIPL. Ludov. IV 8 p. 24,12 (a. 938). I) *sens général*: A) *action, manifestation de l'activité*: 1) *en général*: HRABAN. univ. 20,15 col. 545^A: -um...modo actum rei alicuius, cui contrarium est otium. PAPIAS: -um modo significat...rei actum alicuius, cui contrarium est otium (cf. UGUTIO s.v. nego). LUPUS epist. I 3 p. 16: cotidie in omni actione, in omni -o. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 315,43: quia in nullo quod ad se pertinerit actu vel -o curam vel respectum...habere volue-

rit. ORD. VIT. hist. IV 6 t. II p. 212: indubitatum tenens quod simul ire non posset monachi otium et archipresulis -um. GODEFR. VINDOC. epist. V 14 col. 196^C: hi quorum corda implicantur seculari -o. 2) *spéc. en parlant de l'amour*: PETR. DAMIAN. epist. I 21 col. 253^A: cum imperatrice...obscoenii (sic) -i dicebatur habere mysterium. GUILL. S. Theod. cant. p. 50 n. 20: spiritus sanctus...spirituale vel divinum eius interius -um exterius vestivit carnalis amoris imaginibus. ib. p. 104 p. 77: -um amoris agitur. ANDR. CAPELL. I 6 G p. 165: homines enim singuli in amoris -o sibi invicem sunt emulantes. PAMPHILUS Gliscer. 87 p. 96: amplexatur eam iocunda -a tractans/ et Veneris tot[i]us subditur obscquiis.

B) *action violente*: 1) *en général*: DIPL. Ludov. IV 8 p. 24,12 (a. 938): nec homines illorum aliquis distringat nec per homicidium neque per incendium vel raptum neque per aliquem -cium. 2) *(sens militaire) engagement, combat*: OTTO FRIS. chron. 6,4 p. 266,17: omnes civitates eorum...absque gravi -cio cepit. id. gesta 1,34 p. 53: Mutino sine impedimento gravique -o capto. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VI 21 p. 270: ubi maius exercebatur -um.

C) *affaire*: 1) *affaire déterminée, entreprise*: HRABAN. epist. 29 p. 445: videns quantitatem -i, breviter respondi, quod tanta res et spatium temporis et otium scribentis quereret. RICHER. II p. 84: huius consilium -i dissimulatum ad paucorum tunc notitiam pervenire potuit. THANGM. Bernw. I p. 758: in -is vero domesticis et ad usum rei familiaris pertinentibus. GUILL. PICT. gesta p. 58,25: aliis postea -is invitantibus, ipse recessit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 286,12: quid agendum super tam grandi -o foret. IVO epist. I p. 64 (a. 1092): ut...inhonesta et inutilia vitare, honesta et utilia in omnibus -is vestris valeatis perficere. RAHEW. 3,38 p. 211,9: obsidionis agentes -a circa portam. DOC. comm. Ven. 342 p. 338 (a. 1183): potestatem de omni meo -cio et affare...et totum quicquid necessarium fuerit faciendi de omnibus meis -is sicut egomet facere deberem.

2) *généralement au pluriel, les affaires, l'activité*: a) *activité temporelle*: α) *expressions avec adjectif*: WETT. Gall. 28 p. 272: a mundanis -is (HRABAN. epist. 34 p. 469). HRABAN. epist. 36 p. 471: propter mundanam curam et secularia -a (IVO epist. I p. 20 [a. 1091]). OTTO FRIS. gesta 1,67 p. 96. GUILL. MALM. gesta Pont. I p. 10). HRABAN. epist. 36 p. 471: terrenis -is (COD. dipl. Boh. I 54). CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228: secularibus actibus et forensibus -is involuti. 50 RUOTG. COL. 29: civilium -orum occupatione detentus est. β) *avec génitif*: VITA Cunib. B¹: relictis huius mundi -is...archidiaconatus fungitur officio. b) *activité ecclésiastique, affaires ecclésiastiques*: OTTO FRIS. gesta 1,67 p. 96: vir ad omnia ecclesiastica...-a inutilis

(*opp. secularia*). c) *cérémonies*: WALAHFR. Gall. 1,33: sanctitas venerandi patris...cunctis, qui funeris eius intererant -is...ostensa est.

D) *affaires publiques, affaires de l'état*: 1) *expressions avec le génitif*: ALCUIN. carm. I p. 197 v. 1278: rex et presul concordi iure regebant, / hic iura ecclesie, rex ille -a regni (DIPL. Caroli II,II 240 p. 43,6 [a. 862]. DIPL. Caroli III 56 p. 122,3 [a. 907]. POETA SAXO 2,21. RIMB. Ansc. 24 p. 52. REGINO chron. a. 900. OTTO FRIS. gesta 1,57 p. 81. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 9 p. 568: regio constabulario et regni -orum procuratore). THANGM. Bernw. 6: rei publice -a (HELM. 87 p. 169,26). ORD. VIT. hist. VIII 5 t. III p. 292: consideratis totius provincie -is, duci ait. OTTO FRIS. chron. 7, 25 p. 349,10: -a terre per triduum tractans. ADAM BREM. 3,34 p. 176,7: nostram ecclesiam omnes calamitates oppresserunt, nostro pastore tantum curie intento -is.

2) *avec adjectif*: DIPL. Caroli III 24 p. 49,29 (a. 899): nemo comitum aut iudicum vel quislibet publica -cia administrantium in cuncta Narbonensi diocesi.

3) *absolument*: ANAST. chron. p. 316,19: sic adepta sunt modicam tranquillitatem -cia (= τὰ πράγματα).

E) *affaire politique ou diplomatique*: 1) *absolument*: OTTO FRIS. gesta 1,12: dux in bellis fortis, in -is ingeniosus. ib. 1,24 p. 37: super his autem -is inter utrumque principem huiusmodi directe inveniuntur epistole. ib. 1,35 p. 54: missa ad Eugenium legatione totum illi -um aperitur.

2) *avec le génitif d'un nom géographique*: OTTO FRIS. gesta 1,69: Traiectensium -um, revocatis omnibus ad subiectionem Herimanni, cum imperii honore terminavit. CONST. I 242,4 (a. 1175): -cium Alexandria et de tota ea discordia que inter Lombardos et ipsum dominum imperatorem est et de emendatione debet remanere arbitrio illorum sex electorum. ib. 348,6 p. 496,41 (a. 1192): ita ut pro speciali -o Papiensium non faciamus guerram Brixiensibus.

F) *tâche, obligation*: DIPL. Caroli III 57 p. 124,29 (a. 907): eique presuli suisque foret augmentum successoribus quo nostre liberius possint servitutis explere -cia. ANNAL. Ottenb. II a. 1180 p. 316,21: abbas... dixit...se ab omni regio -cio esse liberum.

G) *besoin, nécessité, utilité*: DIPL. Henr. IV 234 p. 296,1 (a. 1070): castrum...concedimus...construere vel potius reconstruere, eo quod antiquitus fuerit constructum ad regni -cium. FEOD. Prior. Dun. 147 note: pro x. marcis argenti quas in meo magno -o et urgenti necessitate mea michi...dedit. CARTA XII° s. (Lawrie, Early Scottish Charters p. 118): habeant liberam potestatem in omnibus nemoribus meis et forestis capiendi tantum de materia quantum eis placuerint et voluerint... ad quelibet -a sua facienda. ib. p. 153: in escambium... terre quam... mihi accomodaverunt ad meum magnum

-um. ib. p. 201: toftam...ad usus suos et -a sua. ACTA Henr. II, I 360 p. 499 (a. 1172—3): concedo eis quietationem de nemoribus suis ut -um domus sue faciant et habeant pacem de rewardo et assarto. ROTUL. Scacc. Norm. I p. 48a (a. 1195): camerario regis XLVI lib. II sol. ad -a regis facienda. *spéc. negotia carnis, les besoins du corps*: ALCUIN. carm. I 865 p. 188: iusserat hunc raptim complere -a carnis, / omnibus ut fieret parvus sopor, esca sub actu.

H) *matière, sujet*: DIPL. Caroli II, I 149 p. 398,1 (a. 852): peccit ex eodem -o preceptionem. DIPL. Karoli III 34 (a. 881): deposcens,... ut super hoc -um etiam nostre confirmationis preceptum mereretur habere. PASS. Ursule prol. p. 142,8: dulcedini vestre...fert animus... huius rei -um quod inter manus versatur, scilicet de exornanda sanctarum Agrippinensium virginum historia, patefacere. WALTH. SPIR. Christoph. I epist. ad Haz.: cum id mihi -um librarii mei negligentia perditio libello preripuit. GUILL. PICT. gesta 41 p. 100: dum ob id -um venire contenderet. STEPH. TORN. summa dist. LXXXI p. 104: consuetudo est Romane ecclesie, quod, cum alicui de magno -o mittit epistolam, apud se retinet eius exemplum.

I) *contenu*: RUP. TUIT. inc. 13 col. 345^c: est enim hic sensus eiusdem tituli secundum litterale -um, quia Ionadab...precepit. OTTO FRIS. chron. 2,8 p. 77,4: item quod sillogismorum necessariam complexionem in materia et forma, propter quod logicum -um inchoatur, primus tradiderit.

K) *objet, chose*: 1) *en général*: CARTUL. Gemet. I p. 2 (c. 825): omne teloneum tam de navibus quam de carris seu de ceteris vehiculis, necnon et de quolibet alio -o undecumque fiscus teloneum exigere poterat. CARTUL. Bund. 91 p. 76,4 (a. 912): si alicue violentie in villulis sancte Curiensi ecclesie subiectis terris, pratis, silvis, servis, ancillis vel quibuscumque -is inlate fuerint.

2) *spéc. dans des expressions où -um accompagné d'un génitif prend un sens indéfini (le fait de..., ce qui concerne)*: WIDUK. 3,36: cogit clausos belli -is aliquid actitare. DUDO Norm. pref. p. 119: respicere ad -um utilitatis. ROB. MON. REM. hist. Hier. IX 13 p. 872: imminens belli -um...ostenderunt.

3) *propter -um meum, de mon fait, à cause de moi*: CONST. II 16 (a. 1198): si propter -cium meum oportuerit ecclesiam romanam incurrere guerram, subveniam ei... in expensis.

II) *sens juridiques*: A) *litige*: HRABAN. univ. XX, XV col. 545^A: -um multa significat, modo actum rei alicuius... modo actionem cause, quod est iurgium litis (cf. PAPIAS et UGUTIO). MATTH. VIND. ars vers. I 93 p. 143: -um est factum vel dictum propter quod aliquis vel aliqua tamquam reus vel rea in causam protrahitur. B) *objet d'un litige*: DIPL. Otton. I 414 p. 566,39 (a. 972?): liceat memorato presuli...liberos homines...ante se...

distringere et rationabiliter quicquid inter eos -i emer-
serit definire. CARTA a. 1015 (Ficker, Forschungen zur
Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens IV 46 p. 67):
omne igitur litis -um quod coram presentia aliquo ma-
stratu... inter utrasque partes fuerit de rebus immobili-
bus definitum.

C) *affaire judiciaire, procès*: DIPL. Caroli II, II 258 p.
84,8 (a. 863): de rebus ecclesiasticis agebatur -um et
aliter nullo modo poterat definiri. TRAD. Frising. 1086
(a. 926—37): illius mulieris in hoc -o advocatus extiterat.
DIPL. Otton. I 277 p. 393,40 (a. 960—65 spur.): ut cen-
sales homines... coram nullo comite... bannum persol-
vant aut seculare -um habeant, nisi coram abbate vel
ipsius monasterii advocato. DIPL. Otton. II 95 (a. 975):
familie autem coram nullo placitis vel -is respondere
cogantur nisi coram episcopo seu potente advocato eius.
DIPL. Otton. III 97 p. 508,38 (a. 992): si quis vero circa
eundem... episcopum de prenominitis rebus... quere-
lam aliquam habuerit, hoc -um nostre avieque nostre
potestati... servamus... legaliter diffiniendum. CARTUL.
S. Maxent. 310 p. 333 (a. 1135): ante cuius presentiam
venit querela ista; qui... assignavit... diem... ut in pre-
sentia eius -um istud difiniretur. STEPH. TORN. summa
introd. p. 5: transit ad causas, in quibus ostendit primo
de accusationibus et testibus et ordine iudiciario, quis
etiam modus in diversis ecclesiasticis -is sit habendus, ib.
causa II q. 6 p. 178: ecclesiastica -a dicuntur, que tan-
tum sunt clericorum, vel quorum cognitio et iudicium
tantum spectat ad ecclesiasticum iudicem; secularia, que
laicorum, vel de quibus cognoscit secularis iudex. ACTA
Henr. Leon. 102 p. 153,33 (a. 1174?): cum inter nos
et... Frisingensem episcopum -a agitarentur de advoca-
tia apud Intichingen.

D) *chose jugée*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p.
310,40: super hoc -o diffinitiones se per omnia observatu-
ros. ACTA pont. Rom. Gall. II 79 p. 164 (a. 1154):
homines vero pro hac querela excommunicatos... ab-
solvimus et... presentis scripti pagina -um, prout gestum
est, annotare, testibus roborare... voluimus. CARTUL.
Bund. 466 p. 360,7 (a. 1194): propter quam si sententia
feratur in aliquem, sicut iuris equitas dictat, nec per
appellationem potest -um retractari.

E) *jurisdiction, pouvoir judiciaire*: DIPL. Caroli II, II
441 p. 490,13 (a. 877): statuimus ut nullus iudex publi-
cus... ad aliquod seculare -um exercendum sine predi-
catorum fratrum consensu ingrediatur. DIPL. Arnulfi 163
p. 249,35 (a. 898; spur. Xe s.): nullus iudex publicus vel
quislibet vir ex curiali dignitate placitum... habere
presumat vel omnino super familiam aut suburbanos
aliqua secularia sive iudiciaria ex ea exerceat -a, sed
advocatus. DIPL. Otton. I 176 (a. 956): ut nullus iudex
publicus... quicquam potestatis aut -i in rebus eiusdem
monasterii... exercere vel habere presumat. CARTUL. S.
Lambert. Leod. I p. 36,16 (a. 1070): ad aliqua distric-

tionis -cia super homines... in eis manentes exercendo.

F) *acte juridique, déclaration de volonté par laquelle
une personne entend produire un effet de droit*: TRAD.
Frising. 256 (a. 807): cum legitimis testibus hoc -um
confirmavi; hec sunt -i huius testes. ib. 333b (a. 185):
hoc -um peractum atque confirmatum. ib. 399 (a. 818):
traditio Ascric... seu -um eius quicquid... comparavit
cum pretio. ANNAL. Camald. p. 27,46 (a. 867): nec ven-
dere nec donare, nec pro ullo -o, nec pro scriptione.
TRAD. Ratisb. 801 (a. 1138—42): his vero -ciis inter-
fuerunt. ACTA Henr. Leon. 10 p. 18,16 (a. 1147): huic
autem -cio testes interfuerunt. CARTUL. S. Mar. de Fir-
mit. 110 p. 106 (c. 1150): non interfuit huic -o primitus,
sed postea ipsum concessit atque laudavit coram multis
testibus. *spéc.*: 1) -um civile, *acte juridique qui suppose
la pleine capacité de droit civil*: OBERT. SCRIBA a. 1186
342 p. 131: facultatem... testamentum et omnes civiles
contractus et -cia faciendi sicut nobilis civis Romana.
BONVILLAN. 185 p. 96 (a. 1198): civitatis Romane per-
fruat, emendo, vendendo..., testamentum quoque
faciendo et in iudicio existendo, civilia -a decenter et
convenienter gerendum. 2) *en parlant d'un mariage*:
PETR. CELL. epist. I 73 col. 521^B: in -o Hawidis neptis
nostre.

G) *droits attachés à la possession*: DIPL. Henr. II 22
(a. 1002): dedimus... XX hobas... cum omnibus usibus
suis et cum omnibus -is suis, que legaliter illis subiacere
videntur.

H) (*droit féodal*) ad parvum -um et ad magnum, à
grande et petite force: ACTA Phil. Aug. II 647 p. 207,9
(a. 1200): iuravit quod domus Balolii... ab ipso Renaldo
... dicto episcopo... reddetur ad parvum -um et ad
magnum quandoque ipse Renaldus... ab episcopo
fuerit requisitus.

III) *sens économiques*: A) *transaction commerciale*: 1)
au propre: DIPL. Caroli II, I 1 p. 2,23 (a. 840): de diversis
-is que in villulis ipsius loci fiunt necnon et de omni
commercia undecumque fiscus teloneum exigere poterat.
ib. I 59 p. 169,17 (a. 844): liceat... -a sua libenter pera-
gere et ad quascumque civitates aut portus vel loca
accessum habuerint. DIPL. Henr. I 27 (a. 931): omnem
decimam de mancipiis, terris et de theloneis vel de -o
et de omni re. DIPL. Otton III 280 (a. 998?): ut
quicumque... ad supradictum mercatum venire volue-
rit, ... pacifice veniat et que -a rationabilia voluerit,
exerceat, comparet et vendat. GUILL. TYR. hist. rer.
transm. VII 22 p. 273: renovatum est... illud Samarie
antiquum et vetus -um de mensura similaginis et ordei
que statere uno accipiebatur. 2) *au figuré*: REG. S. Alex.
Avent. 2 p. 366,22 (a. 987): bonum nobis videtur esse
-um, qui de terrena emit celestia.

B) *type de contrat commercial*: DOC. comm. Ven. 32
p. 34 (a. 1109): nobis dare debuisti ex omnibus partibus,
scilicet de collegantiis, rogadiis, prestitis, -is, compag-

niis et commendationibus. *ib.* 44 p. 47 (a. 1120): ex omnibus partibus, collegantiis, rogadiis, commendationibus, compagniis, prestitis atque -ciis.

C) (*pluriel ou singulier*) *activité commerciale*: *Dipl.* Caroli II, I 132 p. 350,28 (a. 850): neque conetur ab hominibus illorum -a sive terra sive mari sive quibuscumque fluminibus exercentibus aliquem teloneum... exigendo recipere. *CARTUL. Bund.* 109 p. 89,38 (a. 952): omnem teloneum ab iterantibus et undique confluentibus emptoribus atque de omni -o in loco Curia peracto.

D) *marché (lieu de)*: *Dipl.* Otton. I 265 (a. 964): castella...erigere, -a constituere, molendina componere. *Dipl.* Otton. II 85 (a. 974): neque eundo neque redeundo mercatores ad ipsum locum -i properantes theloni constitutionem contempnere presumant.

E) *droit de marché*: *Dipl.* Otton. III 312 (a. 999): sedi Traiectensis ecclesie...concessimus...theloneum vero, monetam et -cium generale fermentate cervisie quod vulgo grut nuncupatur. *ACTA Henr. Leon.* 18 p. 27,5 (a. 1152): concedimus etiam fori -um sine theloni solutione.

F) *merchandise*: *Dipl.* Caroli II, II 378 p. 346,25 (a. 875): ab eorum servis, colonis, seu francis...exigere in publicis (*sic*) mercatis, sive de fratrum -is sive de suis teloneum... neque in mari aut Rhodano... requirere audeat. *CARTUL. S. Petri. Vatic.* p. 460 (a. 1041): domum...cum inferiora et superiora sua...et...ergasteriis duobus ad preponenda -a in portico maiore.

G) *fournitures (de vivres, moyens de transport etc.)*: *GUIBERT. Nov. gesta Franc.* III 3 col. 718^D: pro convehendo victualium undique -o. *ib.* VI 7 col. 781^C: -a ciborum, vestium et equorum...non negaret. *ib.* VI 8 col. 784^C: classis...portui allabitur, comportans -a non parva frumenti ac vini, carnis et casei. *GESTA Petri ducis Venetie (AA. SS. Ben. VII)* p. 857: principalia necessitatis -a. (*absolument*) *le ravitaillement*: *GUIBERT. Nov. gesta Franc.* III 1 col. 715^D: quesierunt igitur a provinciali gente -um. *ib.* VII 1 col. 788^A: prebuit quoque et celeberrimum nostris -um, equos, asinos et omnia tante militie obiter usui futura proponens. *ib.* VIII 6 col. 813^D: vulgus quod sine viatico, spe promissi -i, incaute processerat, coeperat...fame urgeri.

negromanticus, -i *m.* *v. necromanticus.*

neguo 1. *v. nego.*

neichilum *v. nihilum.*

neila, -e *f.* [*cf. a. fr. niele et lat. méd. nebula*] *pâtisserie légère semblable aux oublies*: *CARTUL. Belliloc. Carnot.* p. 10 (a. 1146): in cena -as et oblatas, si tempus fuerit, haberent. *v. nebula.*

neittarius, -i *m.* [*a. bourg. naitier 'rendre propre' et -arius, cf. FEW 7,144 balayeur*: *CARTUL. S. Steph. Divion.* IV 57 p. 73 (a. 1173): de servientibus eiusdem ecclesie, Willermus -us, Petrus cocus.

nelectus, -us *m.* *v. nelictum.*

nelego 3. *pour neglego. négliger, laisser de côté*: *RECEPT. C. XXXVII* p. 72: coxam vero axacapo calastico unguis et tamdiu sedeat in ipso balneo quod sufficere possit, vides nec -as, quia expertum remedium est. *v. neglego.*

nelictum, -i *n.* [*nelego; pour neglectus*] *formes*: nelectus, -us: *CARTUL. capit. Astens.* p. 34,17 (a. 892). *acc.* nelicto: *COD. Lang.* 408 col. 688^B. *abl.* nelictum: *ib.* 274 col. 621^A. nilictum: *COD. Ver.* 269 p. 402,3 (a. 879).

négligence: *COD. Lang.* col. 230° (a. 837): cum nostro dispendio sine omni -o vel fraude. *ib.* 304 col. 515^B (a. 881): ut inivi fraudem vel -um non inveniatur. *ib.* 274 col. 621^A (a. 897): vites vero, ubi oportet fuerit, ordini restaurare promitto sine -um. *COD. Ver.* 269 p. 402,3 (a. 879): omnia...laborare...debeamus absque ullo nilicto vel fraudem. *CARTUL. capit. Astens.* p. 34,17 (a. 892): luminarias facere et officium seu sarcitectis eidem ecclesie sine -ectu. *CARTUL. Parm.* p. 592,15 (a. 915): in ipsa casa resedere et laborare debeamus sine fraude vel -o. *v. nalectum.*

nemanceps, -ipis *m.* [*ne et manceps*] *forme* nemancipi: *AYNARD.* p. 621. *libre, émancipé*: *AYNARD.* p. 621: nemancipi dicitur liber, hinc nemancipatus. *UGUTIO s.v. munio*: -ipis id est emanceps qui iam a servitute erectus est et qui iam non est manceps.

nemancipatus, -a, -um [*ne et mancipatus*] *émancipé*: *AYNARD.* p. 621: nemancipi dicitur liber, hinc -atus.

nemesis, -is *f.* *destin, sort*: *PAPIAS*: -is dicitur sors quia sua cuique tribuit.

nemfegia, -e *f.* [*v. nymphaea*] *nénufar (Nymphaea alba L.)*: *RECEPT. A.* 188 p. 37: mentastro, milfolio, -a, potentilla. *v. nymphaea.*

nemicus, -i *m.* *pour inimicus (cf. ital. nemico). ennemi*: *CARTUL. S. Sepulcri* 13 p. 15 (c. 1119—24): de -is suis vobis victoriam tribuat.

inemitor, -is *m.* *erreur pour minoror. celui qui pratique les saignées*: *PETR. DAMIAN. carm. A LVII* p. 64 v. 1: ad penitentiam provocat. / Cum cruor exerescit, -em vena requirit, / vulnus et incolumem facit, offert plaga salutem.]

nemo, -inis *g.c.* *forme n.pl. nemine*: *COD. Istr.* 114,28 (a. 983). 1) (*pronom*) *personne, aucun*: *CAND. FULD. Eigil.* I 24 p. 233: -o...cognoscere potest, nisi ille solus. *WALAHFR. carm.* 5,21,8: nullus deficiat timore, -o / perturbetur. *TRAD. Frising.* 227 (a. 806): -ini (*sic!*) contradicente (*Dipl.* Otton. II 293 p. 346,25 [a. 983]. *Dipl.* Arnulfi 62 [interp. a. 1052—68]). *LUPUS epist.* I 4 p. 22: -o postulet nisi qui proprie saluti proficua flagitarit. *RIMB. Ansc.* 7 p. 29: -o ex familia abbatiss. *Dipl.* Odon. 28 (a. 891): a -ine nostrorum. *RICHER. II* p. 32: libertas egrediendi a claustro -ini concessa erat. *GERH. AUG. vita Udalr.* 3 p. 390: aliorum autem -o. *HIST. mon. Volt.* 6 (a. 1031—49): -o unquam qui sani est capitis dubitare poterit. *GUILL. PICT. gesta* p. 80,34:

-ine obsistente, -ine insequente. ADAM BREM. p. 118,17: -ini de populo (COSM. PRAG. cont. I 222) vim recedendi... inferret. WIPO gesta 6 p. 28: quod antiqua beneficia parentum -ini posteriorum auferri sustinuit. ib. 20 p. 40: libertatem amittimus, quam -o bonus... nisi cum vita simul amittit. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268,5: -o maiorum tanta scientia... preditus fuit. EKKEH. IV cas. Gall. 65: -inis illorum misereri certum est, quia mei quidem ipsorum miseret -o. Ivo epist. I p. 46 (a. 1091—92): ut -incem reciperent, qui nollet operi operam dare. COD. Croat. p. 19 (a. 1108): -ini civium vis inferetur domorum suarum. ib. p. 50 (a. 1142): -inem Hungarorum vel alienigenarum habitare permittam. *noter la locution nemo nec quisquam*: CARTUL. Cormar. 31 p. 63 (c. 1000): prohibemus... ut -o unquam, nec militaris quisquam, nec quispiam homo... existat, qui *etc.*

2) *adj.*, *aucun, nul*: DIPL. Otton. II 176 p. 201,22 (a. 978): -o etiam comes, vicecomes, sculdasio... placitum teneat. DIPL. Otton. III 154 p. 565,17 (a. 994): fideliores eos nobis per omnia esse in posterum -o quis ambigit. DIPL. Henr. III 198a p. 254,28 (a. 1047): ut -o episcopus sed neque eiusdem episcopii presul, -o etiam iudex publicus aut missus discurrens... has prelibate canonice res audeat invadere. LEGES Cnuti 54,1 p. 348: qui simul habuit uxorem et concubinam -o presbiter faciat ei recitundinem... donec cessaverit. WALTH. MAP nug. cur. p. 98,14: -o fur interceptus in Wallia. *expression redondante*: COD. Ver. 292 p. 444,11 (a. 884): -o nullus homo qui ibidem adderant (*sic*).

nemoralis, -e 1) *boisé*: ALAN. INS. planct. nat. p. 438: illic gallus silvestris... -es peragrabat provincias. 2) *de forêt, de haute futaie (en parlant des arbres)*: TRAD. Teg. 99 (a. 1078—91): cum... pratis, arboribus -ibus vel arbustis.

nemoranus, -i *m.* v. *nemorarius*.

nemorarius, -i *m.* [nemus] *garde forestier*: VITA Adalb. Wirz. 7 p. 28,18: inferioris vero Hardis -us erat Enzo. CARTUL. Austr. sup. I 87 p. 124 (a. 1103): nemus... super quod -i sunt Amulung et frater eius... dedit. MIRAC. Adalb. Wirz. 11 p. 64,17: huic (*sc. nemori*)... custos deputatus erat quem vulgo -um aut foresticum, quasi foresti custodem nuncupamus. ACTA Henr. Leon. 85 p. 126,29 (a. 1171): Herimannus et Wernherus -i (*graphie fautive nemoranus*) et filii eorum.

nemorator, -is *m.* [nemus] *forestier?*, *habitant de forêts*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,47: -es, silvastrati.

nemorizo v. *neronizo*.

1. **nemorosus**, -a, -um 1) *adj.*: A) *boisé* (PAPIAS: -um, opacum, silvestre, a nemore. UGUTIO s.v. nuu: -us, -a, -um, nemoribus plenus): DIPL. Henr. IV 281 p. 364,31 (a. 1108—15 spur.): terminus vero eiusdem silve... ubique -us et incultus. ACTA pont. Rom. Gall. II 78 p. 161 (a. 1154): tres acras terre -e. CARTUL. Ursicampi 90 p. 62 (a. 1116): terras... -as satis ac pene incultas. HIST.

Welf. 1: terras has pene inhabitabiles et... -as. Doc. Cisterc. 41 p. 64 (XIIe s.): quatuor iornales terre similiter inculte, insuper etiam -e. *mis sur le même plan que silvester*: DUDO Norm. I p. 137 v. 7: via... petrosa per omne, / herbida, sylvestris, -a. ACTA Phil. I 175 p. 426 (a. 1085): terras cultas et incultas, silvestres et -as. CARTUL. Turic. 301 p. 184,1 (a. 1153): ut quoddam predium... quasi -um et silvestre ratione novalium in agriculturam converterem. *par opposition à planus ou planities*: CARTUL. Font. Joan. 2 p. 317 (ante 1136): tam videlicet in terra plana quam -a. ALAN. INS. planct. nat. p. 481: iste in deserta planitie figit tentoria; illi vallis complacet -a.

B) *touffu*: 1) *au propre* (GLOSS. cod. Casin. 401 p. 447,3: condensum -um): VITA Pirm. I 5 p. 25,17: locus ille... fecundus terra, arboribus -us. DUDO Norm. II 12 p. 153: hec terra copia frugum omnium fecunda, arboribus -a. GESTA Trev. I p. 130,21: vallem... aquis irriguam, silvis -am. ORD. VIT. hist. IX 9 t. III p. 520: terra... arboribus -a, hortis opima. 2) *par métaphore*: GALTER. CASTIL. V 118 col. 511^A: canities -a pilis.

II) *subst. n. (sing. ou plur.)*, *lieu boisé, bois*: DIPL. Caroli III 61 p. 134,15 (a. 909): terrenum, arenosum, -um. CARTUL. Marciniac. 119 p. 88 (a. 1096): villam et quicquid appendet, -a et plana, culta et inculta. Doc. Cisterc. 189 p. 153 (a. 1168—78): quicquid ad ius suum... pertinebat... tam in planis quam in -is. ACTA pont. Rom. ined. I 361 p. 316 (a. 1184): adiacentibus, -is et aquosis sive palustribus. RADULF. DIC. I p. 293: Aquitania... sua... -a venatui noverit optime respondere.

[2. **nemorosus**, -a, -um *erreur pour morosus*, -a, -um: RADBERT. epitaph. Arsen. p. 58: numquam itaque crediderim quod tam suspiciosus esses tamque -us].

nempe *adv. forme*: *nempe*: Trad. Patav. 84 (a. 868). CHRON. Salern. 123. 1) *assurément, c'est un fait (cf. 3)*: a) *en tête de phrase*: WALAHER. Wett. 918: -e decem fuerant. VITA Phil. I: -e iam dictus vir accensus amore celesti theoricam coepit amplecti vitam. CHRIST. Wencesl. 121: -e et hinc primum... patuit... prodigium. ADAM BREM. p. 76,14: -e studium patris... totum fuit in conversione gentium. GUILL. PICT. gesta p. 54,24: -e eas latebras, id munimentum inite elationis atque demencie ipse primus fundavit. b) *devant un subordonnant*: WETT. Gall. 15: concitus cellulam revisebat, -e ut magis se ab humana inquisitione occultaret. LUPUS epist. I 4 p. 22: queritis quemadmodum? -e quod coniuges ex duobus corporibus in unam redacti compagem. c) *après quod ou quia*: AGIUS epic. Hath. 617: summus erat, quia -e sui generis simul omnes vicit virtute, vicit honore quocumque. FROUM. carm. 11,1: Gertrudam testem facimus, quos -e Gerhardus fratribus est merito exosus, quia fecerat ausus. d) *(intercalé entre un subst. et un adj.) vraiment*: THEODULF. carm. XLIV 12 p. 542: carmina quam lyrico -e boanda pede. TRAD. Frising. p. 371 (a.

817): in suis -e preceptis perseverantibus. FORM. Augiens. C 18: vestre... caritati congruem -e vicissitudinem reddere. HRABAN. carm. 10,3: carmina -e tua dico meliora Maronis carminibus. AGIUS epic. Hath. 62: si non optata -e licet facie. DIPL. Arnulfi 136 (a. 895): concessimus, eo -e tenore ut etc. DIPL. Otton. II 116 (a. 975): quoddam... predium... donamus, unum -e mansum. CARM. imag. 24,6: mortuus agnus / dignus habetur/...solvere septem/ -e sigilla. e) *modifiant un verbe*: WALAHFR. carm. 5,12,9: eternam cupiens tibi -e manere salutem. AGIUS epic. Hath. 459: quia iam faciem nunc -c videre nequitis. TRAD. Patav. 84 (a. 868): in ea ipsa ratione nemppe accepi. VITA Erasmi 14: ni claris oculis cernere -e velis.

2) (*équivalent à autem*) or, *donc*: WETT. Gall. 11: peracta -e ter terna hora diei. GERH. AUG. vita Udalr. 27 p. 414: clerus -e cum audiret. ERMENR. Sval. 10 p. 162,37: his -e edictis rationibus...concatenātus...parui. MEM. Amalf. p. 104,4 (a. 854): -e quarterdenis annis vixit. CHRON. Salern. 13 p. 19,21 *W.*: alia -e die princeps ad eum venit. FULCH. hist. Hier. I 27 p. 297: pendebant -e ante muri propugnacula duo asseres. GUILL. S. THEOD. cant. p. 158,125: apparuit -e in mundo homo Christus.

3) (*équivalent à enim*) *en effet*: RIMB. Ansc. 20 p. 45: Dominus omnium bonorum retributor...ipse est -e omnipotens. id. 27 p. 58: aliquando -e quidam ex nobis...spontanea voluntate suscipiebant. DIPL. Henr. IV 196 p. 253,30 (a. 1067): ut...confirmaremus...que antecessor...tradiderat ecclesie sancte Marie...hec -e ecclesia prius in honorem sancti Pauli apostoli consecrata erat. ORD. VIT. hist. XII 34 t. IV p. 440: officiales mali predonibus peiores sunt; pagenses -e latrunculos...devitare possunt.

nemppe v. *nempe*.

nemus, -oris n. 1) *bois*: a) *en général*: AGIUS epic. Hath. 173: sic -orum frondes. TRANSL. Libor. 3: planicium -orum tam frequenti et varia diversitate sufficienter ornatam. TRAD. Frising. 1091 (a. 937—57): cum...pratis, pascuis, atque -oribus. CARM. Cant. 22,6: undique fronde -us, gramina flore favent. ACTA Phil. I 142 p. 354 (ai 1101): tres cotidie quadrigatas in suis -oribus de bosco mortuo ad opus coquine...monachi possidebant. DIPL. Henr. IV 281 p. 364,23 (c. 1108—15 spur.): -us adhuc viride donavi...ut monachi cum hominibus suis exstirperent et succidant illud. ANNAL. Rod. p. 690 [700] 51: perillustratis ubique -oribus. OTTO FRIS. gesta 2,13 p. 114: in tantum ut arbores fructiferas...instar -orum educet. ACTA Henr. II, II 627 p. 236,27 (c. 1178—83): concessisse...totum -us...sicut muris clauditur. THEOD. PALID. annal. a. 968: saltus -orum quadam die venali studio perlustrans. *avec un nom géographique*: BENED. MOG. carm. 2,34a: Ardenne -oris incola. GESTA Ern. duc. I p. 17,6: per -us Bulgarorum, usque ad Grecum

solum. *avec un nom d'essence*: COD. Lauresh. 65: piccum -us. CARTUL. S. Savin. Levitan. p. 245 (a. 1036—59): unum -us pomorum. *expression* custos -orum, *garde forestier*: CARTUL. S. Cyr. Nivern. 70 p. 116 (c. 1075): item concedo illis coniugem Belini, custodis -orum. ACTA Henr. II, II 608 p. 214,17 (a. 1181—82): usuaria ex omnibus -oribus suis cum licentia custodum ipsorum -orum. b) *mis en parallèle avec silva* (le nemus étant une partie de la forêt ou une forêt de peu d'étendue, cf. R. Grand et R. Delatouche: *L'agriculture au Moyen-Âge, de la fin de l'empire romain au XVIe siècle*, Paris, 1950. t. III de *L'Agriculture à travers les âges*; cf. UGUTIO s.v. nuos -us, id est silva): WANDALB. mens. 259 p. 613: per -ora et densas spiculis configere silvas. MON. Strig. I p. 118 (a. 1165): dedi...silvam magnam et -us. GUILL. Tyr. hist. rer. transm. XV 22 p. 693: sylvarum et -orum, venandi gratia, vehementissimus amator. c) *assimilé à forestum*: DIPL. Otton. I 302 (a. 965): quoddam -us vel forestum infra hec loca situm...donavimus. DIPL. Henr. II 8 p. 10,31 (a. 1002): -us vel forestum...donavimus. CARTA XIIe s. (Lawrie, *Early Scottish Charters* p. 118): habebant liberam potestatem in omnibus -oribus meis vel forestis capiendi tantum de materia quantum eis placuerit. d) *opposé à planum, le terrain défriché*: LIB. Domesd. I 2: IIII solina inter -us et planum. ACTA Phil. Aug. t. I 121 p. 150 (a. 1184): quod habebat tam in -ore quam in plano. e) *avec un verbe signifiant qu'on laisse le bois dans son état naturel, ou qu'il y revient, après défrichement*: CARTUL. Rhen. med. I 639 p. 698 (a. 1163): hec itaque silva sive terra fuerat arabilis sive in statum renutriatur -oris. CARTA a. 1180 (Le Glay, *Glossaire topographique de l'ancien Cambrésis* 50 p. 71): quod numquam sartabitur sed semper reservabitur ad -us. *expression de même sens* (in reliquo -ore): CARTUL. capit. Atreb. 34 p. 29 (a. 1170): tam in terra arabili quam in reliquo -ore, cum extirpatum fuerit et ad cultivam (*sic*) terram venerit. f) (*au figuré*) *endroit agréable*: PETR. DAMIAN. carm. B 44,4 p. 128: fit -us refrigerii.

2) *bosquet*: TRAD. Brixin. 64 p. 26 (a. 1006?): unum pratum Tagasciex nominatum sine -ore...tradidit. CARTUL. Heist. 4 p. 100,2 (a. 1172): cum...terram incultam erutis -oribus ad agriculturam redegerent. CARTUL. templ. Cosdrie 11 p. 166 (a. 1200): terra de Landis...et aliam que est in -ore disseminato, que est de eodem iure.

3) *bois sacré* (PAPIAS: -us, arbores infructuose et frondose intelliguntur a numinibus dictum. Ps. HUGO S. VICT. best. III col. 111^c: -us... alii quasi latinum sit a numine aut numinibus nuncupatum volunt, quia pagani ibi idolis suis sacrificabant): GERARD. MORES. delib. p. 223: -us et quod circa illam (*sc. circa aram Baal*) est, cunctas superstitiones eorum demonstrat, quas Christus dissipare accessit. ANON. Has. 18: qui (*sc. presbyteri*) veraciter professi sunt, se ab illo in Wirzburgensi -ore consecratos.

4) *bois ou terrain boisé utilisé comme pâturage pour les animaux*: DIPL. OTTON. II 246 (a. 981): ut in -ore nostro in quo site sunt hobe... impinguatur fetura porcorum. LIB. Domesd. 1,9b: ibi parvum -us de XII acris pasture. CARTUL. Andegav. t. III 291 p. 184 (c. 1160): sicuti prius pascua per -us et planicies habuerant itaque reddidit...et concessit. *spéc., produisant du fourrage*: MON. Strig. I p. 118 (a. 1165): dedi...predia...silvam magnam et -us cum multis fenetis et cumulone habencia.

5) *bois comme source de revenus*: a) *dîmes*: ORD. VIT. hist. X 10 t. IV p. 67: decimamque nundinarum eiusdem ville...ac -oris. DOC. S. Quir. Pruv. 8 p. 239 (a. 1159): quicquid de -oribus etiam ad forestas meas, vel griagium pertinentibus acquirere poteritis. *à noter* -us usuale et -us dominicum: CARTUL. Capel. ad Plancas p. 11 (a. 1152): insuper sua usuaria in -oribus usualibus,...concessi. ACTA HENR. II,II 545 p. 122,3 (c. 1175–79): totum dominicum -us nostrum in Esplanta. b) *chasse*: TRAD. TEG. 4 (1003–13): pro nullo alio reditu -oris...nisi tantum pro venatione silvestrium ferarum. c) *fournissant des matériaux*: CARTUL. S. Alb. Andegav. I 196 p. 226 (a. 1146): expensas qualiter ad faciendam exclusam de eodem -ore quo et monachi capientes ponant. *à noter* grossum -us: CARTUL. S. Mar. Carnot. 114 p. 222 (a. 1190): hoc ita si in grossum -us vendatur, si vero ad forestagium, per servientem capituli et servientem comitis vendetur...capitulum medietatem precii consequetur.

6) *bois en tant que matériaux*: a) *en général, employé seul*: TRAD. Frising. 544 (a. 827): carradas XXX -orum. LIB. Domesd. I f. 200b: -us ad sepes et domos reficiendas. ACTA HENR. II,I 35 p. 137,29 (a. 1157): tantum -oris... quantum eis ad ignem proprium et ad domorum edificationem suffecerit. CARTUL. Norm. 51 p. 11 (c. 1200): scindere de -ore ad faciendum sepes sive haias necessarias ad tendendum recia...propter dictas feras capiendas. b) -us vivum, *matériaux de construction (par opposition à nemus mortuum)*: CARTUL. Andegav. t. III 210 p. 135 (c. 1115): largitus est illis hominibus earum vivum -us, ad domos suas calefaciendas, in communi -ore. Mortuum vero -us, ad calefactionem suam, dedit. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 10 p. 20 (a. 1159): due partes vivi -oris. CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 26 (a. 1160): dedit... -ora sua viva ad hospitandum, mortua ad cremandum, exceptis carbonibus et chahenneis. ACTA Phil. Aug. t. I 42 p. 59 (a. 1181–82): de silva fratribus tantum concessimus quantum opus habuerint de -ore mortuo ad ardendum et de vivo ad reparanda edificia sua. CARTUL. Vall. Sarn. t. I LXXVI p. 93 (c. 1185): -us mortuum ad comburendum et carbones faciendum, et vivum ad edificia. CARTUL. S. Joh. in Vall. 129 p. 64 (1197): vivum scilicet -us ad usuarium ecclesie sancti Nicholai et ad edificationem domuum canonicorum de Curvavilla et mortuum ad comburendum. c) mortuum

-us ou iacens -us ou siccum -us: *bois-mort, bois de chauffage*: CARTUL. Ins. Norm. p. 244 (c. 1090): concedo iterum eidem abbacie...ad suum ignem iacens -us et stans siccum. ACTA pont. Rom. ined. I 205 p. 193 (a. 1147): viam carris cum mortuo -ore. ib. 246 p. 229 (a. 1160): in -oribus domni mortuum -us ad ignem. ACTA Henr. II,I 149 p. 260,6 (a. 1156–61): mortuum -us de forestis meis ad eos calefaciendos. CARTUL. Paris. I p. 352 (a. 1158): mortuum -us ad usum domus. CARTUL. Icaun. t. II p. 218 (a. 1170): arbores infructuosas que mortuum -us appellantur, ad comburendum. *par opposition à vivum -us (v. supra)*: CARTUL. Andegav. t. III 210 p. 135 (c. 1115). CARTUL. Belliloc. Carnot. p. 26 (a. 1160). ACTA Phil. Aug. t. I 42 p. 59 (a. 1181–82). CARTUL. Vall. Sarn. t. I, LXXVI p. 93 (c. 1185). CARTUL. S. Joh. in Vall. 129 p. 64 (a. 1197).

nemusculum, -i n. [nemus] 1) petit bois: TRAD. Ratisb. 94 (880–85): tradidit...-um unum. CARTUL. S. Vinc. Cenom. 100 col. 69 (a. 1078): terram... iuxta -um. CARTUL. S. Symph. Augustod. 29 p. 65 (a. 1139–80): donavit...-um nomine Buinum. DOC. Cisterc. 138 p. 117 (c. 1150–65): dedit...quicquid habebat in -o quod dicitur Maleria. CARTUL. Clun. V 4259 p. 612 (a. 1176–78): adiungo totum quod habebam in brocca, id est -o de Murinam. CARTUL. Icaun. II p. 485 (a. 1198): -um vero de Monbolum concessit...ut illud extirpent et ad opus suum in terram arabilem redigant.

2) *terrain boisé*: LIB. Domesd. Exon. fol. 173b: I agrum (*angl. acre*) -i et XVI agros prati. ib. fol. 182: IIII agros -i.

nenia, -e f. (PAPIAS: -a, finis alias caro mortuorum, -e, vanitates, deliramenta, proprie caro funebris, -e, supervacue res, carmina senilia et mortalia que in mortuis dicuntur epitaphia)

1) *chant funèbre* (GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,52: -as...proprie carmen funebre): JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 491,16 p. 203,29: -e sunt carmina que in tumbis, id est sepulchris mortuorum...in citharis cantantur. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 101: in nupciis hyminei et in funebris treni sive -e et lamenta tibia caneant. ALAN. Ins. glos. p. 78: remouventur etiam -e qui est cantus mortuorum, vel cantus malus et fabule male.

2) *épithaphe*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 491,16 p. 203,29: -e sunt carmina que in tumbis, id est sepulchris mortuorum, scribuntur. ORD. VIT. hist. V 9 t. II 372: exequiales nihilominus -e super mausoleum Guillelmi Longe-Spate...litteris ex auro ita sunt enodate.

3) *plainte*: ANNAL. Ratisb. fragm. a. 1035 p. 89,25: horum (*sc. episcoporum*) -as imperator spernens,...ad Saxones cum exercitu perveniens.

4) *caractère lamentable d'un événement*: EPIST. Hann. 24 p. 58,23 (c. 1073): verbosius contumeliose mihi ab eo factorum -am tractarem, nisi quod precordialis mihi dolor recrudescit.

5) *mythes antiquae, récits mythiques, fables*: WALTH. SPIR. Christoph. II 1,73: plures -as, quas finxit Grecia mendax. GEBEH. Udalr. p. 593,33: mundani ergo sapientes milleformem Protheum poeticis extollant -is. GERARD MORES. delib. p. 277: mundi philosophorum -as...qui dixerunt virtutem Dei in atomis. CONR. HIRS. dial. 559: videns...in disciplinis scolaribus gentilium librorum -as teri. PETR. VENER. transl. Alcor. col. 654^A: tam ex fabulis Judaicis quam ex hereticorum -is confectam nefariam Scripturam...contextuit. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 80 p. 598,10: eis, quas a fabulatoribus accepit, gentilium -as...communicavit. ib. 81 p. 598,40: in -is gentilium, in cantilenis gestatoriis sive in eventuris nobilium sive etiam fabellis ignobilium ioculatores quosdam nominatissimos equiparare putaretur. (*pris absolument*) *paganisme, apport de l'antiquité*: EPITAPH. var. II 87,4: spermata nam Christi vulgavit nuncius orbi: / -a desereret, quisque Deum saperet. GUILL. PICT. gesta II 26 p. 208: omisa -a, felicitatem quam eadem stella portendit disseramus. EPIST. Meginh. 12: iam diu est, quod his -is valedixi. *spéc., erreur apocryphe, falsification*: PAUL. ALB. Eulog. col. 711^A: Origenis -as arguens. BERNOLD. libell. I 3 p. 13,44: hoc est enim satis vulgare in libris nunquam canonizatis, ut cum -as suas omnibus incredibiles efficere velint saltim verisimiles, ascribant eas personis indubitate sanctitatis. ib. 3 p. 14,2: ut sub earum sanctitate eorum recipiantur -e. ib. X 28: sepiissime multa canonica suis -is interserunt, que nequaquam catholici cum eiusdem -is refutare debent. GUIBERT. Nov. pign. sanct. I 1 col. 614^A: cum non vitas sed potius -as aliquorum apostolorum tanta infuscata fuligine videmus.

6) *chants profanes*: ADAM BREM. 4,27 p. 260,8: -e que in eiusmodi ritu libationis fieri solent, multiplices et inhoneste ideoque melius reticende. GREG. CAT. chron. Farf. II p. 311,10: istrionum more canere studebat et multas -as extraneasque cantilenas introducere satagebat (*cf. id. reg. Farf. V p. 322*).

7) *légende, croyance populaire*: GUILL. MALM. gesta reg. III 287 t. II p. 342: Arturis sepulcrum...unde antiquitas -arum adhuc eum venturum fabulatur.

8) *dicton populaire*: RADULF. CADOM. gesta Tancr. 44 p. 639: vulgaris -a reduci possit: qui habet, habet; qui perditit, perdidit.

9) *phrase enfantine, rengaine de nourrice*: RADULF. CADOM. gesta Tancr. 61 p. 651: adhuc puerorum decantat -a: Franci ad bella, Provinciales ad victualia. ABELARD. hist. calam. p. 186: nutricum...-as. PETR. BLES. epist. 6 col. 17^A: puerilium derivationum -as, quibus insenuistis, memoriter retinetis, cum curia a cruore dicatur.

10) *racontar, ragot*: ANNAL. Bertin. a. 867 p. 140: Adrianus papa atque Romani talibus -is non credentes. THEOD. S. TRUD. Bav. p. 546,5: meras -as et caninam

facundiam non curamus magnopere. PETR. DAMIAN. epist. V 13 col. 359^B: ut...anili ineptie -as conspuatis. OTTO FRIS. gesta I 29: christianissimus princeps huiusmodi verbis sive -is prebere aures abnuuit.

11) *chose sans valeur, bagatelle*: TRAD. Wizenb. 197: quod sic habemus illas -as vel res sine voluntate vestra. ECBAS. capt. 4: nil cogitans sanum.../ nectebat -is, nugis quia totus in illis. HERIM. AUGIENS. vit. 391: concine vani noxia mundi / gaudia, nugas, plures -as. LANFR. corp. dom. col. 409^C: in talibus -is nollem vitam deterere, si populum Dei antiquam permitteres pacem habere. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 436 p. 45 (a. 1123): admonemus ut vanitantum vanitates et nugarum -as penitus recidatis. PETR. VENER. Petrobus. col. 770^A: ut...contra tam viles -as vel os aperire animus nausearet.

nenior 1. *dire des bagatelles*: PAPIAS s.v.: -ari, vana loqui.

neniosus, -a, -um *frivole*: PAPIAS s.v.: -us, nugator.

nennon v. *necon*.

nennoteneagis [*vocalise d'origine byzantine*] (*terme musical*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: PS. HUCBALD. harm. inst. (Gerbert I p. 149): item parapteres -is. v. *nenotenarsis et noeane*.

nenno [*vocalise d'origine byzantine*] (*terme musical*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: AUREL. mus. p. 42: quatuor ediderunt tonos: quorum hic prescribere censui litteraturam: -o, teneano, noneano, annoannes. v. *neane, nenotenarsis et noeane*.

nēnōra, -e f. [*faute pour nēuora, cf. nēvus, tache?*] *poisson*: ALEX. NECK. laus sap. div. III 650 p. 410: a vario tu que nomen sortita colore / diceris, es variis picta, -a, notis.

nenoteanes [*vocalise d'origine byzantine*] (*terme musical*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: PS. HUCBALD. harm. inst. (Gerbert I p. 149): item in greco annaneane, nananeagies, agianneagies, -es, noeagis. v. *nenotenarsis et noeane*.

nenotenarsis [*vocalise, d'origine byzantine*] (*terme musical*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: PS. HUCBALD. harm. inst. (Gerbert I p. 145): -is parapter primus contingit tonum secundum. v. *nennoteneagis, neno, nenoteanes et noeane*.

neo 2. *forme (part. passé) nitus*: VITA Eugendi p. 164,24.

1) *filer*: a) *au propre* (PAPIAS s.v.: -o, nes, nevi, nere, quod est fila torquere, filare): HRABAN univ. XXI, XXI, col. 579^D: solent enim femine -ntes, fusum in dextera, colum tenere in sinistra. WALAHFR. hort. 119: et velut in fusum -ntes cum pensa puella. LIUTOLF. vita Sever. I 4 p. 290,41: lanam -re more feminarum atque texere solebat. BERNARD. serm. sup. cant. t. I, XII p. 66,11: temerarie obiurgat virum de proelio revertentem mulier -ns in domo. PETR. CANTOR verb.

abbrev. LXXXIII col. 251^D: sed processimus usque ad aurifrigium, -ndo filum ex auro. b) *au figuré*: WALAHFR. imag. Tetr. 93: neque contigit ullum/ ante bonum non esse malum: sic numina -runt. CARM. Sangall. I 1,37: omnia que fuerint seclorum ex ordine -ta/ fila in directum si ducat copula nexa. EPITAPH. var. II 117,8: ei mihi, non vero Crescentius omine dictus,/ stamina cum -sset fors breviora sibi. *part. passé, filé* (lana neta: *fil*): VITA Eugendi p. 164,24: usque ad acum ipsam lanasque nitas.

2) *filer et tisser*: GERARD. IHER. Steph. Mur. col. 1062^D: mater fere per totum annum -vit sudarium.

3) *écrire en vers*: SERLO WILT. 37,1 p. 110: sermone levi tibi paucula -vi.

Neocosmus, -i m. [*gr.* νεοκόσμος] *personnage allégorique représentant le monde du Nouveau Testament* (v. Manitius, *Geschichte der mittellateinischen Literatur II 576–79*): WARN. BASIL. synod. 8: Thlepsi, vetustarum memor, et, -e, novarum,/ ambo scii rerum, cantantes dicite verum,/ dicite cantantes, que dicitis equiperantes. CATAL. biblioth. Gottlieb. 3 p. 11,39: -os de VI primis diebus. Scala celi de tribus celis.

neoffidus, -a, -um v. *neophytus*.

neoffitus v. *neophytus*.

neoflitus v. *neophytus*.

neophitus v. *neophytus*.

neomartyr, is m. [*gr.* νεομάρτυρ] *nouveau martyr, celui qui a été martyrisé récemment*: HERIB. BOS. vita Thom. col. 1073^A: de vita et actibus gloriosi -is nostri beati Thome, decessoris vestri, historiam exaravi. ADAM EYN. Hugon. III 12 p. 134: archipresuli... ecclesiam seu capellam in honore...incliti -is Anglorum Thome...construere festinanti.

neomenia, -e f. [*gr.* νεομηνία] (*gramm.*): LAMB. PULT. epist. col. 399^D: dicimus tamen 'neomenia, scenophégia', correpta penultima. ABBO FLOR. quest. col. 531^B: extra hanc regulam sunt 'ecclesia, neomenia'.

1) *nouvelle lune, premier jour de la lune*: HRABAN. univ. X,XV col. 308^{A–B}: -a apud nos calende, apud Hebraeos autem quia secundum lunarem cursum menses supputantur, et grece mene luna appellatur: inde -a, id est nova luna (cf. Isid. 6,18,10). REMIG. proph. min. col. 21^B: -am autem appellat innovationem lunc. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 16: -a, niwemona. GUIBERT. Nov. trop. I 2,11,12 col. 350^C: -a quoque, que nova luna dicitur. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1243^A: -a sonat innovatio lune. Neos enim novum, mene luna interpretatur.

2) *fête juive célébrée le jour de la nouvelle lune*: CONCIL. Paris. a. 829,11 p. 664,8: quia -as vestras... non sustineo. RADBERT. Matth. col. 374^B: credentes se in sacrificiis et sabbatis ac -is iustificari. SEDUL. Rom. col. 16^B: non in circumcisione manufacta, neque in -is et sabbato, et discretionem escarum, sed in spiritu

meo. HINCM. REM. epist. col. 386^D: nec sabbata et -as et dies festos eorum carnaliter observamus. WILLIR. carm. 12,13: per decies septem docet ebdomadas Danihelem / angelus hebraice pro ritu -e. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1314^B: forte erat -a solemnitas aliqua per triduum.

3) (*au figuré*) *renouvellement*: RUP. TUIT. off. 6,24: que alia nostra est -a, nisi illa, qua hac nocte in Christo per baptismum renascitur nova ecclesia.

10 **neophicus** v. *neophytus*.

neophitus v. *neophytus*.

neophytus, -a, -um *sive* **neophitus**, -a, -um *formes*: neoffidus: VITA Decl. 23 (Plummer II 383). neoffitus: RADULF. GLAB. hist. IV, I 4 p. 94. neofitus: JOH. XIII epist. p. 46,18. neophitus: HADR. I epist. p. 638,35. neophicus: LEGEND. Gerh. maior (SS.II p. 488), *faute pour* neophitus.

1) *adj.*: a) *nouveau dans la foi chrétienne, néophyte*: HINCM. REM. Remig. p. 290,31: ad confirmandam fidem -i credentis. ADAM BREM. 3,15 p. 156,11: audierunt etiam quod barbaros adhuc -os non sana fidei nostre doctrina corruerit. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 138 p. 703: urbs -a ad idolatriam redit. STEPH. TORN. summa dist. XLVIII p. 67: -us dicitur in fide

25 novus vel noviter plantatus. *par métaphore*: LEGEND. Gerh. maior (SS.II p. 488): -am plantationem irriga. *par analogie*: PETR. CANTOR verb. abbrev. LXII col. 193^B: etsi litteratus sis et canonice electus, quia tamen, ut asseris, non flevisti, poenitentiam non peregisti, et ita -us es in vita, etsi non in fide. b) *nouveau dans la vie monacale, novice*: IVO epist. p. 38 (a. 1094): abbas Beccensis, cognoscens...spoliationem factam Molismensibus a quibusdam -is monachis suis. FLODOARD. hist. col. 253^D: si res...et mancipia de premissa muliere -a acceperat, pro committendo regimine monasterii, simoniacam heresim incurrerit. c) *inexpérimenté*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1360^D: alium substituere volens apostolum, non hunc -um, id est rudem, sed longa conversatione probatum...eligere statuit. RIMB. Ansc. 7 p. 29: Herioldus...adhuc rudis et -us, ignorabat, qualiter servi Dei tractari debuissent. MIRAC. Opport. p. 233: noli sperare, rudis et -e episcopo. EADM. hist. II p. 77: eligimus hunc presbyterum...fide catholicum ..., sue domui bene prepositum, non -um, habentem testimonium bonum in gradibus singulis. d) *nouveau (en général)*: AUREL. mus. p. 52: nescio sub quo -o coniungere tono.

2) *subst. m.*: a) *néophyte, celui qui vient d'embrasser la foi chrétienne*: AENEAS Grec. 79 col. 744^A: Silvester papa constituit ut a presbytero -us ungeretur, scilicet in cerebro sive in vertice. IVO serm. col. 581^C: discat -us quid a baptismo recedens fecerit Christus. GRATIAN. I dist. XLVIII c. 1: -i vero hodie appellantur ad propositum sacre religionis noviter accedentes. ORD. VIT.

hist. II 1 t. I p. 209: idem, postquam ab illustribus -is rogatus aliquot diebus Cesaree mansit. JOH. BEL. div. off. 34 col. 44^A: prima *missa* est catechumenorum vel -orum, quod fere idem est, cum catechumenus appelletur noviter instructus sive baptizatus sive nondum etiam; et -us quoque noviter instructus sive baptizatus sive non. b) *celui qui vient de recevoir la tonsure*: HINCM. REM. epist. col. 259^D: neminem ex laicis -um, id est noviter attonsum. RATRAMN. Grec. col. 334^B: qui de laicis subito tonsis faciunt episcopos, contra regulas ecclesiasticas et imperialia decreta? Siquidem prohibet Apostolus -um episcopum fieri. GODEFR. VINDOC. epist. I 1 col. 34^C: -um factum episcopum hereticum vocat; et sicut simoniacum, ita et -um a sancta Ecclesia debere separari docet. c) *novice, nouveau moine*: DONAT. METT. Ermel. p. 686,11: probitate conversationis sue non solum -os, verum etiam eos, qui longevo seni sub perfectionis habitu teorice vite omnem sui corporis triverunt vigorem. NALGOD. Odon. p. 191: quosdam ex monachis, ut -os illos a proposito revocare nitantur, instigant. ORD. VIT. hist. III 7 t. II p. 100: -os ad conversionem non nisi quatuor susceperat. ib. IV 6 t. II p. 213: cum Lanfranco ad instructionem -orum, qui in Cadomense castrum ad servitatem Christi confluebant, protractus est. GERHON. vigil. 14 p. 515,1: sicut in principio ecclesie -us dicebatur noviter quis ad christianitatem conversus, ita nunc dicitur -us noviter quis ad religionem conversus. d) *homme inexpérimenté et ignorant*: TRANSL. Guen. p. 675: quo consilio maturis iuvenem, sapientibus imprudentem, exercitatis -um et rudem vis preponere. VITA Pauli Vird. 10 p. 273: indignum et ignotum sive -um ad animarum regimen respondisse non promovendum. CHRON. S. Alb. Andegav. p. 27: conquerentibus plurimis apud papam quod, eo iubente, -us et pene illiteratus fuisset ordinatus. e) *symoniaque*: HINCM. REM. epist. col. 206^C: et simoniae heresis pravitate et -orum presumptione. IVO epist. p. 114 (a. 1094): aliter agitur contra simoniacam et -orum heresim quam adversus cetera crimina. STEPH. TORN. causa I q. 1 p. 124: -orum heresis specialiter dicitur simonia, quoniam et a noviter conversis originem sumpsit et a rudibus et novis in fide exercebatur. Neos enim novus, phitus fides interpretatur. f) *novateur*: ORD. VIT. hist. VIII 27 t. III p. 450: ritus Cluniacensium vel aliorum, qui monachilibus observantiis iamdudum mancipati fuerant, imitatus non est; sed modernas institutiones -orum, prout sibi placuit, amplexatus est.

3) *subst. f., novice*: FLODOARD. hist. col. 253^A: -am, scilicet in religione novellam. CONCHUBR. Mon. III 5: orationes suas impediri sensit fichonum causa -e.

neorima, -e f. [*pour* eneorema; gr. ἐναϊώρημα] *énéorème, nom du nuage qui flotte dans l'urine vers le tiers inférieur du liquide*: COLL. Salern. III p. 5: in egris autem apparet ut primos per meatus redundat ad epar

et educitur cum urina... quandoque dicitur -a, in medio, id est dependens.

neosemion [gr. νεοσημιών] *nouvelle habitation*: ODO CLUN. occ. p. 16: incolit ergo novus -n hocce colonus.

neotericus, -a, -um [gr. νεωτερικός] *forme neutericus*: PASS. Christoph. 96 p. 817. AMALAR. III 11,6 (éd. Hanssens II p. 294,19). ib. IV 37,1 (ib. t. II p. 519,30). AGOBARD. epist. p. 163,12. GUIBERT. Nov. incarn. I 1 col. 490^C.

1) *adj.*: a) *nouveau, plus récent*: PASS. Christoph. 96 p. 817: introducatis ritum mundo neutericum. MIRAC. Germ. Aut. p. 286: suis -is buteonibus distribuendo ad possidendum. ATTO VERC. perpend. 8 p. 18,35: ops longe considerat nec partem secum in his prospectat buteones quos -i stipant, quorum plaudente caterva mucissonem audies. b) *moderne, qui a trait aux auteurs modernes*: EPIST. var. III p. 170,26: primum quod disputatio -a non congruit tante gravitatis et sanctitatis viro. GODESC. SAX. opusc. gramm. I p. 360,11: apud autores -os.

2) *subst. m.*: a) *néophyte*: AMALAR. off. III 11,6 (éd. Hanssens II p. 294,19): nuper vocati sunt per officia cantorum ad nuptias; neuterici sunt; audiant doctorem necesse est. ib. IV 37,1 (éd. Hanssens II p. 519,30): unde arguti sunt a Paulo neuterici christiani. b) *auteur moderne*: AGOBARD. epist. p. 163,12: de canonibus scilicet gallicanis, qui quasi superflui aut inutiles a quibusdam respuuntur, eo quod neuterici Romani eos non commendaverint, cum antiqui religiose eos venerati sunt. EPIST. var. II p. 302,15: que a Benedicto dictata sunt et in -is minime inventa. GODESC. SAX. opusc. gramm. II p. 437,3: locutio... priscis quidem usitatisima sed -is pene vel incognita vel insolita (cf. QUEST. gramm. Bern. p. 184).

nepa, -e f. 1) *scorpion*: PAPIAS: -a, -e, scorpius. ORD. VIT. hist. XI 1 t. IV p. 208: in summitate pedum suorum caudas scorpionum gerunt, quibus se per molliciem femineos, et per aculeos -e serpentinos ostendunt.

2) *Scorpion (signe du zodiaque)*: THEODULF. carm. XLVI 88 p. 546: hinc aries, taurus, gemini cancerque, leoque, / Virgoque cum curru, libraque, sive -a. CODEX Pray. 65 Kal.: Augusti mensem leo frigidus igne perurit, Augusti -a prima fugat, de fine secunda (= Anthol. Lat.² 680a, 14). 3) *serpent*: ALEX. NECK. nat. ref. II 106 p. 188: -a dicitur serpens quidam eo quod in coitu... caput sui comparis precidit... placet autem nonnullis -am esse viperam.

nepeta, -e f. *formes*: nepita: RECEPT. B 45 p. 51 et 48 p. 52. AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 30. COLL. Salern. II p. 147. nepa: CAPIT. reg. Franc. I p. 90,8 (c. 800). ib. I p. 256,36 (c. 810). RECEPT. A. 188 p. 37 et B 65 p. 57. ANTIDOT. Cantabr. p. 162. UGUTIO s.v. collocalia. nereta: ANGLO SAX. vocabul. I p. 68. *espèce de calament (Cala-*

mintha Nepeta Savi): GLOSS. medic. (Heiberg) p. 14,3: calamites id est -a. Huius herbe calidissimam inesse virtutem, unde et ex ea fit antidotum quod diacalamites vocatur, urinam dat, menstrua movet. WALAHFR. hort. 376: -a. herbarum in numero, quasi hortulus ille recenti / semper prole creat, -c non segnior exit / surculus, urticam foliis simulantibus, alto / vertice pregratum late largitus odorem. RECEPT. B. 45 p. 51: betonica, nepita, pulegio fasciculos singulos equaliter cum sale modico in vinum vetus decoquis ad medias. ib. 48 p. 52: ius de nepita cum vino dabis ei bibere ieiuno. PAPIAS: -a, menta agrestis maioris virtutis. UGUTIO s.v. collocalia: collocalia... id est menta silvestris quam Greci calamentum, nostri vulgo neptam vel -am dicunt esse. MACER herb. 592 p. 52: herbam, quam -am vulgari more vocamus, / hanc medici greco calamenti nomine dicunt. COLL. Salern. II p. 147: ruta et nepita exsiccata et super tegulam calefacta, frequenter cathaplastretur. ALEX. NECK. laus div. sap. VII 114 p. 475: asmaticos... iuvat -a, venena fugans. *Herba nepeta*: RECEPT. B. 65 p. 57: herba nepta cum vino bibat, sanat. ANTIDOT. Cantabr. p. 162: erba nepta bibat cum melli... vermes et lumbricos mortuos foras cicit.

nephandus, -a, -um v. *nefandus*.

nepharie v. *nefarie*.

nepharius v. *nefarius*.

nephas v. *nefas*.

nephreticus, -a, -um v. *nefreticus*.

nephi sive **nephile** sive **nephyllis** [gr. νεφέλη] léger nuage à la surface de l'urine: GUILL. CONCH. phil. mundi IV 19 col. 93: si in medio urine ἐνιέμενος sive ἐνιήμι, id est ad infera in alvum fundens: si in summo, nephile, nephi, id est purificatio. COLL. Salern. III p. 5: educitur cum urina et apparet in urinali... quandoque in superficie, et dicitur nephyllis sive nebula, id est superstans, quia quasi desuper natat in urina.

nephile v. *nephi*.

nephota, -e f. [pour nechota, gr. νεχωθά, Sept. Reg. 4, 20,13, emprunt à l'hébreu] réserve pour l'argent et les aromates: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1367^c: pars inferior erat lapidea et dicebatur -a, id est pigmentaria, in qua reponebantur aromata et pigmenta ad usum templi et domus regie... Superior pars domus lignea erat... In ea reponebantur arma.

nephrisis, -is f. v. *nefrisis*.

nephreticus, -a, -um v. *nefreticus*.

nephyllis v. *nephi*.

nepita, -c f. v. *nepeta*.

1. nepos, -tis m. formes: nebodus: CARTUL. Clun. I 525 p. 511 (a. 941). nebos: COD. Lang. 320 c (a. 855). nebotus: CARTUL. Anian. 241 p. 368 (a. 1038). nepotus: CARTUL. capit. Astens. p. 15,29 (a. 876). CARTUL. Ruscinon. p. 122 (a. 915). DIPL. Henr. IV 279 (a. 1076). neptus: COD. Caiet. I 135,27 (a. 978). CARTUL. Ruscinon.

46 p. 68 (a. 1063). DOC. PORT. part. 49 p. 44 (a. 1102). nepus: GENEAL. Arnulfi p. 310 (MGH. SS. p. 310). ARS Bern. p. 71 note 28. CARTUL. Avenion. p. 45. CARTA a. 975 (Gallia Christiana novissima, Arles 278 col. 122). DIPL. Otton. II 208 p. 236,38 (a. 979). CARTUL. Anian. 111 p. 253 (a. 996—1030). CARTUL. Conch. 70 p. 67 (a. 1031—65). TRAD. Ratisb. 435 (c. 1037—43). CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 119 (c. 1070). DOC. PORT. reg. I 116 p. 138 (a. 1131). CARTUL. Templ. 104 p. 75 (a. 1135). netus: DOC. PORT. part. 19 p. 16 (a. 1101). nevotus: CARTUL. Clun. II 1542 p. 591 (a. 980).

I) *lien de parenté*: ARS Bern. p. 71: -s, certus cognationis gradus.

A) *petit-fils*: CARTUL. Ruscinon. p. 122 (a. 915): neque filii neque -ti neque parentes. CARTUL. Conch. 63 p. 62 (a. 1061—65): ego Gauzbertus et filii mei et -tes mei. CARTUL. S. Vict. Mass. 65 p. 93 (a. 1062): hoc autem ipsum filius eius, hoc -s, hoc pronepos, si fuerint legales, faciant, et quicumque per legitimam ex ipsis nati fuerint successionem. CARTUL. Ruscinon. 46 p. 68 (a. 1063): dum vivent filii mei et nepti mei. 1) *filis du fils*: LEX SAXON. 46: hereditas patris ad filium filii id est -tem, non ad filiam pertineat. EINH. Carol. 18: decessit... cum iam tres -tes suos totidemque neptes in filii domo vidisset. ib. 19: cum filio defuncto -tem patri succedere. CARTUL. S. Gall. II 622 p. 231 (a. 882): post obitum vero predictae coniugis sue -s eius videlicet filius filii sui. DIPL. Karoli III 122 p. 194,17 (a. 885): avunculus noster Karolus imperator augustus necnon et filius illius Hludowicus atque -s illius Karlomannus. GUILL. PICT. gesta p. 52: Arcensis fratrem se tertii, secundi filium, primi -tem. ib. p. 136: Richardi primi -s e filio Guillelmo. ROB. TORIG. chron. a. 1153 t. I p. 274: duo sui -tes quos... filius eius... genuerat. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XXII 28 p. 1124: Henfredus tertius... senioris Henfredi... ex filio -s. 2) *filis de la fille*: DIPL. Arnulfi I 89 (a. 891): Chonradi dilecti comitis et -tis nostri. DOC. PORT. reg. I 116 p. 138 (a. 1131): ego infans Alfonsus nepus regis Ispanie. HIST. de via Hier. p. 171: -s eiusdem patris Roberti ducis, ex sorore sua... genitus.

B) *neveu, fils du frère ou de la sœur* (opp. avunculus: CHRIST. Wencesl. 91): AELFR. vocabul. add. (éd. Wright p. 51): -s, suna sune, vel broder sune, vel suster sune, þaet is nefra. CARTUL. Conch. p. 277 (XIe s.): nepus meus, filius de fratre meo sive de sorore mea. 1) *filis du frère*: DIPL. Caroli II, II p. 146,6 (a. 866): hominem carissimi -tis nostri Hludowici imperatoris. CARTUL. Clun. I 12 p. 15 (a. 869): regnante domno nostro Karolo rege post -ti suo Lotario. ANNAL. Xant. a. 864 p. 20: Guntharius... episcopus preesse videbatur, -s scilicet Hildiwinii junioris. DIPL. Ludow. Germ. 147 p. 205,13 (a. 873): Lotharius imperator, frater noster ac filius et equivocus eius, -s noster. WIDUK. 2,33: Oddone Lotha-

riorum preside ac regis -te. CARTA a. 983 (Gallia christiana novissima, Arles 283 col. 125): Ymbertus episcopus...et frater eius Yson... rogaverunt quatinus eis aliquid...ad filios Yson...-tes predicto episcopo...concederemus. GERH. AUG. vita Udalr. 25 p. 410: -tes sui, filius fratris sui Dietpaldi et Hupaldus comes, filius fratris sui Manegoldi. CARTUL. Anian. 241 p. 368 (a. 1038): dedi pro ipsa parte de Warnerio, fratre meo ad nebotos meos filios. CARTUL. Saviniac. 854 p. 452 (c. 1088): cum laude fratris mei...et filiorum eius, -tum meorum. OSBERN. Dunst. p. 79,8: cuius ipse erat -s et filius fratris. CHRON. Rames. p. 112: sancti Oswoldi ex fratre -s. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 23 p. 744: dominus Fredericus... domini imperatoris ex fratre primogenito -s. 2) *filis de la sœur*: CARTUL. S. Gall. II 634 p. 241 (a. 884): -tes eius, filii sororis ipsius. WIDUK. I,22: Adelberto Heinrici ex sorore -ti. GERH. AUG. vita Udalr. 23 p. 408,48: expetivit...ut predictus suus -s (*sc. filius sororis sue*) episcopus ordinaretur. CHRON. Namn. p. 108: Theobaldus, Fulconi tradens sororem suam, relictam Alani ducis, in uxorem, ei dimisit, quamdiu Drogo infans, -s eius, adultus esset. CARTUL. S. Vict. Mass. II 662 p. 9 (c. 1060): amita sua similiter firmavit et hereditatem sui -tis Sancto Victori roboravit. SIGEBERT. GEM. chron. a. 1089 p. 366,22: Godefrido, Godefridi Gimposi ex sorore -ti. CARTUL. S. Mar. Santon. 61 p. 61 (a. 1144—74): sororgio meo Landrico de Vaus et filiis eius -tibus meis concedere feci. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1712^B: -s Pauli, filius sororis eius. GUILL. TYR. hist. rer. transm. I 17 p. 46: Tancredus, eius ex sorore -s. EPIST. Cant. III p. 357: -ti sancti Thome ex sorore sua. 3) *neveu par alliance, filis de la belle-sœur*: DIPL. Conr. II 131 p. 177,11 (a. 1028): dilecti -tis nostri Brunonis cancellarii.

C) *petit-neveu, petit-fils de la sœur, filis de la nièce*: DIPL. Caroli. III 65 p. 148,9 (a. 911—15): diebus vite sue et uxoris eius, nomine Cunegundis, et unius filiorum ipsorum, videlicet nostri -tis Adelberonis. ЕККЕН. IV cas. Gall. p. 121,10: -tem meum hunc (*i. Purchardum*)... abbatem te iuvante futurum.

D) *descendant (souvent au pluriel)*: POETA SAXO 4,12: Carolo natisque suis stirpique -tum. DIPL. Karlom. 2 p. 287,17 (a. 877): ut nullus deinceps nec de parentibus neque de filiis, si eos nobis Deus dederit neque de -tibus sive de successoribus nostris... inquietare audeat. GUILL. PICT. gesta p. 10: regis proles et regum -s. ib. p. 50: regem Gallie Rodbertum, qui, filius et -s regum, progeniuit reges. ib. p. 52: Burgundio se -tem Ricardorum e filia Ricardi secundi. DOC. PORT. part. 21 p. 18 (a. 1101): nec filii neque -tes sive unus de prosapia mea. DIPL. Loth. III 115 p. 185,28 (a. 1137): deinceps ipsi nec eorum filii aut -tes ab eis descendentes publicas functiones vel angarias... faciant. RADULF. NIGER I p. 2: et videtur mirum si tot -tum temporibus vixit Caim.

E) *cousin*: 1) *cousin germain, filis de l'oncle*: DIPL. Karoli III 46 p. 76,18 (a. 881): -tis atque antecessoris nostri Hludowici gloriosi imperatoris. REGINO. chron. a. 892 p. 139: Waltgarius comes, -s Odonis regis, filius scilicet avunculi eius Adalhelmi. RADULF. CADOM. gesta Taner. I p. 605: a maternis autem fratribus -s. ACTA Phil. Aug. II 581 p. 129,26 (a. 1198): -tem nostrum...recepimus in hominem ligium...de tota terra quam avunculus noster,...pater eius, tenuit. 2) *cousin germain, filis de la tante*: DIPL. Henr. III 89 p. 116,15 (a. 1042): per interventum... -tis nostri Brunonis sancte Wirzburgensis ecclesie episcopi. HELM. 50 p. 98,29: Magnus filius Nicolai cum matre huic spectaculo assidens...dicente ad cum matre sua 'Nonne vides, quia -s tuus sumpto sceptro iam regnat?' ib. 56 p. 110,16: Heinricus gener Lotharii regis, auxilio socrus Rikenze imperatricis ducatum obtinuit et -tem suum Adelbertum Saxonia deturbavit. CHRON. Andag. 16 p. 38,9: Arnulphus et -tes eius. 3) *filis du cousin germain*: THIETM. 4,27: rex... in Colonia fuit... Romam veniens gloriose -tem suum Brunonem, Ottonis filium ducis, in loco Johannis pape nuper defuncti... statuit. 4) *filis de la cousine germaine*: CARTUL. march. Misn. II 467 p. 324,30 (a. 1182): abbatem Hersfeldensem et -tem nostrum Ludhewicum lantgravium Thuringie (*dipl. Frid. I*). 5) *petit-fils du cousin germain*: DIPL. Karoli III 165 p. 268,13 (a. 887): illi (*sc. Hermingardi*) filioque suo Hludowico, -ti scilicet nostro. 6) *petit-fils du grand-oncle*: DIPL. Henr. II 1 (a. 1002): per petitionem dilecti -tis nostri Ottonis ducis. 7) *petit-fils de la grand'tante*: DIPL. Henr. II 380 p. 484,33 (a. 1018): seniorisque nostri atque -tis Ottonis, videlicet tertii imperatoris augusti. 8) *cousin au septième degré*: DIPL. Robert. II a. 1019 (Bouquet, Rec. des hist. de France X p. 602 no 30); quidam de nostri regni principibus, nomine Stephanus... noster etiam -s amatissimus. 9) *parent éloigné(?)*: DIPL. Otton. II 208 p. 236,38 (a. 979): dilectus nepus noster Poppo. DIPL. Henr. II 208 p. 245,6 (a. 1009): dilectissimus Babenbergensis ecclesie -s noster Eberhardus episcopus. ib. 262 p. 310,11 (a. 1013): prefati episcopi (*Meinwerici Patherbronnensis*) dilectique -tis nostri.

II) *rejeton, pousse*: PAPIAS: -tes dicuntur et virgulte nove eo quod de pomo nascantur quasi de filio. UGUTIO s.v. nascor: hic -s, -tis, novum virgultum, quia de pomo quasi de filio nascatur.

2. nepos, -tis m. forme nepus: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,56. *débauché, prodigue*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,56: nepus, perditus, scel(er)atus. UGUTIO s.v. nascor: -s etiam dicitur luxuriosus. AMARC. IV 204: si cupis ingenuus dici, sis glutto -sque. HUGO S. VICT. gramm. p. 274,15: nomina homonyma... ut -s, filii filius et -s, luxuriosus. SERLO WILT. app. II A, N, 2 p. 137: fugit cum coniuge -s.

nepota, -e f. v. nepta.

nepotatio, -nis *f.* [nepos] *luxure*: PAPIAS: -o id est luxuria. ORD. VIT. hist. VIII 10 t. III p. 327: de sanctitate et miraculis sanctorum mallem scribere multo libentius quam de nugis infruntorum frivolisque -nibus.

nepotillus, -i *m.* [nepos] *jeune neveu, petit neveu*: CARTUL. S. Petri Carnot. 82 p. 326 (XIIe s.): dederat domum cuidam -o suo.

nepotio, -nis *m.* [nepos] *jeune neveu (diminutif de nepos)*: GODESC. SAX. opusc. gramm. II p. 490,5: ut puto diminutivum a nepote -o.

nepotis, -is *f.* *v. neptis*.

nepotissa, -e *f.* [nepos] *nièce, ou petite nièce*: CARTUL. Andegav. III 352 p. 213 (c. 1120): pro Eremburge, -a abbatisse Tietburgis.

nepotula, -e *f.* [*dimin. de nepota*; *v. nepotulus*] *jeune nièce*: UGUTIO *s.v.* nascor: neptis...hec -a, diminutivum. *v. neptula*.

nepotulus, -i *m.* [nepos] 1) *petit neveu ou jeune neveu* (UGUTIO *s.v.* nascor: nepos... unde hic -us, diminutivum): CARTUL. Sangall. II 557 p. 171 (a. 872): ipsas res cum manu ipsius -i mei Folcharati ad monasterium sancti Galli donavi. CARTUL. scrin. Col. A I 23 p. 28: terciam partem sue possessionis...-o suo...post mortem suam contradidit. ARNULF. LEXOV. epist. 35 p. 62 (a. 1161): auget metum quod alius adhuc vacans archidiaconatus in eadem servatur ecclesia, minori -o conferendus, quam cito in legitimam etatem videbitur excrevisse. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 8 p. 953: duos -os suos, adhuc impuberes. 2) *petit-neveu, fils de la nièce, petit-fils de la sœur*: EKKEH. IV cas. Gall. 86: ac-celera, ait, -e, et osculare.

nepotus, -i *m.* *v. nepos*.

nepserius, -i *m.* [*prov. neps. saintongeais nepz*] *neveu*: CARTUL. Aurel. p. 256 (a. 1196): audiente... Martino -o suo.

nepsia, -e *f.* *v. nepta*.

1. **nepta**, -e *f.* [neptis] *formes*: nepota: CARTUL. S. Cyr. Nivern. 83 p. 140 (XIe s.). CARTUL. S. Vict. Mass. II 689 p. 30 (a. 1059). CARTUL. Biterr. 111 p. 154 (a. 1108). CARTUL. Mont. Pessul. p. 428 (XIIe s.). CARTUL. Carcas. IV p. 305 col. 2 (a. 1199). nepsia: MON. eccl. Flor. I p. 969 col. 2,9 (*post* 853). neptena: ANNAL. Camald. p. 107,44. neptia: TRAD. Frising. 426 (a. 819). BENED. ANDR. 88,6. JOH. VEN. chron. 128,18. CHRON. Venet. min. (Neues Archiv I 1876) p. 405 (a. 1167). neta: CARTA a. 1167 (Biblos. Rev. univ. Coimbra X p. 644). netta: REG. Subl. 175b (a. 979). neza: CARTUL. Imol. I p. 338 (a. 1172).

1) *nièce*: ANNAL. Lauriss. p. 26: captam matrem Walfarii et sororem eius et -as eius. POLYPT. Irm. p. 206: habet secum matrem suam et -am. FORM. Augiens. B 24 (c. 843): dum cognitum est quod ego fabram tuam aut -am tuam, pro conventu parentorum nostrorum, ex utraque parte accepissem. ALMAN. Niv. p. 160,9: erat...

cognatus... regis Childerici. Nam... regis filiam prius... habebat uxorem, -am videlicet beati Nivardi. CARTUL. S. Steph. Argent. p. 441,18 (IXe s.): ut prefata -a nostra Roadrut. CARTA a. 1000 (Hist. Langued. V pr. 158 col. 338): -a sua nomine Ermeldec. CARTUL. Biterr. 111 p. 154 (a. 1108): nepota mea Boneta, filia que fuit de Bernardo Rodgerio fratre meo. OSBERT. CLAR. epist. p. 29.

2) *petite-nièce, fille du neveu*: DIPL. Ludow. Germ. 157 p. 121,3 (a. 875): dilecta -a nostra Hirmingarda deprecata est celsitudinem nostram.

3) *fille du cousin germain*: DIPL. Karoli III 165 p. 268,7 (a. 887): dilectam -am nostram Hermingardim.

4) *erreur pour amita, tante*: DIPL. Otton. I 216 p. 299,12 (a. 960): Uda nostra -a legitime hereditando permisit (*deux des manuscrits donnent amita et de même l'original du no. 159 [a. 952] p. 241,15*). *v. neptis*.

2. **nepta**, -e *f.* *v. nepeta*.

neptena, -e *f.* *v. nepta*.

neptia, -e *f.* *v. nepta*.

nepticula, -e *f.* [*dimin. de neptis*] *petite nièce, petit neveu*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,59: -a, nepos minor. PAPIAS: -a, vestis brevissima (= *erreur pour neptis*; *cf.* C. G. L. 4,417,7: -a, brevissima nepus. *ib.* 5,86,23: -a, res brebissima).

neptigallus, -i *m.* [*a. saxon nahtagalla, cf. Neptuni gallus*] *rossignol (mollusque)*: AELFR. colloq. p. 6: quid capis in mari? alleces et isicios... musculas, torniculi, -i *glôsé a. saxon 'sae-coccas'*. *cf.* C. G. L. 5,374,6 et 5,339,11.

1. **neptis**, -is *f.* *formes*: nepotis: DOC. Luc. V 3, 1386 p. 180 col. 1 (a. 960). TRAD. Frising. 1408 (a. 1022—31). *nom.* nepte: ROTUL. cur. reg. I 250 (a. 1200). *acc.* neptim: ALCUIN. carm. I 327 p. 177. DIPL. Otton. II 21 p. 29,28 (a. 972). LEO VERC. epist. 17,14. EKKEH. IV cas. Gall. p. 119,11. *dat.* nepte: CARTUL. Sangall. I 795 (a. 941—42). *abl.* nepti: DIPL. Otton. II 36 (a. 974).

1) *nièce, fille du frère ou de la sœur*: AELFR. Angl. Sax. vocabul. append. p. 51: -is, broðer dohter vel suster dohter, nefenc, bridde dohter. NITHARD. hist. (*éd.* Lauer) p. 142: Hirmentrudem Udonis et Ingeltrudis filiam et -em Adclardi. ANNAL. Xant. a. 865: ad fratres et nepotes et sorores et -es ea convertit. GERARD. SUESS. Rom. pros. (*éd.* PL 138) col. 171^B: nostre contribuit -i obtinendam in monasterio Dei Genitricis Marie Deo sacrate. HELM. 14 p. 28,8: hoc (*sc. tributum*) me rogo permittas colligere deputandum stipendiis -is tue, filie scilicet mee. ROTUL. de Domin. p. 5: -is comitis Gilberti de Gant. VINC. ann. 457: *imperator* -em eius (*sc. regis Boemie*)...nepoti suo in matrimonium querit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII 22 p. 857: domini imperatoris -is, domini Isacii fratris eius natu sc prioris filia.

2) *nièce par alliance, fille d'un beau-frère*: DIPL. Otton.

II 21 p. 29,28 (a. 972): Theophanu, Johannis Constantinopolitani imperatoris -im clarissimam. THIETM. 2,15: non virginem desideratam, sed -em suam, Theophanu vocatam, imperatori nostro trans mare mittens.

3) *petite-nièce, petite-fille du frère*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 1 p. 942: misit autem dominus imperator cum predicta -e sua.

4) *petite-fille*: EINH. Carol. 18: *Berthrada* decessit... cum iam tres nepotes suos totidemque -es in filii domo vidisset. ib. 19: cum filio defuncto nepotem patri succedere et -es inter filias suas educari fecisset. ΕΚΚΕΗ. IV cas. Gall. p. 119,11: Wendilgartam, Henrici regis de filia -im. RAHEW. 3,2 p. 168,3: qui Gerdrudem, -em imperatoris, filiam Leopaldi marchionis Austrie, sortitus fuerat uxorem.

5) *cousine germaine*: a) *fille de l'oncle*: DIPL. Arnulfi 14 p. 23,18 (a. 888): cuidam -is nostre Hiltigarde vasallo. ib. 107a (c. 892): per interventum coniugis sue Ote necnon et Hildigarde venerande -is eius. b) *fille de la tante*: DIPL. Henr. III 74 p. 99,11 (a. 1041): predium ...Irmingarde dilecte -i nostre in proprium dedimus. ACTA Phil. I 22 p. 62,7 (a. 1065): comitisse de Thoringa, -is mee, Adele.

6) *cousine au troisième degré*: VITA Norb. II 79 col. 1311^B: quod et ipse, quasi in coniugio et copula carnali, -em suam in linea tertia manifeste sociam sui sceleris fecerat.

7) *sœur de la tante par alliance*: THIETM. 7,62: Cono, cui iam illicite nupsit -is sua, Ernasti ducis vidua.

8) *petite fille, jeune enfant (équivalent de puella)*: ALCUIN carm. I 327 p. 177: cumque domus -im patris turbata gemebat, / suggerit hospes eam duci quo forte caballus / sanatus fuerat.

9) *au figuré, petite-fille*: PETR. Cantor verb. abbrev. XIII col. 58^B: sicut diximus, superbie filia est invidia, -is est detractio. v. *nepta*.

2. *neptis*, -is f. *femme débauchée*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,57: -is femine, femine perditae.

neptula, -e f. [*neptis*] *petite-fille, fille du fils*: VITA Math. I 15 p. 581,13: -am suam, imperatoris filiam, coenobii abbatissam ad se vocans. v. *nepotula*.

Neptunus, -i m. (*méton.*) *la mer*: GLOSS. cod. Vatic. 1469 p. 521,14: -us, aquam vel pisces. ADAM BREM. 2,22 p. 79,20: ibi cernitur -us triplicis nature; tribus enim fretis alluitur illa insula.

neptus, -i m. v. *nepos*.

nepus, -i m. v. *nepos*.

nequam I) *adj. indécl. (comp. nequior, superl. nequissimus)*: A) *mauvais, méchant, épouvantable*: I) *en parlant d'une chose ou d'une action*: CAND. FULD. Eigil. I 23: *diaboli* -issime voluntati vos resistere concedat auxilium Dei. THEGAN. Ludow. 22: infidelium -issimas conspirationes. ANAST. chron. p. 82,6: nec divinatorum participabatur mysteriorum, nec orabat cum sanctis patribus,

quod -issimum est dicere et sentire. WIDUK. 3,68: alloquens de perfidia et -m eius actibus. CHRIST. Wencesl. 104: partes -issimas domine impie iuvabant. DIPL. Henr. III 132 p. 165,38 (a. 1045): ne res ecclesiarum Dei a quibuslibet deprenderentur aut ab earum dictione, quod -m est, auferantur. FULCH. hist. Hier. II 27 p. 475: ignavum est igitur et -issimum, ut illius deseram societatem. DIPL. Henr. V p. 262,3 (a. 1111): a lege -issima et nephanda. *au comp., pire*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1168^A: diffusis sceleribus et, quod est -ius, cultibus idolorum. WIDUK. 1,22: hac igitur perfidia quid -ius. DIPL. Otton. I 440 (spur. XIe s.): sicut pravus in iniusticia -ior, sic iustus cooperante sibi iusticia fit iustior. VITA Bonif. III 9: alii vero, quod est -ius, fornicaria pollutione contaminati. 2) *en parlant d'une personne*. THEGAN. Ludow. 6: filios superbos et -issimos homines. ANAST. chron. p. 247,19: illi -m operatores contra regiam jascenderunt urbem. GREG. V epist. XIX col. 931^C: cum ville sue... a -issimis predonibus sint depredate. ATTO VERC. epist. XI col. 124^A: nos -iores esse probamur. DIPL. Henr. II 281 p. 332,23 (a. 1014): Petrum quendam -issimum. DUDO Norm. I 6 p. 134: -issimorum -ior dixit Alstignus. FULCH. hist. Hier. I 3 p. 135: id genus -m. RADULF. CADOM. gesta Taner. 44 p. 639: de illo -m Turco. AELR. Edw. reg. col. 749^C: submerso principe -m exercitus dispergitur. OBERT. CANC. annal. Ianuens. p. 166: Ugone -issimo episcopo sancte Iulie. PETR. ALF. disc. cler. p. 14: ora deum ut te liberet ab ingenio -m feminarum. 3) *spiritus -m, le démon*: WETT. Gall. 15: filia... quam ingressus spiritus -m torquebat. VITA Max. et Ven. p. 24: quos spiritus -m invaserat. FLODOARD. annal. p. 152: a -m spiritu surgens purgatus est. GERARD. MORES. delib. p. 234: de -ioribus septem spiritibus -issimo spiritu non modica arbitranda desudatio. MIRAC. Hugon. Enz. p. 102: evomuit... tria reptilia, quorum nihilominus forma satis -m spiritui concedens esse poterat qui illam possidebat. PETR. VENER. serm. IV col. 1002^A: ab eis languores et spiritus -m egrediebantur. LAMB. LEOD. Matth. I 1494: illam... / spiritus arripuit -m. GODEFR. S. VICT. microcosm. 169 p. 189,13: omnes diabolicas -issimorum spirituum temptationes.

B) *qui appartient à un homme méchant*: CHRON. S. Ben. Cas. p. 476,27: suo -issimo throno posuit in campo de Neapolim.

II) *subst. indécl., bandit (en parlant des deux larrons)*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1629^C: ducebantur et duo -m cum eo (*Christo*) ut interficerentur. *superl. nequissimus*: A) *homme inique*: PAULIN. AQUIL. carm. 10,13,1: -issimorum manibus. B) *le Démon (cf. Vulg. Eph. 1,16)*: VITA Anselmi p. 569,17: sumere scutum fidei in quo possent omnia tela -issimi ignea extinguere.

nequiter adv. 1) *méchamment, mal*: THEODULF. carm. XXVIII 769 p. 513: vera tacens et falsa loquens duo -i errant. EIGIL. Sturm. 18 p. 374: aliquando contra

me -r cogitaveris. SYLL. Sangall. app. 8,13: -r intendens te vincere, vincitur ille. RATHER. coniect. col. 538^C: ad rationem reddendam de administrato -r diutino potentatu. *expression*: -r se deducere, se conduire mal: GESTA Franc. Hierosol. 2 p. 6: Christiani -r deducebant se (cf. PETR. TUDEB. hist. I 2 p. 11; HIST. de via Hier. 2,3 p. 174).

2) *de manière coupable, de manière criminelle*: WIDUK. 2,11 p. 77: cum auro ab altari -r raptio. DIPL. Otton. II 300 p. 353,21 (a. 983): si... aliqua malicia vel lesio -r... commissa fuerit. ITIN. S. Jacobi VII p. 20: naute -r gaudent, captis mortuorum spoliis. ORD. Vit. hist. VII 15 t. III p. 229: damna gravesque iniurias mihi -r intulerunt. RAYM. POD. 13 p. 265: graviter et -r peccare in conspectu Domini non vereris. ROB. TORIG. chron. a. 1156 t. I p. 298: quia cives illius... -issime contra ipsum conspiraverunt. ib. a. 1160 t. I p. 330: in carcere... ipsius Hugonis pater, -r extinctus fuerat.

3) *de manière hérétique*: HRABAN. epist. 22 p. 428: qui de Deo bono et iusto tam -r sentiunt. RICHARD. S. VICT. decl. script. col. 257^B: sunt qui de Deo nil -r sentiunt.

1. *nequando* *puisque*: PAPIAS: -o... conjunctio est causalis.

2. *nequando* [*pour ne (ali)quando*] *de peur que* (cf. Vulg. Ps. 2,12): CARTUL. Augustod. II 5 p. 91 (a. 1112): infans tunc ibidem colaphum accepit, -o tradetur oblivioni. BERNARD. serm. de div. V col. 555^D: propterea, inquam, sapiens apprehendit disciplinam -o irascatur Dominus. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1533^D: at ille auriculas Hircani dentibus truncavit, -o mutatis rebus solutus pontificatum reciperet.

nequaquam *adv. pas du tout, nullement*: 1) *en général*: TRAD. Frising. 278b (a. 808): nec virum neque filios -m habuit. LUPUS epist. I 4 p. 20: unde -m desperaverim. DIPL. Arnulfi 127 (a. 894): ut nullus... homines ipsius ecclesie... -m distringendos... ingredi audeat. THIETM. 8,23 p. 508: tua res est parva et vice maiorum -m tractanda. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 287,42: -m consentire papa voluit. CONSUET. Trev. 44 p. 61,30: presbiter lavet calices et corporalia, -m primum ab aliquibus nisi a presbiteris... laventur. GUILL. PICT. gesta p. 14: iudicia facere que -m ab equitate vel temperantia deviant. Ivo epist. I p. 78 (a. 1092): respondeo quia -m sententia concilii vestri... aliquid in eum iudicavi. ACTA pont. Rom. Gall. II 79 p. 164 (a. 1154): episcopus namque -m presens adfuit. *spéc. (sens fort) absolument pas*: GODESC. SAX. trin. deit. p. 82,22: at e contra trinus Deus -m triplex est dicendus. HIST. de via Hier. 86 p. 206: et occiderunt illos qui Christianitatem -m recipere voluerunt.

2) *dans une réponse*: HROTSV. Sap. 5,3 p. 189: debeone illam dimittere impunitam? -m. DIPL. Otton. III 278 p. 700,34 (a. 998): abbas 'rogo vos, date mihi indutias'

Econtra ille: '-m, sed dabo tibi advocatum'. — *portant sur un verbe, dans une réponse*: VITA Waldb. 1093^A: iussit, ut que esset, ... indicaret. Tum illa: -m, inquit, metuo.

3) *dans une antithèse*: WETT. Gall. 15: -m ita fiat, sed perge mecum. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 321,4: se cum Saxonibus habiturum laudabat, aliter autem -m. WALTH. SPIR. Christoph. II 6,39 p. 56: -m unius, sed pleni raptor ovilis. CARTUL. S. Joh. in Vall. 10 p. 8 (c. 1110): ecclesia... licet ex maiori parte, -m tamen et tota erat in manu et possessione Hugonis.

neque *forme nequae*: COD. Caiet. I p. 48,7 (a. 921).

1) *particule de négation*: a) *ne pas*: AMALAR. off. II, VI (éd. Hanssens II p. 393,14): quasi ego proterve hoc agerem contra nostram religionem et -e remaneres in aliquo errore ignorantie. VITA Math. I 15 p. 580,53: quia -e adhuc opere perfecto maximam inde pre ceteris curam gero cenobiis. TRAD. Frising. 588a (a. 829): Christus... intonat dicens: Thesaurizate...; ideo -e nos... tradidimus. b) *ne pas même*: CAND. FULD. Eigil. I 9 p. 227: sed -e hoc pretereo. POETA SAXO 3,459: sed -e tale tuum meritum sedare furores/ hostiles potuit. DIPL. Henr. III 198a p. 254,28 (a. 1047): ut nemo episcopus sed -e eiusdem episcopii presul... has... res audeat invadere. ADAM EYN. Hugon. III prol. p. 97: nec enim singula sed -e precipua gestorum eius atque verborum a nobis modo recensenda promittimus; sed ea sola.

2) *conjonction, et non pas*: a) *lie deux mots ou deux propositions*: EINH. Carol. 20: omnes tamen exilio deportati sunt; -e ullus ex eis est interfectus nisi tres tantum. AGIUS vita Hath. 16: hoc se omnino nolle, -e alicui preter ipsam hoc se dicere velle, respondit. THIETM. 6,48: ego hiis -e suimet fautoribus consentio. HUGO S. VICT. didasc. VI, III p. 115,4: hec puerilia quidem fuerant, sed tamen non inutilia, -e ea nunc scire stomachum meum onerat. b) *avec adjonction d'autres particules*: LUPUS epist. I 1 p. 6: -e vero id optare desistam, quamdiu ipse incolumis... vos esse cognovero. ib. I 2 p. 10: -e enim huic infortunio cedere debetis (cf. HRABAN. epist. 36 p. 471. AGIUS vita Hath. 1. MIRAC. Agrippini p. 324,26. WIDUK. 1,18). c) *neque... non, pour enchérir sur une affirmation*: WALAHFR. imag. Tetr. 92: -e contigit ullum / ante bonum non esse malum. OTTO FRIS. gesta 1,5: nunc nascentes, nunc occidentes, -e umquam in existendi conditione constanti et rata perseverantes, subiectum quiescere non permittunt. HENR. ARIST. transl. Plato Phedo 46,3: non contra pono -e non omnino gratulabunde. d) *reprise d'un mot négatif*: THEGAN. Ludow. 7: nihil comedens -e bibens (cf. THIETM. 4,54). MON. eccl. Flor. I p. 231 col. 2 (a. 998): vigilate quia nescitis diem -e horam. THIETM. 4,44: nullus imperator maiori umquam gloria a Roma egreditur -e revertitur (cf. BERTHOLD CONST. annal. a. 1079 p. 316,31. WIPO gesta

25). THIETM. 6,41: huic similem numquam vidi -e de antiquioribus audivi. e) *i.g.* et ne *ou ncvé après ut et ne*: EINH. Carol. 33: ut integrum esset -e ulla divisione scinderetur. AMALAR. off. III 18 (*éd.* Hanssens II p. 309,13): deprecetur Deum ne diabolus auferat verbum evangelii... -e petrosa sint corda neu dumosa. RIMB. Ansc. 33 p. 64: ut nullius aliquid concupiscerent -e peterent. JOH. DIAC. ROM. Greg. col. 96^C: ne timeas -e formides. f) *i.g.* et ne, *pour exprimer une défense*: THIETM. 6,21 p. 298: respiscenda respiciamus, ammonentes -e spernemus. g) *ni... ni...*, *dans les balancements de la phrase*: WETT. Gall. 12 p. 263: non licet nobis propter istum peregrinum -e inter homines -e in heremis habitare (*cf.* LUPUS epist. I 3 p. 16. EINH. Carol. 4). HENR. ARIST. transl. Plato Phedo 15,21: cum nichil horum ipsam contristaverit, -e auditus, -e visus, -e dolor, -e certe aliqua voluptas. THIETM. 4,64: ut -e dominicam nativitatem nec aliam sollempnitatem... celebrare gaudiis potuisset. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 285,38: in qua re -e testibus vel inquisitione opus erat, nec tergiversatione aliqua tegi crimen poterat. THIETM. 2,35: nec voluerunt -e sequebantur (*cf.* FULCH. Hist. Hier. II 4 p. 377). LEX Thuring. 27: si autem nec filium, nec filiam, -e sororem habuit (*cf.* AGIUS vita HATH. 5). LIUTG. Greg. 12 p. 76: ubi nec erugo, nec tinea demolitur et fures non effodiunt, -e furantur. THEGAN. Ludow. 53: hoc preceptum non per prophetas, -e per apostolos, sed ipse Deus scribendo observare precepit (*cf.* CAND. FULD. Eigil. I 9 p. 226). WIPO gesta 39: quod non vidimus, -e audivimus tantas lamentationes. MIRAC. Ren. p. 213,25: Deus non proemiis, -e oblationibus seu adulationibus suadetur. ANNAL. Xant. a. 871: non elatum, non venatorem, non hypocritam, non mercenarium, -e mercede conductum sed magna coactum necessitate. CARTA a. 972 (Stumpf Brentano, Die Reichskanzler p. 616,4): -e in illorum mansionibus sive in illorum personis inferatur molestia. THIETM. 6,73: Dominus... ne huic, -e mihi hoc imputet. RAYM. POD. 6 p. 245: ut -e a luxuria vel rapina revocarentur. *spécialement, suppression de la première négation dans un balancement* (v. D. Norberg, Beitr. z. spätlatein. Syntax, Uppsala 1944, p. 105. La poésie latine rythmique du haut Moyen-Âge [*Studia Latina Holmiensia*] p. 102): DIPL. Conr. II 253 (a. 1037?): Osbertum -e illius pares contra voluntatem vestri senioris ullo modo teneatis. v. nec, col. 1148 l. 47 ss.

nequeo 3. *formes: 3° pers. sing. ind. prés.* nequid: THIETM. 1,28 p. 36. VITAL. BLES. Geta 173. *3° pers. plur. ind. prés.* nequinunt: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 467,60. 1) *ne pas pouvoir (en général)*: ANNAL. Xant. a. 841 p. 11: videns...quod germanum superare -ibat. HRABAN. carm. 37,66 p. 195: dicere Musa -it. SMAR. carm. I 6 p. 610: unicus ille manet...comites...habere -it. EINH. transl. Marc. 2,1 p. 245,40: quia sic natura com-

paratum est ut hoc quisquam veraciter dicere -eat. CRUINDM. p. 34: ratus haberi versus -it. CAND. FULD. Eigil. I pref. p. 223: ad integrum explanare -ivi. THIETM. 1,28: concludere -eo. DIPL. Arnulfi 32 (a. 888): ipse Heimo vel advocatus eius corrigere -iverit. RUOTG. COL. 2 p. 3: cuius plerique dicta et opera...satis admirari -ibant. ODO CLUN. occ. p. 150: quos -it ipse, truces superare Deus necat hostes. PASS. Ursul. 7: ultra quod mirari satis -it. WOLFHER. Godeh. I 35 p. 193,18: sue ecclesie ius aut nescire aut -ire aut certe nolle defendere. LAMB. ATREB. prim. sed. col. 636^C: cum consecratio deinceps infra tricennalem metam -it fieri. ORD. VIT. hist. VI 1 t. III p. 2: si discere -eunt. OTTO FRIS. gesta 1,5 p. 20: alterum...sine altero esse -it. VITAL. BLES. Geta 173: hoc etiam didici quod res nequid ulla perire. GODEFR. S. VICT. fons philos. II p. 57,648: it Johannes usquequo persequi -imus. ROB. TORIG. chron. a. 1112 t. I p. 141: mortuus est Tanchredus...qui tantum auxit principatum Antiochenum et dilatavit quod omnes successores -iverunt retinere quod ille acquisivit. *infinitif sous-entendu*: VITA Willeh. 6: Saxones crudelitatem quam circa magistrum -iverant, in discipulos ipsius... ferventius exercuerunt.

2) *être dans l'impossibilité physique de*: WETT. Gall. 9: provolutus professus est quod -ivit infirmitate compulsus. WALAHER. carm. 67,1 p. 409: qui dormire -it. AGRUS epic. Hath. 459 p. 382: quia iam faciem nunc nempe videre -itis. ib. 133 p. 375: sic quia carnali gressu iam nempe -imus, ipsam nunc nostris prosequimur lacrimis. RATHER. prel. col. 154^D: iam vero huius etiam grani semen, quamvis oculis videre -eamus, ratione tamen conicere possumus. THIETM. 4,34 p. 83: pre nimio dolore -ret pervenire. LEGEND. Steph. minor. (SS.II p. 399): languoris molestia ingravescente in pedibus stare -ibat.

3) *être dans l'impossibilité morale de*: WALAHER. Mamm. 10,24 p. 283: et magus esse -it, Domini qui flagrat amore. WIDUK. 2,36 p. 95: devotionem quam erga eos habemus, penitus celare -imus. WALTHARIUS 868: ecce ergo dilectum -eo revocare nepotem. Ivo epist. I p. 6 (a. 1090): petitioni iuste deesse -ivimus. RICHARD S. VICT. decl. script. col. 257^C: nequitia est cum iam quis -it sentire quod debuit. ib. col. 265^A: in suo iudicio veritatis et bonitatis regulam servare -cat.

4) *être dans l'impossibilité juridique de*: LIB. Domesd. I 42 b: -ierunt recedere de terra.

neququam ou **nequicquam** *adv. forme nec quicquam*: VITA Anton. Surr. p. 399, 21. *en vain, inutilement*: RADULF. GLAB. hist. III,VI 21 p. 69: promittens se deinceps non latrocinaturum; sed -m. WALTHARIUS 1024: coeperat acrem/ -m temptare fugam (*var. lect. nequicquam*). ADAM BREM. 4,28 p. 260,13: quidam e sacerdotibus...-m iuvantibus diis factus est cecus.

GUILL. PICT. gesta p. 16: multos necavere quos -m tentaverunt ad transvertendum.

nequiter v. *nequam*.

nequitia, -e f. *formes*: necquitia; HRABAN. inst. cler. 1,27 p. 48,15. nectriquitia; CARTUL. S. Sepulcri 25 p. 45 (a. 1114).

1) *nature mauvaise, méchanceté* (UGUTIO: s.v. queo: hec -a id est luxuriosa malicia. ALAN. INS. dist. col. 873^B: -a dicitur illa malitia qua homo semper laborat proximo nocere): HRABAN. inst. cler. 1,27 p. 48,15: dehinc iterum exorcizatur diabolus, ut suam necquitiam agnoscens...recedat ab homine. WALAHFR. Mamm. 10,21 p. 283: ne crede tamen me flectere posse -e commenta tue. POETA SAXO 3,433 p. 41: quam precipiti summersa profundo/ -e. RUOTG. COL. 10: -e sue virus per tocius regni eius viscera diffuderunt. LAMB. ATREB. epist. LXXXIV col. 679^C: non te fautorem -e, sed iustitie sentiat defensore. ACTA pont. Rom Gall. I 33 p. 217 (a. 1136): et a pravorum hominum -cia tueamur. ANNAL. Ianuens. p. 69 (a. 1162): ad tantam -ciam et superbiam vindicandam. GODEFR. S. VICT. microcosm. 126 p. 137,21: subditorum enim alii ex ignorantia, alii ex stulticia, alii ex -a pertinaci delinquunt. *expression* -a morum: *dérèglement des mœurs*: POETA SAXO 3,132 p. 34: sed plus -a morum quam degener ortu,/ auctorem sceleris demens se prebuit huius.

2) *entreprise mauvaise, complot*: THIETM. 2,34 p. 40: cum ceteris -cie suimet fautoribus. GUILL. PICT. gesta p. 20: quid laborem, ut evidentius -e testimonium adducam? ROB. MON. REM. hist. Hier. II 9 p. 743: cognita eorum -a. ROB. TORIG. chron. a. 942 p. 17: occiditur Willermus Longa Spata...-a et traditione Arnulfi. ib. a. 1125 t. I p. 171: monetarios...fecit ementulari, et manus dexteris fabricantibus -am abscondi. ANNAL. Ianuens. p. 69 (a. 1162): ad Pisanorum -ciam et contumaciam feriendam.

3) (*par méton.*) *homme méchant*: SERLO WILT. 66,1 p. 118: nil homo profecit, qui -cie bene fecit.

4) *au pluriel*: a) *en général*: DIPL. Otton. I 334 p. 448,41 (a. 966): quia plurimis oppressionum -is eadem ecclesia pati videtur. ACTA pont. Rom. Gall. II 307 p. 395 (a. 1192): contra infestatorum suorum -as patrociniū invenire. b) *en parlant des Esprits du mal*. (Vulg. Eph. 6,12): CHRIST. Wencesl. 91: *humani generis inimicus* totis -arum armis indutus. *spéc.* spirituales -e: PAUL. DIAC. homil. sanct. col. 1518,14: militia spiritualium -arum. HROTSV. Abr. 3,7 p. 151: par victoria spiritualibus in sorte heremitarum -is antea fuit insolita. RUOTG. COL. 12: in celestis regis tabernacula cum spiritualibus -ciis pugnaturus intravit. Ivo epist. I p. 140 (a. 1094—95): contra spirituales itaque -as pugnaturus. HUGO S. VICT. quest. ined. 39 p. 44: tuitio anime contra temptationes diabolicas, ut possit resistere spiritua-

libus -is. PONTIF. ROM. XXVIII 6 p. 210: contra spirituales -as pugnaturi. *sens collectif*: GUILL. S. THEOD. cant. p. 78: trahit enim eos post se princeps spiritualis -c. *de même*, -e spiritus: *l'Esprit du mal*: PETR. DAMIAN. epist. VI 4 col. 377^A: dominatus est Adonibezech, id est reprobus -e spiritus. -e princeps: ADAM S. VICT. p. 37,6 v. 34: principem -e...devincendo.

5) *corruption, hérésie*: WIPO gesta 33 p. 52: olim semichristiani, nunc per apostaticam -am omnino sunt pagani. RICHARD. S. VICT. decl. script. col. 257^B: sunt qui de Deo nil nequiter sentiunt, et ab omni eiusdem -e fermento purgati sunt. ib. col. 257^C: -a est cum iam quis nequit sentire quod debuit. -a est cum malitia sic mentem inebriat. ib. col. 265^A: malitia itaque gignit et nutrit vitium, quod Apostolus hoc loco -am nominat.

nequitia -e f. [*nequitia*] *petite méchanceté*: UGUTIO s.v. queo: nequitia...unde hec -a, diminutivum.

nequito sive **nequitor** 1. [*nequeo*] 1) *ne pas pouvoir*: UGUTIO s.v. queo: nequito, -as, neutrum et nequitor, -aris deponens, in eodem sensu, esse vel fieri nequam, vel potius qui nequit agere. 2) *n'être bon à rien*: UGUTIO v. *supra*.

nequula, -e f. [*nequam*] *mauvaise femme*: GLOSS. cod. Vatic. 1469 p. 524,14: -a diminutivum est a nequam.

1. *nera*, -e m. [*cf. spina nera*] *prunier sauvage ou prunellier* (*Prunus spinosa* L.): COD. Bar. IV 2 p. 6,36 (a. 962): clectamus de ipso ortale una ficulnea maiore et una marena et una talia de piro et due talie de termiti et sine ipse -e qui sunt statute da foris ipso pariete ergo ipso trasito. ib. V 112 p. 191,45 (a. 1155): in quo muro extant arbores de -is.

2. *nera*, -e f. [*orig. préromane, cf. cat. nerola*] *caverne ou bas-fond humide*: CARTA a. 927 (Serrano y Sanz, Doc. Ribagorza p. 220): de prima parte orientis rio Torrente et de occidente similiter et per capud tenet usque ad ipsas -as et per fundus ubi ipsi rivum uterque se adiungunt.

nereta, -e f. v. *nepeta*.

Nereus, -i m. (*méton.*) *la mer*: EKKEH. IV pict. Gall. 11: ter -o fracto decedunt ab maris acto.

neriosus, -a, -um v. *nervosus*.

Nero, -nis m. *comp.* neronior v. 1. 50. *Néron, synonyme de persécuteur*: EKKEH. IV bened. I 38,99: martyrii plena numeramus tempora dena,/ quis tot predones fidei furuere -nes. EPIST. Hann. 90 p. 156,10 (c. 1066): hic nostrorum temporum -o omnes, qui eum in comitatu precesserunt, omni impietate superans. GALTER. CASTIL. carm. 16,17,4 (Moral.- sat. Gedichte Walters von Chatillon éd. Strecker 1929 p. 143): re vera neronior est ipso Nerone.

neronianus, -a, -um [*Nero*] *de l'empereur Néron*: REGINO chron. a. 72: sub -a persecutione.

neronizo 1. [*Nero*] *formes*: neronizo: ALAN. INS. carm. p. 43. *forme fautive* neronizo: ALAN. INS. planct.

nat. (éd. Wright) p. 442. *se livrer à des sévices à la manière de Néron*: ALAN. INS. planct. nat. col. 438^B: pardus, apertiori latrocinio -ans... pecudum vulgus... predabatur. id. carm. p. 43: in prolis perniciem Progne -sans / Phasippe luxurie potu tantalisans.

[nerta adv. *faute pour* ni ita: VITA Privati p. 83: nam -a esset, in conquassatione Romane reipublice potestatem nationes barbare non haberent].

nerva, -e f. [nervus] *maladie des nerfs*: VITA Barbat. p. 196^B: -am illam abiecit et velocitatem pristinam recepit.

nerviceus -a, -um *de boyau*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1289^A: si septem -is funibus... ligatus fuero, cro sicut ceteri homines.

nervicus, -a, -um *en corde (d'un instrument de musique)*: JOH. DIAC. ROM. cena Cypr. 2,65 p. 878: vestem... / accipit... / Pharao maritimam / David -am suscepit, / Agar serva variam, / Eva cepit arborinam.

nervilla, -e f. [orig. inc.] *poisson*: CARTUL. Mont. Pessul. p. 439 (XIIe s.): estorjon, I den., vel I -am. (v. *Du Cange s.v. nerbilium*).

nervium, -i n. *nervure (d'une feuille)*: MAPPE Clav. 167 p. 220: folia guatti infunde in urina spumata; et reposita in letamen cum frigidaverit, eice de ipsis in mortario, auferens ex ipsis omnia -a.

nervo 1. [*pour enervo*] *affaiblir, épuiser*: 1) *sens propre*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 17: pes -atur, cornu reseccetur. 2) *sens figuré*: MARB. Vict. col. 1621^B: sed mens minus anxia fervet / -at et infamat, qui fana deosque reclamant.

nervositas, -tis f. *musculature*: GIRALD. expugn. II 9 p. 324: plus -tis habentibus quam carnositatis.

nervosum, -i n. v. *infra*.

nervosus, -a, -um *forme neriosus*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468, 2. 1) *adj., plein de forces, vigoureux* (GLOSS. cod. Casin 401 p. 468, 2: neriosus, resistens, fortis): a) *au propre*: THEODULF. carm. XXV 73 p. 485: corpore prevalido quibus est -a iuventa. GIRALD. expugn. II 18 p. 344: vir albus et procerus, membris ossosis et -is. *spéc. en parlant de la viande*: WARN. BASIL. synod. 156: hinc caro -a Judeis est odiosa. GRISOFUS 3 p. 12: da ei ad comendum carnem -am. b) *au figuré (en parlant de l'éloquence)*: EPIST. Hann. 105 p. 175, 26: cum (*Augustinus*) -is contentionibus tam verborum quam sententiarum ubique fere insurgat. 2) *subst.*: a) *m., homme fort, plein d'énergie (moralement)*: CONCIL. Aquisgran. Rom. p. 236, 35: lectionis sacre cognitio imbecillis baculum, -is arma ministrat. b) *n., nerf*: RECEPT. A.LXXX p. 21: ad -a que iniuriam patiuntur, qui dormire non possunt.

nervulus, -i m. *ligament, tendon*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1280^A: reperit etiam concham testudinis mortue et putrefacte, cuius -i arentes et extensi in ore conche ad auram tenuem sibilum reddebant.

nervus, -i m. *forme n. pl. nervora*: EKKEH. IV pict. Mog. 406 n.

I) *nerf*: A) *nerf en général (sens physique)*: GERARD. CREM. transl. Isaac Israeli defin. p. 318: spiritus est corpus subtile procedens a corde in arteriis ad totum corpus... ascendit sursum ad cerebrum et procedit ab eo in -is ad totum corpus. ALFR. ANGL. cord. 2,4 p. 11: -i quoque quidam sensibiles, quidam motivi.

B) *nerf (symbole de l'énergie)*: 1) *abs.*: CARM. Sangall. I 3, 21: unca manus -os plenos protendere gaudet. HROTSV. Pel. 154 p. 56: tuam... decrescere vitam / viribus et propriis -os penitus vacuatos. PETR. CELL. epist. II 92 col. 540^A: -os detrahunt religioni effeminati.

2) *avec gén.*: EKKEH. IV bened. I 26, 108: -us perfidie, Jacobita, remarcuit in te.

II) *tendon, ligament, muscle*: A) *sens physique*: ALFR. Liutg. 2,5: erecta est eius tibia sine dolore audiebaturque sonitus -orum in poplite. RECEPT. B. XIII p. 43: ad -orum rigorem et dolores et renum. ANTIDOT. Bamberg. p. 24: convenit podagricis et ad omnes causas -orum vel neuretoto, id est qui inter -um et musculus fistulant. ALCUIN. carm. I p. 186 v. 767: corpus erat vegetum -is et flexile totum. THEODOR. PALID. annal. a. 1004: huius rei eventu quia -os femoris amisit... Heinricus femore claudus appellatus est. ALEX. NECK. laus div. sap. IX 379 p. 495: per -os liquet opticors lucem radiosam / mitti.

B) *objet fait de tendons*: 1) *corde (d'un instrument de musique)*: Ps. HUCBALD. harm. inst. (Gerbert, Musica sacra I p. 151): simplicem legimus principio fuisse musicam, adeo, at quatuor -is tota constaret. MUS. cnch. p. 195: si -um a -o eque grossitudinis, sive fistulam a fistula, duplo feceris longiorem. ADELBOLD. mus. p. 304: super has intendatur -us equalis undique. CARM. var III 41,5: quatuor hos (*tonos*) -i discernunt lege canendi. RADULF. TORT. Maur. I 272 p. 365: angelici moduli, iustorum timpana, -i. *par analogie avec la musique céleste nervus représente une planète et l'instrument céleste le système planétaire*: GUNZO epist. Aug. 15 p. 51,6: quando Josue soli et lune stationem indixit... diaphonium passa est celestis illa armonie suavitas, mutilatis duobus -is eo presertim quo primum tetrachordum terminatur. 2) *corde (d'un arc)*: WALTH. SPIR. Christoph. II 6, 183: adducto consistunt corniferi arcu / et iaciunt ternas paribus -is catapultas. RADULF. CADOM. gesta Taner. 54 p. 647: sine -is vacabant arcus et sine arundinibus sagitte. GILO hist. Hier. I 300: -o constrictus equino / arcus.

(*par méton.*) *flèche*: RADULF. CADOM. gesta Taner. 26 p. 624: pluentibus itaque vulnera Turcorum -is, nostri dum degrandinet sustinent, si quis alicunde turbo perflans tantam telorum nubem discutiat. 3) *nerf de bœuf*: AYNARD. p. 624, 37: tauree sunt -i genitalis bovis.

ANAST. chron. p. 198,10: ferens (*equus*) tegmen ex -is contextum plagam mortiferam non sumebat.

III) *chaîne*: A) *instrument de supplice servant à entraver les condamnés (fait de cordes, puis de chaînes de fer* [GLOSS. cod. Vat. 1469 p. 524,15: -um vinculum ferreum quo pedes vel cervices impediuntur. ALAN. INS. dist. col. 873^C: dicitur instrumentum in quo ponuntur damnati]): NOTK. BALB. martyr. col. 1038^D: divaricatis in -o cruribus. VITA Bav. I p. 542,12: in -o pedem suum posuerat. CHRIST. Wencesl. 122: omnes pedes suos a -o extraxerunt. MIRAC. Fid. p. 306: ante -um quo pedibus tenebantur.

B) *par métaphore*: 1) *en parlant des règles monastiques*: PETR. CELL. epist. II 164 col. 608^B: his -is corpus religionis compactum immobile stat. 2) *en parlant de la langue*: AELN. p. 81,15: lingue -os solvit.

C) *au figuré*: STEPH. COL. Maurin. 14: si in via iustitiae cursum stupens impedit -us, si avaritia venarum fila contrahit in manibus.

D) *prison*: MIRAC. Bertini I p. 779,33: missus est in -um, eo videlicet in castello, ubi antiquitus colebatur Menappus. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1377^A: misit eum rex in -um.

nescicitas, -tis v. *necessitas*.

nescia, -e f. [gr. *ἰσχυτάς*] *forme nescia*: HILDEGARD. phys. 4,20. *sciatique*: RECEPT. A. LXXIV p. 20: potio ad -a. ib. C. XXXVII p. 72: ad -am potio (cf. C.G.L. 3,603,22 et Ps. Apul., app. 24,3). HILDEGARD. phys. 4,20: lapidem super locum illum ubi dolet ponat, et nescia fugabitur.

nesciaticus, -a, -um [nescia] *qui souffre de sciatique*: ANTIDOT. Berolin. p. 77: ad -os, ad atreticos, ad nervos contractos et ad omnes dolores.

nescientia, -e f. 1) *ignorance*: FULCH. hist. Hier. II 34 p. 504: precor autem hec legentem, ut -e mee caritative indulgeat. 2) *ce que l'on fait par ignorance, erreur*: BERTHOLD. ENGELB. assert. 28 (Angelomontana p. 164): tu vero ea, que loquacitate tua presumpsisti tibi, velut solubilibus glebis confingis, per aliorum -as non erubescis obliterare.

nescio 4. *formes*: *nescio*: CONCORD. 282,5. DIPL. Bereng. I p. 190,26 (a. 906—910). VITA Privati p. 133 note 2. CARTUL. Imol. I 452 p. 568 (a. 1197). *nescio*: COD. Cavens. II p. 296,22 (a. 990). FONT. Flor. p. 26,13 (a. 995): THIETM. 6,21. *nescio*: DOC. Luc. V 2 p. 337 col. 1 (a. 840).

I) *ne pas savoir*: A) *en général*: POETA SAXO 5,652: quorum Romani nomina -erant (CHRIST. Wencesl. 115). ORD. Vit. hist. VI I t. III p. 1: discant ea que -unt. GODEFR. S. VICT. microcosm. 90 p. 102,8: sic fides a scientia mutuato lumine, ut a sole luna, illuminatur dum -ens a sciente salutiferam fidem accipit. ROB. TORIG. chron. a. 1006 t. I p. 29: audi quod -ebas.

B) *constructions*: 1) *avec infinitif*: CAND. FULD.

Eigil II 9,10: poscere. RATHER. phren. col. 376^B: hec observare. RUOTG. COL. 32: bonum amare. 2) *avec prop. infinitive*: LEX Frision. 6,1: si libera foemina lito nupserit -ens eum litum esse. 3) *avec quod ou quia*: WALAHFR. Wett. 705: -t enim carnalis homo quod spiritus almi est. AELR. Edw. Reg. col. 749^B: -entis quia qui percutit ipse et sanat et qui mortificat ipse vivificat. ib. col. 777^C: -ebant quia verum est quod fiebat; existimabant enim se visum videre. 4) *avec interrogation indirecte*: LIUTG. Greg. 2 p. 69: -ens quo iret. CAND. FULD. Eigil. I 5 p. 224: formidamus et -mus quo nos vertamus. HRABAN. epist. 41 p. 480: -o quid obsit ne eorum usus hominibus deserviat. RIMB. Ansc. 30 p. 61: cum ergo quid sibi esset agendum...-rent. LIB. Domesd. I p. 75: -tur quot hide sint ibi. Ivo epist. p. 12 (a. 1091): -o utrum patientiam vestram vel negligentiam... reprehendo. ib. p. 62 (a. 1092): de qua -o utrum possit esse uxor. CARTUL. Cormar. 54 p. 108 (a. 1111): quia -o quandiu subsistam. ROB. TORIG. chron. a. 1085 t. I p. 67: nec ibi una sola hida inerat de qua -ret cuius esset et quid valeret. ALEX. NECK. nat. rer. 1,20 p. 66: -o quid latentis energie...habet in se viva vox. *spéc. avec si équivalent à une interr. ind.*: THIETM. 4,69: -o si quid Deo vel sanctis martyribus suis in eo displicebat. PETR. DAMIAN. Romuald. p. 76,8: -o si vel unum convertere potuit. PETR. CELL. epist. II 95 col. 545^D: -o si fortius. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1627^D: si adhuc idem faciant -o. 5) *avec complétive au subj.*: DOC. Luc. V 2 p. 337 col. 1 (a. 840): de comutatione quam dicis dn. imperator frangere comendasset nescio, set dico quod verum est.

C) *expressions particulières (sans verbes)*: 1) *adverbiales -o quomodo*: PETR. TUDEB. hist. III 1 p. 25: dicentes diabolicum sonum -o quomodo in extranea lingua. CARTUL. S. Maxent. 245 p. 272 (a. 1111): ipse sanctus et habitatores eius quo -o modo perdiderant. -o quam plurima: DIPL. Ludov. Germ. 170 p. 240,24 (a. 876): tradidit XXX iugera et alii pro sepulturis -o quam plurima. ib. p. 241,1: ad ecclesiam data sunt pro sepulturis iugera XVI et insuper -o quam plurima. -o qua de causa: ADALBOLD. Henr. II p. 688: qui Ungarius, -o qua de causa, vocatur. 2) *-o quis, -o quid, sans verbe, équivalent à une sorte de pronom indéfini*: CAND. FULD. Eigil. I 17: -o quid magni fingentes. AGIUS vita Hath. 23: illa -o quid de nostra parvitate immurmurasse videretur. ADALBOLD. Henr. II p. 687: -o quid ratiocinari volentem. 3) *-o qui, -o quis, -o quod avec subst. (équivalent à aliquis avec une nuance péjorative)*: WALAHFR. imag. Tetr. prol. 5: tandem quo -o casu. EIGIL. Sturm. 16: crimen -o quod. VITA Privati p. 133 n. 2: nescio quibus iniuriis lacessitus. WIPO gesta 17: de patria sua, -o qua necessitate compulsi. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 292,47: quo -o id infortunio actitante. CARTUL. S. Mar. Paris. II 36 p. 430 (a. 1115): -mus qua

ira accensus. ROB. TORIG. chron. II a. 1181 p. 94: -o quo consilio ductus. GUILL. DAND. Hugon. Lacerta 6 col. 1183^B: exceptis quibus -o semicinctiis unde pudibunda sua protegere posset. 4) -o an, *ou peut-être*: WIDUK. 2,26: re vera -o an falso. ib. 3,68: casu -o an prudenti consilio. ADALBOLD. Henr. II p. 685: -o an in adipiscendo regno spem tenens an rebellionem meditans. ib. p. 690: -o an tribus aut duabus. *à noter l'emploi de nescio avec non, (équivalent à une affirmation)*: THIETM. 6,21: omnia nutu suo pondera in terra ferri non nescimus. HIST. Hier. II 5 p. 554: quin potius fugiebant hostes etiam illic ubi se neminen persequi posse non -ebant.

II) *ne pas connaître, ne pas avoir la connaissance de*: A) *une personne*: RUODL. VII 41: pande, rogitas quasi -eris me. GIRALD. topogr. p. 5: hinc accidit ut scientissimi plerique se -endo senescant. B) *une chose*: CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228: causam quam -rem diligentissime investigarem. HIST. de via Hier. 5 p. 175: viam etiam -ebant. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1469^B: Babylonem non vidi et -o locum.

III) *ne pas reconnaître*: A) *la puissance de*: FROUM. carm. 29,8: -vit Dominum asstantem sibi more benigno. PETR. DAMIAN. epist. IV 8 col. 310^B: cum nonnullis Deum -entibus laicis. ADAM S. VICT. p. 21,3 v. 22: plebs Hebraea... / Deum -t. *au passif*: PETR. DAMIAN. serm. II col. 516^B: quid est ergo quod ille -tur, iste vero quotidie cum tanta gloria christiane devotionis invisitur? B) *la notoriété de*: THANGM.(?) transl. Epiph. pref.: tota Saxonia... plurima sanctorum pignora, maioribus quoque -ta fovet.

IV) *ne pas supporter, ne pas subir*: DIPL. Otton. II 182 (a. 979): ut hoc concanbium malorum in processu temporum -at detrimentum. *par métaphore*: ALAN. INS. Anticlaud. II 317 p. 82: utque minus possit gressus vexare viantis / limitis asperitas, pes scandala -at.

V) *-re virum, ne pas connaître un homme (sens sexuel)*: PETR. DAMIAN. serm. XLVI col. 758^B: ego sum virgo; -o enim virum, ignoro coniugium. FULCO. MELD. nupt. II 462: mater Virgo virum -t.

VI) *ne pas pouvoir*: PETR. DAMIAN. epist. VII 6 col. 444^D: aurum vero vel argentum, sive lapides pretiosi, -unt incendio subiacerere. GALTER. CASTIL. Alex. VI 336 col. 525^B: sola mori -t eclipsis nescia virtus. CARTUL. Aziac. V p. 56 (c. 1100): quia mors generi nostro parcere -t, abstulit hunc illis. ALAN. INS. Anticlaud. II 421 p. 84: exilium patitur vicium veniamque mereri / -t. id. planct. nat. p. 491: postquam sacra fames auri mortalia pungit / pectora, mens hominis -t ieiuna manere. GIRALD. topogr. 1,18 p. 51: mirum de his aviculis, quia si mortue sicco in loco serventur, putrescere -unt. ADAM S. VICT. 9 v. 57 p. 131: frangi poena fides -t (v. *nescius*).

VII) *ne pas vouloir*: RATHER. conf. col. 397^A: scien-

do aut -endo. PETR. DAMIAN. Romuald. p. 38,20: irrationale animal sessori obedire -vit. ROB. MON. REM. hist. Hier. VIII 12 p. 835: otio vacare -entes erga Tripolim perrexerunt. WALTH. ANGL. Esop. 13,2: predam reddere -t avis. ROB. TORIG. chron. epist. Henr. t. I p. 98: sagitta ludens patrem -ens percussit. *par métaphore*: FULCO. MELD. nupt. I 41: est, erit in lucro quia -t parcere mucro. / est etiam tutum quod -t cedere scutum. *à noter l'emploi de non nescio*: *vouloir*: SIGEW. Mein. 1 pref.: inter eos,... iure suo liberaliter utitur amicitia, qui amicorum non -unt -ire vicia.

VIII) *se passer de*: RADULF. CADOM. gesta Tancr. 152 p. 713: ac ne forte ingenium meum crapula turbet ... vinum -am.

IX) *au gérondif (à l'insu)*: PETR. DAMIAN. epist. VI 23 col. 411^B: Loth quoque... postmodum percepto vino cum utraque filia -endo concubuit.

X) *emplois du participe présent nesciens, -tis*: A) *à l'insu de*: LEX Frision 1,13: si servus nobilem seu liberum aut litum, -te domino, occiderit. LEX Saxon. 51: si servus scelus quodlibet, -te domino, commiserit. ANNAL. Xant. a. 870 p. 281-82: quasi lupus gregi insidians, -tibus cunctis. Ivo epist. I p. 24 (a. 1092): faciens etiam per malos, quamvis -tes, bona sua. FROUM. epist. 6: ut, vobis -te, discederem. THIETM. 2,26: monachis hoc -tibus. PETR. DAMIAN. epist. II 6 col. 270^B: nocte vero, me -te, tulit. B) *pris comme adj.*: 1) *abs., ignorant (péj.)*: MILO CRISP. vita Will. col. 721^A, 45: ut aliquando quasi -s et pene idiota videretur quibusdam. 2) *construit avec le génitif (v. nescius), qui n'a pas été mis à l'épreuve de, qui ne connaît pas (en parlant d'une chose)*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 22 p. 797: solum... arena... obsitum, agriculture -s. C) *pris comme substantif (au pluriel ou collectif) ignorant*: RATHER. prol. col. 153^B: Deus autem id egit per -tes. PETR. CELL. epist. I, LXX col. 516^C: cum Joannem in amicum subrogavit, qui -tem instrueret, laborantem iuaret.

nescienter adv. 1) *par ignorance*: DIPL. Otton. II 1 p. 87,37 (a. 974): ut nullius... tergiversatio fiat contra hos nostre confirmationis apices... -r negligenterve. ACTA Phil. Aug. I 217 p. 262,27 (a. 1187): si quis hominum suorum in terra nostra -r receptus fuerit. 2) *involontairement*: GODESC. SAX. div. p. 165,15: siquidem demon et demones dicuntur quasi dumon et dumones id est sciens ac scientes, qui profecto falluntur -r et omnino fallunt scienter. VIRA Dunst. II 63 p. 55: quos... tenui virga -r fugavit. LIB. Landav. p. 9: eamus et videamus -r quid faciet amabilis puer. HILDEGARD. Disib. 2: quod multa in loquendo et operando -r proferebant.

nesciolus, -a, -um [nescius] (péj.) ignorant, sot: HROTSV. epist. 2,1 p. 107: Hrotsvit -a nullaque pro-

bitate idonea. ΕΚΚΕΗ. IV bened. prol. 2,67: ille ego -us, cui vix insulsius ullus/ versu defendar male si cecinisse repretar.

nescito 1. [nescio] *être ignorant, ne rien savoir*: CARM. Bur. A 189,5 p. 250,22: hic est frater pravitatis, filius iniquitatis...genus -andi.

nescius, -a, -um 1) *ignorant*: a) *abs.*: WALAHFR. Wett. 922: -us hoc scripsi, penitusque stupore movebar. HROTSV. Pafn. 1,19 p. 166: cur me illuditis, qui plane sum -us, non philosophus. WOLFHER. Godeh. II 9: erat scienter -us, et sapienter indoctus. VITA. Bertr. Grand. Sylve p. 246^A: quid loquar...quum sim -us et ignorans? GUIBERT. Nov. vita I 12 p. 37: que impingebantur verba equanimiter tolerare (*sc. mater*); si quid exinde controversiarum emergeret, acsi -a, dissimulare. b) *avec le gén.*: RUOTG. COL. 25: quasi curarum instantium -us. OTTO FRIS. gesta 2,44 p. 152: ipse huius rei -us. GODEFR. S. VICT. fons philos. p. 35,3: expergiscor -us affuturæ rei. ADAM S. VICT. 2 v. 11 p. 158: nos peccati / spina sumus cruentati, / sed tu spine -a. c) *avec l'acc., qui ignore, qui ne connaît pas*: GERVAS. CANT. chron. I p. 114: vir nefandus et omnium genere scelerum pollutus, malitia parem -us. d) *avec interrogation indirecte*: RIMB. Ansc. 18 p. 39: quid de eodem libro faceret omnimodis -us. COSM. PRAG. cont. I 214: -us quid faceret. *à noter l'emploi de nescius avec non, équivalent à une affirmation*: LUPUS epist. I 16 p. 94: non sumus -i multarum...causarum undique confluentium.

2) *sens sexuel (-a viri) en parlant d'une vierge*: ADAM. S. VICT. p. 86, 216: virgo viri -a.

3) *qui n'a pas connu, qui n'a pas éprouvé (en parlant d'une chose)*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVIII I p. 817: diu enim culture -a (*regio illa*), vomeris usum non sustinens. *par métaphore*: GALTER. CASTIL. Alex. VI 366 col. 525^B: eclipsis -a virtus. RADULF. CADOM. gesta Taner. 29 p. 627: spes...ferrate -a calcis. ADAM S. VICT. 9 v. 34 p. 31: caro peccati -a.

4) *dépourvu de*: a) *en parlant d'une personne*: PETR. DAMIAN. carm. B 9,5 p. 98: -am fellis animam sororis. HUGO S. VICT. quest. ined. 64 p. 65: carnali sapientia inflati, columbine simplicitatis -i. b) *en parlant d'une chose*: GUIBERT. Nov. vita I 17 p. 64: accidit, ut ... aliquas literulas...totius honestatis -as dicitarem.

5) *qui ne peut pas (avec inf.)*: LUPUS epist. I 4 p. 26: scilicet fallere fallique -us magister. BERNARD. SCRIB. sup. cant. t. I 28 p. 198,6: fides -a falli. COSM. PRAG. cont. I 218: Bohemi quieti subiacere -i...Poloniam intraverunt. ALAN. INS. Anticlaud. V 218 p. 129: in superis nil iuris habens animamque creare /-a.

6) *qui ne veut pas*: a) *avec inf.*: PETR. DAMIAN. carm. B. 19,4 a p. 108: o virtus nova vinci -a. BRUNO QUERF. Adalb. 21: fratres...strenui bello et -i cedere loco. *par métaphore*: GALTER. CASTIL. Alex. V 20 col. 509^B:

parcere -us ensis. b) *sens fort (qui ne peut souffrir)*: ROB. TORIG. chron. a. 1152 t. I p. 268: ille impiger et -us more subveniendo suis.

nesio 4. *v. nescio.*

nesperale, -is *f.* [mespilum; *esp. nispero*] *forme nesprale*: CARTA a. 1010 (Floriano Paleogr. p. 20). *plantation de néfliers*: COL. doc. cath. Ovet. p. 87 (a. 921): per illa vallina de illa -e. CARTA a. 1010 (Floriano Paleogr. p. 20): per illa nesprale et per illo plano de illa petra.

nespilum -i *n.* [*pour mespilum; cf. ital. nespolo*] *nèfle*: MAURUS glos. (Coll. Salern. IV p. 518): artificialis purgatio fit quinque modis aut active dissolvente ut scamonea, aut viscositate coherente ut mirabolei, aut qualitate comprimente ut -a. *v. mespilum.*

nesplarius, -i *f.* [*pour mesplarius*] *néflier (Mespilus germanica L.)*: CARTUL. Domin. 17 p. 20 (a. 1106): vineam de -o.

nesprale, -is *f.* *v. nesperale.*

nesscio 4. *v. nescio.*

nesseus, -a, -um [Nessus] *de Nessus*: THEODULF. carm. XXVIII 199 p. 499: inlita -o feralis sanguine vestis / cernitur.

nessia, -e *f.* *v. nescia.*

nessio 4. *v. nescio.*

neste, -is *n.* [all. Netz] *nasse, instrument de pêche*: DIPL. Otton. III 144 p. 555,10 (a. 994): aliqui pisces aliqua arte sive retibus sive hamo seu -e quod vulgarter riuam vocant, capi possunt.

Nestor (acc. -a) *grand âge*: CARM. var. Walther 1,16,4: viror perit, dat marcori tua Chronos tempora, / utinam nostro tepori repararet -a.

nestorianus, -a, -um *nestorien, de Nestorius*: RADULF. NIGER p. 130: heresis latrat -a duas predicans personas, Dei et hominis.

Nestorinus, -a, -um [Nestor] *de Nestor*: CARTA c. 1180 (Becket, Materials I 491): Bigoth, qui in -is annis Hectoria audacia delirabat.

nesus, -us *m.* *v. nexus.*

netā, -c *f.* *v. nepta.*

nete, -es *f.* [gr. νήτη (νεάτη) sc. χορδή] *formes*: neth ODO CLUN. mus. p. 249 et p. 250. *gén. plur. netarum*: REMIG. mus. p. 77.

1) *sixième corde d'un instrument à corde et spécialement de la lyre*: ODO CLUN. mus. p. 249: ascendit in sexta chorda, que dicitur neth et descendit ad primam, que vocatur buc. ib. p. 250: ascendens ad undecimam que dicitur sugesse, et descendens in sexta, que dicitur neth. PAPIAS: -es, acutissime voces fidium.

2) *nète, degré de l'échelle musicale grecque qui se situe dans chaque tétracorde, au-dessus de la paranète*: REMIG. mus. p. 71: post quam, scilicet paraneten, ultima, id est -e sociatur. HUCBALD. mus. (Gerbert, Musica sacra t. I) p. 117: -e, acuta; paranete, iuxta -en.

RADBOD. ULT. carm. 61: usque adeo crescent ut plus quam -e resultet. *nete diezeugmenon, 12° degré de l'échelle musicale grecque, degré supérieur d'un tétracorde partant de la paramèse*: HUCBALD. MUS. p. 116: a paramese tetrachordum usque in neten diezeugmenon provehitur. ib. p. 116: a -e hyperboleon usque in -en diezeugmenon. MUS. ench. p. 168: sit igitur diapason consonantia, que contineatur inter hypate meson et -e diezeugmenon. ib. p. 168: sic iungitur -e, quod est diezeugmenon. (REMIG. MUS. p. 75: in -en divisarum, id est in -e diezeugmenon). ADALBOLD? MUS. col. 1112: quoniam -e diezeugmenon ad -e hyperboleon diatessaron continet consonantiam. *nete hyperboleon, 15° degré de l'échelle musicale grecque, degré supérieur d'un tétracorde partant de la trite hyperboleon*: MUS. ench. p. 168: -e hyperboleon, que est acutior. REMIG. MUS. p. 75: quod a media, id est a mese excellentium in ultimam ducitur, id est in -en hyperboleon. ib. p. 77: ultimum -arum hyperboleon. *nete synemmenon, degré supérieur d'un tétracorde partant de la mèse*: HUCBALD. MUS. p. 116: mese, trite synemmenon, paranete synemmenon, -e synemmenon. ADALBOLD? MUS. (Gerbert, Musica sacra I) p. 309: -e synemmenon in tribus generibus constituta.

neth v. *nete*.

netila, -e m. [*pour nitela*] *lérôt ou belette*: AELFR. ANGL. SAX. VOCABUL. p. 22: nomina ferarum: ... Lutria, otor; -a, hearma; Ferunca vel ferunculus, mearð. v. *nitedula*.

netis, -is f. [neo; cf. netum: HIER. ep. 130,15; ISID. OR. 19,29,5] *fil, toile*: PAPIAS: -es, fila vel tele.

netoides, -is m. *mélodie qui se déroule dans les sons aigus*: REMIG. MUS. p. 79: -es, id est ultima, que et nomicos, id est legalis propter legem acuminis, quam servat, consuevit appellari, que plures sonos, id est acutos omnes ex ultimis recipit.

netorium, -i n. *fuseau*: AELFR. ANGL. SAX. VOCABUL. APPEND. p. 59: -um, in-spinn.

netta, -e f. v. *nepta*.

netus, -i m. v. *nepos*.

neva, -e f. *pour nevus faute, péché*: THIETM. PROL. 17 p. 3: -as inscicia natas, carissime, muta, / credens, quod numquam cepissem scribere quicquam. ib. 6,1: antecessorum -am suorum cupiens emundare. ib. 6,43: -am hanc abluere sedulo cogitavit. -a originalis, *péché originel*: THIETM. 4,56: in sacro baptisate -am originalem detersit. v. *nevis*:

nevandus, -a, -um v. *nefandus*.

neve sive neu 1) *en corrélation*: a) *avec neve ou neu: et que ne pas*: THEODULF. carm. XXVIII 861 p. 515: -e remissus eas sat, -u truculentus et ater, proderit ancipiti lata medella malo. b) *en corrélation avec ne, et que ne pas*: WALAHFR. Wett. 705: carnalis ne turba premat sacra dogmata vite / pondere -u scelerum frigescat

pignus amoris / eterni. BERTHOLD. CONST. ANNAL. PREF. p. 267,9: ne se loco... per se movere -e saltem se in aliud latius vertere posset. OTTO FRIS. gesta I,61: ne aliqua ratio in theologia inter naturam et personam divideret, -e Deus divina essentia diceretur. c) *même sens mais en corrélation avec ut*: THEODULF. carm. II 42 p. 453: candida ut... niteat... / fimbria -e erret huic sine lege levis. d) *en corrélation avec neque, ni*: AMALAR. off. III 18 9 (*éd.* Hanssens t. II p. 309,13): neque petrosa sint corda -u dumosa.

2) *employé seul à la place de ne*: a) *afin que ne pas*: CAND. FULD. Eigil. II 12,36: Currite nunc fratres... / -u tenebre vos praeripiant. WANDALB. creat. mund. 79: de die quarto / -ve hec cuncta carerent/claro lucis honore. WALTHARIUS 1260: Deprecor, hoc abscede nefas -u bella lacessas. OTTO FRIS. gest. 2,13 p. 116: predicti consules eligantur, -ve ad dominandi libidinem prorumpant, singulis pene annis variantur. b) *expression de la défense*: CAND. FULD. Eigil. II 10, 60: corporis atque anime precibus -u subtrahe nos.

3) *et ne pas (à la place de neque)*: RUODL. V 25: capti redduntur captos se -ve queruntur.

4) *expressions neve non: non plus que*: HENR. ARIST. transl. Plato Phedo 47,12: illi nondum assenciatur, -u non dolere ipsam in multis genituris. ib. 47,16: nulli competit mortem confidenti, -e non insensate confidere.

neverofresis, -is f. [*nephresis*] *lésion rénale*: MIRAC. Dionys. II p. 354: eam quam medici greco vocabulo -im vocant, passionem inciderat.

nevis, -is f. *pour nevus tache, défaut naturel*: ANTIDOT. Augiens. p. 39: -is que ime sit in caulibus tenet, tollis. v. *neva*.

neula, -e f. [*nebula*] *oublie*: CARTUL. S. Saturn. Tolos. append. 68 p. 538 (a. 1173): debet esse talis lalbercs de pane levato et de fogassas, ... et -as et piment, et civatam ad XVI equos. v. *nebula*.

neulacis [*persan nilag; n. gr. λουλάκι*] *indigo*: MAPPE Clav. CLXVII p. 219): flores -is (quod Grece 'tapsia' dicitur, alii 'cameleonta' vocant) colligés et repones.

neultra v. *neuter*.

1. neuma, -tis n. [*gr. πνεῦμα*] *forme neupma*: LANFR. const. p. 138. RADULF. TORT. Maur. II 290 p. 379. 1) *Esprit de Dieu*: CARM. Bened. p. 218 v. 175: pergere quo possim, quocumque viam patefacit / -a tuum. 2) *Saint-Esprit*: TROI GRAD. 215,3 p. 101: -te doctilogo cordis rimante secreta. SEQ. ined. 45,43,9b: sanctum -a/ unxit in te fidelium corda. CARM. reg. Odon. p. 235: te -a sacrum protegat / et ad superna dirigat. PROSAR. Lemov. 79,3a p. 93: -tis / afflata / sacra flamma / replentur / hodie / quis piorum. RADULF. TORT. Maur. II 290 p. 379: ut referam grates tibi cum patre, Christe, perhennes, / neupmate cum sacro tibi, rex, patrique coevo. ABELARD. hymn. p. 243: gloriam sanctum tibi -a cuncti / dent super istis. CARTUL. Clun. VI 3905 bis p.

932 (a. 1213): sub Trinitatis nomine patris, prolis cum -te. v. *pneuma*.

2. *neuma*, -tis n. [gr. νεῦμα] forme *pneuma*: PROSAR. Lemov. 378a p. 53. ANDR. FLOR. Gauzl. p. 352. PETR. PICTOR (Latomus VII [1948] p. 54). JOH. ABRINC. off. eccl. p. 11. ROB. PAUL. II 11 col. 417^A. PETR. VENER. stat. Clun. 67 col. 1044. STEPH. BALG. sacr. alt. col. 1283^C.

1) *son musical*: PROSAR. Lemov. 31 str. 1 b p. 49: canant omnia/Domino pie agmina / sillabatim -ta / perstringendo organica. ib. 11 str. 3a p. 32: nam pangimus / tibi clara / dando vocum -ta. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 98: secunda est doctrina de dispositionibus huius artis (sc. *musice*) scilicet inveniendi -ta et cognoscendi numeros eorum quot sunt et species de omnibus illis...ut unusquisque accipiat ex eis quod vult et componat ex eis armonias.

2) *mélodie en général*: VITA Herv. abb. p. 256: novos enim fingeat cantus rhythmicis compositionibus, quibus imponebat -tum modos antea inauditos. SEQ. ined. 167,189,12b: voluptuosa -ta solvat mater ecclesia. PROSAR. Lemov. 126 str. 8b p. 140: cantitans / perpulcherrima -ta. ΕΚΚΕΗ. IV bened. I 42,52: -ta Gregorii faciant que canto probari, / in quibus apparet, quid spiritus aure tonaret. id. cas. Gall. 46: que autem Tuotilo dictaverat, singularis et agnoscibilis melodie sunt, quia per psalterium seu per rothtam, qua potentior ipse erat, -ta inventa dulciora sunt. ANDR. FLOR. Gauzl. p. 352: *musice artis dictaverat preumatis*.

3) *courte mélodie fixée par l'usage et qui définit le mode*: PS. HUCBALD. harm. inst. p. 113: huius quoque exemplum prebebit ex sequentia 'Stans a longe' principium -tis ita annotatum.

4) *réponse du chœur dans un chant alterné*: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 558 p. 86 (a. 1180): monachi cantabunt versum et canonici -a eiusdem versus. STATUT. Cisterc. p. 143 (a. 1191): ad missas matutinales dicatur totum -a in fine responsorii et versus propter dissonantias que contingant. STEPH. BALG. sacr. alt. col. 1283^C: finito *pneumate*, choro tacente.

5) *mélisme, vocalise exprimant la jubilation (spéc. après l'alleluia)*: AMALAR. antiph. 18,2 (éd. Hanssens III p. 54,42): quando veneris, cantor, ad intellectum, celebra -a, id est fige gradum in stantibus et manentibus rebus. ROB. PAUL. II 11 col. 417^A: *pneuma* quod iubilum dicitur. JOH. ABRINC. off. eccl. p. 11: *pneuma* sequentie quod post alleluia cantatur.

6) *signe musical*: AMALAR. antiph. 18,5 (éd. Hanssens III p. 55,14): cur, inquam, in isto versu -a facis, cantor? inquit, quia hec missio manus et tactus oris per intellectum debent conspici. ib. 18,7 p. 55,30: quoniam succentores ter canunt responsorium, trifarium -a est circa verbum intellectus. QUID EST CANTUS (Rassegna gregoriana III [1904] col. 482): de accentibus

toni, oritur nota que dicitur -a (cf. A. M. Bautier, *A propos des sens de neuma et de nota en latin médiéval* [Revue belge de musicologie XVIII, 1964, p. 1–9] v. 3. *neuma*, -e et *pneuma*).

3. *neuma*. -e f. [gr. νεῦμα] 1) *ton, son*: BERNO ton. prol. 2 p. 64b: ab illa namque -a, que deponitur, ad eam, que elevatur ad 'in', sunt semitonium, tres toni, item semitonium. ib. p. 79b: ita secunda -a distet diapente a prima in acumine. 2) *courte mélodie déterminée par l'usage et qui définit le mode*: PS. HUCBALD. ton. p. 214: assumatur itaque primi toni -a regularis. MUS. Ench. p. 179: -a regularis ad primum tonum hec est. ib. p. 181: aspice quam in manibus tenemus -am regularem vel particulam, quam duo commata perficiunt. HERM. AUGIENS. mus. p. 15,41: tamen ultime -e in unoquoque quadrichordo a suo non discordant tropo. BERNO ton. prol. 2 p. 80a: he antiphone licet a finali incipient, tamen quia per quilismata, que nos gradatas -as dicimus... gutturis... officio modulantur. ARIBO FRIS. mus. p. 15: quod ad eas (sc. *chordas*) nonnumquam pertinent -e principales. 3) *passage mélodique*: a) (*souvent*) *mélisme*: HUCBALD. mus. p. 113: totaque -a que est in nomine 'David', per synemmenon canitur. GUIDO ARET. microl. p. 165: cum -e tum eiusdem soni repercussione, tum duorum aut plurium connexionione fiant. b) *émission de voix ascendante*: HERM. AUGIENS. mus. p. 15,17: -a quasi noeumane, id est flatus ascendens. ib. p. 15,10: a meliori, id est elevatione, -a dicitur ut moneamur in cantilene dulcedine quia flatu ab inferioribus ad superiora sonum impellente conficitur, ut cor...ad celestia levemus. c) *mélodie exprimant la jubilation, la joie chrétienne*: JOH. BEL. div. off. 59 col. 65^D: -am feminei generis... accipi pro iubilo. ALAN. INS. dist. col. 823^C: vox... que fit ad exprimendum ineffabile eterne gratitudinis gaudium ut est -a (cf. ALAN. INS. expos. angel. p. 198). ALAN. INS. glos. p. 78: per hoc quod dicitur articulatam excluduntur iubili et -a que sunt voces inarticulate licet sint exprimentes intimam mentis exultationem quales solent fieri in fine antiphonarum in ecclesia Dei. d) *courte vocalise en répons et spécialement après l'alleluia*: UDALR. consuet. Clun. I 15 col. 665^A: plures statuuntur ad prosam concinendam; quibus chorus per -as respondet. ib. I 16 col. 666^A: de secunda feria et diebus maioris septimane... post alleluia, nescio que gallicane -e cantantur. JOH. BEL. div. off. 121 col. 126^D: moris enim fuit ut post alleluia cantaretur -a. Nominabatur autem -a cantus que sequebatur alleluia. Postea vero quidam Papa instituit loco -e dici sequentiam.

4) *mélodie en général*: MUS. Ench. p. 172: ut in tranquillibus rebus tranquille sint -e. GODESC. AQU. opusc. 2,13 p. 107,11: de quorum altero i.e. Hieronymo verba, de altero i.e. Gregorio -as filavi, qui in hanc sequentiam... comportavi. RUP. TUTT. off. 8,1 col. 209^C: sic con-

suetudinalem gradualium -arum scirent verba diem, quam fecit Dominus. RUODL. V 88: mimi quando fides digitis tangunt modulantes, / illi saltabant -as pedibus variabant.

5) *son musical*: WILH. HIRS. mus. 20 p. 52: quatuor sunt species cantilene, tanta -arum disparitate ab invicem diverse ut...nulla earum alteri in sua sede locum tribuat. ib. 21 p. 56: unisonantia est, ubi vox non variatur, sed multe -e crebris iterationibus in uno sono continuantur et in exordio huius antiphona. EUPOL. Mess. p. 539: hi facilis, illi longas longo ordine -as / discut. RUP. TUR. off. 1,35 col. 30^D: iubilamus magis quam canimus, unamque brevem digni sermonis syllabam in plures -as, vel -arum distinctiones protrahimus. v. *neuma*, -*is*.

neumatizo 1. [neuma] *forme* pneumatizo: STEPH. BALG. col. 1283^C. 1) *mettre en musique*: BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268,10: cantus item historiales plenarios, utpote quo musicus peritior non erat,...-avit et composuit. 2) *psalmodier*: STEPH. BALG. col. 1283^C: pneumatizando Kyrie eleison supplicat sibi misereri v. *pneumatizo*.

neumquam v. *numquam*.

nevotus, -i m. v. *nepos*.

neupma, -e f. v. *I. neuma*.

neuretrotus, -i m. [gr. νευρότρωτος] *blessé au tendon* (v. ALMA V (1929—30) p. 142): ANTIDOT. Bamberg. p. 24: convenit podagricis et ad omnes causas nervorum vel -o, id est qui inter nervum et musculus fistulant.

nevrum, -i n. [cf. vavra] *peut-être pour vavra, terrain en friche?*: CARTUL. Clun. III 2594 p. 648 (a. 1004): dono...unum etiam -um iuxta ipsum molendinum.

Neustrensis, -is m. [Neustria] *normand*: GODEFR. MONEM. Merl. 654: -es ligno trans equora vecti.

neutegeldum, -i n. v. *notegeldum*.

neuter, -ra, -rum *forme* neutra i. *neutrad*: CHRON. Salern. 132 p. 144,4 W.) 1) *adj.*: a) *ni l'un ni l'autre (de deux)*: RIMB. Ansc. 30 p. 61: -ra tamen pars victoriam obtineret. HROTSV. Dion. 63 p. 86: illos -ra dignos fore vita. RUOTG. COL. 44 p. 47: ut in -ram partem pronior inflectar. WIDUK. 1,9: cumque...-r agmen loco cessisset. SUGER. epist. 6 p. 248 (a. 1148): cum aut utram aut -am concorditer prosequi nollent sententiam. b) (*gramm.*) *du genre neutre*: ERMENR. ad Grim. 11 p. 545,40: ea vero (*verba*) que dicuntur -ra non ideo sic vocantur quod unam ex his non habcant significationem sed quia uniformiter semper proferuntur id est vel actum solum...vel passionem. HUGO S. VICT. gram. p. 270,1: omnia autem litterarum nomina -ri generis sunt indeclinabilia. c) (*philos.*) *qui n'est ni bon ni mauvais, indifférent*: GODEFR. S. VICT. microcosm. 105 p. 116,28: tres itaque sunt humani cordis affectionum species, alie meritorie, alie demeritorie, alie -re. ib. p. 117,5: -re affectiones sunt naturales motus cordis ad volendum aliquid vel

nolendum ex variis ymaginibus exteriorum rerum memoriter retentis intus orti.

2) *pronom*: a) *ni l'un ni l'autre de deux* (UGUTIO s.v. utor: -r -ra, -rum, id est nec ille nec iste): HRABAN. epist. 2a p. 383: -rum horum facere possit. ANNAL. Fuld. II a. 887 p. 107,7: Deus... et monasterium...et ipsam civitatem nebula densissima...circumdedit ita ut -rum invenire potuissent. GUILL. PICT. gesta p. 38,17: esset invisus latro aut predo...et quod -r parvo absolveretur. 10 BALD. BURG. carm. 226,1025 p. 299: infundit lacrymis iuvenem siccataque capillis, / et -rum sentit, proficit et -rum. GODEFR. S. VICT. fons philos. II 799 p. 63: attamen per Spiritum -r est eorum. ORD. VIT. hist. X 10 t. IV p. 63: mutua per X annos altercatio perduravit et -r 15 vinci patiens. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 17 p. 787: -rius vires aut potentiam ad predictum opus sufficere. *expression* neuter neutri: EGBERT. LEOD. rat. I v. 594: nam -r -ri, non Hector cedit Achilli. b) *équivalent à ne...uter, que l'un des deux ne...pas*: ACTA pont. Rom. 20 Gall. IV 208 p. 360 (a. 1179): -r sine altero agat. CARTUL. S. Joh. in Vall. 108 p. 57 (a. 1181—85): faciatis tenere firmiter et servari et a -ra parcium permittatis aliqua levitate infringi.

3) *subst. m.*: a) (*méd.*) *qui est dans un état neutre*: 25 DOM. GUNDISS. div. philos. p. 83: phisica medicinalis est sciencia sanorum, egrorum et -rorum. b) *de sexe ambigu*: LIUTPR. legat. 54 p. 159: molles, effeminatos, manicatos..., mendaces, -ros, desides, purpuratos incedere.

30 1. **neutericus**, -a, -um v. *neotericus*.

2. **neutericus**, -a, -um [neuter] *qui n'accorde pas sa conduite à ses paroles et vice versa*: GUIBERT. NOV. incarn. col. 490^C: plane hunc non incongrue -um novo vocabulo dicam, qui neutrum sectatur, dum ea que 35 laudat iura non prosequitur et que videtur prosequi Christiani studii iura non laudat.

neuter passivus, -a, -um v. *neutrapassivus et neutropassivus*.

neutiquam *absolument pas, pas du tout*: PASS. Ursul. 40 14: cum -m ad id mentem induceret. DIPL. Henr. II 34 p. 37,35 (a. 1003): regia -m defrudari convenit nec gratia nec munificentia. GUILL. PICT. gesta I 58 p. 136: Hugonem...dictatu longiusculo aliis indicare -m gravamur quoniam eius cognitionem aliis non dubitamus profuturam. HENR. ARIST. transl. Plato Phedo p. 19,9: certissime quippe ipsi hec videbuntur, -m alibi pure 45 consequi prudentiam nisi ibi. id. transl. Plato Meno p. 12,10: est igitur possibile bene disponere aut urbem aut domum...non sobrie ac iuste disponentem? -m. 50 GUIBERT. NOV. pign. sanct. I 2 col. 619^D: culcitra -m usus.

neutique nullement: HENR. ARIST. transl. Plato Meno p. 30,17: eadem nempe ista dicimus aliquotiens et obese; an tu aliter ais sive ita? -e, verum ita.

neutralis, -e 1) *neutre, égal, sans inflexion*: EKKEB. SCHON. opusc. 2 p. 260,16: dixit...-i voce. 2) *neutre (en parlant du genre grammatical)*: ARNO REICHERSB. apol. p. 111,37: -e nomen substantivum.

neutraliter *adv. au neutre, avec un terme neutre*: JOH. SCOT. ier. Dion. VII 6 p. 288: reliquasque virtutes quas -r nominat. ARNO REICHERSB. apol. p. 45,7: dicimus etiam catholice, vere ac proprie de Domino Iesu Christo, quoniam totus Deus, totus et homo est; itemque -r: totum hoc Deus, totum et homo est. ib. p. 124,38: similiter et Christum non totum patri nec totum -r matri coessentialem dicimus, ne alterutram in eo naturam perimere vel negare videamur.

neutralitas -tis *f. [neutralis] (méd.) état neutre, par opposition à santé et maladie*: DOM. GUNDISS. div. philos. p. 85: species huius artis sunt tres corporis dispositiones, scilicet sanitas, egritudo, -s. MAURUS glos. (Coll. Salern. IV) p. 513: ad huius ergo sanitatis custodiam, egritudinis et -tis curationem conati sunt veteres adinvenire. JOH. SARISB. poligr. 2,29 p. 167,26: sanitatis, egritudinis et -tis censors sunt. ALEX. NECK. nat. rer. 242: cum animus eger est...corpus autem sanum est, numquid homo ipse neuter est? Numquid hec -s est in primo significato, aut secundo, aut tertio?

neutropassivus, -a, -um *sive neuter passivus [neuter et passivus] de sensu passif (en parlant d'un verbe)*: UGUTIO s.v. audeo: differentia inter neutropassivum et neutrum-passivum. ib. sunt enim -a que habent passivorum significationem et significant passionem aliunde illatam, que sunt III^{or} de quibus sunt versus illi: exulo, vapulo, veneo, fio; III^{or} ista sensum passivi sub voce gerunt aliena. ib. s.v. patos: a patior... passivus, -a, -um et componitur: neutropassivus, -a, -um et -us, -a, -um, que differentia est inter neutropassiva et -a dictum est supra.

neutratus, -a, -um [neuter] *neutre, qui n'est pas mis en valeur*: JOS. ISCAN. bell. Troian. III 361: subit illa pudice / ora gerens, oculis nusquam vaga, voce faventi / spectantum pudibunda parum mixtoque nitore / sideras -a genas. GIRALD. expug. 1,20 (V p. 261): miratur rediisse virum -us.

neutrim [neuter] *d'aucun côté*: RUODL. V 72: quo facto nempe pax firmabatur utrimque / per iuramentum -m penitus temerandum.

neutrobi *pour neutrobi ni d'un côté ni de l'autre*: UGUTIO s.v. utor: -i, id est in neutra parte vel in neutro loco.

neutrolibet [neuter et libet] *dans n'importe quelle direction (en parlant de deux)*: PETR. DAMIAN. serm. LVII col. 828^c: expressit ut...unusquisque fidelium ad eos imitationis oculos dirigat, et per eorum tramitem -olibet exorbitaturus incedat, quatenus tenendo vitales affluentie rivus perveniamus ad fontem (*il est question de S. Pierre et S. André*).

neutropassivus, -a, -um *forme neuterpassivus*: HUGO

S. VICT. gramm. p. 282. *semi-déponent (en parlant d'un verbe)*: MALSACH. ars p. 13: sunt -a, ut soleo, gaudeo, solitus sum, gavisus sum. UGUTIO s.v. audeo: -a dicuntur que passivo sunt similia in hoc quod cum careant preteritis habent suppletionem preteritorum per participium et verbum subiectum sicut et passiva; ista autem -a sunt tantummodo V^c que indicant versus quidam: quinque puer numero -a tibi do, audeo, consoleo, fio quoque gaudeo, fido. HUGO S. VICT. gramm. p. 282: quibus modis verba deficiunt... De quinque neutris passivis: gaudeo, audeo, soleo, fio, fido.

nevus, -i *m. forme: noevum*: CARTUL. Icaun. I p. 165 (a. 1024). 1) (*phys.*) *tache, défaut: a) en général*: PAPIAS: -i, macule qui in homine nascuntur. LAMB. HERSF. annal. a. 1074 p. 187,5: unum in tantis virtutibus vicium tamquam tenuis in pulcherrimo corpore -us apparebat. b) *spéc., verrue*: SERLO WILT. 2,62 p. 83: -os sepe lini calido de semine lini.

2) *moral: a) tache, flétrissure*: WALTH. SPIR. Christoph. II 4,141: expulsis nostro medicamine -is, / intima qui vestri scalpunt penetralia cordis. CARTUL. S. Launi Toarc. 58 p. 53 (a. 1096): res gestas...absque falsitatis -o recoili. GUILL. MALM. gesta reg. II p. 178: sunt qui ingenti eius glorie -um temptent apponere. ORD. VIT. hist. XIII 15 t. V p. 36: mulierem vero vetustate rugosam et pluribus criminum -is infamem repudiavit. b) *faute, crime, péché*: PAUL. ALB. Eulog. p. 224 (col. 709^A): ut adolescentie -os lacrymis et peregrinationis itinere domaret. SAMSON apol. p. 326: sine infidelitatis typo vel -o. PASS. Ursul. 14: decurrentis sanguinis rivo totum eluerat, si quid -i causa fragilitatis...contraxerat. WALTH. SPIR. Christoph. II 6,20: ne... / nostrave posteritas -is inducta priorum ultra magnificas divum non imbuat aras. ARNULF. MON. del. cleri p. 220 v. 113: perpavet horribicos peccator pandere -os. CARTUL. Gemet. XIX p. 62 (a. 1038): qui si desipuerit, centum solidos auri loco persolvens, a nefando -o solvatur, alioquin his anathematis nexibus succumbat. PETR. DAMIAN. epist. V 12 col. 354^c: ipse paulo minus potui vagationis incurrere -um. FULCH. hist. Hier. II 34 p. 504: malui...temeritatis -o notari quam hec opera non propalari. BERNARD. serm. de div. XVII col. 583^c: nec iam -us est, sed gravis macula, si in actionibus nostris vel minorum residet negligentia mandatorum. PETR. CANTOR verb. abbrev. XL col. 133^B: commutatio personarum et beneficiorum... que vero fit propter temporale commodum, ubi attenditur scilicet magis propria utilitas, quam Ecclesie, -um habere videtur. WALTH. MAP nug. cur. p. 181,25: publice confitetur nec aliquem totius vite sue -um irrevclatum observat. c) *tare sociale*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. IV 8 p. 264: ut illi perpetuo cum uxore et liberis adscribatur sub servitutis -o. d) *blâme, préjugé*: FRITHEG. Wilfr. 620: imas / percontare volens -o sine criminis iras.

3) *næud, ceinture*: GESTA Apollonii 70: rupit virgineum ferventi libidine -um (i. nodum *GM*). ib. 312.

nex, -cis f. 1) *mort violente*: a) *meurtre*: RICHER. II p. 88: eum aut capere aut -ci dare potuisset. CHRIST. Wencesl. 101: (*carnifices*) dominam ad propriam regressi, gaudium illi permaximum intulerunt innocentis de -ce. ROB. TORIG. chron. a. 582 p. 5: de -ce eius particeps fuit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 23 p. 640: -cem paternam ulciscitur. b) *massacre*: ADAM BREM. p. 91,8: Deum, quem...-ce fidelium irritavit. ROB. MON. REM. hist. Hier. II 14 p. 746: in quos subito, ut effrenati irruentes, multos -ci dederunt. ROB. TORIG. chron. a. 1085 t. I p. 66: predavit regnum regis Philippi et multos suorum -ci dedit. c) *peine de mort*: ORD. VIT. hist. XII 39 t. IV p. 460: et iccirco -ce seu privatione membrorum puniri meruerunt. d) *martyre*: EKKEH. IV bened. I 3,1: Dic Domino gratum prima -ce nobilitatum. CALIXT. II serm. Jacob. col. 1403^A: apostoli sui -cem Dominus vindicare voluit. GODEFR. S. VICT. fons philos. II p. 63,820: pastor -ci devovet se misertus ovi. e) *attentat*: ANNAL. Geng. a. 1075 (MGH, SS. p. 390,10): illi... insurrexerunt adversus illum, et vulneraverunt graviter. Capellanus vero...condolens -ci eius.

2) *mort naturelle* (UGUTIO s.v. *neco*: unde *nex, -cis*, id est mors): CARTUL. S. Cyr. Nivern. 23 p. 50 (a. 986): post illorum -cem perpetualiter Sancti Cyrici ministri habeant. ANNAL. Hild. a. 984: comperta -ce imperatoris. CARTUL. Saviniac. 682 p. 352 (a. 1020): dono... quicquid debet mihi advenire in ipsa villa, post -cem Eldiardis femine monialis. ALAN. INS. Anticlaud. IX 156 p. 189: ergo propinqua -ci *senectus*. à noter l'expression usque ad -cem: a) *au propre*: FULCH. hist. Hier. II 24 p. 461: quo ictu fere usque ad -cem eum lesit. b) *par métaphore*: GUILL. PICT. gesta 41 p. 102: prope ad -cem usque contritos. HIST. de via Hier. 54 p. 193: dolentes usque ad -cem.

3) *mort de l'âme, damnation*: PAUL. DIAC. carm. 48,2: per lignum pepulit Christus ab orbe -cem. ib. 55,1,3: veterne sub laqueo -cis orbi retento. SEQ. ined. 101,108: a nos tua sancta prece a gehenne salvet -cc. ADAM S. VICT. p. 103,5 v. 29: -cem / eternam elimino.

4) (*moral.*) *violence, ravage*: BERNARD. MORL. octo vit. 266 p. 105: mens irascibilis suffocatur -ce bilis.

nexibilis, -e 1) *que l'on peut attacher*: UGUTIO s.v. *necto*: -is, -e...quod potest necti. 2) *fait de nombreux liens*: UGUTIO: -is, -e...multis nexibus est plenum ut rethe.

nexilis, -e 1) *que l'on peut attacher*: UGUTIO s.v. *necto*: -is quod potest necti. 2) *fait de liens*: UGUTIO s.v. *necto*: -is...multis nexibus est plenum ut rethe. 3) *qui lie, qui retient (au physique)*: LIGURINUS 4,59: aurea -ibus fastidit frena catenis. 4) (*au figuré*) *qui unit, qui crée des liens (du cœur)*: HRABAN. ? hymn. 23,1,1:

fratres unanimes foedere -i. GUIBERT. Nov. vita I 17 p. 64: ad hoc ipsum...iam veneram, ut Ovidiana et Bucolicorum dicta presumerem et lepores amatorios in specierum distributionibus epistolisque -ibus affectarem.

nexilitas, -tis f. 1) (*log.*) *construction*: SEDUL. Rom. col. 37^B: ut sit ita ordinata -s syllogismi. 2) *style artificiel*: ETHELWERD. chron. a. 878 prol. p. 1 (éd. Campbell): in presenti epistola sine -te exorno. 3) *lien moral*: FORM. Laudun. 9 p. 516,40: genuina fraternitatis -te amplexandis...devotis patribus.

nexim [*nexus*] *adv., conjointement*: UGUTIO s.v. *necto*: a *necto* -m, id est coniunctim.

nexio, -nis f. *lien moral, alliance, association*: CHRON. Salern. 119 (p. 133,27 *W.*): sociatique sunt illi, quorum -nem (noxionem *V*), ut intellexit presul Landolfus, doluit.

nexo 1. *attacher*: 1) *au propre*: EADM. Wilfr. (PL 159) col. 736^A: trementes catene pedes -arc devitant. 2) *au figuré*: FULCO. MELD. nupt. VII 706: vinclis -atus mortis vittisque ligatus.

nexo 3. *ajouter*: CHRON. Salern. 122 (p. 136,9 *W.*): quod nos huic ystorie -i iussimus.

nexor, -is m. [*necto*] *geôlier*: RADULF. CADOM. gesta Taner. 6 p. 609: plurimi etiam in servitutem ducendi, ruptis nexibus absoluti, suos versa vice -es nexuerunt.

nexusus, -us m. v. *nexus*.

nexum, -i n. v. *necto*.

nexuosus, -a, -um *fait de nombreux liens*: UGUTIO s.v. *necto*: -us, -a, -um, nexibus plenus.

nexura, -e [*necto*] *lien moral*: ARNO REICHERSB. apol. p. 217,36: quippe quam nullum medium et utrique consubstantiali vinculum neceret aut -a ipsa adhuc herede hoc parvulo non talis palam esset.

nexus, -us m. formes: *nexus*: COD. Laudens. p. 32,6 (a. 987). *Dipl.* Henr. II 531 p. 687,30 (XIIe s.). *nesus*: CARTUL. Imol. I 1 p. 3 (a. 964). *nexusus*: CARTUL. capit. Astens. p. 26,4 (a. 886). *abl. nexo*: COD. Lang. 597 col. 1022b (a. 951).

1) *lien*: A) *lien matériel*: 1) *de corde*: RADULF. CADOM. gesta Taner. 66 p. 654: funem deforis pendentem invenit, in eo suos ligat, Armenus trahit. Quumque satis firmos struxisset -us, iuventus volucris...per funes volant. UGUTIO s.v. *necto*: *nexilis*, quod potest necti vel multis -ibus est plenum ut rethe. ALEX. NECK. utens. p. 101: cum mataxa autem aurifrigii -us et tricoturas complicit et explicet (*glosé* lasures).

2) *en métal*: GALTER. CASTIL. Alex. V 200 col. 512^C: admittit ferrum laxo toga ferrea -u. CHRIST. Wencesl. 123: contigit quandam a creditoribus comprehendi et ferreis -ibus coartari. NARR. Scafhus. 7 p. 957,23: sarcofagum -ibus ferreis erat confirmatum.

3) *ensemble de courroies d'un équipement*: ALAN. INS. Anticlaud. IV 226 p. 113: ne...cingula solvantur,

laxetur -us, habene / depereant et tota labet substancia currus.

B) *au figuré*: 1) *liens du sang*: PAPIAS: -us, -us, cognatio. CARTUL. S. Florent. Pictav. 3 p. 11 (a. 976—7): his igitur qui nobis propinquitatis -ibus sociantur.

2) *lien de famille créé par un mariage*: PETR. CELL. epist. II 87 col. 534^A: matrimonia inter se contrahere disposuerunt, ut saltem isto -u confederati, inter se pacem tenerent et haberent.

3) *lien spirituel ou moral*: ATTO VERC. epist. Pauli p. 297,27: huius modi -us per quem Deo mediante anime eorum copulate sunt. IVO epist. p. 90 (a. 1093): unde me vobis arctioribus charitatis -ibus astrinxistis. *spéc., en parlant du Saint-Esprit*: PETR. BLES. amic. II, XXXIV p. 440: sicut...Filius vita est a Patre, sic spiritus sanctus vita est ab utroque, ipse eorum amor, amborum -us et eterna communio.

4) *lien affectif*: ALAN. INS. Anticlaud. IV 398 p. 118: regione potitur / qua Venus et Stilbon complexis -ibus herent. ib. VII 369 p. 167: -us amicitie.

5) *union*: CARM. BUR. B 57,2,1: omnis -us elementorum / legem blandam sentit amorum.

6) *lien logique, enchaînement, connexion*: a) *en arithmétique*: ALAN. INS. Anticlaud. III 301 p. 97: totam numerandi predicat artem/ que numeri virtus, que lex, quis -us et ordo. ib. III 303 p. 98: quo modo concordii numerus ligat omnia -u. b) *en musique*: ALAN. INS. Anticlaud. VII 70 p. 159: vocum -us et vincla sonorum.

II) *lien, entrave*: A) *au propre*: 1) *obstacle matériel*: FULCO. MELD. nupt. VII 1019: laudanda simplice lite / 'Marmoreos -us' fragilis dum robore sexus / querit, 'quis solvet nobis lapidemque revolvit?' VINC. KADE. chron. p. 152: quidam ramalium -ibus ac veprium intercepti. GIRALD. topogr. 1,6 p. 27: aque...algoris aerei -ibus astricte.

2) *entrave de prisonnier*: PETR. DAMIAN. Romuald. p. 64,25: ferreis catenis vinctos..., fractis sunt -ibus absoluti. RADULF. CADOM. gesta Taner. 6 p. 609: plurimi etiam in servitutum ducendi, ruptis -ibus absoluti, suos versa vice nexores nexuerunt. ORD. VIT. hist. XII 39 t. IV p. 458: in carcere regis, tenaci -u constricti. (*en parlant de pièges pour animaux*) *lacs*: PETR. DAMIAN. epist. VI 4 col. 374^A: postquam feram semel venator illaqueat, si -um eius pedibus iniicit. *par métaphore*: PETR. DAMIAN. epist. VI 5 col. 385^C: vos itaque draconcis per me -ibus expediti.

B) *au figuré*: 1) *entrave, lien (spirituel ou moral)*: a) *en général*: LIBELL. BAW. et Car. 9 p. 10: a -ibus corporis absoluto. PETR. ALF. disc. cler. p. 46: sic transiit circulus anni, in quo non paucos iam mortis -ibus irretitos liberavit. ROB. MON. REM. hist. Hier. VII 23 p. 839: soluta est a corporis -ibus pontificis anima. GODEFR. S. VICT. microcosm. 158 p. 177,7: continentie -ibus. b) *s'appliquant au péché*: DIPL.

Otton. III 415 (a. 1001): ut a peccatorum -ibus absoluti veniam mereamur eternam. CARTUL. Mai. Mon. Vindoc. 26 p. 314 (a. 1096): quisquis sibi a Domino -um peccaminum remitti desiderat, consequens est ut subditorum sibi debita vincula servitutis absolvat (*cf.* CARTUL. Mai. Mon. Bles. 101 p. 105 [a. 1101]). COSM. PRAG. cont. I 215: universis criminum -ibus relaxatis. JOH. FISCAMN. epist. tue quidem p. 201,65: in qua profunda infirmitatis valle iaceo, de qua ferreis -ibus conligatus ad montem virtutum conscendere volo sed non valeo. ACARD. ARROAS. templ. Salom. 8: originalis culpe liberati -ibus. *spéc., en parlant de l'avarice*: ALAN. INS. Anticlaud. VII 390 p. 168: -uque tenaci/viscus avaricie munus constringat adeptum. *absolument*: MIRAC. Agrippini p. 329,8: credentes nos erui non solum ab incommoditate corporum, sed etiam a -ibus animorum. c) *en parlant d'un châtement ecclésiastique*: COD. Ver. 254 p. 386,22 (a. 877): ut digno verbere castigatus et canonico -u ligatus obedientiam discat servare. CARTUL. Gemet. 19 p. 62 (a. 1038): qui si desipuerit, centum solidos auri loco persolvens, a nefando nevo solvatur, alioquin anathematis -ibus succumbat.

2) *empêchement*: VITA Acaun. p. 333,24: omnibus morarum -ibus amputatis.

3) *question embrouillée*: VITA Galli II 882: difficiles -us dissolvit mente serena.

III) *sens juridiques*: A) *lien (de servitude)*: CARTA a. 885 (A. Vidier, Actes d'affranchissement et de précaire, dans Le Moyen-Âge, t. XX, 1907, p. 315): qualiter dehinc huiusmodi conditionis homines ecclesie utilitati idonei reperti -u servitutis criperentur. CARTUL. Clun. I 352 p. 331 (a. 927—42): qui debitum sibi -um relaxat, resque sibi iure hereditarias sancte mancipatur perpetuo habendas Ecclesie (*cf.* FORM. Marculf. II 32: qui debitum sibi -um relaxat servitium). DIPL. Loth. III 120 p. 196,18 (a. 1137): cum omnis ecclesia et omni condicionali seu servili -u sit libera (*cf.* DIPL. Henr. II 531 p. 687,30 [XIIe s.]: condicionali...-u). GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 20 p. 914: unde et servili -u et extrema conditione ei tenentur adnexi. CARTUL. march. Misn. II 587 (a. 1194): Henricus...LX marcas accepit et advocatiam liberam et ab omni impetitionis -u, solutam, nobis resignavit.

B) *engagement*: 1) *fidei -us, serment de fidélité*: FULCH. hist. Hier. II 8 p. 397: cum fidei -u interposite ab utraque parte firmatum fuisset. GUILL. TYR. hist. rer. transm. X 28 p. 442: placuerunt itaque domino regi et principibus eius conditiones predictae et fidei -u corroboratas, utrimque, scripti beneficio, perpetue memorie mandaverunt.

2) *absolument*: a) *engagement verbal*: CARTUL. Mog. A 341 p. 237 (a. 1074): mancipatione (*bonorum*) ita verborum -u peracta. b) *engagement écrit*: CARTUL.

archiep. Magd. 61 p. 85 (a. 968): ut in Dei nomine debeat dare, sicut in presenti dedit ipse...episcopus Magadaburgensi ecclesie, huius scripti -u suo iure habendum, id est parrochiam omnem. CARTUL. Imol. I 1 p. 3 (a. 964): ea...verbo, acto, scripture nesibus...confirmari.

C) *obligation*: 1) -us fiducie, *obligation née d'un contrat de fiducie*: DOC. comm. Ven. 10 p. 9 (a. 1069): pro maiori firmitate pono tibi -u fiducie in loco pignoris...mea salina (cf. ib. 14 p. 14 [a. 1077], 16 p. 16. 39 p. 41 etc.).

2) -us curie, *obligation curiale*: HERIB. Bos. Thom. col. 1150^A: ab omnibus curie -ibus anglicane Ecclesie redditus fuerit absolutus.

3) -us stipulacionis, *obligation née d'une stipulation*: CARTUL. S. Vict. Mass. II 785 p. 135 (a. 1127): hoc transactionis donum firmum et -ibus stipulacionis vallatum.

D) *contrat comme source d'obligation* (STEPH. TORN. summa dist. I p. 9: '-us', pactum quo alter alteri nequitur i.e. obligatur): CARTUL. Parm. p. 574,5 (a. 905): commutacio bone fidei noscitur esse contractum eodemque -u publicam op(tineat firmita)tem. COD. Lang. 597 col. 1022^b (a. 951): eodemque nexo oblicant contraentes. ACTA a. 1154 (J. Kohler, Urkunden von Verona 9 p. 33,2): commutatio bone fidei innoscitur esse contractus, ut invicem emptionis obtineat firmitatem eodemque -u obligat contrahentes. ACTA Henr. Leon. 119 p. 176,30 (a. 1188): quorum consensu eadem donatio stabili -u firmata est.

neza, -e f. v. nepta.

ni, I) *conj.*: A) *si...ne...pas*: 1) *avec l'indicatif (présent)*: THIETM. 8,23: qui celitus -i cito deprimitur, nimis insolentia intolerabilis solidatur. *spéc., dans l'expression ni fallor*: HRABAN. epist. 3 p. 386: in omnibus tamen, -i fallor, catholicam imitatus sum veritatem. ORD. VIT. hist. XII 24 t. IV p. 403: sed plura sibi, -i fallor, quam mihi detrimenta procuravit.

2) *avec le subjonctif*: a) *présent*: EINH. Carol. 5: quod -i festinato faciat, bello se eum expostulaturum. HROTSV. Pel. 259 p. 58: ferro iugulosque forari / -i cedant et blasphemam respuant rationem. YSENGR. 1,662: -i dicam 'satis est', abnatet oro nichil. b) *imparfait (irréel)*: HRABAN. carm. 9,25: -i foret adiutor Dominus, iam infernus haberet/sonstem trux animam. GERH. AUG. vita Udalar. 12 p. 400: ut...manerent in utrarumque partium multitudine, -i bellum ab eis committeretur. CHRIST. Wencesl. 125: -i ab aliis prohiberetur, tres fortassis vexisset metas (sc. *custos carceris*). THIETM. 1,12: multa...de his omnibus, -i infirmitas obstaret, dicere potuissem. WALTHARIUS 679: et forsitan faceret, -i lancea fixa teneret. c) *plus-que-parfait*: LUPUS epist. I 6 p. 52: et equum fuerat ut in obstinatissima negatione persisterem,...-i me

caritas...vestre voluntati morem gerere compulisset. GUILL. PICT. gesta p. 58,25: ac -i obstitissent citius obserate fores,...male ominatos ex magna parte obtruncavisset.

B) *ni...modo, si seulement...ne...pas*: THIETM. 4,68: Rodulfus te sequi deberet, -i modo in limine Ludgeri conversus staret.

C) *si ce n'est, sauf*: HRABAN. carm. 37,25: cunctaque tempus habent, -i solus temporis auctor,/ qui fuit, est semper et sine fine manet. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 75 p. 147 (a. 1155): nullo modo eum contra nos manutenebit -i quandiu rationi et iuditio nostro adquiescere voluerint. CARTUL. Argent. append. 617,46 p. 480,20: nullus vir...presumat aliquem denarium dare -i solummodo sue familie.

II) *particule négative*: A) *équivalent de ne (exprimant la défense)*: WALAHFR. carm. 5,30,30 p. 384: sed numquam, nostri -i memor esse velis.

B) *en corrélation avec nec*: *ni*: POETA SAXO 5,401: nec Northmannorum tunc metus ullus erat, -i Centumcelle.

niatus, -i m. [*orig. inc.*] *sens inconnu*: GESTA pont. Camerac. 1,89 p. 437,10: inferiores quoque -i tessere cognoscentes, ac velut sibi prelati...pedagogis, non aliter eos nuncupare audeant quam magistros.

nibeo 2. v. niveo.

niblatus, -a, -um [*v. nilatus*] *resplendissant*: JOH. DIAC. ROM. Greg. col. 230^A: matronalem mitram candentis brandei raritate -am. v. *nilatus*, *nivatus*.

nichil v. nihil.

nichile v. nihilum.

nichil facio 3. v. nihil facio.

nichilominus v. nihilominus.

nichilifacio 3. v. nihilifacio.

nichilipendo 3. v. nihilipendo.

nichillominus v. nihilominus.

nichillum v. nihilum.

nichilo 1. v. nihilo.

nichilomagis v. nihilum.

nichilominis v. nihilominus.

nichilominus v. nihilominus.

nichilum v. nihilum.

nichiterium, -i n. [*gr. νικητήριον*] *panégyrique*: ALEX. NECK. utens. p. 105: quibus victoriam et belli finem consequentibus, victoriarum scripta, utpote -a, punctis puppibus non illaudabiliter committuntur [*glosé*: pro sicut colaria pugilum].

nicholaita, -c m. v. nicolaita.

nichromanticus, -i m. v. necromanticus.

nicil v. nihil.

nicilominus v. nihilominus.

nicito 1. v. nicto.

nicilih v. nihil.

nicolaicus, -a, -um [*Nicolaus*] *nicolaïte*: BERTHOLD.

CONST. annal. a. 1077 p. 293,26: symoniacam heresim et -am. v. nicolaita.

nicolaita, -e m. [Nicolaus] *forme nicholaita*: UGUTIO s.v. nichos. 1) *nicolaita, membre d'une secte hérétique du 1er siècle*: UGUTIO s.v. nichos: -e dicti sunt quidam heretici a quodam Nicholao dyacono ecclesie Jherosolimitane qui cum Stephano et aliis constitutus est a Petro, qui propter pulcritudinem relinquens uxorem suam dixit ut quicumque vellet, ea uteretur; postea versa est in stuprum talis consuetudo ut invicem coniugia coniungerentur vel commiscerentur.

2) *nicolaita, nom donné au moyen âge aux clercs qui ne pratiquaient pas la continence*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 304,3: hereticis autem et ypocritis... satis...resistebat et maxime -is et symonianis. RADULF. NIGER II p. 110: orte sunt hereses -arum et simonachorum.

nicolaus [Nicolaus Damascenus] *épithète désignant une variété de dattes*: ANTIDOT. Bamberg. p. 34: dactulus -us quindecim, caricas pinguis quindecim.

nicopus, -i m. [gr. κρόπος] *coup*: AGNELL. RAV. lib. pont. 137 p. 367,13: nonnulli plumbeas poenas, tirannicum ex ipsis multos recepit -os.

nicromanthicus, -a, -um v. *necromanticus*.

nicromantia, -e f. v. *necromantia*.

nicromanticus, -i m. v. *necromanticus*.

nictagis v. *nyctagis*.

nictalmus v. *nyctalmus*.

nictalops, -is m. v. *nyctalops*.

nictatio, -nis f. *clignement des yeux*: DICUIL. mens. orb. p. 24: nunquam cohibet aciem orbium oculorum; sed in obtutu sine -ne contendit.

nicticorax, -cis m. v. *nycticorax*.

nictilopa m. v. *nyctalops*.

nictio 4. *japper sur un ton aigu*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,3: -it canis cum acute gannit (cf. Paul. Fest. 184,3: -it canis in odorandis ferarum vestigiis).

nicto 1. *formes*: nicto: UGUTIO s.v. nictos (Mss. Paris B.N. Lat. 7622 f°90 v°). nictor: UGUTIO s.v. nictos. 1) *cligner des yeux*: AYNARD. p. 621,39: -o est quod rustice dicitur cenno. UGUTIO s.v. nictos (Mss. Paris B.N. Lat. 7622 f°90 v°): nictare i.e. palpebras movere. 2) *veiller*: a) *au propre*: REMIG. mus. p. 94: -antem, scilicet nocte id est vigilantem. PASS. Ursul. I 5: totam pene noctem more -antis antistes in oratione sueta celebrans pervigilia. UGUTIO s.v. nictos (Mss. Paris B.N. Lat. 7622 f°90 v°): nictare..., vigilare. ib. nictari. i.e. de nocte vigilare. b) *(au figuré) prendre garde*: EUGEN. VULG. syll. 25,5: nus -ans pollet tibi mentis in arce. FROUM. carm. 5,14: donec/occurrant ore arte Deoque in honoribus almo/ -antes nactos grandi comprehendere nomen.

nictor 1. v. *nicto*.

nictor 3. v. *nitor*.

[**nide** *faute pour rude* BERNARD. MORL. contempt. mundi III 472 (v. éd. H. C. Hoskier London 1929)].

1. **nideo** 2. [cf. renideo] *briller*: UGUTIO s.v. nidus: -eo, -es, -ere id est splendere, nitere et est tractum a nido.

2. **nideo** 2. [nidus] *(en parlant des petits oiseaux) accueillir avec joie leur mère qui revient au nid pour les nourrir*: UGUTIO s.v. nidus: cum enim pulli advenienti matri applaudunt, cum quodam plausu alarum occurrunt et tunc proprie est -ere.

3. **nideo** 2. [nidor] 1) *avoir une odeur de viande rôtie*: UGUTIO s.v. nidus: item -ere id est redolere proprie de carne assata. SAXO GRAMM. p. 227,12: officium -tis...culine. 2) *exhaler une odeur*: AYNARD. p. 619,28: fraglo est -o vel odorem emitto.

nidificatio, -nis f. [nidifico] 1) *nidification, action de construire un nid*: URSO gloss. 22 p. 49,12: aves in veris humido tempore ad coitum moventur et conceptionem et -nem. ALEX. NECK. nat. rer. 27 p. 79: falcones...-ni aerie instinctu legis nature indulgentes, in regione qua nidificaverunt dominium inter aves ceteras vendicasse visi sunt. GIRALD. topogr. I,23 p. 57: *auce* contra -nis tempora austro spirante revertuntur. 2) *nid*: CONR. BRUNW. Wolfh. 31: nihil...preter -nes vespertilionum...reperit. SAXO GRAMM. p. 103,3: quibus (sc. *hirundinibus*) propria -ne receptis. 3) *(par métaphore) en parlant de la naissance d'un enfant*: RADULF. DIC. imag. hist. II p. 67: propheticum illud venit in lucem...: Aquila rupti foederis tertia -ne gaudebit... Ricardus filius tertius, tertia -ne notatus maternum nomen in singulis intendebat extollere.

nidifico 1. *construire un nid, nicher*: a) *au propre*: UFFING. Ida 1,7: cum...Deus turturem suam ad altiora volare disponeret, ut...in arduis coeli excellentius -aret. PETR. DAMIAN. serm. VIII col. 546^C: in silva, ...tres corvi, annua semper revolutione -ant. UGUTIO s.v. nidus: -o, -as, nidum facere. GUILL. S. THEOD. cant. p. 168: solet in foraminibus petre -are columba, et in cavernis macerie. URSO gloss. 109: aves quedam... non -ant nisi vernali tempore. CARTUL. Salvan. 470 p. 372 (a. 1161—71): tanquam celestes aves -antes. ALEX. NECK. nat. rer. 27 p. 79: falcones...in regione qua -averunt, dominium inter aves ceteras vendicasse visi sunt. b) *au figuré*: WALAHFR. imag. Tetr. 51: nonne vides humiles sevos quasi amare tyrannos? non ex corde tamen, sed enim pro temporis huius pace, petunt pastum, non -ando quiescunt. PETR. CANTOR verb. abbrev. 38 col. 131^B: extendit autem simonia ramos suos ab altaribus in quibus radicata sedet et -at usque ad fores et introitum ordinum conferendum.

nidor, -is m. *forme nitor*: GODEFR. S. VICT. fons philos. II 556 p. 54. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1188^C. 1) *odeur de brûlé*: PAPIAS s.v.: nimphe [grece] ignis odor, qui a latinis -r dicitur. HERIM. TORNAC.

restaur. 6 p. 277,28: *nimumque fetorem, utpote succense carnis humane, vel, ut decentius loquar, -em.* OTTO FRIS. gesta 2,36: *ex adustione cadaverum totus in vicino corruptus aer intollerabilem generaret -em.* 2) *odeur de mets rôtis*: CAND. FULD. Eigil. II 18,14: *ast alii vario -e respersis/ instant ferre dapes.* UGUTIO s.v. *nidus*: hic -r, -is, i. odor et proprie assatorum. GODEFR. S. VICT. fons philos. II 556 p. 54: *dum pinguis ignibus liquefit arvina / nitor implet atria velut in popina.*

3) *odeur, exhalaison (en général)*: ALCUIN. carm. I 965 p. 191: *cuius tantus erat fragrantis -r odoris,/ a me foetorem mox ut depelleret omnem.* THEODULF. carm. II 128 p. 455: *hortus aromaticis redolens pulcherrimus herbis,/ gestat -em sepe, cicuta, tuum. ib. XXVIII 529 p. 507: -em labefacta dabit, sanieque madebit,/ omne quod offendat, nil quod ametur habens.* VITA Serv. III 21 p. 86,4: *sacre vestes nil lesionis aut -is ex tanti temporis situ habuerant.* FULCH. hist. Hier. II 60 p. 603: *si... sata nostra... in granariis vermibus quibuslibet aut -e calcino ledantur.* ALEX. NECK. utens. p. 109: *coquine iuxta plateas fieri solebant, ut transeuntes -em coquine sentirent.* GIRALD. expugn. 1,2 p. 229: *quasi desiderate -em patrie naribus trahens.*

4) (*au figuré*) *parfum*: CAND. FULD. Eigil. II 17,52: *hymnum magnifico laudis -re refertum.*

nidrodes, -e adj. [*gr. νιτρόδης*] *nitreux*: PAUL. AEGIN. CCX p. 146,24: *usus naturalium aquarum accipiatur, stiptiriodon et -um magis, deinde sulfurearum.*

nidulus, -i m. 1) *asile, refuge*: a) *au propre*: FLOR. LUGD. carm. 27,62: *te gemitus noster peperit, te parvulus ortum / -us excepit.* JOH. FISCAMN. deplor. quiet. 175 p. 58: *in -o meo moriar et sicut palma multiplicabo dies (cf. VULG. Job 29,18).* GERHOF. vigil. 2 p. 504,4: *in senectute mea eiectus de -o meo, de regulari videlicet claustro mihi commisso.* b) *au figuré*: UFFING. Ida pref.: *de ignavie nostre -o saltim ad lucem respirare audeamus.*

2) *conscience, vie intérieure*: PETR. CELL. epist. I 25 col. 427^B: *fetores -i mei vix fero, quia ibi reptilia, quorum non est numerus, aspicio.*

nidus, -i m. nid: 1) *au propre*: WANDALB. mens. 89: *tectis -um suspendit hirundo.* FULCO. MELD. nupt. IV 226: *ales ut ad carum cum pleno gutture -u / cum redit.* EGBERT. LEOD. rat. 1,710: *mures haud fatiunt -os in vertice catti.* LIB. Domesd. I (Surrey) f°34: III -i accipitrum in silva. HILDEGARD. phys. 6,38: *pascua eius in -um suum congregat (cuculus) et studet, quod pennulas suas in ipso -o dimittat.* ROG. SALERN. chirurg. glos. p. 282: *ad maturandum apostema -us yrundinis contritum et cum melle friscus superponatur.* PETR. COMESTOR serm. XII col. 1757^A: *-us fit ex aridis et vilibus stramentis.*

2) *par métaphore*: WALAHFR. carm. 5,30,19: *faustus in antiquo iam disce senescere -o, / donec vile tegat*

candida pluma caput. Ivo epist. I p. 154 (a. 1094—95): *plumesce igitur in -o antequam voles in altum, ut solidatis virtutum pennis possis alas in active vite moderatione deponere.* JOH. FISCAMN. deplor. quiet. p. 53,54: *quia -um meum in arduis ut aquila posueram.* ALEX. NECK. nov. Aesop. p. 199: *potes si sola meorum / turbam natorum pellere meque -o.*

3) *au figuré*: a) *lieu de refuge et de repos*: HRABAN. univ. 8,6 col. 242^D: *-us ergo Ecclesiam aut requiem sanctorum significat in excelso.* EKKEH. IV cas. Gall. 75: *domicilium, quod per sanctum Gallum -us noster est.* EPIST. Hann. 61 p. 108,15: *ut plereque illarum in ipsi claustris secretis partus effuderint, alie certo iam tumidoque utero extrarios -os petierint.* PETR. CELL. epist. I 47 col. 471^C: *vel semel in anno revisere -um illarum sanctarum virtutum, Montem Dei, in quo plumescent anime charismatibus gratiarum.* PETR. RIGA Aurora Deuteron. 97,99,100 p. 211: *-us avis tellure iacens vel in arbore pendens / historiam signat que duo iussa docet; / -us humo recubans active iussio vite, / -us in arbore stans est speculantis opus.* b) *la conscience*: HRABAN. univ. 8,6 col. 242^D: *aliter -us bona conscientia, in qua bonarum cogitationum fetus foventur atque in opera pariuntur.* ARNULF. MON. del. cleri 160: *pectoris e -o preceps absiste libido.* *spéc.*: ALAN. Ins. dist. col. 874^A: *-us, ... cor sancti in quo Christus habitat per gratiam.*

niellum, -i n. v. nigellus.

nietus, -i m. [*a. saxon 'gcnear'*] *tenancier libre astreint à certaines prestations domaniales*: INQUISIT. Glastonbury a. 1189 (P. Vinogradoff, Villainage in England [Oxford, 1892] p. 144—145) c. 47: *-i habent unum pratum pro 5 s. ib. 51: et -i tenent 9 acras unde reddunt 3 s. ib. 48: Radulfus niet tenet dimidiam virgatum.*

nigella, -e f. nigelle (Nigella sativa L.): RECEPT. B. XXVIII p. 47: *farina de -a intus in dentem cavum mitte, sanat.* MACER herb. p. 112 v. 2015: *Fruментis nocuam lolium Grecus vocat herbam / quam nostri dicunt vulgari more -am.* COLL. Salern. II p. 107: *fiat eis sternutatio ex ellebore albo, castoreo, -a. id. V p. 283: sed nota quod -a est vicaria balsami et partum accelerat et matricem mundificat.* ALEX. NECK. laus div. sap. VII 282 p. 479: *apostemata rumpit / si licet agricolis grata -a minus.*

nigello l. [*nigellum*] *nieller*: ADAM SCOT. trip. tabern. (PL 118) col. 659: *opera que ex argento fiunt, -ari solent; aureum vero opus -atum me vidisse non recolo.*

nigellulus, -a, -um [*nigellus*] *noirâtre*: UGUTIO s.v. *nubo*: *nigellulus, -a, -um, diminutivum, aliquantum niger.*

nigellus, -a, -um 1) *adj.*: A) *noir*: THEODULF. carm. XXVIII 637 p. 510: *cornicibus... -is.* WALAHFR. carm.

5,54,22 p. 401: ebeni...-i. HROTSV. gesta 182 p. 209: sub nocte -a. POETA SAXO 4,364 p. 54: mixto maculis pallore -is.

B) *sombre*: 1) *en général*: WALAHFR. hort. 220 p. 343: gerens viole iucunda -e munera. ERMOLD. NIGEL. Pipp. 13 p. 86: pruna -a placent. RUODL. V 85: omnino nivei gambis pedibusque -i. 2) *en parlant de la couleur de la peau*: METELL. Quir. 9,14: qua candificat -os / Ethiopes Matheus. *d'où le surnom*: ERMENR. ad Grim. 24 p. 562,8: quod refert idem Maro -us.

II) *subst.*: A) *masc., homme aux cheveux noirs*: AL-CUIN. carm. I p. 192 v. 1056: longa sed exquirunt duro tormenta -o (cf. v. 1047). B) *neutre [forme niellum (cf. ital. niello) Doc. comm. Ven. 22 p. 25 (a. 1095)], niellure*: JOSTALD. vita Odil. (MGH. SS. XV p. 814,10): columnas vestivit argento cum -o pulchro opere decoratas. DOC. comm. Ven. 22 p. 25 (a. 1095): cupam argenteam unam factam ad niello. LEO MARS. chron. Cas. II 100 p. 695,29: laternam argenteam magna librarum V cum -o. THEOPH. sched. III 27: quas costas si volueris cum -o parare, hoc procura ut argentum spissius sit, et sic age ut una costa deauretur et altera denigretur. ib. 29: accipe argentum purum et equo pondere divide in duo, addens ei partem cupri puri. Quas tres partes, cum miseris in fusile vasculum, pondera tantum plumbi,...acceptumque sulphur croceum frange minutatim...move pariter cum carbone.

nigeo 2. [niger] *noircir*: MAPPE Clav. LXXXIII p. 208: accipies in manu salem tenuem, quem in manu feres donec -eat. v. *nigresco* (1).

niger, -a, -um *forme nigrus*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 436,31. I) *adj.*: A) *au propre*: 1) *noir, de couleur noire*: WETT. Gall. 21 p. 267: corvus -r. CONCIL. Aquisgran. X p. 445,11 (a. 816): -is vestibus indui. WALAHFR. hort. 303: -i / congeries piperis. FROUM. carm. 2,27: talis dictator -o carbone notetur. ADAM BREM. IV 32 p. 267,3: vulpes -os. HONOR. AUG. sacram. 29: -r color, humilitas. HUGO S. VICT. didasc. VI, III p. 114,25: -is pavimentum carbonibus depinxit. OTTO FRIS. chron. 7,35 p. 372,15: quod alii (sc. *monachi*)...eandem vestem -am tantum gerunt. ANNAL. Rod. p. 690,21: fratres eodem...habitu utuntur...id est -a cappa. (ad) PETR. CELL. epist. t. I, L col. 474^D: sic in -is vivere pannis, ut candidis induatur in coelis. CHRON. reg. cont. I (a. 1197): apparuit fantasma...equo -o insidens. à noter l'expression in nigrius convertere. PAUL. AEGIN. I p. 1,13: si igitur in -ius aut albius color conversus sit. 2) *sombre (parfois au superlatif)*: a) *en général*: RUD. FULD. mirac. 11: musca -errima et mire magnitudinis ab ore eius visa est avolare. AGIUS comput. 3,7: pars solis miniata rubet, lune -a constat. RATHER. epist. 1,1, 11: vestem -iorem fuligine. NADDA Cyriac. I 4,8: -a hedera. RADULF. GLAB. hist. V, I 2 p. 115: oculis -errimis. b) *en particulier, en parlant du teint ou de la couleur*

de la peau: BRUNO QUERF. ad Henr. II p. 703,33: audivi etiam de -is Ungris. ANON. gesta Hung. c. 4: erat ... facie decorus, sed -r, et -os habebat oculos. LAMB. HERSF. inst. 1 p. 351,10: -o erat, sed venusto aspectu, statura procerus. EPIST. Wibald. 166 p. 275,17: vos... qui non estis dealbatus in pariete, set -r in corporis superficie. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 3 p. 610: carne et capillo -r.

3) *noirci par la saleté*: SMAR. carm. II p. 617: chris-mate perfuso lacrimarum fusio fonti / aequiparat, maculas tergit ut ille -as / tergit et ablutos paradysi colonos. GERARD. MORES. delib. p. 239: sacello -errimo ...reservantur... aurei nummi. ORD. VIT. hist. X 7 t. IV p. 51: absolutus Helias Bajocis de carcere prodiit, ad regem -r et hispidus Rotomagum venit.

B) *au figuré*: 1) *sombre, sinistre, affreux*: WETT. Gall. prol. 32: crimine -o. WALAHFR. carm. 5,66,2: -eque libidinis estum. GESTA Trev. 3 p. 131,22 et 24: portam -am, portam Martis appellavere...-am autem ob tristitiam, quia de bello fugientes per eandem tristes revertebantur. *par métaph.*: HROTSV. Dion. 115 p. 88: errorum tenebras veterum discindere -as.

2) (*mor.*) *souillé*: LAMB. PARV. Matth. II 11: monachos, sicut veste, ita etiam moribus -os, indignos esse Mathia.

3) *diabolique, infernal*: HROTSV. Theoph. 127 p. 66: spirituum... -orum. BRUNO QUERF. Adalb. 7 (rec. A): ab -is spiritibus immundis ad tartareum chaos incaute portatur *episcopus*. EKKEH. IV cas. Gall. 39: diabolus a quo -os libros noctibus discunt. HELM. 52 p. 103,4: malum deum lingua sua Diabol sive Zcerneboch, id est -um deum, appellant. HILDEGARD. Disib. prol. 4: -o ac inextinguibili igni se tradidit.

C) *expressions*: 1) -r monachus, ordo *habillé de noir, bénédictin (par opposition aux Cisterciens)*: COSM. PRAG. chron. 261: edificaverunt ecclesiolam sancti Benedicti in media silva locatisque fratribus -i ordinis... multa bona contulerunt eis. STATUT. Cisterc. p. 47 (a. 1152): in domibus -orum monachorum. ROTUL. Scacc. Norm. I p. 3 col. 2 (a. 1180): de masura quam...vicecomes dedit -is monachis. ACTA pont. Rom. Gall. IV 240 p. 395 (a. 1169—81): monachis albis et -is. ib. IV 307 p. 460 (a. 1187): abbates -i ordinis.

2) *moneta -a, monnaie de bronze*: ACTA Pont. 106 p. 150,28 (a. 1183—4): libras -e monete. 3) *terra -a*: a) *espèce de rubrique de Lemnos (cf. Pline 35,14)*: MAPPE Clav. 134 p. 214: terra que vocatur limia, que est alba sub porfira nascitur in petrosis locis ...Terra -a vocatur, eo quod est fusca. b) *terre noire, tourbe*: REIN. S. JACOB. LEOD. annal. p. 652: terra -a ad focum faciendum optima per Hasbaniam in multis locis est inventa. ib. p. 670: terra -a carbonum simillima... ad ignem faciendum.

4) *vinum -um, vin noir*: JOH. S. PAUL. diet. 546: vinum aliud album, aliud -um.

5) *dans des toponymes*: a) (*nom de forêt*) *Forêt Noire*: GERH. AUG. vita Udalr. 12 p. 401,14: a Danubio flumine usque ad -am Silvam. WIPO gesta 28 p. 45: in quadam eremo que -a Silva dicitur. DIPL. Henr. IV 280 p. 359,22: in silva que dicitur -a. b) *nomis de cours d'eau*: DIPL. Otton. III 323 p. 751,5 (a. 999): a Monte regis usque aquam -am sicut currit Ampori. ANNAL. Altah. a. 1064 p. 64,20: ad locum qui Aqua -a dicitur. DIPL. Henr. IV 281 p. 364,37 (c. 1108—15): sicut idem Rubeus fluvius cadit in -am aquam. c) (nigrum pontum, nigrum mare) *la Mer Noire*: ANON. gesta Hung. c. 1: Scithis... ab aquilonali parte extenditur usque ad -um pontum. ib. c. 44: totam Macedoniam sibi subiugarent, a Danubio usque ad -um mare.

II) *subst.*: A) *masc.*: 1) *pour monachus niger*: *bénédictin*: PETR. VENER. epist. col. 331^D: vidi plurimos, nec recordor quoties de -orum numero, occurrentem quempiam album quasi monstrum ridentes. PETR. CELL. epist. I 66 col. 512^D: quid non faciat Nicolaus, qui de -o factus est albus.

2) *pour niger denarius, denier de bronze*: ACTA Pont. 103 p. 146,24 (a. 1183): centum viginti libras -orum.

3) *puissance infernale, démon*: VITA Norb. I 10 p. 680,38: tunc demon 'tot de meis, id est de -is, ad bellum venient'.

4) *variété de poisson*: UGUTIO s.v. pasco: piscium nomina instituta sunt ex similitudine terrestrium animalium, vel figura, vel colore, vel sexu; ex similitudine, ut... vituli, vel -i.

B) *fém.* (falco) -ra, *femelle du faucon noir*: GUILL. FALCONARIUS 33,1 p. 160: alii (sc. *falchones*) qui sunt rubei processerunt ex primis -is ita quia -a perdidit tu[r]zolum suum et associavit se albarello.

C) *neutre*: 1) *couleur noire*: COMPOS. Matr. 32: in aureo vaso -um pinget. THEOPH. sched. 1,6: *commisce* -um cum modico albo... et inde imple pupillas oculorum.

2) *noir de l'œil, pupille*: PAUL. AEGIN. LXXIX p. 55,7: ut album oculi eminentius -o sit.

nigil v. nihil.

[*nigralis*, -is f. *faute de copiste pour vignalis*? : CARTUL. Celsiniac. 559 p. 414: dedit Eustorgius... vineam Johanni cognomento Capaporcum et aliam -em ad Nogerium et medietatem vinee.]

nigredo, -inis f. *forme nigrido*: ABBO FLOR. syll. p. 62,35. I) *sens propre*: A) *couleur noire, noirceur*: EGBERT. LEOD. rat. 1,450: sophorus -ine pulchra. ABELARD. gloss. ad categ. p. 163,10: sin enim hoc corpus circa albedinem vel -inem possibile est variari. id. epist. p. 84: habet autem Aethiopissa exteriorem in carne -incm. ORD. VIT. hist. VIII 27 t. III p. 452: -inem vestium. JOH. SARISB. polier. II 8,24 p. 414: -inem corvi. ALAN. INS. Anticlaud. IV 206 p. 113: vestit eum color obscurus quem possidet ipsa -o. GALTER. CASTIL. Alex. V 44 col. 509^C: quos terrere nequit -ine, corpore terret.

GERARD. CREM. transl. Isaac Israeli defin. p. 306: -o et albedo et rubedo et citrinitas et spissitudo et varietas et reliqua accidencia existencia in corpore. *spéc., couleur noire des vêtements des moines symbolisant la vie monastique*: AMARC. serm. 3,747: sed interius si non vult candidus esse, / extera -o nil confert. HONOR. AUG. gemma 1,237: -o huius indumenti est contemptus mundi.

B) *obscurité*: SIGEBOTO Paulin. 29 p. 923,12: sicut in Suevia, ubi silvarum -ine et locorum horrore tot orti / florerent deliciarum. *spéc., en parlant d'éclipse*: HIST. Hier. II 31 p. 574: luna... fusca effecta... -ine famem futuram portenderet. ROB. TORIG. chron. add. II a. 1098 p. 223: sol in -inem versus fuit.

C) (*médecine*): 1) *couleur noire de la peau ou tache noire due à une meurtrissure, une maladie ou une brûlure*: HILDEGARD. phys. 3,54: cum ulcus aut vulnus iam secunda aut tertia die putredinem aut -inem ostendit. VITA Berthold. Garst. 80: miserum iam versum in -inem atque tumoribus invasum. THEOD. PALID. annal. a. 1164 p. 93,18: quorundam etiam crura salvis ocreis -inem cum ambustione contraxisse. ROG. SALERN. chirurg. p. 159: dolor in capite, rubor in facie, oculorum incensio, lingue -o, alienatio. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. I 618 p. 77: livor proprie est -o carnis lese. *spéc., couleur due à une forte émotion*: MIRAC. Gorg. 15: ille mirifice iratus, mireque pre ira, ut sibi moris erat, in -inem versus (sicut enim plerique ab ira rubent, ita plerique nigrescunt). 2) *écorce cérébrale (substance grise)*: HILDEGARD. div. op. 1,4,28 col. 825^D: cerebrum quamdam -inem superius habet... et -o hec ardori resistit, ne idem cerebrum in fervorem erumpat... cademque -o cerebri flegma et livorem reliquo corpori immittit.

D) *saleté*: HROTSV. dulc. 4,3: facies, manus ac vestimenta adeo sordidata... ut -o que inhesit, similitudinem Aethiopsis exprimat. UDALR. consuet. Clun. II 36 col. 729^B: quatuor paria manicarum ne stamineorum manice fratrum de -ine coquina familiari sordidentur.

II) *au figuré*: A) *noirceur, souillure morale*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1373,56: tabernaculi -inis, id est vitiorum. WALAHFR. expos. in psalm. col. 763^D: post acceptam beatitudinem ad peccatorum -inem sunt conversi. HRABAN. univ. 19,6 col. 516^C: -o delictorum. JOH. NEAP. Seb. p. 23^B: secundum mentis tue -inem. WALTH. SPIR. Christoph. II 4,187: longius abiecta -ine fellis amari / procedunt gemine parili virtute columbe. PETR. DAMIAN. serm. VI col. 539^D: cavendum est, ... ne qua nos vitiorum -o dedecoret, qui candidos... duces habemus. ORD. VIT. hist. IV 12 t. II p. 258: serena pace tam estuosam -inem tumultuum procul pellente, palam letate sunt. BERNARD. serm. sup. cant. I 28 p. 193,10: expedit ut... non tota gens -ine condemnatur peccati. HILDEGARD. epist. II 146 p. 568,23: animam eius in

quadam tam magna -ine esse scio. GUILL. S. THEOD. cant. p. 68,39: licet nonnumquam ex conscientia peccatorum preteritorum vel impugnacione vitiorum, vel humane ignorantie cecitate, -inem suam humiliter confiteatur. ANDR. CAPELL. III p. 323: virtutum autem nullus posset ornamenta tenere, si minimi quoque vitii -ine maculetur.

B) *humilité*: ORD. VIT. hist. VIII 26 t. III p. 434: -o in plerisque locis sancte Scripture humilitatem designat ... nunc autem -inem, qua prisci patres, tam regulares clericus in cappis, quam monachi in cucullis usi sunt... abiciunt.

nigredulus, -i m. [niger] *nègre*: ITIN. Ricardi IV, XVIII p. 262: gens larvalis, colore nigerrimo, qui... ex re nomen habent, quia sicut sunt nigri, vocantur -i.

nigrefacio 3. *rendre noir, noircir*: HUGO FLAV. chron. I p. 343,47: sepulchrum ita fumo et igne -factum.

nigreo 2. *noircir (intrans.), devenir noir* (UGUTIO s.v. nubo: -co, -cs, esse vel fieri nigrum): WALTH. SPIR. Christoph. II 6,132: sed cum iam in cineres decresceret ignis acervus / aridaque emisso -rent nubila fumo.

nigresco 3. (*intr.*) *noircir, s'assombrir*: 1) *au propre*: CARM. var. II A 2,10: si mihi...floresceret aetas / et nostros subiti faceret -ere canos. FULCH. hist. Hier. III 49 p. 783: est et gens que in iuventute cana sit, -at in senectute. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. X 220 p. 511: cutis sole -it. ROB. TORIG. chron. a. 1109 t. I p. 137: membris instar carbonum -entibus. MAPPE CLAV. XLII p. 200: sumis stagnum et digitis confricas et, cum tibi -ere ceperint, confrica ex eis aurum donec assumat eandem nigredinem. THEOPH. sched. 1,31: -it aurum et non recipit fulgorem. *spéc.*: a) *s'obscurcir (en parlant d'une éclipse)*: FULCO. MELD. nupt. VII 910: regis ad obsequium flentes sol, luna -unt. BERTHOLD. ZWIF. chron. 23 p. 216,5: coepit sol in nigras vel iacinctinas maculas -ere. b) *changer de couleur sous l'influence d'une émotion ou d'un sentiment*: VITA Gerard. Bron. 13 p. 663,26: ab eius vero facie, quam modo rubescere, modo pallescere, modo videres -ere, quanta laboraret egritudine, ... posses agnoscere. ABSAL. serm. 27 col. 161^B: prelati ecclesie, dum videt subditum suum contritione[m] et operibus poenitentiae -ere.

2) *sens métaphorique*: HENR. HUNT. capt. Antioch. 2 p. 374: -it aer sagittis.

3) *sens symbolique*: GERARD. MORES. delib. p. 129: qui igitur sic -it, eterna illum expectat formositas. Sic vero -ere vivere procul dubio est.

nigrido, -inis f. v. *nigredo*.

nigritia, -e f. *humeur noire*: COLL. Salern. II p. 103: vere frenesis hec sunt signa, discoloratio et attenuatio urine febre manente, insania, -arum instantia, mobilitas oculorum preter solitum.

nigro 1. 1) *trans.*, *noircir, rendre noir*: a) *au propre* (UGUTIO s.v. nubo: -o, -as, nigrum facere): EKKEH. IV

pict. Mog. 6: prima diem lux albavit, nox... -avit. b) *au figuré*: PETR. DAMIAN. serm. XLVIII col. 772^C: quid vas novum, nisi corpus dominicum, nulla scilicet prevaricationis antique labe -atum. 2) *intr.*, *être noir*: WALAHFR. carm. 5,41: albentes capiat corvos cignosque -antes. GUIBERT. Nov. gesta Franc. VIII 3 col. 805^A: rubiginosis ensibus, lancis -antibus.

nigratus, -a, -um *noir*: ANNALISTA SAXO a. 1044 p. 686,39: non pallio, sed -o panno. CARM. Bur. B 156, 3,12: supercilia -a.

nigrogemmeus, -a, -um [niger et gemmeus] *qui a des reflets noirs*: HENR. HUNT. hist. I 1 p. 6: gignit etiam lapidem gagatem... Est autem -us et ardens. igne accensus serpentes fugat (cf. Solin. 22,11).

nigromancia, -e f. v. *necromantia*.

nigromantia, -e f. v. *necromantia*.

nigromanticus, -a, -um v. *necromanticus*.

nigrosis, -is f. [pour necrosis] *chair morte*: GLOSS. medic. (Heiberg) p. 37,9: -is dicitur caro vel membrum quod penitus mortuum est et sine sensu est et ideo neque ignem neque ferrum sentit neque sica pungitur.

nigrus, -a, -um v. *niger*.

nihil formes: nichil: ODILO CLUN. epitaph. Adalh. p. 640. CARTUL. Conch. 14 p. 18 (a. 1062). LIB. Domesd. I 9. SIMEON DUN. II p. 93 et *passim*. nichil: DOC. Luc. V 3,1058 p. 13 col. 2 (a. 902). nicil: DOC. PORT. part. 44 p. 39 (a. 1101) et *ib. passim*. nicilli: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,4. nicilih: FONT. Flor. 43 (a. 972). nigil: COD. Ver. 153 p. 215,35 (a. 839). nihhil: EINH. epist. p. 113,11. nil: HRABAN. carm. 23,19. RUOTG. COL. 5 p. 7. THIETM. 4,75. CARTUL. Cisterc. 51 p. 69 (XIIe s.) et *passim*. *notez le comparatif nihilior (moins que rien)*: PETR. BLES. tract. II 17 col. 1022^C, v. col. 1257 l. 49. *indécl.* (PAPIAS: -l, nomen insubstantiale, est non res): MSS. B. M. Harley 3855 (Landgraf, Dogmengeschichte der Früh-scholastik II 1 p. 120 n° 22): nichil enim removet et masculinum et neutrum.

I) *rien*: A) *définitions philosophiques*: GILB. PORR. expos. Boet. contra E 19 (AHDLM 21,1954 p. 264): -l ab ea que non est vera, sed est ficta substantia, quamlibet veram fictamve removet qualitatem. Quod enim 'nihil' dicitur, nulla neque vere, neque fecte efficientie qualitate affici significatur. ANSELM. CANT. diab. II p. 249,20: 'nihil' nomen quod perimit omne quod est aliquid et destruendo non significat -l sed aliquid et constituendo non significat aliquid sed -l.

B) *employé comme sujet*: AGIUS comput. 1,29: cum nil extet sine causa. CARTUL. Conch. p. 92 (a. 997—1004): de ipso precio retro nos nichil remansit in debitum. ODILO CLUN. epitaph. Adalh. p. 639: nichil nobis adest ad victus. GIRALD. topogr. intr. p. 5: nobiles ... ausus nihil eque impedit ut diffidentia.

C) *employé comme complément*: ANNAL. Lauriss. p. 170: -l tamen inconsulte gerendum iudicans. EINH.

Carol. prol. p. 2: ut de his que ad meam notitiam pervenire poterunt, -l omitterem. VISIO Rad. p. 262: quem nichil ad hec audentem respondere. ANNAL. Mett. I p. 46: nichil ei se facere promisit. CHRON. Ved. p. 694: de monacho nichil habens. CARTUL. Userc. 52 p. 97 (c. 1100): nil in ea quisque habet. WIDUK. 1,38: ipse enim rex talis erat, qui nichil negaret amicis. DIPL. Loth. III 74 p. 115,10 (a. 1135): cum omnibus attinentiis -l exceptis.

D) *précédé d'une préposition*: AGIUS vita Hath. 2 p. 167,20: ad -l utiles.

E) *suivi d'un adjectif*: RIMB. Ansc. 3 p. 23: -l corporeum erat ibi. ANNAL. Ved. p. 62: nil utile gessit. THANGM. Bernw. 17 p. 765,53: nil paratum repperit. RUOTG. COL. 11 p. 11,18: plebs...nil anceps, nil varium molita. ADAM BREM. p. 2,16: -l dignum. ANDR. CAPELL. II 8 p. 311: nil bonum credit.

F) *suivi d'un pronom*: 1) aliud: DHUODA lib. man. p. 232: nichil aliud dico. THEGAN. Ludow. 7 p. 592: -l aliud coepit agere. ANNAL. Mett. I p. 10: nichil aliud superesse. ODILO CLUN. epitaph. Adalh. p. 644: nichil aliud dignabatur aspicere. WIDUK. 1,5: ad nichil aliud istud aurum gero. 2) tale: EIGIL. Sturm. 5 p. 367,46: -l tale reperientes quod eorum placuisset obtutibus. IVO epist. I p. 172 (a. 1095): nil tale presumere voluit.

G) *suivi du génitif, équivaut à aucun et subst.*: HRABAN. epist. 11 p. 398,24: quem -l infirmitatis humane latet. AGIUS vita Hath. 14 p. 171,35: licet -l eorum videre potuissent. RIMB. Ansc. 38 p. 73: ita ut -l contradictionis aut contrarietatis in ipso esse videretur itinere. WIDUK. 3,71: super improvisos et nichil adversi suspicantes irruunt. FLODOARD. annal. p. 1: -l vini in pago Remensi. THANGM. Bernw. 22 p. 769,1: nil iuris habuit. GERBERT. epist. p. 112: nichil talium agere possumus. WIPO gesta 28 p. 45: -l pensi plus habens. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1080 p. 324,30: eis -l periculi aut difficultatis obstare. GESTA Franc. expug. Hier. 12 p. 498: superstites -l operis facere poterant. *avec répétition de nihil*: LIUTG. Greg. 13 p. 77,40: -l sibi auri, -l argentii...reservare. CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228,39: -l doctrine latentis, -l obscuritatis comprehendit. ARNULF. LEXOV. epist. 106 p. 167: adeo ut nichil unquam dispendii, nichil laboris, nichil cuiuslibet confusionis attulerit.

H) *(suivi de de et l'abl.) équivaut à aucun et subst.*: VITA Turiavi p. 41: nichil de quercu omiserunt. WALAHFR. Gall. 1,11 p. 293,22: ut...nil de pecoribus ledas. ENCHR. p. 124 (a. 1171): -l unquam de iisdem rebus...redigemus.

I) -l unquam, *jamais rien*: AGIUS vita Hath. 14 p. 171,35: -l se unquam tante pulchritudinis vidisse. POETA SAXO 5,476: preponere sancto/ eius nil unquam servitio voluit. THIETM. 1,23: quamvis de Pierio fonte nil unquam biberim. ib. 7,55: nil unquam boni ex mea

parte...repperunt. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 306,22: acsi nichil umquam vel parum quid inde audiret, omnino dissimulavit.

K) -l minus, *absolument rien*: ADAM BREM. p. 169,2: securos et nil minus cogitantes, perimunt. *spéc.*: quo -l minus, *absolument rien moins que cela*: RUOTG. COL. 6 p. 7,23: disputantibus ad plausum omnium, quo nichil minus amaverat, satisfacit.

L) -l omnino, *absolument rien*: RIMB. Ansc. 7 p. 28: ille vero -l omnino se deceptionis in hac re pretendere testabatur (*cf. ib. 26 p. 56*). THIETM. 1,12 p. 16: accedentes autem -l omnino intellexere.

M) -l penitus, *absolument rien*: COD. Polon. I p. 16: -l penitus sibi detur.

N) -l...neque, -l...nec, *rien...ni*: THEGAN. Ludow. 7 p. 592: -l comedens neque bibens. WANDALB. martyr. inv. 33: spei nil superest ad veniam mihi/ vite nec potior suppetiis.

O) nil mage nilve minus, *ni plus ni moins*: THEODULF. carm. XVIII 38 p. 475: tres anni et semis, nil mage nilve minus.

P) -l...nisi: 1) *rien...sinon*: WETT. Gall. 29 p. 273,25: inter quos -l regnabat nisi perfecta karitas. WALAHFR. Mamm. orat. 6: in quo nil nisi repperis ruinam. FROUM. carm. 2,9: qui nescit nil nisi bellum. 2) *à peine, seulement*: THIETM. 6,80: hanc urbem nil nisi mille homines tuebantur. ib. 7,55: nil nisi XIII ebdomadas et tres dies supervixit. LIB. Domesd. I 9: in dominio nichil est nisi j bordarius.

Q) -l aliud...nisi, *rien d'autre...que*: JOH. SCOT. divis. nat. III 15 col. 665^A: per hoc nil aliud datur intellegi, dum audimus omnia de nihilo creari, nisi quia erat quando non crant. AGIUS epic. Hath. 131: nil aliud nobis nisi flere suave videtur,/nil nisi lugere, plangere vel gemere. RUOTG. COL. 41 p. 44,14: cum ipse -l aliud...nisi de salute populi cogitaret. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 294,17: nichil aliud credidit, nil aliud egit seu scivit nisi quod illorum sermociniis...audivit. HIST. de via Hier. 123 p. 222: nobiles vero viri ad -l aliud intendunt nisi ut cedere possint. ORD. VIT. hist. XIII 26 t. V p. 72: qui -l aliud nisi predari...cupiebant.

R) -l aliud...quam, *rien d'autre...que*: RIMB. Ansc. 26 p. 56: quia ipse -l aliud quam quod bonum et rectum foret, vellet perficere.

S) -l minus quam, *riens moins que, pas du tout*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 279,29: post huiusmodi plures tam fidei veritatisque simillimas promissorias assertiones nichil minus quam dolos aut perfidiam sperantes.

T) -l...quam, *rien...que*: ADAM BREM. p. 192,21: -l lucratus est archiepiscopus...quam ne expelleretur.

U) -l...cur, *aucune raison...pour que*: IVO epist. I p. 36 (a. 1094): admiror quia -l in me reperio cur pia

lenitas vestra...in tantam adversum me conversa sit amaritudinem.

X) -I est quod...nisi, *il n'y a rien que...sinon (équivalent à seulement)*: RAYM. POD. 2 p. 238: -I esse quod comes querebatur, nisi quod...fugam arripuerit.

II) *adj., aucun*: BENED. ANDR. p. 46,8: cum cerneret -I effectum haberet. CARTUL. Cupersan. p. 25,10 (a. 938): -I inbeni ominem. CARTUL. S. Prax. p. 45,36 (a. 1010): -I molestia faciadi.

III) *adv. en rien, aucunement (PAPIAS: potest etiam loco adverbii accipi)*: WALAHFR. Mamm. 7,18: nil vestra timor iam pectora turbet. ANNAL. Mett. I p. 6: nihil moribus impij Gisilmari discrepans. THIETM. 8,7: de nece Wigmanni comitis nil se excusantem. WIDUK. 1,5: nihil cunctatus. ADAM BREM. p. 99,10: -I illi profuit affinitas. CHRON. Salern. 147 p. 156,2 W.: -Ique scientes illud quod domino suo acciderat. WIPO gesta 40 p. 62: nil moratus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1074 p. 277,11: rex ibi nihil ad votum suum efficax. SIMEON. DUN. II p. 93: nihil ibi proficiens, vertit exercitum. (*précédé d'une négation qu'il renforce*): COD. Hist. 112,13 (a. 977): nullum teloneum ab eis -I sumere debeamus. (*dans une construction balancée, nihili... neque*): THIETM. 4,54: de futuris nil solliciti neque de dignis penitentiae fructibus cupidi. COSM. PRAG. cont. II 255: dux Solezlaus -I penitus his motus rumoribus.

IV) -I non sive non -I = *aliquid sive omne*: SALOM. III carm. 1,1,9: imbue corda fide, spem dona, confer amorem:/ que tria cui dederis, nil habet hic non prohibetis. ADAM BREM. p. 79,17: -I non habet iocundi aut rari. SIGEBERT. GEM. gesta p. 540,19: quod nonnihil valere nulli est dubium. GUILL. TYR. hist. rer. transm. prol. p. 4: nonnihil est tamen quod egimus. v. *nihilum*.

nihilfacio 3. *sive nichilfacio* [nihil et facio] *forme nichilfacio*: UGUTIO s.v. hyrna.

1) *faire peu de cas de, mépriser*: UGUTIO s.v. facio: nichilfacio, -is...id est parvi pendere quasi nichil apreciari vel parvum. id. s.v. hyrna: nichilfacio...id est vilipendere, nullius pretii estimare.

2) *nichil fecit (pour exprimer un surnom) fainéant*: CHRON. gest. cons. Andegav. p. 28: adeo inutilis vixit ut cognomen pro meritis inertie assumeret Nichil fecit. ib. p. 33: de Lodovico Nichil fecit. GUILL. GEMET. II 21: Carolus Simplex, filius Ludovici cognomento Nichil fecit.

nihilhomines v. *nihilominus*.

nihilhominus v. *nihilominus*.

nihilior -is [*forme comparative tirée de nihil*] *moins que rien*: PETR. BLES. tract. II 17 col. 1022^c: quos enim de nihilo conceptos, -es natura pepererat.

nihilipendo *sive nichilipendo* 3. [nihil et pendo] 1) *mépriser*: UGUTIO s.v. hyrna: -o...id est vilipendere, nullius pretii estimare. COSM. PRAG. chron. 248: at ille estimans esse delusionem Sathane omnino -ebat. 2)

négliger de: INVENT. cruc. Acut. p. 2: -it iussa complere.

nihilo 1. [nihil] *forme nichilo*: RUODL. IV 116 et 140 et V 435. CARTUL. Keinperl. 65 p. 168 (a. 1084—1114). METELL. Quir. 18a,56. *réduire à néant, anéantir*: 5 SEDUL. carm. II,XLV 39 p. 209: -ata Christo/ gens inimica. RUODL. IV 116: reddere laudares in nulla re nichilatos. ib. IV 140: si velles, posse nos pro meritis nichilasse. ib. V 243: cum sunt hostes -ati. CARTUL. Keinperl. 65 p. 168 (a. 1084—1114): ad quam nichil-
10 andam et in perpetuum in pace sopiendam.

nihilominus *formes*: nichilhominus: TRANSL. Savin. p. 342. EPIST. Reinh. 19 p. 19,7. nichillominus: CARTUL. S. Joh. Orbist. 5 p. 12 (a. 1182). nichilominis: REG. Subl. p. 157,28 (a. 952). nichilominus: ANNAL. Mett. I p. 3. CHRON. Vedast. p. 678. GUILL. S. THEOD. cant. p. 110. CARTUL. Bund. 405 p. 301,6 (a. 1179) *et passim*. nicilominus: CARTUL. S. Mar. Lat. p. 46,33 (a. 1015). nihilhomines: CARTUL. Sangall. I 161 (a. 800). nihilhominus: TRAD. Wizenb. p. 54, p. 72 *etc.* FROTH. epist. 9 p. 282,24. VITA Ansb. p. 638,9. DIPL. Otton. II 32 (a. 973) *et passim*. nihilornamus: TRAD. Wizenb. p. 231. nihilos: CARTUL. S. Mar. Lat. p. 3,40 (a. 947). nihilqueominus: CARTUL. Sangall. I 305 (a. 827). nihilhominus: TRAD. Wizenb. p. 21. nilominus: PAUL. 25 DIAC. carm. (*éd. Neff*) VI 74.

1) *néanmoins*: RUOTG. COL. 5 p. 47,2: nichilominus ab omnibus calumnia qualibet oppressis hoc asyllum unicum petebatur. THANGM. Bernw. 41 p. 776,16: aliquot dies consueto exercitio precum intentus, nichilominus etiam a prefato principe...martiris Dionisii... pignoribus perceptis. ib. I p. 758,41: quamquam vivacissimo igne animi in omni scientia deflagaret, nichilominus tamen in levioribus artibus...studium imper-
30 titiv. ADAM BREM. p. 149,15: cumque pax ficta... videretur, -s tamen illi...impugnare non cessarunt.

2) *non moins, pas moins (PAPIAS: non minus)*: FULCH. hist. Hier. II 5 p. 380: qui nunc -s quam tunc fluit. ADAM EYN. Hugon. I 1 p. 8: ipsa tenerioris quoque rudimenta ctatis non otio, -s vero lascivie, ccessere
40 perdenda.

3) *pareillement, également*: THANGM. Bernw. 13 p. 764,35: presente domno rege tercio Ottone, assidente nichilominus prefato archiepiscopo. ACTA Pont. Rom. Gall. I 36 p. 223 (a. 1141): medietatem de G. nichilominus eidem ecclesie confirmamus. CARTUL. Eichsf. 58 (a. 1134): dederat...decem mansos, quorum duo et dimidius iacent in W. et duo in K. tres quoque in H., tres -s in Culaha. ORD. VIT. hist. V 9 t. II p. 372: exequi-
45 ales -s nenie super mausoleum Guillelmi Longe-Spate ...sunt enodate. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XI 3 p. 455: inter quos...Hierosolymorum patriarcha...-s adfuit.

4) *nihilominus et*: a) *et aussi (PAPIAS: sic quoque)*: PAUL. DIAC. episc. Met. I p. 265,8: Pippinum, sapientia

-s et fortitudine satis clarum. RUOTG. COL. 13 p. 13,15: in organis nichilominus et cymbalis et quocumque signo letitie personuerunt. ANNAL. Hild. a. 987: aque quoque exundabant; -s et ventus plura edificia stravit. b) *aussi (équivalent à sic quoque)*: CAND. FULD. Eigel. I 19 p. 231,33: concordabat -s et reliqua pars fratrum.

5) *sans aucun doute, de façon certaine* (PAPIAS: sine dubio): FULCH. hist. Hier. II 35 p. 505: anno deinde M^oC^oVI^o, -s cometa in aethere apparsens. CARTUL. Bund. 405 p. 301,6 (a. 1179): sicuti eas pacifice possidetis nichilominus vobis auctoritate apostolica confirmamus.

6) *d'autant plus*: RAYM. POD. 20 p. 301: principes vero quum hec audissent, irati pernitium, electionem -s accelerabant.

7) *rien moins que, absolument pas*: VITA Math. II 11 p. 291,36: regi innumerabilia supervenerere flagella, retroversis victorie triumphis, aliisque rerum -s secundis. *notez l'expression* nihilominus quam *pour* nihil minus quam: HIST. Hier. II 1 p. 549: in suis eos castris securos et -s quam Balduini recursum suspicantes, improvisus repente aggreditur.

nihilornamus v. *nihilominus*.

nihilos v. *nihilominus*.

nihilqueominus v. *nihilominus*.

nihilum, -i n. *formes*: neichilum: CHRON. S. Petr. Besuens. p. 327. nichile: CARTUL. templ. Dozenc. B 66 p. 240 (a. 1175). nichillum: PAMPHILUS Gliscer. 108 97. nichilum: *passim, gén.* nili: EKKEH. IV carm. var. II 5,21.

1) *rien, néant, aucune chose*: a) *en général*: WALTHARIUS 242: noris me -um simulata mente locutum. WALTH. SPIR. Christoph. II 3,187: quandoquidem non sunt, -um sine fine manebunt. CARM. pro schola Wirz. 191: -umque timemus. b) *définition philosophique*: JOH. SCOT. divis. nat. III 5 col. 634^C: eo namque vocabulo quod est -um, non aliqua materies existimatur, non causa quedam existentium, non ulla processio vel occasio. c) *expressions*: ad nihilum, *à rien, au néant*: PAUL. DIAC. homil. temp. col. 1364^C: supra creaturam suam misericors est quam disponit et ordinat, ne ad nihilum redeat (ANNAL. Sangerm. p. 3). ANNAL. Mett. I p. 94: vastata et ad nihilum redacta iam dicta regione (HIST. de via Hier. 55 p. 193. COSM. PRAG. cont. I 212). ANNAL. Xant. a. 817: huius nefandum conatum ad -um deducitur (FULCH. hist. Hier. II 32 p. 500). CARTUL. S. Mar. Avenion. 33 p. 36 (a. 1037—39): ecclesias... que incursantibus paganis... pene <ad> nihilum sunt redacte cum sua religione. *de nihilo, de rien, du néant (pour définir la création)*: JOH. SCOT. divis. nat. III 20 col. 683^B: de -o facit omnia... de negatione omnium que sunt et que non sunt affirmaciones omnium que sunt et que non sunt. id. Ier. Dion. p. 262: credimus enim ipsum de -o omnia fecisse. HUGO S. VICT. didasc. VI,IV p. 119,12: hic de -o omnem fecit creaturam. ex

nihilo, *de rien (pour définir la création)*: ODO CLUN. occ. p. 3: ex nichilo factus. ib. p. 3: creat ex nichilo. ib. p. 6: conditus ex nichilo. ib. p. 31: c nichilo actum, corrui ex se. COMM. Boeth. phil. V 1 p. 274,5: nihil fieri ex nichilo. in nihilo, *en rien*: ANNAL. Xant. a. 860: depravato omni regno et in -o emendato. TRAD. Frising. 523 a p. 449 (a. 825): nullus ipsis monachis abstrahere valeat nec minuere in -o. in nihilum, *à rien, au néant*: CARTUL. Cormar. 37 p. 75 (a. 1026—40): ecclesiolam... que penitus ita erat deserta et in -um redacta. pro nihilo, *pour rien*: LIB. Domesd. I 30 b: tunc se defendebat pro XX hidis, modo pro nichio. non nihilum *i. aliquid*: PAMPHILUS Gliscer. 108 p. 97: fictaque non nichillum commoditatis habent.

2) *chose ou personne sans valeur*: a) *en général*: NOTK. BALB. gesta 2,14: non hoc, ait, timeo, quod isti nuge et -i mihi aliquid nocere prevaleant. ANAST. chron. p. 201,19: introivit Chosrohes in domum agricole nichili. ODO CLUN. occ. p. 45: ob quod opus sublime Dei nichilum reputatur. b) *expressions signifiant 'ne faire aucun cas de'*: de nihilo computare: DOC. MONST. 4 p. 7 (ante 1167): ille... de -o computant sed de die in diem iura nostre ecclesie magis ac magis deprehendunt. pro nihilo ducere: WALAHER. Blaithm. 65: vanosque favores / pro -o ducens. REGINO p. 50: illorum incusationes pro nichilo duxit. RUOTG. COL. 9 p. 9,29: rumores vulgi pro nichilo duxit. RATHER. coniect. col. 530^B: omnem verccundiam huius seculi... pro -o ducit. THIETM. 7,25: dives in prediis sed paupertate spiritus hec pro -o ducens. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 6 p. 119: vitam pro -o ducentes presentem. pro nihilo deputare: HRABAN. epist. 28 p. 444,27: pro -o aliorum opiniones falsas deputo. pro nihilo habere: ANNAL. Ved. p. 70: pro nichilo habentes. ADAM BREM. p. 186,7: pro -o habere. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 283,28: affirmantes pro nichilo id prorsus habere. pro nihilo censere: RUODL. VI 122: censet pro -o, contemnit eum. pro nihilo reputare: LAMB. ARD. hist. Ghisn. 6 p. 566,17: quasi desolata et ab herede legitimo pro nichilo reputata.

3) *(suivi d'un comparatif) aucunement*: a) nihilomagis, *pas davantage*: CARTUL. S. Alb. Andegav. II 731 p. 212 (a. 1072): cum nichilomagis ibi promovissent. b) nihilominus: v. col. 1258 l. 11 ss.

45) **nikyforas**, -tis f. [*orig. inc.*] *ornement?*: COD. Bar. IV p. 83 (a. 1065): duo facioli coppibillati, una cum masuli et alio cum -te, solidi decem.

nil v. *nihil*.

nilatus, -a -um [nix] 1) *adj., brillant*: UGUTIO s.v. nubo: item a nix, nilatus, -a, -um, splendidus. 2) *subst. fém., eau de pluie*: UGUTIO s.v. nubo: hec -a vel nivata, aqua veniens ex nubibus et nivibus. v. *niblatus, nivatus*.

nihilhominus v. *nihilominus*.

niliacus, -a, -um 1) *du Nil*: UGUTIO s.v. nilus: -us,

-a, -um, pertinens ad Nilum vel egiptius. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 28 p. 932: aquis -is. 2) *égyptien*, -ne: RATHER. Metr. col. 452^A: Memphitici de manibus tyranni, imo -e... liberare. UGUTIO: *supra*.

nilicola, -e m. *habitant de la région du Nil, égyptien*: 5 GILO hist. Hier. III 433: spectant -e, spectat rex ipse malignus. FULCO hist. vie Jeros. I 206: agmina nobilium comitantia Francigenarum, / duxit in exitium memorabile -arum.

nilictum, -i n. v. *nelictum*.

niligena, -e m. et f. *Egyptien*: UGUTIO s.v. nilus: hic et hec -a, genitus in Nilo vel Egipto.

nilios, -i f. [*du skr. nila; par l'interm. du gr.*] *sorte de pierre précieuse (soit saphir bleu soit variété de prase; cf. Plin. nat. 37,114): COMP. Pict. 25 p. 129: de cenobrio. Sulphur diligenter super lapidem teratur siccum, addantur quod due partes -i argenti equo pondere statere.*

[nillulum], -i n. *faute pour villulum (petit vin): CONSUET. Trev. 33: accepta communione sacra, prebetur eis a custode parum in caliculis villuli, ut ex eo lavetur eorum* 20 *bacca.]*

nillus v. *nullus*.

nilominus v. *nihilominus*.

niloticus, -a, -um [Nilus] *égyptien*: UGUTIO s.v. nilus: niliacus... egiptius; -us, -a, -um, in eodem sensu. 25 FULCO. MELD. nupt. I 747: sic tot sideribus fulget -a tellus. ALAN. INS. serm. p. 277: papir[e]lus enim... silva -a, aquarum seges.

nilotis, -dis f. [Nilus] *égyptienne*: UGUTIO s.v. nilus: haec -is, -dis, id est egiptiaca.

nilus, -i m. [*orig. inc.*] *blaireau*: UGUTIO s.v. mellese: melota alias scilicet dictum taxus... et olim dictus est -us. v. I. *melus*.

nilvus, -i m. [*pour milvus*] *milan*: DANCUS REX 17,9 p. 88: cornicule et -i rubei.

nimbatus, -a, -um *qui porte une auréole*: UGUTIO s.v. nubo: -us, -a, -um, nimbo ornatus.

nimbifer -ra, -rum v. *nimbrifer*.

nimbosus, -a, -um 1) *nuageux, orageux, pluvieux* (UGUTIO s.v. nubo: -us, -a, -um, tempestuosus, nubilosus): DICUIL. mens. orb. p. 34: ut, -a alluvie, plerumque depriment alveos navigantium. FLODOARD. hist. 4,52: contigit..., diem illam... ventorum flatu fuisse -am. RATHER. Metr. (rec. A) 7 col. 461^B: tectum illius stellifer, sepe imbrifer, aliquoties -us. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,219: ac si forte poli faciem contristet Orion / omnia -o disturbans equora vultu. ALEX. NECK. laus div. sap. IV 484 p. 431: tempore -o pluvie prementia magne / est ampulla natans. 2) (*au figuré*) *chargé de nuages, menaçant*: ORIG. gent. Franc. p. 312: horrida permiscens -is fulmina bellis (CARM. exord. Franc. 20 p. 142).

nimbrifer -ra, -rum [*croisement de imbrifer et nimbrifer*] *qui porte la pluie*: RATHER. Metr. (rec. A) col.

460^C: eius (*sc. sancti viri*) cuphia nix, grando, et aura erat -ra.

nimbus, -i m. *forme nymbus*: HONOR. AUG. imag. mundi I 59 col. 137^B. I) *ondée, averse*: A) *sens propre* (PAPIAS: s.v. -us: sunt autem repentine precipitesque pluvie): WANDALB. mens. 31: quam tamen australi celo demittere -is / cernitur, hec fulget tricenis ignibus unda. RADULF. TORT. memorab. I 1 v. 49: Italiam nimii prisco sub tempore -i / vastavere nimis prolu- 10 *vione gravi. d'où eau de pluie*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 16 p. 968: tanta pluviarum intemperies... ut neque... arte qualibet arcere possent stillicidia, imo -orum redundantiam.

B) *sens figuré*: 1) *en parlant d'une ondée bienfaisante*: EPIST. Worm. I 51 tit.: Viro probatissimo A., summe dignitatis gradu dignissimo E., quod arida -o germina. 2) *en parlant d'une pluie de flèches*: FULCH. hist. Hier. III 50 p. 790: tantus tamen -us sagittarum ingruerat a Turcis. ORD. VIT. hist. IX 7 t. III p. 501: et super- 15 *venienti telorum -o audacter se opponere. GALTER. CASTIL. Alex. IX 68 col. 553^A: tela simillima -o.*

II) *bourrasque*: PAPIAS s.v.: -i, venti aquis mixti. COMM. Boet. phil. p. 25: -us est vehemens ventus solutus in pluviam.

III) *nuée*: A) *au propre*: PAPIAS s.v.: densitas nubis in tempestate obscura (*cf. UGUTIO s.v. nubo*). RADULF. GLAB. hist. IV, V 14 p. 103: sedatis -orum imbribus. HELM. 60 p. 116: nebula densissima cooperuit castra, qua recedente universa papilionum tegmina... adeo 20 *sanguine respersa comparuerunt, ac si -us ille sanguinem compluerit.*

B) *par métaphore*: VITA Annon. III 2,2,4: largiori... manu pecuniarum dona sparsit auriploio velut aura -o.

C) *au figuré*: 1) *multitude formant un groupe compact*: 35 CARM. imag. 31,7,2: -us apum. 2) *voile obscurcissant l'âme (en parlant de la chair)*: JOH. SCOT. versio Max. 6 col. 1218^D: quomodo est -us et velamen caro... -us enim est principali anime superobumbrans carnalis passio.

IV) *bandelette brodée d'or (dont les femmes ornaient leur front)*: PAPIAS s.v. -us: fasciola transversa ex auro assumpta in linteo quod est in fronte dominarum positum (*cf. ISID. etym. 19,31,2*). AELFR. Angl. Sax. vocabul. p. 40: vestium nomina: -us, mit golde gesiwud bend. 45 UGUTIO s.v. nubo: -us est fasciola transversa ex auro insuta in lintheo quod est in fronte feminarum.

V) *nimbe*: PAPIAS s.v. -us: et lumen quod circa angelorum capita pingitur. GUIBERT. Nov. gesta Franc. V 3 col. 760^{B-C}: in ipso capitis eius -o, uti solet in picturis fieri, crucis species apparuit.

nimfea, -e f. v. *nymphaea*.

nimida, -e f. [*celtique, cf. irl. ancien nemed 'sanctuaire', gaul. Nemetodurum (nom de ville)*] *cérémonie païenne*: CAPIT. reg. Franc. I p. 223,6 (VIIIe s.?): de

sacris silvarum que -as vocant (cf. *Hefele, Concilien-geschichte*, 2e éd. t. III p. 507).

nimie v. *nimius*.

nimietas, -tis f. 1) *quantité excessive*: A) *excès, surabondance*: 1) *en parlant de quantités variables*: ALCUIN. ench. col. 593^A: -te peccatorum. VITA Mach. p. 395: -te egritudinis facta est muta. LANFR. epist. XLIII col. 540^A: suarum precum -te a vobis extorsit. WIPO gesta 30 p. 49: -te frigoris. ORD. VIT. hist. XIII 23 t. V p. 62: -s flammaram. PETR. VENER. epist. II col. 209^A: lacrymarum -te. OTTO FRIS. gesta 1,21: propter -tem nivium. ITIN. Ricardi II, XXVII p. 178: ventorum illa -s. GUIBERT. Nov. vita I 16 p. 63: est... desperationis ex peccati -te contemptus. CHRON. Morig. II 12: -te famis tota Gallia laborabat. STEPH. TORN. summa cs. 2,23 p. 272: cogente tamen -te necessitatis. 2) *s'appliquant à un sentiment*: GUIBERT. Nov. vita I 5 p. 16: -s severitatis. EADM. Wilfr. I (PL 159) col. 725^A: doloris -te. CARTUL. S. Steph. Divion. II I p. 1 (c. 1155): amoris -te.

B) *démésure*: WOLFHER. HILD. Godeh. I 32 p. 191,3: iam...metropolitano priscam mentis sue -tem dissimulante. HILDEGARD. scivias 3,6 col. 631^A: quod Deus abstulit -tem et iactantiam illam. WALTH. MAP nug. cur. III 4 p. 131: erat ipsi statura -tis utriusque media.

C) (*absol.*) *les excès, les abus*: CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228,4: et memento quam scpe huius -tis querimonia genitoris mei ac nostras aures inquietabat. ORD. VIT. hist. VII 16 t. III p. 246: hunc pro -te sua... rex Guillelmus in insula Vecta cepit, quatuor annis in carcere tenuit.

D) *maladie, déséquilibre physique(?)*: CAPIT. reg. Franc. I p. 142,17 (a. 806—813): de clericis et laicis qui chrisma ad aliquam -tem dant et accipiunt.

II) *grande quantité de, abondance*: GERH. AUG. vita Udalar. 2 p. 388,34: oculi eius magna -te coeperunt lacrimas effundere.

III) *sens incertain*: HILDEGARD. phys. 3,28: aspa... calida est et -tem designat. ib. 3,43: wacholderbaum plus calida est quam frigida et -tem signat.

nimirum forme mimimum: BENED. ANDR. p. 15,7. *e coni.* CHRON. Salern. 73 (minime cod.), v. *U. Westerbergh* p. 314. (PAPIAS: -um, sine dubio, profecto, nec mirum).

1) *assurément*: WETT. Gall. 29 p. 273,25: sancta -um et Deo nostro grata societas. CAND. FULD. Eigil. I pref. p. 223,2: in quibus -um Hludovici serenissimi augusti clementiam circa nos reverenter expressi. POETA SAXO 1,39 p. 8: hanc unam poterant -um vincere gentem. RUOTG. COL. 14 p. 13,33: hoc -um aliis ad vitam, aliis ad mortem erat. VINC. KADEL. chron. p. 41: illius -um cecitas, nostra -um fuit privacio, quos veri luminis orbaverat carencia.

2) *cependant*: CAND. FULD. Eigil. I 3 p. 223,34: hoc -um cessante, Ratgarius eligitur in patrem. BRUNO

QUERF. p. 415: -um quia...sanctus Ariopagita Dionisius...amputatum caput propriis manibus portavit,... sanctus Benedictus...cucullam roseo capiti ponere potuit. GUILL. PICT. gesta p. 68,30: -um concipit pavorem aliquantum terra nostra. COD. mai. Polon. I p. 7 (a. 1075): que -um si vos delectant, inter omnia servanda vobis est caritas. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268,29: cuius -um instinctu et hortatu lectionis. ORD. VIT. hist. XI 20 t. IV p. 229: hic -um pro absolutione fratris sui valde letatus est. ADAM BREM. p. 192,8: offerens ei de bonis ecclesie mille mansos in beneficium et amplius, eo -um tenore ut etc.

3) *à savoir*: ACTA pont. Rom. Gall. III 4 p. 37 (a. 1095): ut ecclesie...monasteriis date sepius ab episcopis sub palliata avaritia venundentur mortuis -um seu mutatis clericis, quos personas vocant. JOH. BEL. div. off. IV col. 17^B: primo igitur de festivitatum solemnitate agendum est que plurimis nominibus vulgo exprimi solet, -um his: festivitas, festum, celebritas, exitus, transitus.

4) *c'est pourquoi*: PAULIN. AQUIL. carm. 130,15: supple -um ea que desunt calamo caritatis. LUPUS epist. I 4 p. 26: -um dominica oratione cotidie dicimus: fiat voluntas tua. DIPL. Otton. II 306 p. 363,16 (a. 983): qualiter...archiepiscopus...nos adierit simulque etiam pro utilitate quacumque...roboranda...interpellarit. Cuius -um petitioni quatinus assensus fieret, liberalitas...recepit. DIPL. Otton. III 80 (a. 992): Adalheida...imperatrix...(traditionem) precepto roborari petivit. Cuius -um voluntati satisfacientes regia auctoritate precepimus, quatenus etc.

5) *beaucoup (pour nimium?)*: GUILL. PICT. gesta p. 94,39: sepelivit eam Fiscannense coenobium, quod cum aliis ecclesiis, quantum licebat religioni, -um doluit raptam properato obitu, cuius longevitatem affectuosissime concupivit. CHRON. Salern. 19: non per pollicitationes plurimas optinere -um honorem. VITA Math. II 7: vi februm -um laboravit.

nimis 1) *employé seul*: A) *trop, avec excès*: THANGM. Bernw. 5 p. 759,52: modum in cunctis agendis...amplectens, iuxta illud viri sapientis 'Ne quid -s'. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 303,23: in omnibus attendens ut ne quid -s sit.

B) *beaucoup, abondamment* (GLOSS. cod. Vatic. 1469 p. 524,9: -s pro eo quod est valde): POETA SAXO 5,272 p. 61: ob hoc ipse -s doluit. GERH. AUG. vita Udalar. I p. 386,23: adeo ut paulatim fratres in eo doctrine fructificationem -s proficere sentirent. THIETM. 2,42 p. 90,31: eum -s penituit. ib. 6,69: capite -s infirmatur. ORD. VIT. hist. VIII 24 t. III p. 413: victoria elatus, -s intumuit. PETR. ALF. disc. cler. p. 41: cum invitatus fuero ad prandium, quid faciam? parum vel -s comedam? ROB. TORIG. chron. a. 1141 t. I p. 222: -s ab omnibus admirabatur.

C) *assez*: ADAM BREM. p. 206,3: de quibus supra -s dictum est.

II) *suivi d'un adjectif ou d'un adverbe*: A) *sens comparatif, trop*: THEGAN. Ludow. 19 p. 594: labiis non -s densis nec -s tenuis. RUOTG. COL. 19 p. 18,2: ne videtur -s insolens, propinquavit. WIPO gesta 2: etas vel nimis immatura vel ultra modum proveccta. GIRALD. topogr. pref. p. 20: multa... aliis regionibus aliena nimis et prorsus incognita. ib. II 19 p. 107: supra humanam longe intelligentiam alta -s et ardua est eius complexio.

B) *sens de superlatif, très*: 1) *devant un adj. au positif*: ANNAL. Xant. a. 813: hiemps -s dura. EGIIL. Sturm. 22 p. 376,7: Saxonum gens... paganis ritibus -s dedita. DICUIL. mens orb. p. 56: Pyrroneum Hispanie montem sublimem -s. RIMB. Ansc. 2 p. 20: loco illo coenoso et -s lubrico. POETA SAXO 2,436 p. 29: hec Francis inimica -s. WIDUK. 2,12: erat eo tempore -s adolescens. ROB. MON. REM. hist. Hier. VIII 16 p. 855: bellum grave -s et permaximum. 2) *devant un adj. au superlatif (pour en renforcer le sens)*: ACTA S. Vigili 27,38: -s paucissimi ad propria remearent. GESTA Franc. Hierosol. 11 p. 60: civitatem pulcherrimam et -s uberrimam. HIST. de via Hier. 66 p. 198: scio te mihi -s fidelissimum.

C) *devant un adv.*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 288,52: moleste -s ferens. GUIBERT. NOV. gesta Franc. VIII 5 col. 811^c: ut -s litteraliter loquar. ACTA Pont. Rom. Gall. II 79 p. 164 (a. 1154): per responsales suos absentiam suam -s tenuiter excusavit. ib. IV 132 p. 259 (a. 1170): nichil enim aque aut -s parum remaneret suis molendinis.

III) *expressions*: multum -s, *en très grande quantité*: JOH. AMALF. mirac. p. 44,30: presbiter dedit nobis panes candidos multum -s. -s -sque, *extrêmement, énormément*: EUGEN. VULG. syll. 7,13: oro, precor, -s -sque precor. non -s, *pas très*: AGIUS comput. 1,21: non -s absurde forsan fecisse videbor. id. vita Hath. 7 p. 169,13: molliora indumenta ita contempsit, ut asperiora quoque non -s culta haberet. SIGEBERT. GEM. gesta p. 530,51: non -s mirandum videbitur. tam -s, *tellement*: PETR. TUDEB. hist. IV 6 p. 33: montaneam que tam -s erat alta atque angusta, quod nullus nostrorum audebat per tramitem eius... preire. valde -s, *extrêmement*: GAUDER. Cyr. p. 21^A: valde -s exhilaratus est. BRUNO QUERF. ad Heinr. II p. 702,14: vos...valde -s timere ne vellem perire. CHRONOGR. Corb. p. 55,1: tepide et valde -s timide.

nimius, -a, -um I) *adj.*: A) *qui dépasse la mesure, excessif, trop grand*: 1) *en général*: HRABAN. epist. 8 p. 394,8: ut opus quod -a postulatione a me extorsisti. EINH. Carol. 11 p. 34: cuius contumaciam, quia -a videbatur, animositas regis ferre nequiverat. WALAHFR. hort. 61: undas...-as. AGIUS epic. Hath. 100: debet luctus non fieri -us. RECEPT. A. XLV p. 16: ipsa herba...

-um calorem tollit. RUOTG. COL. 9 p. 10,2: -am inter eos colloqui familiaritatem. WIDUK. 2,12: -a regnandi cupiditate illectus. GUILL. PICT. gesta p. 14: rebus enim illicitis -a ubique...licentia fuit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 287,10: -o quippe frigoris congelamento. GUILL. S. THEOD. cant. p. 128 n. 100: usque ad ebrietatem -i fervoris. GALAND. REGN. prov. p. 44 n. 5: -us calor visum obtundit. 2) *spéc., à propos de longueurs dans un discours ou dans la pensée de quelqu'un*: HRABAN. epist. 57 p. 515,22: illud etiam previdens, ne, si -us fierem, fastidio potius quam delectationi inservirem. CAND. FULD. Egiil. I 11 p. 229,19: fieretque non turbulentus vultu, non anxius animo, non -us in iudicio, non obstinatus in consilio. PETR. VENER. epist. I col. 164^c: importunus aut -us esse formido. LAMB. ARD. hist. Ghisn. p. 557,17: -e nos brevitati nunc insistere, nunc dispendiose prolixitati incubare et sic a vero plerumque dissentire.

B) *très grand, considérable*: LIUTG. Greg. 7 p. 73,7: -e imbecillitatis corporis sui. WETT. Gall. 35 p. 277,21: pavor -us super eos inruit. ANNAL. Xant. a. 850: fulgur -um visum est. RIMB. Ansc. 3 p. 22: lux inaccessibilis -e atque immense claritatis. POETA SAXO 1,253: Saxones cedem -am fecere. VITA Aldeg. I p. 808: coniunx...-o vapore fidei accensa. COD. Caiet. I 66,23 (a. 936): dum inter eis -a altercatio adcrebisset. RICHER. II p. 22: -is doloribus confectus. ADEMAR. hist. (éd. Lair) p. 189: -e pluvie, -e pestes et gravissime fames...apparuerunt. WIPO gesta epist. p. 3: a sequenti -o splendore tuarum virtutum. PETR. TUDEB. hist. XIV 3 p. 105: in -a districtione et afflictione quotidie eramus. ORD. VIT. hist. VIII 24 t. III p. 412: tunc -a guerra inter Guillelmum Bretholiensem et Ascelinum Goellum orta est.

II) *subst. n., excès*: A) *suivi du gén.*: Doc. Luc. V 3,1386 p. 280 col. 1 (a. 960): veni in tempore senectutis et caliginem oculorum et -um infirmitatis. B) *abs.*: GALL. ANON. chron. p. 443: ex quo facto terribilis per -um extitit Pomeranis Boleslaus.

nimum *adv.* 1) *trop*: WALAHFR. Mamm. 11,18: vane puer, -um...seducaris. ANNAL. Xant. a. 850: sequenti estate calor -um solis terram urebat. AGIUS epic. Hath. 40: parcatis vite vestre, parcatis ocellis, / quos -um flendo perditis omnimodo. POETA SAXO 5,484: in quo pene modum pietas excesserat eius / (si quid in hoc -um quisque potest facere). PASS. Ursul. I prol. p. 144,19: onus scilicet grave et fermé inportabile -um inbecilli meo ponentes humero. VITA Math. II 12: Dei iracundiam iam satis -umque exacerbavimus in nos persecutione vestra. ADAM BREM. p. 180,16: ex illa, quam -um dilexit, mundi gloria. ORD. VIT. hist. VI, 1 t. III p. 3: secularibus pompis et divitiis, quibus plerique -um inhiant. GODEFR. S. VICT. fons philos. II p. 53,530: si forte quemlibet hic contingat mori, / prevalente -um morbo fortiori.

2) *totalement, extrêmement*: ANNAL. Xant. a. 866: pagani reliquias Fresie -um vastaverunt. POETA SAXO 4,65: loca denique motu / plurima terrifico -um concussa fuerunt. FROUM. carm. 20,46: igne tui -um tremur nempe furoris. ADALBOLD. Henr. II p. 693: animositas enim Langobardorum -um fervebat.

3) *suiui d'un adjectif ou d'un adverbe (sens du comparatif), trop*: THANGM. Bernw. 27 p. 771,4: ne quid -um pertinaciter intentet. GUILL. PICT. gesta p. 18: cervices -um elatas ferro contudit.

4) *suiui d'un adjectif ou d'un adverbe (sens du superlatif) très, extrêmement*: WALAHFR. carm. 5,75,9: sancta sit semper -umque cara mater. RHYTHM. Mer. et Car. CXL p. 724,3: mater vixit virginum per annos -um plures. AGIUS vita Hath. 5 p. 168,13: nec -um scilicet cultus nec admodum vilis. RIMB. Ansc. 31: episcopus -um sollicitus et admodum tristis. RICHER. II p. 12: dux ... in egritudinem decidit, qua -um affectus vite finem accepit. COD. trad. mon. Lunel. 71 p. 42: vita brevis hec est -um, sed longa futura. OTTO FRIS. gesta 2,51 p. 158: duras -um pacis conditiones.

5) *expressions de sens superlatif, extrêmement*: nimium nimiumque: EPIST. Meginh. 21 p. 215,33: illud enim fatum... -um -umque me omnium mortalium longe miserrimum persequitur. GESTA Alber. 58: quod nimis attrivit -um -umque gravavit.

nimie *adv.* 1) *trop*: WALAHFR. exord. 8 p. 484,15: ut... nec cultu immoderato fidei sanitas vulneretur et corporalibus rebus honor -e impensus arguat nos minus spiritalia contemplari. 2) *beaucoup, extrêmement*: GERH. AUG. mirac. Udalr. 20: arrepta a diabolo -e laborabat. EPIST. Tegerns. I 34: inepte -e insistimus grandi petitioni. VITA Annon. I 3,19 p. 509a,18: quicquid in ipso primordio frequentatione vulgi tam -e sese extulisset, edificii institit.

nimmolum, -i *n.* ou -us, -i *m.* [*peut-être cf. napol. minnolo: troène*] *plante qui guérit la jaunisse(?)*: HILDEGARD. caus. IV p. 205,27: qui gelewesuch habet, verbenam accipiat et bis tantum de cephania ut verbene est et -i ter tantum ut verbene. id phys. 1,15 col. 1136^D: parum albi piperis addat; vel si illud non habuerit, parum de -o... immittat.

nimpha, -e *f.* v. *nympha*.

nimphalis, -e v. *nymphalis*.

nimphaticus, -a, -um v. *nymphaticus*.

nimphaea, -e *f.* v. *nymphaea*.

nimphia, -e *f.* v. *nymphaea*.

nimphula, -e *f.* v. *nymphula*.

nimphya, -c *f.* v. *nymphaea*.

ninfea, -e *f.* v. *nymphaea*.

ningidus, -a, -um v. *ninguidus*.

ningo 3. *forme ninguo*: WALTH. SPIR. Christoph. II 2 p. 99. HIST. de via Hier. I p. 173.

1) (*impers.*) *neiger* (UGUTIO s.v. nubo: -o, -is, -xi,

nivem emittere, verbum excepte actionis, et proprie habet tantum tercias personas): ODO DIOGIL. 7 p. 75: pluit, -it, tonat et fulgurat. SOLIMARIUS 152: modo -ebat, modo grandine cuncta sonabat.

2) *tomber du ciel*: WALTH. SPIR. Christoph. II 2,99: manna -guente. HIST. de via Hier. I p. 173: stelle de coelo per totum mundum vise sunt fluere in terra, ita crebre et spisse uti grandine vel flocci dum -guent.

3) (*au figuré*) *tomber*: MILES GLORIOSUS 359 p. 210: -it in Ancias torpentis bruma senecte.

ninguidus, -a, -um *forme ningidus*: UGUTIO s.v. nubo. *neigeux, blanc comme neige* (UGUTIO s.v. nubo: -us, -a, -um, niveus, candidus): RADBOD. ULT. carm. 6,33: sole dehinc gelido cum -a bruma propinquat. GESTA Apoll. 621: canities... -a.

ninguis, -nis *f.* [ningo] *neige*: FROUM. carm. 8,1: excelsi montes iam condunt -ne. EPIST. Tegerns. I 4 p. 7,1: si dominicum altare a -ne defendere possemus.

ninguo 3. v. *ningo*.

niniarius, -i *m.* [v. DuC s.v. min(n)arius, nima, nimuarus] *mari complaisant*: UGUTIO s.v. niniarius, maritus cuius uxor mecatut et ipse tacet. v. *ninnarus*.

ninnarus, -i *m.* *pour ninnarius (i. mimarius?) mari complaisant*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 486,16: -us morio[r] cuius uxor mechatut et tacet. v. *niniarius*.

ninquis *pour ne quis personne*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,14: -s, non aliquis.

nis v. *nisi*.

nisa, -e *f.* [nisus] *femelle de l'épervier*: ALEX. NECK. laus sap. div. II 260 p. 379: gratior aspectu, maior, prestantior artis, / aptior obsequio, foemina -a mihi est.

nisalaris, -is *f.* [nissalis] *sébestier, sorte de prunier (Cordia Myxa L.)*: CARTA Leon. a. 1015 (Menéndez Pidal, Origenes, 3e éd., p. 391, n. 3): erditate... cum suos recos in pumares, in cerasales, in -es, in perales. v. *nissalis et nixa*.

nisan, -is *sive -i nom du premier mois chez les Hébreux*: RHYTHM. Mer. et Car. CXI 9 p. 672: ac si nosse Hebreorum cupis Pasche terminum, / ubicumque post viginti luna quarta decima / dies fuerit -i, ibi crit terminus. ib. CXII 13 p. 673: si nostrum in -e venerit, / Pascha. ib. CXII 16 p. 673: super dies Pasche decem septem et bis novies / -n dies triginta unum.

nisaris, -is *f.* v. *nissalis*.

nisci v. *nisi*.

niseus, -a, -um *de Nysa, ville dédiée à Bacchus*: LAMB. ARD. hist. Ghisn. 87 p. 601,46: vino altero et altero, Ciprico et Niseo, pigmentato et clarificato.

nisi *formes*: ne... si: PETR. DAMIAN. Ronuald. p. 105, 5 et p. 113,2. nis: BENED. ANDR. p. 46,5. nisci: COD. Cremon. p. 46,12 (a. 1010). nissi: MARIAN. SCOT. chron. 72 p. 508,3. nixi: DOC. Nov. p. 7,23. CARTUL. Parm. p. 291,9 (a. 1021). COD. Laudens. II 65 p. 79 (a. 1174).

D) (*conj.*) *si...ne...pas*: A) *avec indicatif*: 1) *présent*: BRUNO QUERF. *fratr.* 13 p. 733,16: *ned tamen presumunt inlota manu... tangere corpora sanctorum, -si nunciantes ubique peccatum noctis in lucem producunt. spéc., -s fallor, en incise*: HRABAN. *epist.* 29 p. 447,36: *et sic, -si fallor, cautela erit in iudicio atque iustitia servatur in facto. WIDUK. 2,37: obliti, -si fallor, sententiae patris-familie. ADAM BREM. p. 32,8: et -si fallit opinio, prophetia... impleta videtur. 2) futur ou futur antérieur*: WETT. *Gall.* 16 p. 265,31: *-si ipse venerit, non egrediar hinc. WALAHFR. carm. 5,31,14: non requiesco, -si videro te citius. LAMB. ATREB. epist. CXIII col. 689^A: interdicens tibi et locum et sedem abbatis -si quod mandamus adimplere cum diligentia studueris. PRT. I p. 598 (a. 1146): iudicium Dei... veniat super illum, -si resipuerit, hic et in evum. HUGO S. VICT. *didasc. VI, III p. 114,5: neque ego te perfecte subtilem posse fieri puto in allegoria, -si prius fundatus fueris in historia. COD. Polon. I p. 6 (c. 1152—53): infernus eum vivum, -si resipuerit, absorbeat. PETR. CELL. epist. I 75 col. 521C: granum frumenti cadens in terram -si mortuum fuerit, ipsum solum manet.**

B) *avec subj.*: 1) *présent ou parfait (potentiel)*: RICHER. II p. 94: *nec illum inde recessurum esse -si aut singulariter congregiatur. LIB. Domesd. I 30: habet... sacram et socam, nisi commune geldum in villa venerit. COD. Polon. Maior I p. 15 (c. 1138—44): quicumque villam Radeow... subtraxerit... iram... Domini... patiat, -si... digna satisfactione mutetur. HUGO S. VICT. *didasc. VI, IV p. 118,1: solidus est cibus, et, -si masticetur, transglutiri non potest. SUMMA Trec. p. 11,20: successores ab intestato (heretico) nec existere nec habere possunt, -si habcant liberos orthodoxe fidei. 2) imparfait (irréel)*: RIMB. *Ansc. p. 41: contigit... ut non aliquo modo se movere a loco in quo erat posset, -si portaretur. POETA SAXO 1,324 p. 14: haud dubitans illos... / -si continui premerentur pondere belli, / federa rupturos. WIDUK. 3,32: parum esset, urbes meas more latronum invasisse... -si propinquorum meorum ac carissimorum comitum sanguine satiarentur. WIPO *gesta epist. p. 3: gesta enim illius -si preclara et valde lucida precederent, ... viderentur aliquatenus obscurari. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1070 p. 275,1: simulque archiepiscopo Mogontino... precepit, -si se heresi predicta expurgaret canonice. ORD. VIT. *hist. X 10 t. IV p. 62: ille renuit agere, -si abbas sibi chirographum canonice professionis exhiberet. 3) plusqueparfait (irréel du passé)*: THEGAN. *Ludow. 44 p. 600,12: -si linguam habuissem ferream et labia cnea, omnes nequitias tuas explanare nec enumerare potuissem. LUPUS epist. I 1 p. 4: -si intercessisset inopia preceptorum..., mee aviditati satisfacere forsitan potuissem. RAYM. *Pod. 3 p. 238: itaque capta esset civitas, -si noctis tenebre obstitissent. ANNAL. Hild. a. 1103 p. 51,13: -si mira Dei clementia... ad peni-*****

tentiam distulisset, terra eum vivum... obsorbisset. GALTER. *CASTIL. Alex. V 88 col. 510^C: et -si lorice latuisset tuta galero / rorasset cerebrum terebrata casside cervix.*

C) *devant un ablatif absolu (équivalent à une conditionnelle)*: GERH. *AUG. vita Udalr. 23 p. 408,26: non debeo interrogationibus vestris respondere pro Domino meo, -si illo precipiente. RUOTG. COL. 44 p. 47: non enim aliquid boni, -si ipso operante, fieri potest. OTTO FRIS. *gesta 1,55 p. 80: et hoc, ... -si prius concessio, quod utraque de Deo predicentur in substantiam.**

II) *si ce n'est*: A) *seul*: AGIUS *vita Hath. 6 p. 168,37: cum hospitibus -si in ecclesia non loquebatur. ANNAL. Sangall. IV a. 913: totum exercitum eorum iuxta Ine fluvium penitus occiderunt -si XXX viros. WIPO *gesta 20 p. 40: libertatem..., quam nemo bonus, ... -si cum vita simul amittit. RUOTG. COL. 47 p. 50,13: quo paucis, -si episcopis et quibusdam secundi ordinis sacerdotibus, patebat accessus. ROB. TORIG. *chron. a. 1178 t. 2 p. 73: et vix in aliqua festivitate tot milites secum habuit, -si in coronatione sua. ANDR. CAPELL. II 8 p. 310: masculus non solet -si plena pubertate amare. B) en corrélation avec nemo ou non...ullus*: EINH. *Carol. 20 p. 64: neque ullus ex eis est interfectus -si tres tantum. HRABAN. epist. 5 p. 389,18: quia nemo potest calumniam... devitare, -si qui omnino nihil scribit. LUPUS epist. I 4 p. 22: nemo postulet -si qui proprie salutis proficua flagitarit. THIETM. 3,9 p. 108,5: hec pugna nullo -si tantum Ethelberto... placuit. PETR. DAMIAN. *Romuald. p. 105,5: vinum ibi nemo noverat ne si... gravissimam quis egritudinem pateretur. OTTO FRIS. *gesta 1,32 p. 51,14: nulla occasione -si gravissima domi remanere. C) en corrélation avec nil ou nihil*: WETT. *Gall. 29 p. 273,26: inter quos nihil regnabat -si perfecta karitas. WALAHFR. Mamm. orat. 6: in quo nil -si reperis ruinam. FROUM. carm. 2,9: qui nescit nil -si bellum. WIPO *gesta 10 p. 32: nihil -si calamitatem futuram assecuti sunt. RUOTG. COL. I p. 2,28: nihil invenimus -si supplicium. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1066 p. 272,45: et nichil sibi -si brachium collidere possent. à peine, seulement*: THIETM. 6,80: magnam enim hanc urbem nil -si mille homines tuebantur.*****

D) *que (en corrélation avec aliud, aliter ou un terme de comparaison)*: RIMB. *Ansc. 24 p. 52: ea quoque... non aliter -si fide illius volebat firmari. AGIUS epic. Hath. 131: nil aliud nobis -si flere suave videtur. EIGIL. Sturm. 19 p. 375,12: monasterii defensionem a nullo alio quereret, -si a rege, imperavit. THIETM. 4,14 p. 148,12: nox nil aliud est, -si umbra terre. IVO epist. I p. 72 (a. 1092): quid aliud est hic honor -si onus? BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 285,48: non alibi -si in synodo Romana.*

E) *mais seulement (cf. E. Löfstedt, Vermischte Studien zur lat. Sprachkunde u. Syntax. Lund 1936 p. 31 ss.)*:

COSM. PRAG. cont. I 204: quia non omnibus, -si dignis datum est a deo illud miraculum videre.

III) *locutions*: A) *avec une conjonction*: 1) -si quod *ou* quia: *excepté que, si ce n'est parce que*: TRAD. Frising. 358 (a. 816): quod non fuit ita, -si quod antecessores... traditam habuerunt. POETA SAXO I,339 p. 15: -si quod quidam Widokindus... / aufugit regem veritus. ADAM BREM. p. 69,12: qui dignus apostolice sedi videretur a populo Romano -si quod per tumultum electus est. ARCHIPOETA 7,18,4: urbs...digna foret laudibus et topographia, / -si quod nunc utimur brevitatis via. RAYM. POD. 2 p. 238: nihil esse quod comes querebatur, -si quod...fugam arripuerit. HUGO S. VICT. didasc. VI,IV p. 121,28: quare antiquus ille populus,...reprobatus est, -si quia sic solam litteram occidentem secutus est. 2) -si ut: a) *si ce n'est que (complétif)*: IVO epist. I p. 12 (a. 1091): quid hoc facto summus Pastor nobis insinuat, -si ut nos dicti pastores oves erroneas...indeficienti charitate consecutemur? HIST. de via Hier. 123 p. 222: nobiles vero viri ad nihil aliud intendunt -si ut cedere possint. b) *si ce n'est pour (final)*: WETT. Gall. 29 p. 273,33: quod haud secus credo divina dispositione actum, -si ut merita eius citius declararentur. RUOTG. COL. 10 p. 11,3: quare hoc, -si ut non arguerentur eorum mala opera? THEGAN. 44 p. 600,17: temptatio piissimi principis,...nihil ob aliud fuisse creditur, -si ut probaretur eius bonitas.

3) -si *si*: *sauf si*: GERH. AUG. vita Udalr. 3 p. 389,41: totumque psalterium omni die explere solitus erat, -si si eum impediret aliqua inevitabilis necessitas. EPIST. Hann. 16 p. 37,6: eidem ioculatori...precepisse dicuntur, ut taceret, -si si mallet oculos perdere. BRUNO MAGD. bell. 83 p. 79,22: numquam dixit... cum maiore devotione cordis, »aperi«, -si si speraverit sibi quandoque ianuam regni celestis aperiri. GUILL. MALM. gesta reg. IV 306 t. II p. 362: -si si qui vellent sub nomine Niðing, quod nequam sonat remanere.

4) -si sicut: *sauf de la manière où*: DIPL. Ludow. Germ. 69 p. 98,25 (a. 854): ut...monasterium...ullam inquietudinem... ab episcopo... patiat, -si sicut cetera monasteria... episcopis subiecta sunt. DIPL. Otton. II 3 (a. 961): monasterium puellarum... sub nostri mundiburdii suscepimus tuitionem, ita...ut, -si sicut preesse monasterii regum est, nullus successorum nostrorum aliquam ipsius sibi vindicet potestatem.

5) -si quando, -si tum quando, -si cum: *excepté quand*: THIETM. 4,50: nulla securitatis certitudo ab hostibus concessa esset, -si tum dumtaxat, quando ad Bernam perveniunt civitatem. VINC. KADE. chron. p. 58: qui sine liberalitate nullam estimabat nominis libertatem; liberalem autem egere non posse -si cum dandi non subpetit occasio. PHYSIOLOG. 21 p. 38: neque enim rugit onager -si quando escam querit.

B) *avec adverbes*: 1) -si forte: *excepté peut-être*:

EINH. Carol. prol. p. 6: in quo preter illius facta non est quod admireris, -si forte quod homo barbarus... latine scribere posse putaverim. AGIUS vita Hath. 6 p. 168,37: porro cum hospitibus...non loquebatur, -si forte humanitatis gratia cum his refectionis tempore cam esse postulasset. 2) -si ubi: *sauf là où*: HRABAN. epist. 2a p. 383,27: nam non recordor alicubi me fecisse in ipsis versibus punctos, -si ubi 'que' pronomen vel 'que' coniunctio fuit. THANGM. Bernw. chart. 51 p. 779,32: et hoc fieri nequit, -si ubi valida Dei manus quemque sibi attraxerit. 3) -si quantum: *sauf dans la mesure où*: THANGM. Bernw. 18 p. 766,43: deprecari, ut ab huiusmodi invasione desistat, nec se intromittat -si quantum canones concedunt.

IV) *emploi adverbial: seulement*: A) *abs.*: AUREL. mus. p. 62: ita cordis recessit a gremio, ut -si vocabulum laudis tantum remansisset. LIB. Domesd. I 28 b: ibi modo -si ij animalia et j villanus. ib. II 106b: modo reddunt -si caput hominis.

B) non -si *ou nonnisi ou nec...-si*: WETT. Gall. 15 p. 264,33: nec cam continere -si quattuor poterant. RIMB. Ansc. 22 p. 47: diocesis...illa...admodum parva erat — nam non -si quattuor baptismales habebat ecclesias. ANSELM. CANT. presc. et pred. col. 514^c: *eternitas* in qua presens est omne verum et nonnisi verum. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 291,48: non -si accepta ab ipso rege pacis et fidei securitate. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 8 p. 566: nostris non audentibus in eos irruere, cum nonnisi pedites haberent. *spéc., emploi pléonastique*: STEPH. CARNOT. epist. II p. 889: de militibus nostris nonnisi tantum duos pro certo amisimus. *construction elliptique pour* nullus nonnisi: CAPIT. reg. Franc. I 170,32 p. 346,5 (a. 817): ut monachis nonnisi monachus constituatur prepositus.

C) nondum -si: RUOTG. COL. 42 p. 44,21: Germanus eius duodecimum pontificatus sui ageret annum, nondum -si vix prelapsus etatis quadragesimum.

V) *employé pour introduire une interrogation indirecte*: WETT. Gall. 30 p. 274,35: non dubitatur -si eum statim requies eterna susceperit.

nisiotius, -a, -um [gr. νῆσος, cf. νησιωτικὸς] *insulaire*: LEO NEAP. versio Ps. Call. 3,34: de -a terra.

nissalis, -is f. [myxa; cf. bas lat. nixa et esp. dial. nisa]. *forme* nisaris: CARTA a. 1021 (Menéndez Pidal, Orígenes, 3e éd. p. 391, n. 3). CARTUL. S. Mar. Laped. 54 p. 170 (a. 1162).

sébestier, sorte de prunier (Cordia Myxa L.): CARTUL. S. Vinc. Ovet. 14 p. 14 (a. 950): concedo...kastaniales, prunales, ficares, -es vel quantum arbusta ibidem abuerit. CARTA Leon. a. 1021 (Menéndez Pidal, Orígenes, 3e éd. p. 391 n. 3): per illa via et per illas nisares. CARTUL. S. Mar. Laped. 54 p. 170 (a. 1162): dabo solares, nogales, pumares, ceresales, nisares, terras domitas. v. *nisalaris* et *nixa*.

nissi v. nisi.

nissus, -us m. v. 2. nissus.

1. nissus, -i m. forme nysus: LIB. Melr. I 139 (c. 1180). *épervier*: GUILL. APUL. gesta Rob. 5,36: ut -us alaudas. CONSUET. BIGOTI. 13 p. 21 (a. 1097): -um et accipitrem non habeat. COSM. PRAG. 1,10 p. 24,22: falcones, -os, herodios et omne huiusmodi genus volatiliū. UGUTIO s.v. nitor: hic -us, -i, avis que alio nomine dicitur alietus, vel dicitur -us a Niso rege Megarensium qui in illam avem secundum fabulam mutatus est. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 26,32: -um scilicet silvestrem, quem non alia ratione domare poterat, musico instrumento domesticum fecisse. ROTUL. pip. 21 Henr. II p. 96 (a. 1175): bonum -um. NIGEL. WIREK. stult. 648 p. 33: oscula que -o misit alauda suo. LIB. Melr. I 139 (c. 1180): reddendo unum nysum... ad nundinas Rokeburgie. GIRALD. expugn. I IV p. 236: -i quem forte ibidem domesticum habuerat curam. ib.: -o mansuetus et domesticatus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 16 p. 135: nec avibus delicatis, quarum preda et volatu solet recreari nobilitas, -is videlicet, accipitribus et herodiis. ROTUL. cart. 20 (a. 1199): per serviciū unius -i mutuarii. ALEX. NECK. utens. p. 100: -us (*glosé etperver*) et alietus. CARM. Bur. B 133,2: accipiter, -us (*glosé sparwer*), capus atque ciconia, picus.

2. nissus, -us m. formes: nissus f.: FORM. Augiens. C 25. nissus: HENR. AUGUST. planct. 1130.

1) *action de se redresser*: a) *au propre*: ODO DIOGIL. 3 p. 37: quocienscumque illud Ave singulare vel nomen Virginis audiebat, in ipso mortis articulo -u debili vel devoto surgebat. GIRALD. topogr. 1,12 p. 38: nisi a -u...nomen acceperunt. b) *au figuré*: DIPL. Otton. II 250 a p. 284,8 (a. 981): si...ecclesiarum curam sublevare ad -um melioris status studuerimus.

2) *force, énergie*: THEOD. EUCH. mirac. Celsi 2: hunc (*pauperculum contractum*)...admonere curabant quatenus concessis -ibus altare visitaret...frequentius. FULCO. MELD. nupt. II 471: nec adest in corpore -us. ALAN. INS. planct. nat. p. 461: planete...ad ortum -u contrario peregrinant.

3) *effort* (UGUTIO s.v. nitor: -us, -us i.e. conatio): a) *physique*: PETR. DAMIAN. epist. VI 5 col. 385^B: cumque illinc draco captum ad speluncam suam...attraheret, hinc miserabilis leo, quibus valcebat -ibus, reluctaret. HENR. AUGUST. planct. 1130: -ssibus ut lentis non passibus anguis apertis / atque minutatim prorepit, sic pedetemptin / labitur in vicium peccantem massa per unum. GUIBERT. Nov. vita III 14 p. 203: munitio insolite fortitudinis, ita ut omnis eorum -us multis ridiculus videretur. b) (*au figuré*) *zèle (expressions signifiant de toutes ses forces, de toute la force de)*: omni nisu: THANGM. Bernw. 11 p. 762,27: ad ecclesie utilitatem omni -u mentis et corporis insudabat. summo nisu: ADAM BREM. p. 147,1: summo -u conatus

est. toto nisu: WALTHARIUS 927: studet vitam toto defendere -u. THIETM. 4,1 p. 132,10: amicos a ducis ministerio toto mentis -u amovere studentes. GERH. AUG. vita Udalr. 28 p. 418,35: toto -u servicio imperatoris se innectere studuit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 323,18: toto -u incessabiliter premeditari non quievit. totis nisibus: THEODULF. carm. XLI 205 p. 537: cui qui lecturum totis te -ibus addis. ACTUS pont. Cenom. p. 45 (IXe s.): qui totis -ibus Domino famulari studuit. ADAM EYN. Hugon. V 5 p. 249: ad suam...perniciem totis -ibus aspirantem. ex totis -ibus: POETA SAXO 3,397: -ibus ex totis cepere lacescere bello. v. nixus.

4) *application*: HRABAN. carm. 13,33: nempe tuus -us semper sit de grege Christi. FORM. Augiens. C 25: quam (*litteram*) tota -u perlegens in imo cordis recludi. *spéc., expression ex -u et le gén., par l'effet de*: VITA Emm. I 2 p. 28,30: ex humilitatis -u sibi non reservans. GUIBERT. GEM. Hildeg. 2 p. 409,4: sicut neminem ex -u pulchritudinis sue alliceret.

5) *art*: HRABAN. carm. 38,3: psallendi -um, studium curamque legendi. FRUTOLF. brev. 8 p. 62: qui cupias priscum modulandi noscere -um.

nitalmus, -i m. v. nyctalmus.

25 *nitacula, -e f.* [niteo] *ver luisant*: UGUTIO s.v. niteo; hec -a, quoddam animal quasi ignis in nocte lucens.

nitedula, -e f. *lérót*: AMARC. serm. IV 198: quem vestit musio tensus / tergo castoreo, consuta -a bysso, / renones crisi. v. *netila*.

30 *nitela, -e f.* *sive nitella, -e f.* 1) *éclat, brillant*: WALAHFR. Mamm. 21,45: hos canibus porcisque pares sententia Christi / sancta vocans verbi iubet hos fraudare nitella. FLODOARD. annal. p. 126: altera ecclesia... pene simili resplendet -a.

2) *ver luisant*: WALAHFR. imag. Tetr. 24: umquam Muse si dilexere nitellas, / stercora, clamores, cenosa fluenta, tumultus, / respondere tibi nequaquam differo. HERIG. vita Germ. metr. 205 p. 458: estque parum intacte carnis gessisse -as, / intimus obsceno si non homo purus ab actu / integritate sui studeat constare decoris.

nitella, -e f. v. *nitela*.

nitentia, -e f. [niteo] *ce qui brille, ce qui est célèbre*: MIRAC. Nynie IV 87: quo pater omni evo mentis splendore coruscans / sideris ad speciem perfecta -a fulsit.

45 *niteo 2. forme 3e pers. du sing.*: nitit: PAUL. DIAC. carm. 39,10.

1) *briller, étinceler*: A) *sens propre* (PAPIAS s.v. -erc: fulgere, micare. UGUTIO: -eo, -es, splendere, lucere, candere): 1) *en parlant de métaux ou d'objets de métal*: THEODULF. carm. XXVIII 225 p. 499: quis bene fulcra -ent et pulchra toreumata, pannos. WALAHFR. imag. tetr. 128: ast alia de parte -ens fulgore corusco / auratus discurrit eques. FULCO. MELD. nupt. III 120: sic -et

armis:/ aerea cassis erat loricaque fulgurat aere. *spéc., en opposant l'éclat de l'argent à celui de l'or*: GODEFR. S. VICT. fons philos. I p. 37,56: aureo resplenduit rutilans fulgor, / sed argenti -uit altera candore. 2) *en parlant de pierres précieuses*: IVO epist. I p. 120 (a. 1094): quidam, querentes bonas margaritas, postpositis aliis multis eque vel plus -entibus. 3) *en parlant de l'éclat des yeux*: WALTHARIUS 511: oculos concluderat ipse -entes. 4) *en parlant du jour*: GILO hist. Hier. II 391: postquam clara dies -uit. *ou d'objets éclairés par une violente source de lumière*: WANDALB. horol. 23: que vicino torrentur sole sub Austrum, / ut mage luce -ent. 5) *en parlant d'un astre*: PETR. RIGA Aurora. Num. 20 p. 180: cum pleno lumine luna -et.

B) *sens figuré*: 1) *briller, être remarquable, éclatant*: a) *absolument*: BABIO v. 41: tota -et Viola, -eat si peccatore fido, / si mecum maneat. ALAN. INS. Anticlaud. III 447 p. 102: splendens habitu cultuque decoris / virgo -ens. ALEX. NECK. laus div. sap. VI 212 p. 468: aër si nitidus rideat, ille -et. b) *avec un ablatif de qualité*: WALAHFR. carm. 5,28,15: forma decore -ens. HRABAN. carm. 13,18: ut -eas dogmate, pace, fide. WALTHARIUS 79: primevo flore -entem. ORD. VIT. hist. V 9 t. II p. 359: bonitate -ens Adalardus. *spéc., en parlant de l'éloquence*: SMAR. carm. I p. 614, XIII 11: istius eloquio pagina tota -et. GODEFR. S. VICT. fons philos. I p. 41,191: Plato / ...ore -ens. 2) *briller, être célèbre*: ALCUIN carm. I p. 184 v. 677: locus ille -et signis hucusque coruscis. WANDALB. martyr. all. 45: illorumque -et nomen, in unam / quos egit pariter lex sacra mentem. POETA SAXO 1,336 p. 15: tunc ibi villa fuit tantum, nunc pontificalis / ecclesie constructa -et clarissima sedes. WALTHARIUS 433: ad urbem / nomine Wormatiam regali sede -entem.

II) *briller de blancheur*: THEODULF. carm. II 41 p. 453: candida ut extensis -eat dalmatica rugis. HROTSV. Mar. 348 p. 14: faciem niveo candore -entem.

III) *être blanc (en parlant de l'écorce du platane)*: CAND. FULD. Eigil. II 2,24: platanum...-entem.

IV) *resplendir de pureté ou de sainteté*: HRABAN. carm. 16,101: casta virago -et nullo temerante pudorem, / post partum pueri casta virago -et. ADAM S. VICT. (attribué à) 3 v. 26 p. 229: cum honore / matronali, / cum pudore / virginali, / -et coeli cardine. *spéc., en parlant de Dieu*: FULCO. MELD. nupt. I 16: hic Deus aptatur, Deus hic -et hicque vocatur.

V) *être décoré, orné*: FULCO. MELD. nupt. V 367: clipeum... / lignum pelle -et. GILO hist. Hier. II 391: nostri -uere / vestibus.

nitésco 3. 1) *commencer à briller, commencer à éclairer*: PAUL. DIAC. carm. 44,20: qui sancta fasce -it. HROTSV. Abr. 7,15: matuta -it, lucessit.

2) *i.q. niteo, briller*: CHRIST. Wencesl. 103: Wenceslaus gratissime flore iuventutis -ebat. PURCH. Witig. 447:

gemmis ac auro vestita ara -it. ALAN. INS. Anticlaud. V 401 p. 135: hic ignis minus igne calet, plus igne -it. ALEX. NECK. laus div. sap. III 437 p. 405: candore -it / venter.

3) *(au moral) acquérir de l'éclat, s'illustrer*: SMAR. carm. III 8 p. 618: lauto sermone -it. WALAHFR. Wett. 617: obvia maiestas Christique immensa potestas / elevat inclines miro splendore -ens. GERARD. MORES. delib. p. 178: illi admittendi, qui omni sapientia -unt. 10 PETR. DAMIAN. epist. VIII 14 col. 491^B: ut...in conspectu Dei sanctis virtutibus...-at. ORD. VIT. hist. IV 16 t. II p. 284: multisque virtutibus his...pie succurrens veneranda -it. BABIO 295: fama fide careat, que cum volet, atra -unt. CARTUL. Naumb. 389 p. 359 (a. 1197): omne opus bonum...tanto indubitanter in futuro -it et elucet gratius.

nithingus, -i m. [*orig. nord., niðing, cf. GUILL. MALM. gesta reg. IV 306 t. II p. 362*]. *félon*: QUADRIP. Walreaf (éd. Liebermann p. 393): wealreaf (id est mortuum 20 refare) est opus niðingi.

nitido 1. 1) *rendre brillant*: UGUTIO s.v. niteo: -o, -as, nitidum facere.

2) *nettoyer, purifier*: THEODULF. carm. XLI, I 210 p. 537: hac veniente tue pandatur ianua mentis / qua -ante omni sorde carere queat. WALAHFR. carm. 5,76,4: et linguam veteri pressam rubigine vestris / post hiemes iam sepe graves -are triumphis.

nitidulus, -a, -um *coquet, joli*: JOH. FISCAMN. deplor. quiet. p. 56,122: dum vaga et -a plateas civitatule inter lascivientes pueros perlustraret.

nitidus, -a, -um 1) *brillant*: A) *au propre* (PAPIAS: -us, splendens. UGUTIO s.v. niteo: -us, -a, -um, quasi nitori datus): 1) *en parlant des astres*: WALAHFR. Blaithm. 133: aurora... / claruit et -us pulchro sol orbe refusit. WALTH. SPIR. Christoph. II 1,222: hos inter -am cinxit galaxia zonam. ib. 4,173: in tenebris -i radios cognoscere solis. *spéc., qualifiant l'éclat du jour*: ALCUIN. carm. I 958 p. 190: noctique ereptum -as me duxit in auras. 2) *en parlant des métaux ou d'ornements en métal*: a) *adj.*: GESTA FRANC. Hierosol. 21 p. 116: arma bellica et -a. *spéc. l'argent ou l'or*: WALAHFR. carm. 5,62,9: non fulvi -ive tibi fero dona metalli. RUOTG. COL. 30 p. 31,6: inter purpuratos ministros et milites suos auroque -os. b) *subst., l'argent*: AELN. Canut. p. 13,3,19: puro -i fulvique metallo (v. Gertz ad loc.) 3) *s'appliquant aux liquides*: a) *à l'eau*: POETA SAXO 1,333 p. 15: qui...abundat / fontibus et -is et pluribus. b) *à l'huile*: THEODULF. carm. XVIII 7 p. 475: -o... olivo. 4) *(en parlant du corps des saints) resplendissant*: HROTSV. Dion. 230 p. 91: truncatum...pontificis corpus morientis / erigitur subito, -um splendore sereno. LEGEND. Gerh. minor (SS.II p. 478): qui ad sanctum corpus venientes tam -um lucidumque ac in ipso die martirium consumasset, invenerunt.

B) (*au figuré*) *brillant, remarquable*: 1) *en parlant de l'éloquence*: a) *se rapportant à l'orateur*: HRABAN. *carm.* 81,10: *eloquio -um moribus egregium*. b) *se rapportant au discours*: SMAR. *carm.* III p. 618,15: *eximios, -o sermone repletos...conponere libros*. WALAHFR. *carm.* 5,42,11: *-i sermonis abundans*. AGIUS *epic.* Hath. 194: *tam -i eloquii*. 2) *brillant, célèbre*: EUGEN. *VULG.* *syll.* 5,15: *-issima Roma*. *ib.* 17,3: *inlycte Cesar -us unus in arce*. GIRARD. *topogr.* III 48 p. 192: *-issime fame vestre candorem*.

II) *brillant de blancheur*: LIUTG. *Greg.* 15 p. 79,6: *ad extrema perducto imbecilla membra corporis... candida facta sunt ac -a, ut ad instar lactis vel lane albe foris innotescerent videntibus*. FOLC. *gesta Bert.* 2,90 p. 165,28 (a. 867): *de farina -a modia V*. WALTH. *SPIR.* Christoph. II 4,114: *-is remeavit in ethera pennis*. LAMB. *ARD.* *hist.* Ghisn. 134 p. 629,14: *nive -ior*.

III) *pur, sans taches*: A) (*matériellement*) *propre*: CAPIT. *reg. Franc.* I p. 87,31 (c. 800): *ut vindemia nostra nullus pedibus premere presumat sed omnia -a et honesta sint*. RATHER. *synod.* 6 col. 559^B: *vas -um cum aqua pendcat ibique manus lavet post communionem*.

B) *moralemment*: 1) *honnête, vertueux* (PAPIAS: *-us, ...probus*): HERIM. *AUGIENS.* *vit.* 274: *nil ledens -as, pias, pudicas, / mordebam luteas, lupas, petulcas*. 2) *pur, saint*: WALAHFR. *carm.* 5,25 a, 18: *beatis / actibus vite -um mereri / stemma perennis*. CAND. *FULD.* *Eigil.* II 3,4: *ac -is Christi succingitur armis*. ORD. *VIT.* *hist.* I 2 t. I p. 9: *quibus ecclesie -a castitas et blanda simplicitas prefiguratae sunt*.

IV) *élégant, soigné*: PAPIAS: *-us, ...ornatus, cultus*.

V) *vigoureux*: A) *rempli d'ardeur*: WALAHFR. *carm.* 5,47,1: *orbe voluta suo -e petulantia carnis / vento flante perit*. *id.* *Wett.* 179: *-a et lasciva iuventus*.

B) *en parlant d'une plante pleine de sève*: WALTH. *SPIR.* Christoph. II 2,223: *hanc virgam -e gemmis frondere iuvente*.

nitide adv. 1) (*au figuré*) *brillamment, avec éclat*: HADR. II *epist.* p. 741,9: *magnitudinem excellentie vestre -e splendere audimus*. COD. *Istr.* 26,43: *in nomine Domini operabantur -e*. GERARD. *MORES.* *delib.* p. 50: *que in...narrationibus pollere -issime consuevit*.

2) *excellamment, avec soin*: CAPIT. *reg. Franc.* I p. 86,34 (c. 800): *quatenus ibidem condigne ministeriales nostri officia eorum bene -e peragere possint*. WOLFARD. *Waldb.* 3,2 (1): *-e coctas...altario oblatas impone*. *HIST.* *de via Hier.* 70 p. 200: *in potestate Christianorum qui ei serviunt caste et -e potius quam nos*.

nitor 3. *forme nictor*: EUGEN. *VULG.* *syll.* 2,10. 1) *s'efforcer de, tenter de*: a) *avec inf.*: *WETT.* *Gall.* 12 p. 263,28: *ubi cum -teretur rete laxare, apparuerunt ei duo demonia*. LUPUS *epist.* I 4 p. 36: *quamobrem... ab eorum (i. vitorum)... falsa dulcedine quanta possumus*

amaritudine separari -tamur. ANNAL. *Xant.* a. 794: *quam heresim introducere -tebatur*. *DIPL.* *Henr.* I 21 (a. 929): *eadem -timur agere augmentando*. CHRIST *Wencesl.* 111: *fidem christianam evertere -tens*. THIETM. 2,28 p. 74,8: *avum...dolo capere -sus*. *DIPL.* *Conr.* II 75 p. 98,30 (a. 1027): *ut nulla...persona predictum coenobium proprietario iure aut beneficiali ordine...-tatur invadere*. FULCH. *hist.* *Hier.* II 14 p. 423: *opem queritans ut...indilate succurrere -tariis genti Dei*. VINC. *ann.* 431: *regales exercitus a transitu fluminis repellere -tebatur*. RADULF. *CADOM.* *gesta Tancr.* 104 p. 679: *contra civitas obsistere -titur*. ACTA *Henr.* *Leon.* p. 170,12: *eandem sibi advocaciam usurpative pro pheodo sibi -titur vendicare*. b) *avec ut et subj.*: PETR. *RIGA* *Aurora* XVIII col. 38^C: *-titur arte Saul rex, ut... bibant*.

2) (*abs.*) *faire des efforts*: LUPUS *epist.* I 4 p. 32: *nam qui ad se hoc modo vocat 'Venite ad me qui laboratis', -tentis adiuvat*. SALOM. III *carm.* 1,2,287: *-titur in vacuum, qui perdit ad ultima nisum*. THIETM. ? 4,37: *videbatur...quod... traherent sarcophagum quod dum -terentur, corpus a Traiectensibus sustollitur*. FULCO. *MELD.* *nupt.* IV 466: *parmaque cum parma -tuntur ad oscula dira*. GESTA *Trev.* *cont.* I 23 p. 196,28: *omnimodis -tens, si quomodo potuisset, Trebericam ecclesiam deprimere*.

3) *s'exercer, travailler, (le plus souvent au figuré) agir* (UGUTIO: *-tor...laborare*. PAPIAS: *-titur, laborat*): *DIPL.* *Henr.* IV 296 (a. 1077): *petitione...Aquilegensis ecclesie patriarche, subveniente...Berta regina nec non aliis nostris fidelibus ad hoc -tentibus...tradidimus*. ANDR. *CAPELL.* I 6 E p. 120: *ea que dicitis, satis ratione -tuntur, si cor meum proprie annueret voluntati*.

4) *tramer, machiner, ourdir*: CHRON. *S. Bened.* *Cas.* 475,22: *Ademari iunctus cum Neapolitis -tebatur quidam dolose erga suos*. *CARM.* *de bello Saxon.* 2,36: *nunc supradictas etiam meminere quecelas, / qualiter impulsu cepissent talia -ti*. METELL. *Quir.* 72,32: *causas annihilari, / quas voluit -ti contra ius nobile templi*.

5) *accoucher*: UGUTIO: *-tor...parere, nam in partu maximus labor est et conatus, proprie pro parere facit nixus*.

6) *essayer de, commencer à* (PAPIAS: *-titur...inchoat*): *DIPL.* *Conr.* II 140 (XIe-XIIe s., spur.): *efflagitamus, ut, dum primum curiam vestram frequentare -tuntur, per presentem annum propriis bonis suis vobis deserviant*.

7) *tendre à*: a) *suivi de ad*: GUIBERT. *Nov.* *vita* III 4 p. 137: *ad hoc -tebatur plane animus et sermo eius ut, qui eligeretur episcopus, sibi esset obnoxius*. GODEFR. *S. VICT.* *microcosm.* 15 p. 44,6: *ad virtutis ardua -tentem*. GESTA *Franc.* *expug.* *Hier.* 5 p. 494: *Achaia et Bulgaria et tota Grecia -tuntur ad eius famulatum*. b) *suivi de in*: GERARD. *MORES.* *delib.* p. 3: *illi autem, qui similiter -tuntur in hoc ipso...in imperfectione positi*

succumbunt fragilitatibus. EPIST. Tegerns. I 103: in id fiducie -tens aliqua mei vestre enucleanda sunt clementie. GUIBERT. Nov. laud. Mar. XIII col. 574^D: in excellentiam namque deitatis omnis acies spiritualium -titur.

8) *servir à (avec adj. verbal)*: GERARD. MORES. delib. p. 80: una (sc. *nobilium geminarum disciplinarum*) ad disserendum acutior, altera ad ea, que -titur instruenda, facundior (cf. ISID. etym. 2,23,2).

9) *prendre son essor, s'apprêter à*: HROTSV. Gong. 136 p. 38: -tens ad patriam pergere posthabitam. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 297,41: dum reverti ad domnum apostolicum -terentur. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 17 p. 137: Ursus...-titur se cominus ingerere conflingenti (*sic*).

10) (*trans.*) *amener quelqu'un à*: PAULIN. AQUIL. carm. 12,9,3: inanis... gloria, / que me ventosa -tebatur subito / fraude perire.

11) *progresser, avancer* (UGUTIO: -tor...gradi): EINH. transl. Marc. 2,7: more quadrupedum genibus manibusque -tendo.

12) *s'appuyer*: a) *au propre*: THEOPH. sched. 3,82: super duos clavos ferreos equaliter in muro confixos -titur. GODEFR. S. VICT. fons philos. II 505 p. 52: angulari lapidi -titur structura. b) *au figuré*: CHRON. Lauriss. 4,11 (Neues Archiv 36 p. 31): Widuchindus Saxo tyrannidi -titur. c) *par métaphore*: ABELARD. gloss. Porph. p. 22,1: per 'homo' vero, cuius intelligentia in communi forma omnium -titur, ipsa communitas confusioni est, ne quam ex omnibus intelligamus. PETR. CELL. epist. I 66 col. 511^C: omnis enim natura incorporee substantie nullo materie -titur fundamento. ALAN. INS. Anticlaud. III 199 p. 95: questio, diversis rationum -xa columpnis.

1. **nitor**, -is m. I) *brillant*: A) *au propre*: WANDALB. creat. mund. 81: stellarum -es. WALTH. SPIR. Christoph. II 2,103: solis -e. ERACL. color. I, X 1 p. 37: splendentem gemmis inferre -em. ALAN. INS. Anticlaud. V 25 p. 123: Iupiter... / largitus ei florere -c. ib. II 139 p. 77: luna perfectos tandem circumfert plena -es. B) (*au figuré*) *éclat*: 1) *d'une qualité morale*: WALAHFR. Blaithm. 62: vigens doctrinarum morumque -c. HROTSV. Agn. 31 p. 93: fidei decora -e. PETR. DAMIAN. epist. II 5 col. 263^C: radiare -e virtutum. CARTUL. Icaun. I p. 326 (a. 1138): honestatis -e. 2) *d'une qualité intellectuelle*: SMAR. carm. I XI p. 613: idem verborum fulta -e micat. WALAHFR. carm. 52,63,4: pande mentis hic -em. ANDR. CAPELL. I 6 G p. 195: de proprii sermonis -e.

II) *éclat*: A) *en parlant d'une chose blanche*: WALAHFR. hort. 250: quorum candor habet nivei simulacra -is. HROTSV. Agn. 247 p. 99: angelice prefulgentem vestisque -em. B) *en parlant d'une chose propre*: CAPIT. Bened. 3,276: die dominico...non debere...ca que ad -em domus vel hominis pertinent...exercere. RUOTG. COL. 30 p. 31: in balneis cum lavantibus cutisque -em querentibus vix aliquando lotus est.

III) *beauté*: WALAHFR. carm. 5,21,1: felix Gallia, fortibus trophis, / ubertate soli, virum -e. hort. 24: antiquo languentia rura -i / reddere. ib. 384: efficit unguentum, lese quod vulnera carnis / atque cicatricum deformia signa novarum / posse abolere aiunt, prisco et reparare -i. HEITO Wett. 21: -r vestium mutetur in necessarium arcende nuditatis et frigoris temperamentum. WALTHARIUS 456: incredibili forme decorata -e. WALTH. SPIR. Christoph. I 19 p. 75,24: facies eius roseo quodam -e resplenduit. HENR. ARIST. transl. Plato Phedo p. 77,15: purpuream esse et admirandam -c. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1467^A: decoctionem...ad -em faciei.

IV) *pureté (d'une chose intacte)*: PETR. ALF. disc. cler. p. 48: mei vultus corrosit terra -em. MON. hist. Polon. II p. 82 (Herbord): eodem -e atque verecundie observatione.

V) (*par métonymie*) *qualité*: WALAHFR. carm. 5,29,3: non hec pompa tamen condigna -ibus esset, / quos morum et sensus cum probitate geris.

VI) *soin, qualité de ce qui est bien fait*: CAPIT. reg. Franc. I p. 86,12 (c. 800): ut quicquid manibus laboraverint aut fecerint, id est lardum,...ceram, farinam, omnia cum summo -e sint facta vel parata.

2. **nitor**, -is m. v. *nidor*.

nitrum, -i n. *forme* nitruum RECEPT. C. VII p. 64. I) *natron, soude naturelle*: A) *sens propre*: 1) *définitions*: HRABAN. univ. XVII, II col. 461^A: -um a loco sumpsit vocabulum: nascitur enim in oppido vel regione Egypti, Nitria, ex quo et medicine fiunt et sordes corporum vestiumque lavantur. Huius natura non multum a sale distat. habet enim virtutem salis, et similiter oritur canescentibus siccitate littoribus (= ISID. etym. 16,2,7). ALAN. INS. dist. col. 874^D: -um a Nitra provincia ubi nasci solet dicitur, nec multum a salis ammoniaci specie distat. Sicut enim hoc in littore maris fervor conficit solis durando in petra aquas maris, ita in Nitrea, ubi aestate pluvie prolixiores infundunt tellurem, ardor nimius aquas excoquit in petram sali vel glaciei simillimam. Hac utuntur indigene ad lavandum. UGUTIO s.v. niteo: hoc -um, quedam species terre similis minuto sabulo cui si aqua infundatur fumigat, ex quo medicine fiunt et sordes vestium et corpora lavantur. 2) *emplois en médecine et chimie*: RECEPT. C. VII p. 64: galvanum et nitruum teris cum aceto et mellis crassitudo fiat et uteris. id. B VII p. 42: -um combustum cuius malvarum agrestium exinde caput frequenter lavet. MAPPE Clav. VIII p. 195: accipies auri scripula IIII... sulphuris vivi 3 j., -i. 3 II. COLL. Salern. II p. 107: si vero strictum ventrem habuerint, fiat eis clistere de mercuriali et malvis et oleo, -o et sagimine. ib. p. 405: -um album simile vitro. ib. III p. 14: recipe sulfur vivum, auripigmentum, tartarum, -um sulianum. THEOPH. sched. 1,37: sum[m]es laminas argenteas vel aureas et teres in mortariolo aureo

cum sale greco vel -o. GUILL. MALM. gesta reg. IV 377 t. II p. 442: ubi colligitur quod quidam -um, quidam salis gemmam vocant.

B) *par métaphore*: 1) *en parlant de la pénitence qui efface, qui dissout le péché*: HRABAN. univ. XVII, II col. 461^D: -um autem nostrum et herba fullonis penitentia est; ecclesiasticus quoque sermo, qui arguit et increpat et corripit delinquentem, moderatioris -i habet similitudinem. ODILO SUESS. transl. Sebast. 64 p. 288: non ante...quam et mentes -o confessionis ac penitentiae corpora quoque aquis diluerent. 2) *en parlant de l'esprit lui-même fortifié par la pénitence*: ALAN. INS. dist. col. 874^D: -um dicitur mens que induratur per correctionem.

nitruum, -i n. v. *nitrum*.

nitura, -e f. [nitor 3.] *appui, protection*: ANDR. CAPELL. II 8 p. 307: antequam ad predictum posset devenire palatium, obstabat antemurale quoddam munitissimum ad palatii -am adstructum, ad cuius custodiam milites erant duodecim fortissimi deputati.

nitus, -a, -um v. *neo*.

nivalis, -e *forme nivialis*: JOH. NEAP. Seb. p. 24,12^D.

1) *neigeux, couvert de neige*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 33,10 p. 43,24: quia circulum Saturni -em esse pruinosumque fisici dicunt. DICUIL. mens. p. 40: sequitur Nivaria aere nebuloso et coacto ac propterea semper -is. CARM. var. I 21,1,7: Athlas inferior predictis montibus altis, / inde corona caput cingit sublime -is. HROTSV. gesta pref. 5 p. 201,16: ubi omnis semita -i densitate velaretur obducta. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. X 205 p. 509: Saturnus est effectivus glaciei et nivis et ideo dicitur preesse -i zone, est enim frigidus et siccus.

2) *neigeux, blanc comme la neige*: CARM. Scott. II 1 sol. 3,3: insequitur binus numerus decore -i / subnixusque niger terni monstrantur et albi. *spéc., en parlant d'un objet brillant*: SEDUL. carm. 2,39,15: gladio corusco / atque munitus clipeo -i.

3) *glacial, froid comme la neige*: a) *au propre*: WALAHFR. carm. 5,75,5: in domo frigus patior -c. EGBERT. LEOD. rat. 2,453: de frigoris amne -i. b) *au figuré*: CARM. cod. Vat. (5330) 19,11: voce -i al(i)ter reseratur frigus amoris.

nivasco 3. [nix] (*inchoat.*) *neiger*: UGUTIO s.v. nubo: nivo, -as, ningere, unde -o, inchoativum. v. *nivesco*.

nivatus, -a, -um [nix] 1) *adj. brillant*: UGUTIO s.v. -atus: -us, -a, -um, splendidus. 2) *subst. f., eau de pluie ou de la fonte des neiges*: UGUTIO s.v. nubo: hec nilata vel -a, aqua veniens ex nubibus et nivibus. v. *niblatus, nilatus*.

niveo 2. *ici forme nibeo briller de blancheur*: PAUL. ALB. carm. 9,104: unio ut conclis claret candetque nibetque / sicque Deus Christus pollet sub littera tectus.

nivesco 3. [niveo] (*au figuré*) *briller de blancheur*: PAUL. ALB. carm. 9,86: lex pretiosa nitet miro candore -ens / ludicior sole fulgenti murice cicli. v. *nivasco*.

niveus, -a, -um 1) *neigeux, couvert de neige*: UGUTIO

s.v. nubo: -us, -a, -um, nive plenus. GIRALD. topogr. 1,6 p. 27: aque... in -am glacialemeve naturam concrete.

2) *blanc (comme neige)*: WALAHFR. Mamm. 6,22: -i... apponens munera lactis. WALTH. SPIR. Christoph. II 1,215: -us... cignus. PURCH. Witig. 533: -a... columba. GALTER. CASTIL. Alex. VII 383 col. 537^C: -o... marmore structa. HEX. Prior. p. 148: -is involuta linties. BERTHOLD. ZWIF. chron. 35 p. 250,27: -a canitie decorus. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 143 p. 634,12: -a barba.

3) *blanc*: THEODULF. carm. 28,246 p. 500: iste tuo dictas de nomine, Cordoba, pelles, / hic -as, alter protrahit inde rubras. TRANSL. sang. Dom. in Aug. 1: quem (*sc. sanguinem*) -a agnellus fudisti / carne tenellus. RUODL. V 85: omnino -i gambis pedibusque nigelli. Ivo epist. I p. 18 (a. 1091): instrumentum etiam -i candoris ad ordinandos capillos. GUILL. TYR. hist. rer. transm. X 2 p. 402: capillo et barba fuscus, carne tamen mediocriter -us.

4) *brillant*: WALAHFR. hort. 395: -is Arabum... gemmis. GALTER. CASTIL. Alex. III 140 col. 489^A: stabat ab opposito -is pretiosus (*v. l. speciosus*) in armis.

5) *pur*: a) *sans péché*: HROTSV. Agn. 414 p. 104: animam -o candore coruscantem. b) *saint*: PAULIN. AQUIL. carm. 1,55: *Petrus* -e depromit gaudia vite. PAUL. DIAC. carm. 39,41: hoc -um sacra preliba munus in ara iudicis altithroni purus. HERIC. vita Germ. metr. 4,110: sacroque exercita verbo / pars vulgi potior -um baptisma subibat. VITA Otton. 2,8 p. 50,7: sacerdotalibus vestimentis indutus...ut efferat corda gentilium -o demulceret aspectu.

nivalis, -e v. *nivalis*.

nivicollinus, -a, -um [nix et collis] *qui habite des collines ou des montagnes couvertes de neige*: JOH. SARISB. polier. II 27 p. 144,1: cum adversus -os Britones regis esset expeditio producenda.

nivo 1. *neiger*: UGUTIO s.v. nubo: item a nix, -o, -as, ningere.

nivosus, -a, -um *neigeux* (UGUTIO s.v. nubo: -us, -a, -um, nive plebus): 1) *constitué par de la neige*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 302,22: in cuius devastatione -as algoris nimietates sic cum suis quanquam vix perpetiens.

2) *couvert de neige*: WANDALB. mens. 13: campis... -is. ib. 343: et in faciem tellus contacta -am. EPIST. Tegerns. I 4: quando -o prosternimur pavimento.

3) *abondant en neige*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1060 p. 271,18: hyems satis dura et -a.

niusaltus, -i m. [*germ. niu et salt, v. ALMA XXII (1951—52) p. 135*] *viande fraîchement salée, salée depuis peu*: CAPIT. reg. Franc. I p. 86,10 (c. 800): quicquid manibus laboraverint aut fecerint, id est lardum, siccamen, sulcia, -us. ib. p. 89,33 (c. 800): de capris et hircis...nobis rationes deducant, et per singulos annos -os crassos nobis inde adducant.

nix, -vis *f. formes*: *nom. nivis*: PAULIN. AQUIL. *carm.* 1,41. *nom. nivem*: ANDR. BERG. *Lang.* p. 227,5. I) *neige*: A) *au propre*: ANNAL. Xant. a. 873: -x totam superficiem terre cooperuit. POETA SAXO 2,241 p. 24: -ve perpetua. STEPH. TORN. *epist.* p. 434: frigus -vis congelate. WALTHARIUS 188: -x glomerata. COSM. PRAG. *cont.* I 203: tanta multitudo -vis fuit, qualem nullus hominum se vidisse dicebat. CARTUL. Austr. sup. I 267 p. 394 (a. 1185): a summitate moncium, sicut -x labitur et ymbres fluunt, usque in alveum Danubii. *souvent au plur.*: WALAHFR. *carm.* 5,38,50: rursus in aeriis -vium vis Alpius altas / fecit habere moras. MIRAC. Lamb. I p. 515: -vium enormis exuberantia. ADAM BREM. p. 256,14: -ves altissime. OTTO FRIS. *gesta* 1,21: per -ves deambulando. PETR. COMESTOR *hist. schol. col.* 1262^B: pro solutione -vium facta in montibus. VINC. *ann.* 415: eum... per... pessimos algores -vium... deducunt.

B) *par métaphore*: 1) *(au pluriel) indiquant la blancheur*: a) *en parlant de cheveux*: GOZECH. *epist.* 33: prematuras inspergit capiti -ves. ALAN. *INS. planct. nat.* p. 506: pruina etiam senectutis, crinem suis -vibus tentabat aspergere. b) *en parlant de fleurs*: ALAN. *INS. planct. nat.* p. 447: grandine perfusus florum pluit ille ligustrum, / et pratis horum iussit inesse -ves.

2) *avec idée de pureté, d'honnêteté*: HRABAN. *univ. XI, XVI col.* 326^C: -x a nube, unde venit, dicitur, et significat aliquando candorem iustitiae.

3) *en parlant du baptême*: HRABAN. *univ. XI, XVI col.* 327^A: -ves baptismi profusionem significant.

4) *en parlant des malheurs qui fondent sur les hommes*: HRABAN. *univ. XI, XVI col.* 327^A: 'qui timet pruina, irruet super eum -x'; pruina vero in loco presentem tribulationem intellexerunt.

C) *en parlant d'une naissance due au hasard*: CARM. *Cantabr.* 14,4a,7: -vis natum (-ve gravide mulieris duxit secum).

II) **nix alba**: MAPPE CLAV. CCXV p. 228: invenies flores veteres duratos et adherentes terre, factos lapides... Alii floruerunt competenti tempore, sicut -x alba, quas [sic] cum inveneris, ita leva cum vana terra et floribus.

nixa, -e *f.* [pour myxa] *sébestier* (*Cordia Myxa* L.): *Gloss. medic.* (Heiberg) 1 p. 48,18: -a, species arboris, huius arboris parum frigidissimam virtutem habere suspicamur...manifeste stipticum apparet et frigidum. AELFR. *Angl. Sax. vocabul. p.* 33: nomina arborum... coquimella vel prunus vel -a, plum-treow. *v. aussi nissalaris et nissalis.*

nixadra, -e *f.* [orig. inc.] *produit colorant ou médicinal d'origine orientale*: CARTA Ianuens. a. 1163 (*Historiae Patriae Monumenta, Chartae* II 1312 col. 884^b): filardi libras centum implicatas in lacta, in -a, in croco et auriplumento.

nixi *v. nisi.*

nixum, -i *n.* *v. nexum.*

nixus, -a, -um *pour* *subnixus dans la formule* *subnixia stipulatione, qui oblige*: MIRAC. *Pirm.* 19: hunc... dominus suus ad sepulchrum pontificis -a stipulatione donavit.

nixus, -us *m.* 1) *action de s'appuyer, d'où soutien*: WALTH. SPIR. *Christoph.* II 2,206: in -u baculi coram testudine templi / invenere virum.

2) *effort*: a) *de l'accouchement*: UGUTIO *s.v.* nitor: hic -us, -us, i.e. partus vel conatus. b) *effort, tension de l'esprit*: COD. *Croat.* II p. 1 (c. 1097): que recte mandamus ad perfectam executionem communi voto sin cere omni -u animi...ducere laboremus. *v. nisus.*

no 1. **nager**: 1) *au propre*: a) *absolument*: WALAHFR. *carm.* 5,41,4: pisces -are vetet. BRUNO QUERE. *Adalb.* 10: emisso equo dedit se in mare. -at sonipes. RUODL. II 5: quicumque comederet ex his / piscis, quod nequeat subtus, supra sed aquam -et. HENR. AUG. *planct.* 151: proque sua specie volitant, -ant nata liquore. HILDEGARD. *phys.* 5,11: idem piscis interdum in puram aquam -at. LAMB. *ARD. hist.* Ghisn. 134 p. 629,13: per vias et meatus aquarum hic illic prona -ando. b) *(forme réfléchie) se baigner*: WALAHFR. *Wett.* 420: his comites sese -antes in gurgite thermis.

2) *par métaphore*: WALTH. SPIR. *Christoph.* II 6,261: et quia trans magnum Christo duce -avimus aequor.

3) *au figuré*: CARM. *Bur.* B 62,5,4 p. 20: hinc caligant mire novitate / oculi -antes in palpebrarum rate. NICOL. CLAR. *epist.* III col. 1596^D: consuevit amor -are supra nubes et aque non possunt illum exstinguere.

1. noa, -e *f.* [celtique *nauda; *v. FEW* 7,53] *formes*: noha: CARTUL. *Trappe* p. 584 (a. 1173). *acc. sing. noem*: CARTUL. *Jcaun.* I p. 409 (a. 1146).

1) *noue, prairie marécageuse*: CARTUL. *Pared. Mon.* 93 p. 50 (XIe s.): pratum dictum Grossa -a. CARTUL. *S. Petri Carnot.* III, VI p. 628 (c. 1090): viridarium...cum -a inter duas aquas. CARTUL. *S. Alb. Andegav.* II 827 p. 304 (a. 1082—1106): pascue quas -as dicunt. CARTUL. *S. Steph. Divion.* I 76 p. 96 (XIe s.): partem silve...et de -is que ex parte bosci Versantis sunt. CARTUL. *Andegav.* III 287 p. 182 (c. 1130): concessit...quedam pascua et quandam -am. CARTUL. *Tiron.* I p. 224 (c. 1135): prata et -as que sunt ad rivulum. ACTA *Pont.* 27 p. 45,22 (a. 1143): ab essarto Galterii, sicut -a dividit. CARTUL. *S. Magd. Castrodun.* 23 p. 28 (c. 1153): concessi ut -e ad census dentur. CARTUL. *Aureavallis* 16 p. 25 (a. 1153): dimidium -e de Morval. CARTUL. *Trappe* p. 584 (a. 1173): duo arpenta prati, unum est in Longo Prato et alterum ad noham de Campellis.

2) *ruisseau intermittent en terrain marécageux*: CARTUL. *S. Mar. Firmit.* 17 p. 53 (c. 1155): -e que in predictam vauram exeunt quando aque crescunt et piscatio earundem -arum. *ib.* 233 p. 188 (a. 1142—44): usque ad -am que ferit in lacu de Cuisse. *v. nauda, nodula et noellum.*

2. noa, -e f. *noue*, *vessie nataoire*: MONAST. Angl. VI 304 b (Carta Baldewini ad coenobium de Twyneham): decimam de wre... preter de grespeis (*baleines*) cuius sinistram -am de iure antiquo habere debent.

noan *indécl.* [*vocalise d'origine byzantine*] *noeane*, 5
formule de solmisation des modes ecclésiastiques: BERNO
ton. prol. 13 p. 77a: -n, noeane, noeis, noeane. in quibus
magis intelligimus syllabas modulationi aptas, quam
significativas rerum notas. v. *noanneane*, *noeane*, *noeagis*.
noane v. *noeane*.

noanneane *indécl.* [*vocalise d'origine byzantine*] *noeane*,
formule de solmisation des modes ecclésiastiques: Ps.
HUCBALD. harm. inst. (Gerbert, mus. sacra t. I p. 130):
hec est forma -e habet enim V differentias et VIII loca in
nocturnis. MUS. ench. p. 158: utpote -e et noeagis et 15
cetera que putamus non tam significativa esse verba,
quam syllabas modulationi attributas. v. *noeane*, *noeagis*
et *noeane*.

noba, -e f. v. *nova*.

nobe v. *novem*.

nobella, -e f. v. *novella*.

nobem v. *novem*.

nobember -ris, -e v. *november*.

nobeve v. *november*.

nobilicus, -a, -um [*nobilis*] *tenu par un 'nobilis', par* 25
un homme libre: TRAD. Frising. 1273 (a. 977—81): in
loco quod dicitur Suapinga -as hobas VIII, insuper
pratorum hobas V. v. *nobilis* 1) H).

nobilis, -e *formes*: novilis: COD. Bar. I 14,12 (a. 1001).
nubilis: COD. Cavens. I p. 109,14 (a. 882). *nom. sing.*
nobili: REG. S. Alex. p. 367,29 (a. 987). *novle*: CARTUL.
S. Mar. Via Lata p. 34,12 (a. 1007). *nom. pl.* nobili:
DIPL. Arnulfi 38 (a. 888). *abl. pl.* nobilis: COD. trad.
mon. Lunael. 64 p. 38. *superl.* nobesimus: ANAST.
chron. p. 293,26. nobillimus: WORMON. Paul. (Rev.
Celtique V p. 436,29). EUGEN. VULG. syll. XII 2,1 p.
420. VITA Chrod. 24 p. 566,40. CONSTANT. Adalb. 1
etc. nobillissimus: DIPL. Odon. 41 (a. 896). novilissim- 35
us: CONCIL. Baiuw. p. 232,15. TRAD. Frising. 197 p.
189 (a. 804). *comp.* novilior: COD. Bar. I 2 p. 5 (a. 957)
et II 1 p. 3 (a. 971).

1) *adj.*: A) *connu de tous, fameux, illustre* (PAPIAS:
-is... nominabilis vel non vilis; cuius genus vel nomen
scitur. UGUTIO s.v. nosco: -is, -e, quasi notabilis, -e,
qui facile notatur, scilicet cuius nomen et genus cog-
noscitur): 1) *en parlant d'un homme*: HRABAN. epist. 14
p. 402,30: Beda magister -is ac ceteri patres. ib. 39
p. 477,33: -issimi doctores, beatus videlicet Hieronimus
atque Augustinus. ADALB. MAGD. chron. p. 154: qui
postea clari et -es in Francia extiterunt. GERARD.
Mores. delib. p. 46: psalmographus -issimus. GALTER.
CASTIL. X 450 col. 572^B: fabricata domus qua -e
corpus / exigua requievit humo. PETR. COMESTOR
serm. XLI col. 1818^D: philosophi -es.

2) *en parlant d'une famille (maison royale ou autre*
lignée): FRULAND. Leud. p. 358,5: -is prosapie vir
sanctus. VITA Rup. p. 157: ex -i regali progenie Franco-
rum ortus. CARTUL. Ultraiect. I 145 p. 140 (a. 996):
miles -i parentum prosapia progenitus. THIETM. 3,5
p. 102,22: prolem -ioribus coequalem. WIDUK. 1,2:
gentem antiquam et -em. ib. 1,30: -i genere ac familia
antiqua natus. DIPL. Otton. III 319 (a. 999?): -i genea-
logia procreatus. OTTO FRIS. gesta 1,20: ex antiqua et
-issima Gwelforum familia. ib. 2,31: de -issimo Roma-
norum descendit sanguine (*cf. sens B*).

3) *titre honorifique*: a) *s'appliquant au roi et aux*
membres de la famille royale: LIUTG. Greg. 1 p. 66,40:
in diebus -issimi principis et senioris regis Francorum.
LUPUS epist. I 4 p. 20: -issime illius (*sc. Karoli Magni*)
femine. HRABAN. epist. 18 p. 424,2: rex -issime. DIPL.
Ludow. Germ. 26 (a. 840): dive memorie genitoris
nostri -issimi augusti. ANNAL. Xant. a. 851: -issima
imperatrix nomine Irmingard. RICHER. II p. 98: inter
-issimos reges. DIPL. Conr. II 207 (a. 1034): per inter-
ventum dilectissime coniugis... Gisele -issimeque prolis
scilicet Henrici regis. CARTUL. S. Lambert. Leod. I
p. 48,9 (a. 1096): imperante -issimo Heinrico tercio
Romanorum augusto. FRID. I epist. (Otto Fris. gesta)
p. 4: Paliologum -issimum principem Grecorum. ib.
1,9: suscepit...cx -issima compare sua Agnete duos
filios. MON. Strig. I p. 85 (a. 1134): regnante -issimo
rege Ladisclauo. b) *nobilis ou nobilissimus, s'appliquant*
à de hauts personnages: VITA Juniani (MGH, SS, rer.
Merov. III) p. 77,26: viri -issimi...Ruricii pontificis.
GENEAL. reg. Franc. p. 522: Leodetium...-em maiorem
domus. DIPL. Caroli II,II 309 p. 184,13 (a. 868): Gerar-
dus illuster comes et -issima eius coniux Berta. DIPL.
Conr. I 25 (a. 915): dilecta -isque coniux nostra Chuni-
gund. DIPL. Ludow. IV 16 p. 41,7 (a. 941): Rotgerio
comite -issimo. DIPL. Otton. I 249 p. 357,11 (a. 962):
interventu...Rodulfi ducis -issimi. EPIST. Tegerns. I 87
(a. 1003—13): domno O. comiti -issimo. CARTUL.
S. Florent. Pictav. 68 p. 87 (a. 1043): S. Petronille
-issime abbatisse. Ivo epist. I p. 14: Adele -i comitisse.
ANON. gesta Hung. 3: -issimus dux Scithie. ib. 14: in
legatione illa de -ioribus personis. OTTO FRIS. gesta
1,22: -issimus marchio Saxonie Albertus. ib. 2,16: G.
marchio de Monte Ferrato, vir -is et magnus. c) *prédicat*
appliqué aux destinataires laïcs par la chancellerie
apostolique: ACTA pont. Rom. Gall. D 35 p. 116
(a. 1157—59): dilectis filiis -ibus viris G. Porcelleti,
P. fratri eius, H. sacriste, V. Porcelleti et militibus de
Borriano, feudariis Sanctis Cesarii, salutem. d) *homme*
qui appartient à la classe aisée: USAT. Barc. p. 7 n. 2:
baiulus...si -is est et panem frumenti comedit cotidie. e) *membre de la noblesse romaine antique*: JOH. SCOT. carm.
app. 1 (MGH Poet. III 555): -ibus quondam fueras con-
structa patronis/subdita nunc servis heu male, Roma, ruis.

4) *en parlant d'un peuple ou d'une province*: RUOTG. COL. 24 p. 25,6: -is Francorum populus. POETA SAXO 2,380 p. 28: Greecorum -e rexit / imperium. ORD. VIT. hist. VIII 5 t. III p. 292: -i... ducatus Normannie. OTTO FRIS. gesta 2,43: Maguntine civitatis -e territorium. id. chron. 4,32 p. 224,27: hac (*sc. lege*) -issimi Francorum, qui Salici dicuntur. ANON. gesta Hung. pref.: -issima gens Hungaric.

5) *en parlant d'une cité ou d'un bourg*: POETA SAXO 1,367 p. 15: ad Pompelonem quod fertur -e castrum / esse Navarrorum. RUOTG. COL. 16: Magontia, urbs -is et opulenta. BRUNO QUERF. frat. 11 p. 727,23: maximam... urbem huius regionis quondam -em Pragam. ADAM BREM. 1,1 p. 4,4: Hammaburg -issima quondam Saxonum civitas. VITA Annon. I 2,12 p. 488a, 35: Mogontiam, Germanie -issimam et populosam civitatem. ORD. VIT. hist. VIII 13 t. III p. 337: Brioniam, -e castrum. OTTO FRIS. gesta 1,8 p. 24: Turegum, -issimum Suevie oppidum. GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 21 p. 143: Mamistra una de -ibus eiusdem provincie civitatibus.

6) *en parlant d'un fleuve*: OTTO FRIS. gesta 2,46 p. 153: Rhenus -issimus fluvius. ANON. gesta. Hung. 11: dicebant... quod... ibi confluerent -issimi fontes... Danubius, Tyscia, Wag. GIRALD. topogr. 1,7 p. 30: -es fluvii.

7) *en parlant d'une abbaye ou d'un évêché*: ANNAL. Qued. a. 1014 p. 82,51: Frethunensium -em congregationem. ADAM BREM. p. 111,6: -em... episcopatum sortitus est. VITA Meinw. VII p. 10,25: -e principalis ecclesie monasterium. ROB. TORIG. chron. t. I a. 1034 p. 38: -e edificare coepit... monasterium.

8) *en parlant d'une construction*: HELGAUD. Rob. 5 p. 64: palatium... -c. GALL. ANON. chron. p. 436 (= 79,8 M.): quoddam -e satis ac forte castrum. OTTO FRIS. gesta 1,13 p. 28: -ibus templis et edificiis. GODEFR. S. VICT. fons philos. II p. 52,500: Jerusalem... septa muris, aggere -i vallata.

9) *en parlant d'une chose*: HRABAN. epist. 47 p. 502,10: opus -issimum, quod sanctus Iheronimus... confecit. LAMB. TUR. Herib. 2,17: decebat enim, ut -is res, acta in -i civitate, nobiliter exciperetur -issima iucunditate.

B) *noble, par référence à la parentèle ou à la souche* (cf. *sens A 2*): 1) *en mentionnant un rapport de parenté*: a) *en général*: VITA Anstr. p. 66,26: vir -is Baso,... / -ibus ortus parentibus. FROUM. carm. 14,6: -ium genitus de stemmate patriciorum. ANNAL. Sangall. IV a. 958: Purchardus vir -is, ex antiquorum regum prosapia ortus. THIETM. 6,75: ex -issimis natalibus genealogiam ducens. CONSTANT. Adalb. 1: genus ab attavis et supra -illum. COSM. PRAG. cont. I 204: unus capellanus Mobus -i genere. b) *s'appliquant*: α) *à des enfants de famille noble*: VITA Sadalb. p. 57,1: adunatis centum seu amplius tam ex -ibus liberis quam ex proprio officio puellis,

Christo domino dicavit. EIGIL. Sturm. 2 p. 366,31: -em puerum suo cuidam presbytero... commendavit. NOTK. BALB. gesta I 1 p. 2,17: pueros -issimos, mediocres et infimos. VITA Odil. I p. 43,27: ut puella -is sibi mitteretur. ODO CLUN. Ger. p. 302: sicut -ibus pueris mos est. VITA Meinw. I p. 4,18: pueros tam -es quam inferioris conditionis in scolam congregatos. β) *à des femmes*: THEGAN. Ludow. 20 p. 595,24: alios -ibus feminis coniungunt et propinquas eorum filios nobilium in coniugium compellunt accipere. REGINO chron. p. 114: quandam -em puellam... sibi coniugii foedere copulatam. THIETM. 2,35 p. 82,13: de matre quamvis captiva et sclavonica tamen -i et ex rege predicto genitus. LEGEND. Emer. (SS. II p. 454): virgo -is, utpote orta de regali prosapia. γ) *à des clercs*: FLODOARD. annal. p. 104: eligunt sibi Catalaunenses quendam -em adolescentem clericum (cf. GESTA Norm. p. 533: cum aliis -ibus tam clericis quam laicis).

2) *expressions*: a) -is genere: REGINO chron. p. 111: que -is genere fuit, sed, quod magis laudandum, nobilitate mentis multo prestantior. ADSO Waldeb. p. 1176: quedam iterum femina genere -is. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 139: quidam vir genere -is. GESTA episc. Autiss. II 41: -es genere, -iores sanctitate. b) -is carne, secundum carnem sive carnis origine: DOC. Luc. V 3, 1085 p. 29 col. 1 (a. 904): vir secundum carnis... originem -is. FLODOARD. hist. I 4 col. 101^B: Romulfus Remense rexit episcopium, vir carne -is. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 4 p. 889: -em carne et moribus feminam. VITA Meinw. 142 p. 73,12: viro venerabili, secundum carnem -i. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XII 8 p. 522: dominus Guido, secundum carnem -is, Viennensis archiepiscopus. VITA Wulfr. p. 662,14: fuit enim carnis origine -is. c) -is secundum seculi dignitatem, secundum seculum, ad seculum *sive* iuxta mundi dignitatem *et autres expressions similaires*: VITA Bertini I p. 765,16: fuit igitur quidam vir -is, honorificus etiam comes secundum vanam huius seculi dignitatem. VITA Audomari p. 754,15: ex -ibus et inclitis secundum seculi dignitatem... ortus fuit parentibus. VITA Meinw. 54 p. 44,3: secundum seculi dignitatem -issimus. VITA Liutg. II 2,34: quedam ad seculum -is femina. TRAD. Ratisb. 603 (c. 1060—80): quidam secundum seculum -is homo. ib. 604 (a. 1068—80): duo fratres iuxta huius mundi dignitatem -es.

3) *(sans mention de parenté) qui appartient à la classe nobiliaire*: REGINO p. 140 note: Ruodulfus licet -is, stultissimus tamen, frater scilicet Conradi et Gebehardi comitum. HIST. mon. Volte 18 (a. 1031—49): -ium tunc temporis -issimus quidam senior. Ivo Pan. VI 102 col. 1271: de Francia -is vir quidam -em de Saxonia Saxonum lege duxit uxorem. GRATIAN. II causa XXIX Grat.: cuidam -i mulieri nunciatum est quod a filio cuiusdam nobilis petebatur in coniugem. STATUT.

Cisterc. a. 1188 p. 108: -es laici venientes ad monasterium non fiant conversi sed monachi. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 1 p. 607: sororem comitis Patritii, -is de Anglia viri.

4) *par opposition à un simple chevalier*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1470^D: quod timens dedit filiam suam uxorem militi plebeio ne filius ex ea nasceretur -is et potens. CONST. II p. 566 (a. 1200): *pacem viri -es et alii milites iuramentis suis assecuraverunt.*

5) (*au comp.*) *degré dans la noblesse*: AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 116: quia erant materno latere minus -es, ad regni quoque gubernacula estimabantur fore impares. ANDR. CAPELL. I 5: -is mulier dicitur ex vavassoris vel proceris sanguine orta vel eorum uxores; -ior femina nominatur a proceribus sumpta.

C) *notable* (= boni homines), *dont le témoignage est garanti par la notoriété*: BREV. NOTIT. a (Salzburger Urkundenbuch II p. A 9): omnes isti -es et veraces viri fuerunt. FORM. extrav. 9 p. 539: -ium virorum astipulatione firmare rogavit. ib. 18 p. 544: sub presentia episcopi vel sacerdotum ibi consistentium ac -ium laicorum. CARTUL. Biterr. 9 p. 8 (a. 897): vos, domine episcope Fructari, in presentia canonicorum vestrorum -iumque virorum. CARTUL. Clun. I 286 p. 286 (a. 927): ut aliorum -ium virorum manibus roboraretur. CARTUL. Brivat. 30 p. 55 (a. 992): manu mea propria eam confirmavi et -ium virorum firmari optavi. ODO CLUN. serm. col. 722^B: nam non quique pagenses, verum etiam plebs urbana, -ibus viris conserta. CARTUL. S. Florent. Pictav. 2 p. 10 (a. 976—77): testamentum firmitatis...-ium virorum manibus roborari et subterfirmari decrevimus. DIPL. Otton. II 244 p. 276,41 (a. 981): si...contra idem monasterium aliqua intentio fuerit orta, non per viliores homines sed per -iores et veraciores ex utraque parte diffiniatur. CARTUL. Conch. 20 p. 26 (a. 1078): in iudicio Matfredi Biterrensis episcopi et Frotardi abbatis Sancti Poncii et -iumque virorum. CARTUL. Clun. I 286 p. 286 (a. 927): Guitardi Lupi aliorumque -ium virorum. COD. Croat. p. p. 177 (a. 1181): veritate...circumspecta per adestationem virorum -ium.

D) *jouissant de la plénitude de la liberté*: 1) *en droit romain*: OBERT. SCRIBA a. 1186,342 p. 131: omni vinculo servitutis asolvens, omnifariam facultatem tibi tribuo emendi, vendendi, testamentum et omnes civiles contractus et negocia faciendi sicut -is civis romana.

2) *dans le système féodal, (homme) libre et propriétaire d'alleux*: BREV. NOTIT. b (Salzburger Urkundenbuch II p. A 11): adnotantur traditiones -ium hominum de propriis rebus eorum quas ibidem dederunt pro animabus suis Deo et Sancto Petro. ib. p. A 14: quoddam vero comparavit...ad viros -es et potestativos cum precio taxato. ib. A 19: per ipsos pagenses viros -es attestantes. LEX Thuring. 46: qui feminam -em virginem, nondum

parientem occiderit. CONCIL. Aquisgran. a. 816 c. 119 p. 399: nullus prelatorum, seclusis -ibus, viles tantum in sua congregatione admittat personas. TRAD. Ratisb. 20 p. 26 (a. 822): venit Bernhardus in placitum publicum..., assistente etiam multa turba hominum -ium. COD. trad. mon. Lunel. 62 p. 37: de hominibus sunt in summa LXVI virorum -ium. POLYPT. Irm. p. 46: duo fratres...qui gloriabantur se esse -es; quos adquisivit donnus W. abba dicens eos esse servos Sancti Germani et faciens eis reddere kavaticum. CONCIL. Tribur. 22a p. 225 (a. 895): -is homo vel ingenuus dum in synodo accusatur. COD. Frid. 2 p. 169: tradidit...talem proprietatem...id est -ium virorum hobas IIII et iugera XV. VITA Vincentiani p. 120,38: similiter fecerunt servi Baronti, ingenui ac -es viri et servientes. DIPL. Loth. III 1 p. 2,10 (a. 1125): quidam homo -is...ad prefatum monasterium tradidit quicquid hereditario iure in predicta villa possederat. VITA Meinw. 111 p. 58,13: -is item quedam mulier...predium quoddam...hereditario iure possedit. CARTUL. Stir. I 124 p. 139 (c. 1130): qualiter tres fratres -es...quoddam predium...super altare...tradiderunt. GISLEB. chron. Han. 68 p. 107: comes...acceptis hominum suorum tam -ium quam servilis conditionis fidelitatibus.

3) *en droit anglo-saxon, plene nobilis*: AELRED. Quadrip. XXVI (*éd.* Liebermann p. 19): de XII hyndo (qui est plene -is, cuius wera sunt duodecies, C solidi ex V denariis, qui faciunt libras XXV). LEGES Henr. I 76,4a (Liebermann p. 593): Tþelfhindus est homo plene -is, id est thainus, cuius wera est duodecies C sol., qui faciunt libr. XXV.

4) *par opposition à l'affranchi (libertus ou lidus)*: LEX Saxon. 16: litus occisus CXX solidis componatur; multa vero vulnerum eius per omnia duodecima parte minor quam -is hominis, solvatur autem solido maiori. THEGAN. Ludow. 44 p. 599: fecit te liberum, non -em quod impossibile est. CONCIL. Tribur. 38 II p. 235: quisquis liber libertam...in matrimonium duxerit, ulterius habere debebit tamquam unam ex -i genere progenitam. TRAD. S. Petri 14 p. 260: noverint omnes quandam -em feminam...tradidisse in manum cuiusdam liberti...talem proprietatem.

E) *pourvu d'une fonction publique*: CAPIT. reg. Franc. I p. 147,14 (a. 802—13): comites quoque et centenarii et ceteri -es viri legem suam pleniter discant. THANGM. Bernw. 4 p. 759: cum plerique -es clerici palatina militia diu certantes missionem optarent.

F) *s'appliquant à un vassal*: DIPL. Ludow. Germ. 88 (a. 858): si petitionibus fidelium nostrorum et -ium hominum iuste petentium annuimus et eas annuendo adimplemus,...fideliores ac devotiores eos in nostro reddimus servitio. COD. trad. mon. Lunael. 20 p. 12: quidam vir -is vassus suus nomine Heito. CARTUL. Conch. 66 p. 65 (a. 1065—87): in presentia meorum

-ium virorum quos hec adfirmare subterius rogabo. CARTUL. march. Misn. III 2 p. 2,15 (a. 1196): Lodevicus de Wartberch, -is homo noster.

G) *par opposition*: 1) à ignobilis: AGOBARD. grand. col. 147^A: pene omnes homines, -es et ignobiles, urbani et rustici. LIBELL. Baw. et Car. 1 p. 4: multos alios istius gentis -es atque ignobiles viros ad veram Christi fidem convertit. COD. Odalb. 25 p. 89: omnibus Christi fidelibus presentibus scilicet et futuris, -ibus personis et ignobilibus (cf. ib. 32 p. 95). ANNAL. Juv. III a. 935 p. 743: fidelitatem iuraverunt ei Salinarii cuncti tam -es quam ignobiles. COD. Frid. 2 p. 169: consilium... omnium suorum fidelium clericorum ac laicorum -ium atque ignobilium (cf. ib. 6 p. 172). CARTUL. Bund. 340 p. 252,10 (a. 1158): domnis comitibus...ceteris barronibus -ibus, ignobilibus nostre terre. ib. 353 p. 263,19 (a. 1164): notum facimus huius terre baronibus, tam -ibus quam ignobilibus, tam clericis quam laicis. USAT. Barc. p. 23: omnes homines -es et ignobiles.

2) à mediocris: GERH. AUG. vita Udalr. 3 p. 390: clericos autem suos ex familia, vel liberos mediocres vel -iores summa diligentia nutrire et docere precepit. CARTUL. Carinth. 3,205 p. 87: asstantibus clericis ac laicis -ibus, ignobilibus et mediocribus.

3) à pauper: CARTUL. Bituric. 5 p. 38 (c. 1040): coram omnibus laicis, -ibus vel pauperibus (cf. ib. 57 et 62 [a. 1095]).

4) à plebeius: TRANSL. Regine p. 450: ingens multitudo vicinorum plebeiorum atque -ium utriusque sexus. HINCM. REM. div. Loth. col. 646^A: per laicorum non solum -ium, verum et plebeiorum. HIST. Hier. II 33 p. 576: Antiochenos fere omnes, et -es et plebeios.

H) (*domaine tenu par un 'nobilis'*): TRAD. Frising. II 1251 p. 153 (c. 977): in loco...terre arabilis hobas II -es. CONST. I 440 p. 649,11 (a. 1064—5): item Naum X regalia servitia...item Vigiula -is curia; item Tronibal -is curia. CARTUL. episc. Spir. 78 p. 85 (a. 1104): multa -ia inde predia. CARTUL. Meckl. 124 p. 120 (a. 1178): villam unam -em in Barth, duas villas prope Dimin. (v. *nobilicus*).

1) *beau, excellent*: 1) *en parlant de la beauté physique*: PAPIAS: -is, festivus, venustus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 3 p. 610: -em corpore sed moribus -iorem... uxorem.

2) *spéc., en parlant d'animaux de prix*: GUILL. PICT. gesta p. 98,40: opima preda invenitur, -es equi, arma militaria. GESTA Trev. cont. I 6 p. 180,19: equo -i vectus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. V 9 p. 208: ingentibus donis in auro, argento, sericis, equis -ibus et pretiosis. DANCUS REX 18,4 p. 90: quando vis cognoscere nobilitatem falchonum, aspice si habet caput rotundum... scias quia -es sunt. GIRALD. expugn. p. 274: falconem -em.

3) *en parlant d'objets de valeur*: ACTUS pont. Cenom.

p. 270: subtalares -es. STEPH. COL. Maurin. 9 (5): res namque -ior de comisso redditur. CARM. Cantabr. 102,15: -e -ium rutilans diadema dierum. ANON. gesta Hung. 11: vestes -issimas. GERARD. MORES. delib. p. 188: -ium lapidum.

4) *sélectionné (en parlant de céréales)*: GERARD. MORES. delib. p. 145: -em cererem.

5) (*au figuré distingué, subtil*): a) *en parlant de l'esprit et de sa démarche*: TRANSL. Pus. I (pref.): ingenio ad omnem subtilitatem -issimo et acutissimo. EPITAPH. var. II 91,2: magni -is ingenii. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 22,9: -issimum illud alternans ut nunc ab individuis... ascendat, nunc... ad individua... descendat. b) *en parlant du style (parlé, écrit et musical)*: WALAHFR. carm. 5,56,22: -is in verbis. FROUM. carm. 21,1: -c gauderem si scirem dicere carmen. WILH. HIRS. mus. 28 p. 64: secunda *meta* et a regulari tono incipit et in regulari tono... finitur, ideoque -issima et perfecta est. c) *nobilis disciplina ou nobiles discipline, les arts libéraux*: GERARD. MORES. delib. p. 52: circa -issime discipline partem. p. 80: Varro qui -es geminas disciplinas diffi(ni)endo sic distinguere dignatus est.

6) *sens moral*: a) *vertueux, élevé*: RICHER. II p. 32: utpote vir -is et strenuus et fama celibis vite omnibus clarus. ODO CLUN. serm. col. 749^C: dulcedo -ium parentum. THIETM. 2,23 p. 68,8: liber unus de eiusdem -i conversatione pleniter inscriptus. EPIST. Henr. IV 7: satis -es ac religiosos esse. GUIBERT. Nov. laud. Mar. XIV col. 577^D: toti enim creature superexstas -is. *spéc., s'appliquant à la noblesse morale par opposition à la noblesse d'extraction*: VITA Remaili (MGH., SS. rer. merov. V) p. 104,16: parentibus -is, sed fide -ior. AGIUS vita Hath. 2 p. 167,17: natalium...dignitate -issima, mentis sanctitate -ior fuit. WOLFHER. HILD. Godeh. I 1 p. 170,50: nemo enim -is nisi quem virtus nobilitat. GESTA episc. Autiss. II 41: -es genere, -iores sanctitate. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 25 p. 594: vir quidam secundum carnem -is sed vita et moribus -ior. (*comme surnom*) *noble, généreux*: CHRON. reg. a. 1035: Colonien-sis antistes... cui Herimannus II, cognomento -is successit, de prosapia Heinrici regis primi Saxonici. CATAL. archiep. Col. I p. 340,10: tricessimus secundus Herimannus, quem -em vocant, sub Henrico III. b) *méritoire, digne de mérites*: ERMENR. Sval. 9 p. 160,15: dum iter suum -e una cum asello suo ageret. HRABAN. epist. 21 p. 427,3: sciens benivolam intentionem tuam et studium in Christi servitio -issimum. RUOTG. COL. 4 p. 5: nec vero... ullum aliunde surrepens fastidium ab hoc -i otio animum eius umquam avertit. WIDUK. 1,5: Thuringi Thuringum laudibus ad caelum tollunt, qui -i fraude Saxonem deceperit. c) *qui a de l'importance*: HELGAUD. Rob. 16 p. 90: dampnum accidit regi in furto -i. PETR. CANTOR sacram. 114,108 p. 212: iste commisit -e secretum.

K) *vaillant, preux*: 1) *sens propre*: ANNAL. Ved. p. 59: episcopus delegit nocte illa ex suis viros -es et strenuos ad custodiam turris. RICHER. II p. 130: vir -is ac strenuus Godefridus. WIPO gesta 1: Theodericus, -is et in virtute strenuus. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. 2,545: Metellus et Camillus -es fuerunt patrie defensores.

2) (*par métaphore*) *s'appliquant au lion*: FULCO. MELD. nupt. IV 532: ut -is ira leonis. PETR. DAMIAN. epist. VI 5 col. 385^B: leo, ut ita iam dicam, -issimus bestiarum (VULG. prov. XXX).

II) *subst. m. (ou f.)*: A) *homme illustre*: 1) *en général*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1705^C: descendens autem ab eis segregavit secum discipulos, disputans in schola cuiusdam tyranni, i.e. -is.

2) *grand (du royaume)*: EINH. Carol. 2: cum ex Francia multi -ium ob vota solvenda Romam...commearent. ANNAL. Maxim. I p. 21: constituit super eos comites ex -ibus Francis atque Saxonibus. ASTRONOM. Ludov. p. 644: cum consiliariis aulicis ceterisque regni Francorum -ibus. REGINO chron. a. 866 p. 90,13: quosdam ex -ioribus regni aut publice adiudicatos gladio percussit. ANNAL. Mett. I p. 5: plurimi -ium Francorum...ad Pippinum confugiunt. RICHER. I p. 30: *rex* petens Petrargoram, -ium causas que litibus agitabantur ibi equissime ordinat. OTTO FRIS. gesta 1,27: quibusdam de Baioaria -ibus. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1421^A: cepit Joakim et...trahebat secum in Babylonem et -es cum eo. VITA Meinw. 143 p. 75,22: celebris principum conventus...presente imperatore...cum archiepiscopis..., episcopis quoque..., laicis..., comitibus cum aliis multis -ibus ad honorem et dignitatem imperii plura necessaria disponentibus. *spéc. haut dignitaire séculier ou ecclésiastique*: COD. dipl. Boh. I 163 (1146—48): *donum* sigilli nostri impressione simul etiam -ium nostrorum ceterorumque testium annotatione roborari fecimus. MON. Strig. I p. 88 (a. 1138/1329): Bela rex...cum prenotatis -ibus (*sc. archiepiscopo Strigoniensi, episcopo Vesprimiensi, preposito Dymisiensi, ... Albensis civitatis comite*) et compluribus episcopis et comitibus. ib. p. 116 (a. 1157—58): rex...presencia -ium suorum, scilicet Apa bani, Flocus comitis...sigillo suo precepit sigillari. ib. p. 119 (c. 1165): Stephanus, rex Hungarie...in presencia suorum -ium, Ompud bani, Laurencii curialis comitis, Luce comitis...hanc cartam muniri precepit. ANON. gesta Hung. 19: dux vero Arpad...accepto concilio -ium suorum.

3) *notable d'une province*: ANNAL. Lauriss. p. 148: cum multis ex ea provincia -ibus. ASTRONOM. Ludov. p. 644: pene omnes Septimanie -es affuerunt. CHRON. Moissiac. p. 293: dedit regi Pippino de -ibus Lango-bardorum XL obsides. Adso Frod. p. 77,17: plurimi -ium regionis sanctitati eius familiarissime cohererent. DIPL. Loth. III 19 p. 27,24 (a. 1129): cuius rei testes sunt...tres marchiones et alii plerique terre -es. COD.

dipl. Boh. I 215 (1158—69): coram multis -ibus Boemis. ib. I 217 (1169): secundum iudicium -ium seniorum Boemie.

B) *i.q. boni homines, prud'hommes, notables appartenant à une classe sociale qui peut être fondée sur la richesse, la fonction ou la naissance sans qu'il soit possible de le préciser*:

1) *en général*: ACTUS pont. Cenom. p. 261: omnibus -ibus et bonis placere meruit. ANNAL. Bertin. a. 859. p. 81: Immonem episcopum cum aliis -ibus, tam clericis quam laicis, capiunt. ANNAL. Mett. I p. 96: ut multis -ibus et sapientibus, licet tarde, visum est. CANAP. Adalb. 252: mulier cuiusdam -is cum clerico adulterasse publice arguitur. VITA Meinw. CCIII p. 119,13: huic rei...comites et alii plures testimonium legitimum dabant et insuper omnes maiores et -es qui eo tempore in Lagni vivebant. WIPO gesta prol. p. 4: sic nobilitas sine virtutibus multos -es degenerat.

2) *'nobiles' d'une ville*: CONCIL. Arelat. 23 p. 253: *venditionem* in publico coram comite et iudicibus et -ibus civitatis facere debet. AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. III 14 p. 160: Andegave civitatis -es. CARTUL. Bituric. 13 p. 54 (c. 1025): cum consensu...omnium -ium in eadem civitate manentium. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIV 23 p. 640: -ium predictae urbis sed et medie manus hominum maxima multitudo.

3) *homme qui appartient à la classe aisée*: CANAP. Adalb. 236: pro his ergo et his similibus...virtutibus honoraverunt eos -es et divites. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1676^A: funiculi molles, quibus circumligantur pueri in cunabulis, facti de stupa materia vel de serico ad opus -ium.

C) *homme qui appartient à la noblesse romaine*: 1) *antique*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1683^C: convocatis -ibus Tiberius denunciavit eum imperatorem et mortuus est.

2) *médiévale*: ANNAL. Lauriss. a. 824 p. 164,25: Eugenius tamen archipresbyter tituli sancte Sabine vincente -ium parte subrogatus atque ordinatus est. ANNAL. Mett. I p. 87: huius factionis fuere principes Pascalis nomenclator et Campolus sacellarius et multi alii Romane urbis habitatores -es (*cf. REGINO chron. p. 62*). OTTO FRIS. gesta 2,28 p. 134: ut non solum -ium Romanorum seu cardinalium diruerentur domus.

D) (*dans la hiérarchie byzantine*) *dignitaire d'une catégorie inférieure à celle des 'illustres'*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. II 13 p. 91: missis quibusdam -ibus ex suis domesticis ad eundem virum egregium. ib. XVIII 24 p. 861: in occursum ei...diriguntur duo nepotes eius...qui inter illustres sacri palatii primum obtinebant locum, cum maximo -ium comitatu.

E) *homme libre et propriétaire d'alleux*: TRAD. Patav. 60 (a. 804—6): confirmamus traditionem nostram...in presenti Urolfo episcopo et omnium -ium qui nunc ibi

sunt congregati. *DIPL.* Otton. II 87 (a. 974): -is quidam Erith nomine tradidit nobis quendam sui iuris servum... ut eum liberum dim(itt)eremus. *TRAD.* Brixin. 23 p. 10: episcopus emit quoddam prediolum a quodam -e. *LEGES* II Cnut. 31, 1a p. 337: si dominus accusetur, quod eius consilio (suo) fugerit, adlegiet se cum V tainis (id est -ibus). *CHRON.* S. Ben Divion. p. 161: dedit... quidam -is alodium suum. *CARTUL.* Molism. 250 p. 233 (ante 1113): factum est... in publico conventu -ium. *GISLEB.* chron. Han. 8 p. 11: quamplures -es et servilis condicionis... Hanoniam habitaverunt.

F) (*en droit germanique*) noble de statut par opposition aux hommes libres, aux affranchis et aux esclaves): *LEX* Frision 1,1—4: si -is -es occiderit... si -is liberum occiderit... Si -is litum occiderit. *LEX* SAXON. 1,1: de ictu -is XXX solidos. *ib.* 64: liber homo qui sub tutela -is cuiuslibet erat. *NITHARD.* hist. p. 41: sunt etenim inter illos qui edhilingui, sunt qui frilingi, sunt qui lazzi illorum lingua dicuntur; Latina vero lingua hoc sunt: -es, ingenuiles atque serviles. *VITA* Leb. 4: ex pagis quoque singulis duodecim electi -es, totidemque liberi, totidemque lati. *RUD.* FULD. Alex. 1: quattuor igitur differentiis gens illa consistit, -ium scilicet et liberorum, libertorum atque servorum.

G) *en droit féodal*: 1) noble par opposition aux simples hommes libres et aux 'ministeriales': *CARTUL.* Ultraiect. I 165 p. 155: coram presentia... omnium -ium et ingenuorum in circuitu commanentium. *CONST.* I p. 608 (XIe s.): qui pugno percusserit, si -is est... si liber aut ministerialis... si servus. *ib.* 16 p. 382 (a. 1179): precepimus principibus, -ibus, liberis et ministerialibus. *DIPL.* Loth. III 14 (a. 1128): ex principibus laicis et reliquis -ibus ac liberis...; ex -ibus Bernhardus vicedominus de Hildenesheim... et multi -es ac liberi. *COSM.* PRAG. I 34 p. 62,29: sit inter -es et ingenuos in eternum. *OTTO* FRIS. gesta 2,46: -is canem, ministerialis sellam... gestare cogatur. *CARTUL.* archiep. Magd. 324 p. 422 (a. 1167): iuraverunt quod -es, beneficiati, ministeriales et burgenses nostri cum -ibus et beneficiatis ac ministerialibus et civibus Magdeburgensibus concordent consilio et auxilio.

2) *par opposition à ignobilis*: *TRAD.* Patav. 64 (a. 812): tradidimus... coram omnibus presentibus -ium et ignobilium qui tunc ibidem erant. *ADALB.* MAGD. chron. p. 174: innumera multitudo tam -ium quam ignobilium. *LADISL.* decr. III 2: precipimus... tam -ibus quam ignobilibus, imprimis episcopis, abbatibus, comitibus, postea vero minoribus.

3) *par opposition à plebs, plebeius, popularis, populus vulgaris ou vulgaris*: *THANGM.* Bernw. 54 p. 781,15: tam -ium dignitas quam plebium humilitas. *ADALBOLD.* Henr. II p. 692,38: ibi clerus, ibi -ium coetus, ibi pleps utriusque sexus. *EPIST.* Vienn. spur. p. 106,15: clero et ordini monastico necnon -ibus et plebi Vienne consi-

stentibus. *HARIULF.* chron. Centul. app. VII p. 308: capella -ium solvit omni anno libras duodecim thuris et thimiamatis. capelle populi vulgaris quatuor. *CARTUL.* S. Florent. Pictav. 36 p. 51 (c. 1000): hanc donationem coram cunctis -ibus seu popularibus Toarcensis castri. *LADISL.* decr. II 9: ut exul venundetur, si vulgaris fuerit. si vero -is eadem culpa captus... ergastuli custodie commendetur. *SYNOD.* Strig. I 55: illa vero, (*sc. uxor adultera*) si -is est, sine spe coniugii peniteat; si plebeia sine spe libertatis venundetur.

4) *par opposition à villanus ou à rusticus*: *HINCM.* REM. epist. col. 443^C: manifestum est enim et presbyteris et aliis clericis et laicis ac feminis et -ibus et villanis in nostra civitate. *ANON.* gesta Hung. 46: pocula portabantur duci et -ibus in vasis aureis, servientibus et rusticis in vasis argenteis.

5) *par opposition à princeps et ministerialis*: *CARTUL.* Bund. 425 p. 313,4 (a. 1183): principes et -es curie qui prescriptam pacem per se firmam tenere iuraverunt. *GISLEB.* chron. Han. 162 p. 246: principes imperii et alios -es et ministeriales.

6) *par opposition aux comites, duces, optimates et primores populi*: *CHRON.* Fontan. p. 303: plurimi Franci perierunt, -es, comites et duces. *ANNAL.* Bertin. a. 844 p. 47: comites... aliique non pauci -ium. *ANNAL.* Mett. I p. 47: cum suis optimatibus et omnibus -ibus Langobardorum (*cf.* *CHRON.* Moissiac. p. 293). *OTTO* FRIS. gesta 1,6 p. 22: alii principes, comites -esque innumerabiles. *ib.* 1,42 p. 60: de ordine comitum, -ium virorumque illustrium innumerabiles. *GUIL.* TYR. hist. rer. transm. XVI 27 p. 751: convocatis -ibus totius regionis et populi primoribus.

7) *par opposition à miles*: *LADISL.* decr. II 11: de -e vel milite invadente alterius domum. *RAHEW.* IV 18 p. 204: -es complures et milites strenuissimos. *GISLEB.* chron. Han. 170 p. 250: regi... residentium... cum multis principibus et -ibus et militibus. *LEGEND.* Gerh. maior (SS. II p. 489): confidens in multitudine militum et -ium super quos dominium exercebat.

8) *forme comparative*: *FORM.* Sangall. 10 p. 403: -iores popularium et natu provectiores. *CARTA* c. 840 (Pérard, Recueil p. 26): tam ad -iores quam ad servientes. *CARTA* a. 890 (Hist. Langued. V 12 col. 84): convocans omnes circummanentes ipsius loci atque alios -iores tam presbyteros quam laicos. *BERTHOLD.* CONST. annal. a. 1078 p. 312,34: ex parte regis Heinrici de -ioribus plus quam triginta. *INST.* mor. pref. p. 131: -iorum etate provectorum consiliis. *MON.* Strig. I p. 86 (a. 1134): II vero de -ioribus eiusdem ecclesie... iuraverunt. *CARTUL.* Bund. 363 p. 271,11 (a. 1174): -iores quoque ministerialium suorum cum omni posteritate et prediis eorum... ad Curiensem ecclesiam libere contradidit. *CARTUL.* Basil. III 1,41 (a. 1164—76): episcopo aliisque quam pluribus Basiliensium -ioribus allodium... coemit. *GIRALD.* topo-

gr. 3,40 p. 185): cum totidem -ioribus gentis sue.

9) *forme superlative*: GUILL. PICT. gesta p. 6: extinctos fuisse truculentia Danica sue gentis -issimos minime oblitus sunt. LEGEND. Steph. minor (SS. II p. 399): videntes autem quatuor -issimi palatinorum diu graviterque laborantem regem.

H) *homme vaillant, courageux*: 1) *en général*: RICHER. I p. 24: eo quod in tanta -ium manu nullus sine vulnere videbatur. 2) *chef militaire*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVII 17 p. 788: Turci secum non habentes victualium quidpiam, amissis de exercitu suo nonnullis -ibus, dato ad reditum signo.

III) *subst. neutre; action d'éclat, digne de mérite*: RATHER. coniect. col. 526^A: multos asseverans nobiles ignobilia, multos ignobiles -ia sepe fecisse.

nobilitate adv. 1) *de façon remarquable, excellentement*: CAND. FULD. Eigil. II 15,24: ast aliud quoque -r, ubi martyr adest nunc, / in parte occidua constructum cernitur antrum. HEITO Wett. pref.: ipsum coenobium -r rexit (cf. RUD. FULD. mirac. 15 p. 340,15. DIPL. Otton. I 94 [a. 947]. HERIM. AUGIENS. chron. a. 934). ACTUS pont. Cenom. p. 261: sacrum episcopale ministerium exercere -r. CHRON. Senon. S. Columbe (éd. Martène, Thes. anecd. III col. 1450): ducatum etiam regni post regem -r administrabat. CATAL. biblioth. Lehm. I 16 p. 78,15: vita sancti Galli et Otmari, -r scripta. GERARD. MORES. delib. p. 11: ut Paulus...-r demonstrat. à noter la tournure -r insignis: MON. hist. Pol. I p. 346.

2) *de façon solennelle*: ANNAL. Masc. p. 170: domnus Launo in prefata sede -r ordiatur. PONTIF. ROM. XXXII 39 p. 248: quod pro recenti sui memoria prius a sacerdote, qui missam celebrat, -r decantatur.

3) *avec largesse, généreusement*: DIPL. Karoli III 129 p. 207,27 (a. 885): ut...annis singulis...monachis...una refectio ab episcopo -r prepararetur et honorifice exhibeatur. RUOTG. COL. 33 p. 33,11: quedam prius fundata -r auxit. ADAM BREM. 1,44 p. 45,24: xenodochium Breme...-r auxit. HARTV. legend. Steph. (SS. II 415): domus episcopatus...in auro vel argento vestimentisque multiplicibus -r adornavit. LEGEND. Gerh. Maior (SS. II p. 496): ipsam sedem -r dotalibus muneribus exornavit.

4) *avec élévation, vertueusement*: HRABAN. carm. 89,13: -r vixit, aliis exempla reliquit. THIETM. 3, I p. 96,19: inposito sibi laudande virtutis freno, -r in diebus suis conversatus est. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. 8,329: -r dolet qui dolorem suum apte verbis edit. WALTH. MAP nug. cur. II 23 p. 94: inter opera nequicie sue unum -r et honeste fecisse dicitur.

5) *courageusement, vaillamment*: ANNAL. Vcd. a. 880 p. 46,22: -r eos vicisset. ANNAL. Fuld. II a. 881: dimicans -r triumphavit. ANNAL. Fuld. Ratisb. a. 896 p. 128,12: firmissima et nobilissima urbs...-r cum triumpho expugnata est. ANNAL. Fuld. Altah. a. 900

p. 135,2: -r dimicatum est, sed nobilius triumphatum. ORD. VIT. hist. III 4 t. II p. 64: sub ducibus Normannorum Ricardo et Rotberto -r militaverat. ib. XI 26 t. IV p. 250: magis -r mori quam miserabiliter vivere peroptarunt.

6) *glorieusement*: EINH. Carol. p. 42 (éd. Halphen): regnum Francorum...ita -r ampliavit ut pene duplum illi adiecerit (cf. ib. p. 88).

7) *de sang noble, de noble extraction (avec genitus, natus ou oriundus)*: SALOM. II epist. 26: -r genitus, moraliter enutritus. TRANSL. Jan. in Aug.: quidam vasallus ex Alamannia -r natus. VITA Tigris Maurienn. (MGH, SS. rer. Merov. III) p. 533,14: -r nata et sacris litteris educata (cf. THIETM. 4,39. IVO epist. I p. 244). 15 GUIBERT. Nov. virgin. 8 col. 594^B: -r enim oriundis infantibus solent grandiuscule ancillule...preter nutrices attribui: nec equum est ut id decoris non habeat que nobilis singulariter extat.

nobilitas, -tis f. MIRAC. Nicol. Brunw. 6 (5): hec Adelheit dicebatur, quod latine -s interpretatur.

1) *notoriété, célébrité, gloire*: a) *en général*: AYNARD. p. 624,23: titulus est illuminatio vel aliquod signum -tis. RICHER. II p. 270: consule -ti tue. Fac tuarum rerum augmentum. b) *en parlant d'une ville ou d'un lieu*: CARTUL. Karrof. p. 33 (XI^s. ex.): locus ergo Karroffensis...ad tante -tis pervenit fastigium, ut inter monasteria regionis Aquitanie singularem obtineret principatum. OTTO FRIS. gesta 1,34: Corinthum, Thebas, Athenas, antiqua -te celebres, expugnant. LEGEND. Steph. minor (SS. II p. 396): sub titulo sancte Marie gloriose virginis in Alba civitate que ob specialitatem -tis sue nomen accepit. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 15 p. 906: urbs annosa, infinita, vetuste -tis et eximie magnitudinis. c) *au figuré*: RUP. TUTT. off. 35 4,1: dies dominice resurrectionis, -s anni, decus mensium.

2) *noblesse, dignité, rang (peut se référer autant à la souche qu'à la dignité ou à la richesse)*: a) *en général*: AGIUS epic. Hath. 629: quod -s tulit aut terrena potestas. RATHER. epist. 5,1,28: a summo -tis usque ad infimum servitutis. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 81: propter -tem eorum (erant enim primi in palatio regis Chilperici). SIGEBERT. GEM. gesta p. 530,48: plerique etiam gloriantes ex -te seculari...egre ferebant illum ex humili conditione...sibi preferri. ACTA Henr. II, I 200 p. 335,15 (a. 1161): cum multotiens citatus nollet venire, nec responsalem mittere, propter -tem eius dissimulavi, minus iuste monachis faciens. b) *regia nobilitas, dignité royale*: REGINO chron. a. 746 p. 41: cum...ab omnibus propter regiam -tem veneraretur (cf. ANNAL. Mett. I p. 38).

3) *noblesse (de sang), naissance noble*: a) *absolument*: RICHER. II p. 26: vir memorabilis, cum esset divitiis et -te litterarumque scientia adeo clarus. THIETM. 8,33:

Hirimanum, cocqualem sibi tam in -te quam in potestate. WIPO gesta prol. p. 4: ut enim virtus plerosque vulgares nobilitat, sic -s sine virtutibus multos nobiles degenerat. EPIST. Hann. 18 p. 42,28: quia in constitutione episcoporum vel vana considerabatur -s vel divitiarum irrumpebat copiositas. GUIGO I medit. 57 p. 79 (éd. WILMART): quod in suis amicis vel parentibus non amavit Deus, id est potentiam, -tem, divitiam, honores, non ames tu in tuis. LEGEND. Steph. maior (SS.II p. 388): monachus ex seculari -te. RUFIN. summa 54,21 p. 145: nulla natalium id est -tis. b) *en parlant d'une femme*: EINH. Carol. p. 56 (éd. Halphen): precipue -tis feminam. MIRAC. Bav. p. 300: matrona preclare -tis. Ivo pan. VII 18 col. 1285^A: precipue -tis feminam. c) *avec un substantif tel que caro, genus, linca, progenies, prosapia ou sanguis*: ANNAL. Einh. p. 85: -te generis et auctoritate senectutis longe preminebat. RUD. FULD. Alex. 1: generis quoque ac -tis sue providissimam curam habentes. DIPL. Arnulfi 162 (a. 898): viro progenie bone -tis exorto. VITA Gang. p. 157,5: superbi sanguinis -te. REGINO chron. p. 145: de -te carnis, de parentum numerosa multitudine. GERBERT. epist. p. 76: virtus tamen ac -s vestri generis. RICHER. I p. 162: non solum carnis -s sed et animi mores pudici. VITA Vincentiani p. 119,6: cur tuam abnegas -tem et progeniem. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 103: propter -tem qua pollebat generis. ABBO FLOR. epist. col. 425^C: antique -tis comptum prosapia. DIPL. Conr. II 230 p. 314,7 (a. 1036): ut...neque ad dominium sive prioratum eiusdem loci aliquis tyrannica usurpatione ascendat sive pro generis -te sive turpis lucri illicita largitione. Ivo epist. I p. 14 (a. 1091): regius in excellentia vestra sanguis ex utraque linea descendens, -tem generis in oculis hominum manifeste commendat. VITA Menel. p. 136,14: antiquam -tis lineam. VITA Bertini III p. 119: generis secundum seculum -te pollens. VITA Meinw. II p. 64: qui tante -tis lineam propagari nominisque sui memoriam et posteritatis gloriam cupiens nobilitari cum multiplici divitiarum apparatu ac possessionum prediorumque reditu nobilem duxit uxorem. d) *avec un adjectif tel que progenitus, paternus ou summus*: CARTUL. Bern. I 4,148 p. 362,36 (a. 1109): vir summe -tis dux Berchtoldus. CHRON. S. PETR. Besuens. p. 332: antecessor quidam non mediocre -tis progenitus. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 40 p. 581,29: ex qua concepit paterne -tis et milicie prolem non degenerem.

4) *prédicat d'honneur (= Excellence) donné*: a) *au roi ou à l'empereur*: CARTUL. S. Sepulcri 15 p. 17 (a. 1124—30): discretis -tis tue legatis. SUGER. epist. 24 p. 281: -tem vestram...deprecor. OTTO FRIS. gesta I prol. p. 11: hanc ergo tue -ti offero historiam (cf. ib. 2,29 p. 136). AELR. Edw. reg. col. 758^D: litteras igitur vestre -ti transmittimus. RADULF. DIC. I p. 257: nobilissime rex, delata est imperio meo missa littera

tue -tis. b) *à un noble laïque*: ACTA pont. Rom. Hispan. I 23 p. 287 (a. 1089—91): pro Tarraconensi urbe vel ecclesia -tem vestram...deprecamur. CARTUL. templ. Sommer. 2 p. 3 (a. 1139—47): pro eisdem -tem vestram deprecamur. CARTUL. S. Joh. in Vall. 86 p. 48 (c. 1171): rogo ut bonum quod erga me...vestra -s dignata est incipere non dedignetur perficere. ACTA pont. Rom. Gall. III 95 p. 153 (a. 1179): -tem tuam per apostolica scripta monemus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VI 15 259: direxit nos ad tuam -tem...principum sacer conventus. c) *à un ecclésiastique*: DIPL. Caroli M. 282 p. 421,8 (spur. XIIe s.): cognoscat magnitudo sive -s vestra. EPIST. Wibald. 392: notum ergo facimus -ti vestre. CHRON. Rames. p. 93: sanctitudini et -ti vestre, fratres et commilitones mei.

5) *famille*: a) *royale ou impériale*: RICHER. II p. 28: huic quoque regalis -tis vir...successit. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 16 p. 570,19: qui ab imperatorie -tis sanguine...descenderunt. b) *noble*: ORD. VIT. hist. XII 17 t. IV p. 353: Guillelmus eques...Huius -s de illusterrimis Caletensium baronibus propagata est.

6) *statut personnel*: a) *(du noble) noblesse*: ANDR. CAPELL. I 6 p. 19 (éd. Trojel): mulier enim vincita marito ex mariti ordine suam -tem variando commutat. 25 Masculi vero -s mulieris nunquam coniunctione potest mutari. b) *(de l'homme libre) liberté*: DIPL. Caroli II, I 50 p. 146,13 (a. 844): petiit...abba...ut homines liberi...terras quas ex eremo traxerunt...possideant et congruum obsequium sicut homines ingenui exinde eidem monasterio exhibeant, ne eorum ingenuitas vel -s vilescat. TRAD. S. Petri 20 c p. 263 (a. 987—1025): pretitulata femina eadem -tis iuri inserviens cuiusdam proprietatis sue medietatem...tradidit. CARTUL. Tirol. 70 p. 39 (a. 1050—65): quidam -tem sortitus.

7) *sens collectif*: a) *la noblesse, l'ensemble des nobles*: ALCUIN. epist. p. 236,6: quid Romanorum -s novi habeat adinventum. EINH. Carol. p. 26: plures...tam ex -te Francorum quam Saxonum et functi summis honoribus viri (cf. CHRON. s. Ben. Divion. p. 73). ANNAL. Bertin. a. 854 p. 70: ut...pene omnis -s interierit (cf. GESTA NORM. p. 533). POETA SAXO 4,96: huc omni Saxonum -te collecta. DIPL. Otton. I 235 p. 326,20 (a. 962): ut omnis clerus et universi populi Romani -s...sacramento se obliget. RICHER. II p. 172: reliquam etiam urbis -tem pene totam pervasit. VITA Gerard. Bron. p. 255: cuidam comiti...quem postea Francorum -s sceptrifero sublimavit solio. VITA Bertini III p. 125: omnis pene -s istius terre preter paucos quos opum ac fundorum copia et castellorum vel munitionum fiducia detinuerat, post dominos suos...discedebant. LAMB. HERSF. annal. a. 1076 p. 277,30: quod...-tis exterminium machinaretur. ORD. VIT. hist. IV 2 t. II p. 168: Radulfus comes...multaque -s Francie affuit. ib. IX 6 t. III p. 497: dum tanta -s in unum convenit.

GUILL. TYR. hist. rer. transm. III 16 p. 135: avibus delicatis, quarum preda et volatu solet recreari -s. CARM. BUR. B 7,1,1: postquam -s servilia cepit amare, / cepit -s cum servis degenerare. GIRALD. expugn. I,1 p. 225: -tis oppressor existens, in terra sua magnates...deserviebat. b) *la noblesse comme classe sociale (par opposition au clergé, au peuple et aux serfs)*: FRECULPH. chron. col. 1066^D: permovere -tem, inflammare plebem. RADULF. CADOM. gesta Tancr. 54 p. 647: durabat sub Jove iuxta cum plebe -s; hiems neutri parcebat: tanto tamen -ti superior, quanto est durior rusticus milite, laborifer delicato. TRAD. Frising. 1438 a p. 293,43 (a. 1034): excellentia clericali -teque militari ac familia utriusque partis id adprobantibus. CARTUL. Rhen. med. I 431 med. (a. 1115): testes fuere canonici:...de -te vero, laici Willelmus comes... Walrammus comes...et de familia S. Petri. c) *groupe de gens d'une classe supérieure*: CARTUL. S. MICHAEL. Mos. 15 p. 83 (a. 858): noverit itaque omnium sancte Dei ecclesie fidelium ac nostrorum...-s. SUGER. Ludov. VI 15 p. 90: opimabat enim castellum veterana militum multorum -s. id. consecr. Dion. 4 p. 224: eo quod tantillo tantorum regum et abbatum -ti succedenti tantum opus divina dignatio reservasset.

8) (*par méton.*) *membre de la noblesse*: DONIZO Mathild. 2,588: nam proba -s non turpe scelus patrat unquam.

9) *beauté, distinction*: a) *du corps*: RICHER. II p. 160: non solum corporis -s sed et animi sapientia illustrat. *spéc., en parlant d'animaux de prix*: DANCUS REX 18,2 p. 90: quando vis cognoscere -tem falchonum. b) *morale, de l'âme*: LIUTG. Greg. I p. 66,37: -te morum et sapientie documentis -tem seculi ornavit. REGINO chron. a. 874 p. 108: genere inter suos clarus sed virtutum experimentis -te clarior. PASS. Kil. II 2: Scotorum genere nobilibus ortus parentibus, divine tamen gratie factus est -te clarissimus. VITA Meginr. 2: morum -te magis conspicui quam divitiis perituris. VITA Math. I 1: tres filii quos propria parentes educabant -te. PETR. ALF. disc. cler. p. 8: -s a me procedens est michi cordi plus quam que patrum procedit -te. OTTO FRIS. gesta 1,20: tam animi quam generis -te insignis. VINC. ann. 408: Judith...regina Boemie, quante sitis prudentie, -tis et industrie vestra indicant opera.

10) *principe moral*: RAHEW. 3,4 p. 170,2: imperator iam dudum edoctus hanc -tem, / parcere prostratis et debellare superbos. GALTER. CASTIL. Alex. I 103 col. 466^C: -s sola est animum que moribus ornat.

11) *qualité morale du noble, sens de l'honneur*: ORD. VIT. hist. IV 13 t. II p. 262: absit ut mea -s maculetur prodicione nefaria et de me tam turpis per orbem publicetur infamia. YSENGR. 5,67: -s melior nostro recitatur in evo, / quam 'pater illius hic, illius iste fuit'.

12) *biens possédés par un homme libre (?)*: TRAD.

Frising. 1437 (a. 1031—39): concambium quod... Frigisingensis ecclesie advocatus et...quidam nobiles viri fecerunt. Tradidit...VIII hobas serviles et III^{or} loca molendinarum...cum omni ususcapione sicuti ipse in proprietatem possedit, excepta directione ipsius -tis, si necesse sit, in manum...advocati Frigisingensis ecclesie.

13) *qualité de ce qui est possédé librement*: CARTUL. Castr. Ledi 24 p. 10 (a. 1064—65): domos scilicet meas... cum curia quoque...absque censu sive ulla consuetudine et absque calumnia, in omni sua -te...condidi.

14) *cérémonie*: DEDICAT. S. Aniani Aurelian. c. 1040 (L. Auvray, *Une source de la Vita Roberti regis dans Mélanges d'archéol. et d'hist. Ecole fr. de Rome, VII, 1877 p. 470*): quo etiam die celebratur preclara eiusdem confessoris Christi A[niani] translationis sollempnitas et dedicationis sancte -s.

nobilitatio, -nis f. [*nobilito* 1.] *octroi de franchises, libération*: CONCIL. spur. Floriac. a 839 (MGH, Concil. II) p. 855,28: ut non solum privilegium, ut predecessores eius fecerant, pro -ne et libertate illius ecclesie fieri iuberet. ib. p. 856,8: ad id a te invitabamur, ad quod te invitare deberemus, dico autem -nem ecclesie.

nobilito 1. 1) *illustrer, rendre célèbre*: MEGINH.(?) Ferr. 15: cum...regnum...Francorum christiane religionis cultu longe lateque -aret Lullus. PASS. Kil. II 2: Columbano gaudet Italia, Gallo ditatur Alemannia, Kyliano Teutonica -atur Francia. EPIST. Tegerns. 22: comiti A. stemmate generoso nec minus dignitate -ato. ACTA pont. Rom. ined. I 14 p. 11 (a. 1049): monasterium quod corpore beati Marculfi -atur. EKKEH. IV cas. Gall. 134: cum ubertas que ultimos Purchardi annos -abat, officinas omnes monasterii...suppleverit. ROB. MON. REM. hist. Hier. IX 21 p. 878: civitas illa que tuo -atur corpore. GALTER. CASTIL. Alex. IX 574 col. 562^D: vulgusque ignobile bellis / -abo meis. SUGER. Ludov. VI 32 p. 270: dominus papa...sanctissimam cathedram vite et offitii merito -avit. *à noter la forme pronominale*: METELL. Quir. 5,19: dum -at se.

2) *enrichir, amplifier, orner*: WANDALB. Goar. 2,1 p. 264,2: excolere ac -are desiderans cellam. REGINO chron. a. 612: monasteria...excoluit et omni ecclesiastica dignitate -avit. CARTUL. S. Mar. Avenion. 91 p. 94 (a. 916): propriis eam facultatibus relevare et -are satagens quam barbarica utique vastatio...attriverat. FOLC. gesta Bert. p. 67: in villa...que erat una de principalibus abbacie membris, quam et sibi sedem statuit omnique nobilitate -avit. THANGM. Bernw. 8 p. 761,39: quid dicam quo studio vel ambitu sanctum locum nostrum vel principalem ecclesiam -averit. CARTUL. S. Trin. Rotomag. p. 450 (a. 1030—91): predictam emptionem non solum annuit sed etiam dono proprio -avit. DIPL. Henr. III 244 p. 327,21 (a. 1049): monasterium... a regina...ditatum, constructum et

-atum. CARTUL. Compend. I 21 p. 50 (a. 1092): ad ampliandam et -andam eandem ecclesiam. URBAN. II epist. col. 289^B: tuum pre ceteris regnum -avit. FULCH. hist. Hier. II 23 p. 459: terram illam -avit et possedit. ROB. TORIG. chron. add. t. II p. 204: qui et ordine et edificiis eundem locum -avit.

3) *améliorer, rendre plus beau*: ALAN. INS. Anticlaud. IV 118 p. 110: -atur equi species.

4) *ennoblir, élever spirituellement* (UGUTIO s.v. nosco: -o, ...honestare): JOH. Scot. versio Max. 8 col. 1220^A: ab hac itaque per rationem et contemplationem constituta philosophia, per quam etiam corporis necessario -atur natura. CARTUL. Agath. 2 p. 9 (a. 848): quatenus eos -ando et provido moderamine consulendo. DIPL. Otton. III 319 (a. 999?): comes...nobili genealogia procreatus sed nec minus, ut speramus, bona voluntas -avit quem Deus tali dignitate ditavit. EGBERT. LEOD. rat. 1,678: libera -ant animas ieiunia carnis. EPIST. Hann. 49 p. 96,9: nemo nobilis nisi quem virtus -at. WIPO gesta prof. p. 4: ut enim virtus plerosque vulgares -at. GUIBERT. Nov. laud. Mar. II col. 539^C: Deus qui quosque sanctos per singulas quasque virtutes in hoc mundo -at. ANDR. CAPELL. I 6 A p. 24 (éd. Trojel): ut in eis per bonos mores generis -ari posset infimitas. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 129 p. 625,11: licet nobilibus orta natalibus nobilitate generis gloriaretur et fastuosa verborum et actuum continentia -aret. ALEX. NECK. nat. rer. 209: absit ut *simia* hominis ratione -ati possit ingenio parificari.

5) *anoblir* (UGUTIO s.v. nosco: -o, -as, nobilem facere): a) *au propre*: ORD. VIT. hist. XI 2 t. IV p. 167: plures... rex, cum de infimo genere essent, -avit, regali auctoritate de imo erexit, in fastigio potestatum constituit. b) *au figuré*: VINC. KADL. chron. p. 200: te genus attollit...potentia ditat, nobiliter virtus te tua -at.

6) *se comporter à la manière d'un noble*: UGUTIO s.v. nosco: -are, more nobilium se habere, nobiles imitari.

7) *affranchir*: TRAD. Frising. 1408 (a. 1022—31): hobam I...in omni totius plenitudinis lege -atam.

8) (*jur.*) *donner la capacité d'ester*: CARTUL. S. Bened. Floriac. I 151 p. 368 (a. 1153): homines ecclesie in predictis villis morantes usque ad hec tempora testimonium ferre non potuerunt et ignobiles erant in hac parte, sed nos...illos -are regia auctoritate volumus precipientes ut de cetero possint ferre testimonium et recipiantur.

noçaris v. *nogaris*.

nocarius v. *nogarius*.

nocceola, -e f. [nuccola, de nux; cf. ital. nocciuola] *noisette*: RECEPT. C. LXVI p. 75: semen sisimbrii et olive granum de -is vel fu et meu et celticin.

noce v. *nux*.

noçedos [esp. *nocedo*, lat. *nucetum*] *formes*:

nozodos: CARTUL. S. Mar. Laped. 112 p. 257 (a. 1124). nozetos: CARTUL. S. Emil. 88 p. 101 (a. 1020). *noyer*: CARTUL. S. Emil. 88 p. 101 (a. 1020): cum suo orto et molino et duos nozetos. CARTUL. Onia I 126 p. 160 (a. 1107): in Arenas Ia terra cum suos -os et suos maçanos. CARTUL. S. Mar. Laped. 112 p. 257 (a. 1124): accepi unam vacam et novem nozedos in villa que vocitant Ermulfi...et post obitum meum liberos ipsos nozedos remaneant monasterio de Lapedo. v. I. *nogarius* et *nucarius*.

noceo 2. 1) *distinctions de sens*: A) *faire du mal, nuire*:

1) *sens général, sans précision* (PAPIAS: -ere obcesse ledere, obturbare. UGUTIO: -o, -es, offendere): WALAHFR. carm. 5,78,8: ut...quod -et, evellat. Ivo epist. I p. 28 (a. 1091): cui...licuit quod -ebat excidere? BABIO v. 452: nolo -ere magis. ORD. VIT. hist. VIII 24 t. III p. 413: et uterque alteri -ere concupivit. OTTO FRIS. gesta 2,43 p. 151,25: tanto ad -endum efficaciores quanto fortiores. GIRALD. topogr. 1,33 p. 67: carnes ad esum et vaccine valent et porcine -ent. *expressions négatives avec indéfini neutre* (nec...quicquam...-ere ou nihil...-ere): POETA SAXO 5,399: hinc nec eo Mauri quicquam vivente -ebant. NOTK. BALB. gesta II 1 p. 51,7: quia...regno Francorum nihil -ituri viderentur. HELM. 19 p. 40,23: iurat etiam se nichil ei -iturum.

2) *en parlant d'un mal physique causé par*: a) *maladies*:

WALAHFR. imag. Tetr. 72: o pestis sine fine -ens. id. hort. 39: ungula cornipedum si quando humore -etur / collecto et putres imitatur marcida fungos. THIETM. 4,18: seva mortalitas hominibus nimis -uit. ib. 4,72: Alvicus cui in capite suo multum -uit migranea. b) *animaux*: RATHER. prel. col. 152^B: mathematicorum genus est in Africa, cui non -ent serpentes. NOTK. BALB. martyr. col. 1035^D: duos ei leones immitti, a quibus cum -itus non fuisset. THIETM. 8,29: tres lupi...hominibus multis atque pecoribus...uerunt. c) *calamités naturelles*: THIETM. 4,18 p. 152,15: estas nimia frugibus...nimis -uit. d) *éléments*: CARTUL. Aziac. XXIII p. 77 (c. 1162—78): sic quod aqua non -eat amplius pratis monachorum.

3) *en parlant d'actes de violence*: HRABAN. martyr. col. 1135^A: lapidatores...se cum lapidibus cedebant, nec martyres -ere poterant. ANNAL. Xant. a. 848 p. 16: gentiles Christianis...-uerunt. POETA SAXO 1,237 p. 12: erat in castris remissior illis, / ut possent nimia Saxonum fraude -eri. REGINO chron. a. 517 p. 25: regem...Otharium -ere non potuerunt, qui...se communierat. ADAM BREM. p. 40,12: Nortmannos...eo modo retinuit ut...regnum eius vel minime -uerint. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1688^C: Herodes descendit...in Cesaream...ut -eret Tyriis et Sidoniis.

4) *dans le domaine moral*: a) *faire tort*: WALAHFR. Wett. 782: hunc autem morbum mores animasque -entem. HRABAN. epist. 2a p. 384,1: sibi magis -cat quam mihi. RATHER. phren. col. 390^A: nil mea te -cant incommoda.

HERRAT. hort. exc. p. 145: vitia si spernimus / et si bona facimus, / nil -ebit animam, b) (*au figuré*) *choquer*: BRUNO QUERF. Adalb. 26: habitus corporum et horror vestium nostrarum... animis non parum -et.

B) (*jur.*) *chercher noise, faire tort*: DIPL. Otton. III 391 (a. 1001): si aliquis episcopus... eum de predicta villa -ere voluerit. DIPL. Contr. II 218 (a. 1035): si quis ergo... ecclesiam... qualibet presumpserit suggestione -ere. CARTUL. Icaun. t. I p. 498 (a. 1152): ne cuiuspiam calumpnia vel violentia... fratribus deinceps super hoc -ere possit. CARTUL. S. Mar. Paris. II 3 p. 356 (a. 1195): ego non -ebo canonicis in hoc facto, immo iuvabo eos.

II) *constructions (toutes les acceptions se retrouvent dans les différentes constructions du verbe)*: A) *abs.*: VITA Emm. I 29: ubi -ituras manus non immittunt. ANNAL. Xant. a. 873 p. 35: *locuste* non tamen ubique sed per loca -uerunt. THIETM. 6,83: surgentes pirate multum -uere. MATTH. VIND. ars vers. IV 25 p. 186: ignota enim verborum significatio ad -endum est efficacior ceteris doctrine offendiculis.

B) *avec le datif*: WETT. Gall. 7 p. 261,9: unus illorum est in pelago, cui numquam -ere potero. ANNAL. Xant. a. 872 p. 31: infestatio tonitruorum et ymbrium atque grandinum humano generi -uit nimium in frugibus et edificiis. DIPL. Henr. II 3 (a. 1002): qui... ecclesie... de istis -ere veniat.

C) *avec accusatif*: HRABAN. CFUC. I 25 col. 248^A: mors illa remota / aufugiat, primam -uit que livida stirpem / humani generis. VITA Liutg. II 2,24: Liudgerus a diabolo plerumque lesos sanavit, sed etiam... ne -erentur, protexit.

III) *participe futur substantivé (ce qui doit nuire)*: JOH. WIGORN. chron. p. 49: quoniam ipse rex pietatis et pacis erat, immo quia est, non -iture alicui operam dedit, sed hostes liberos abire permisit. PETR. RIGA Aurora Gen. 124 p. 30: si bona tot propter hominis formantur honorem, / cur adversus eum tot -itura vigent.

IV) *participe présent nocens, -tis A) adj.*: 1) *nuisible*: WALAHFR. carm. 5,77,9: odii -tis. MODOIN. Nas. ecl. prol. 10: obiciet crimina lingua -s. THIETM. 7,74: luxurie -tis. ALAN. INS. Anticlaud. IV 256 p. 114: qualiter ignis... moriens in nube paritque / fulmina; dum moritur, sic morte -cior instat / quam vita. ADAM S. VICT. 7 v. 40 p. 49: universas res -tes / ... fugabit. 2) *coupable*: GUILL. PICT. gesta p. 90,38: hominum sanguini, quanquam -tissimo parcere maluit. ARNULF. LEXOV. epist. 47 p. 84 (a. 1166): quia nullus erat quem -tem non fecisset operatio vel consensus. WALTH. MAP nug. cur. III 4 p. 134: eo quod sibi visum est crimen eo dulcius, quo -tius. GIRALD. topogr. 1,27 p. 61: tertium *genus* et -tissimum.

B) *subst.*: 1) *masc.*: a) *méchant*: COD. PRAY. 153 Miss.: Ihesus Christus non dubitavit manibus tradi -cium.

ARNULF. AUREL. glos. Lucan. 6,438: -tes ad nocendum valentes. b) *coupable*: THIETM. 7,46: propter -tem... tot inculpabiles ceciderunt. ADAM. BREM. p. 204,4: de -tibus quidem iuste actum videtur. ORD. VIT. hist. VII 16 t. III p. 245: divina lex... precipit ut comprimant -tes ne perimant innocentes. OTTO FRIS. gesta 2,25 p. 127: cum -te innocens. ALAN. INS. Anticlaud. VIII 179 p. 178: ut... natura velit... dampnare -entes. 2) *neutre pluriel*: a) *êtres nuisibles*: GUILL. CAMP. dial. col. 1065^B: multa homini -tia sunt... ut sunt serpentes, dracones, et queque reptilia. b) *événements funestes, maux*: THIETM. 2,3: quecumque ei publice vel occulte provenere -tia.

nocenter adv. 1) *de manière à nuire*: CARTUL. Mai. Mon. Turon. p. 30 (a. 1064): aquam derivare monachi possent in insula; haud -r vel contra cogere ad irrigandum. WALTH. MAP nug. cur. II 13 (p. 78): ille apparentie... aut innocenter transeunt aut -r. 2) (*moral.*) *de manière blâmable*: PETR. DAMIAN. epist. IV 8 col. 20 309^C: revoca diversi generis ornamenta -r opposita. *nocetus, -us m. v. nucetum.*

nocibilis, -e nuisible (GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,24: *nocua, noxa, -ia, nociva*): PS. REGINO syn. caus. app. 1,57 p. 419,23: -is perfugii suspicio. THEOD. AMORB. Mart. 7: quatenus minime catholice ecclesie integritatem -is eorum hereseos languor dirumpere valeret.

nocibilitas, -tis f. tort, injustice: IVO pan. II 78 col. 1098^D: quodcumque -tis vel damni seu spoliationis residentibus in loco sancto inferre. CARTUL. Col. I 95 p. 586,12 (a. 1180): ne... ea... dolis et machinationibus vel quovis -tis genere in posterum infirmare vel infringere liceat.

nocifer -a, -um [noceo et fero] funeste: VITA Aldeg. I p. 810: -a pestis furiarum. HERIB. Bos. Thom. col. 1128^A: tanquam lethalis quedam pestis -a... traxit post se funem malorum.

nocilletu [nucilla] terre plantée d'amandiers (ou de noyers; cf. H. G. Tüchel, Studien zur italienischen Phytotoponomastik, Genève-Paris, 1962, p. 106): COD. Cavens. I 15 p. 16 (a. 826): de terra qui est locilletu et urtatu, ... ipsa cum pectia qui est -u, abet fine de unu latu.

nocimentum, -i n. v. nocumentum.

nocio, -nis f. v. notio.

nocitura, -e f. v. noceo.

nocivitas, -tis f. [nocivus] (astrol.) influence maléfique: HONOR. AUG. phil. mundi II 17 col. 62^B: de frigiditate Saturni ergo primum, deinde de -te disseramus. ib. II 18 col. 63^C: quando media est inter Saturnum et Martem... temperatur eorum -s eius benevolentia... Jupiter patrem Saturnum e regno expulisse... naturalem -tem ei aufert.

nocivus, -a, -um I) adj.: A) *nuisible, dangereux* (PAPIAS: -us, noxius): 1) *physiquement*: GERH. AUG.?

mirac. Udair. 22: veneno -o esse percussus. GALAND. REGN. prov. p. 46,11: que sunt multum -e hominum infirmitates, ex stomachi vitio orientes. HILDEGARD. phys. I pref. col. 1125^A: succus pomiferorum arborum incoctus -us et coctus levis. ib. 1,21: omnes -os humores in te minuit. HERIB. Bos. Thom. col. 1111^A: aque potus supra modum -us. 2) *en parlant de plantes*: ERMENR. Har. 3: sarculo, quod manu gestabat, arbores -as abscidebat. GERARD. MORES. delib. p. 215: gramen... vineis valde -um. 3) *en parlant d'animaux*: GUILL. CAMP. dial. col. 1065^B: si Deus propter hominem cuncta bona valde creavit... tamen -a animalia, que non solum hominem non adiuvant, sed etiam multoties infestant et nocent. 4) *en parlant d'un fléau*: SYLL. Sangall. 24,7,1: igne -o, / grandine, morbo, / ... / protege cives. WALTH. SPIR. Christoph. I 27 p. 78,3: fames -a, te iubente, discebat.

B) *qui fait tort, qui lèse, préjudiciable*: DIPL. Karoli III 12 p. 19,19 (a. 879): santonem... que -as eidem ecclesie episcoporum evacuat scriptiones, roboramus. DIPL. Otton. I 334 p. 449,24 (a. 966): quicumque... inutiles scriptiones et -os libellos... retinuerit. CARTUL. Cormar. 31 p. 62 (c. 1000): verentes itaque monachi... ne eadem castella in futurum sibi... -a et incerta existant. CARTUL. Bass. Font. 1 p. 2 (a. 1143): molendinum... suis nullatenus -um molendinis. ACTA pont. Rom. ined. I 211 p. 195 (a. 1147): novam illam et -am consuetudinem, que vulgo gaulum dicitur.

C) (*mor.*) *nocif, dangereux pour l'âme*: WALAHR. exord. 8 p. 483,31: conculcande sunt et delende picture quasi non necessarie vel -e. Ivo epist. I p. 46 (a. 1092): ut diabolus vos inveniat occupatas, nec mentes vestras -is et vagis cogitationibus expositas. PETR. COMESTOR serm. 33 col. 1801^B: multa nesciebat, cum essent, esse peccata... et quid hac nocte -ius? ANDR. CAPELL. I 6 G p. 191 (éd. Trojel): muliebris autem indulta clericis cultura mihi nullatenus potest esse -a.

D) *coupable*: PONTIF. ROM. XLIX A, 18 p. 268: ungo hos pedes de oleo benedicto, ut, quicquid superfluo vel -o incesso commiserunt, ista aboleat perunctio.

E) *qui est un obstacle à*: LAMB. ATREB. epist. 23 col. 656^C: antiquus humani generis inimicus... pacem Ecclesie, quam suis fraudibus -am intelligit esse, omni conatu nititur perturbare.

F) (*gramm.*) *en parlant d'un verbe marquant l'hostilité*: HUGO S. VICT. gram. p. 293,34: verba que regunt dativum hec sunt: ... -a, ut noceo, officio.

II) *subst. n., mal, ce qui cause un tort*: THIETM. 7 prol. v. 5: Deus ille benignus / atque bonum summum, depellens omne -um. OTTO FRIS. chron. 1,26 p. 61,12: ut non iuxta voluntatem suam populo suo -a, sed iuxta nutum Domini profutura diceret. ALAN. INS. dist. s.v. colligere, col. 746^A: de Ecclesia removebunt omnia -a.

nocive adv. avec un effet nuisible: ALEX. NECK. nat. rer. II 123 p. 201: ulcisci promptissima est, tam argute quam -e.

noctanter adv. de nuit, nuitamment: FULCH. hist. Hier. III 55 p. 802: -r evaserunt. BALDER. Alber. 8: -r fugiens comes Baris evasit.

nocte v. nox III, A, 1.

noctesco 3. s'assombrir, devenir noir comme la nuit (au figuré): JOH. ALT. arch. V p. 319: densa -it arundine celum.

noctibus v. nox III b.

nocticinium, -i n. [nox, cf. conticinium] nuit: VINC. KADL. chron. p. 206: fores planctum, foves luctum, fletum ob quam, quaeso, fructum lambunt -a.

nocticolus, -a, -um v. nocticulus.

nocticula, -e f. [cf. noctucula] [graphie fautive pour noctiluca, lune: GLOSS. cod. Vat. 1469 p. 524,10] *petit oiseau de nuit*: JOH. SARISB. polier. 2,17 (Webb I, p. 100,29): quale est quod -am quandam vel herodiadem, vel presidem noctis dominam concilia et conventus de nocte asserunt convocare.

nocticulus, -a, -um seu nocticolus, -a, -um nocturne: SYLL. Sangall. 14,9: ubi nocticole tenuere cubilia larve. AMARC. serm. IV 434: -am simules gravitate soporem.

noctifer, -ra, rum 1) qui apporte les ténèbres (au figuré): FULCO. MELD. nupt. VII 507: Lucifer in celo nunc -r est in abisso. BERNARD. grad. humil. 36 p. 43,21: o Lucifer, qui mane oriebaris, immo non iam lucifer, sed -r, aut etiam mortifer.

2) *de couleur sombre*: WOLFHARD. Waldb. 3,9 p. 536^C: orbem -rum. JOH. ALT. arch. VII p. 351: -rum sepelit caligine peplum.

noctifuga, -e m. [nox et fugio, cf. lucifuga] 1) qui fait fuir la nuit: WOLFHARD. Waldb. 3,18 (11): vergente iam ad occasum -a dic. RADULF. CAMERAC. Lietb. XI p. 847,28: iam sanctum mane fenestras intrabat / -asque suo radios spargebat in orbe. 2) *qui fait fuir les ténèbres (de l'ignorance)*: JOH. ALT. arch. VIII p. 364: animi sollertia, lampas / previa, -am ferat insopita lucernam.

noctigenus, -a, -um [nox et gigno] de la nuit: 1) *sens propre*: SEDUL. carm. II, LVII 15: quomodo -as dispellit Lucifer umbras. 2) *au figuré, en parlant des divinités infernales*: GALTER. CASTIL. Alex. X 157 col. 566^C: hoc, ego si dea sum qua nulla potentior inter / -as.

noctiluca -e f. 1) ver luisant: UGUTIO s.v. luceo: hec -a, animal in sero lucens. ALAN. INS. dist. col. 936^D s.v. scintilla: scintilla... dicitur musca que luget ad noctem, unde et -a dicitur. DAN. MORL. nat. p. 29: invenimus multa habentia splendorem in se quo illuminant ut animal quod dicitur -a. 2) *v. nocticula.*

noctiosus, -a, -um [nox] nyctalope: PAPIAS: -us, qui melius vespere videt.

noctipuga, -e m. débauché: GLOSS. cod. Casin. 401

p. 468,26: -am, obscenum quod quasi noctibus compungatur.

noctivagus, -a, -um *qui erre la nuit*: 1) *en parlant des animaux*: FAB. imit. Aviani I p. 353,1: lupus quidam, -us. CARM. Bur. B 58,4,3: contio pennata / bubo -us. 2) (*métaph.*) *en parlant de la trajectoire nocturne des astres*: TRANSL. sang. Dom. 25: dum iam prope esset, ut / 'o Phoebe curru inclarescere terris' / videretur. LIGURINUS 1,193: sic ubi -o stellarum lumine puppis / decurrit pelago.

noctivodus, -a, -um *qui voit la nuit (s'appliquant à la déesse Athéna qui possède la chouette pour attribut)*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 286,7 p. 133,23: depreccationibus -e Athene.

nocto 1. [nox] *passer la nuit*: EIGIL. Sturm. 7 p. 368,52: quando alicubi -abat. VITA Bonif. II 11 p. 103,17: in omnibus locis, in quibus contigit meridiare sive -are. DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 49: veniam... tecum -are. (*jur.*) *expression* -andi licentia, droit de gîte: DIPL. Otton. I 458 p. 622,33 (XIIe s. spur.): nec placitum quodlibet vel -andi licentiam habeat advocatus.

noctrio 4. v. *nutrio*.

noctu v. *nox III,1,a*.

noctua, -e f. 1) *chouette*: a) *définitions*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 286,6 p. 133,14: -a dicitur nicticora. HRABAN. univ. VIII,VI col. 246^D: -a dicitur pro eo quod nocte volat et per diem non possit videre, nam exorto splendore solis visus illius hebetatur (*cf.* Isid. etym. 12,7,40). AELFR. anglo sax. vocabul. (2e éd.) I col. 131: nomina avium...cavanna, vel -a, vel ulula. PAPIAS s.v.: -a dicta pro eo quod nocte circumvolet et per diem non possit videre. hec non est bubo sed minor est. ib. s.v. nycticorax: ipsa est -a quia noctem amat; est enim lucifuga, solem non patitur (*cf.* Isid. etym. 12,7,41). b) *en général*: WALAHFR. epit. in Lev. col. 814^D: -a que in tenebris clare videre potest. COSM. PRAG. 3,17 p. 181,18: o miserabilis fortune conditio, qua nunc cogor humi residere ut -a. CARM. Bur. B 133,8: hic volucres celi referam sermone fideli...-a, fringellus seu nycticorax, amarellus. c) *avec idée d'oiseau funeste*: HRABAN. univ. 8,6 col. 247^A: -a homines veritatis lucem fugientes, tenebris obligatos significat. Unde in Levitico hec avis vesci prohibetur. MANEGOLD. ad Gebeh. 23 p. 353,38: vos, inquam, alloquor ginecea hostis antiqui...-e, lupe. JOH. ALT. arch. VI p. 330: divitibus supremus honos prenuntia fati / -a precedit, properanti morte propinquos/occasus infausta canens. RADULF. CADOM. gesta Tancred. 79 p. 663: ergo struit funes, structis quibus atque ligatis, / pendula de muro fit -a, nocte volando, / sic nocturna fugit. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. I 558: diri ominis sicut vultures, milvos vel -as.

2) (*oiseau de mer*) *peut-être cormoran(?)*: HRABAN. univ. VIII,VI col. 247^A: -a a quisbusdam dicitur corvus

marinus (*ou confusion avec nocturnus corvus, cf.* Gloss. Abba NO 16: nycticorax: -a...alii avem in Oriente quem nocturnus corvus appellant; et Euch. Instr. 2 p. 157,10-12. v. *aussi* nycticorax).

5 **noctualia**, -um n. [nox] *corvée exécutée la nuit(?)*: CARTUL. Rhen. med. II 58 p. 99 (a. 1183): ut deinceps ...predicta curia...ab omni iure advocatie libera teneatur, nec aliquatenus exactionibus vel -ibus a comite ...vexetur. v. *nox*.

10 **nocturna**, -e f. v. *nocturnus*.

noctum v. *notum*.

nocturnal, -e *forme nocturnale*; CATAL. biblioth. Becker 28,8. 1) *adj., relatif à la nuit, de nuit, nocturne*: A) *en général*: RECEPT. A.XCVI p. 24: ad sitem -em. ib. A.CLVIII p. 32: ad febres -es. DUDO Norm. 99 p. 260: plebeio huius -is murmuris tumultu. CARTUL. S. Mar. Paris. III 7 p. 355 (a. 1067): persolvere... custodiam -em. PETR. CELL. epist. II 97 col. 547^B: chariora mihi...sunt spatia -ia quam diurna.

B) *s'appliquant à l'office nocturne, en général*: CAPIT. reg. Franc. I p. 61,6 (a. 789): ut cantum Romanum pleniter discant et ordinabiliter per -c vel gradale officium peragatur (AMALAR. epist. p. 246,35. id. antiph. 15,1 [Hanssens II p. 49,22]. ADSO Frod. p. 87,14. TRANSL. Savin. p. 808. HONOR. AUG. gemma 2,1). VITA Liutg. I 29: cum temperius ad vigiliis -es sur-rexissent. TRANSL. Gorg. II p. 241: surgentibus vero monachis ut laudes persolverent -es (CHRON. Rames. p. 63. TRANSL. Honor. p. 140). ib. p. 246: fratribus -em synaxim inchoantibus. HUGO FLAV. chron. II 12 p. 378,29).

C) *s'appliquant aux chants qui le composent*: EPIST. var. II p. 308,2: in gradali cantu...minime discordare possent, in -i tamen...paucissimi in unum concordare reperti sunt (AGIUS vita Hath. 6 p. 168,46). AUREL. mus. p. 51: in versibus responsoriorum -ium. HUCBALD. mus. p. 129: antiphone -es. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 98: in ipsis -ibus hymnis...laccessiti sunt...ut laudes Deo debitas relinquere cogerentur. 40 LIB. ordin. Patav. 1,30: super -es psalm(os). *spéc. le ton de voix que l'on y adopte*: JOH. BEL. div. off. col. 92^A: due lectiones...leguntur, una voce naturali vel -i, id est gravi ac pressa, altera vero communi.

D) *relatif à l'office de nuit ou utilisé pendant sa célébration*: 1) *s'appliquant au moment où il se célèbre*: AIMOIN. SANGERM. transl. Vincent. p. 647: pulsato -i tempore signo, ad ecclesiam concita pergat. 2) *s'appliquant aux livres le contenant*: EPIST. Tegerns. I 118: quatinus iuxta hoc exemplar librum possimus perficere -em (CATAL. biblioth. Lehm. I 42 p. 212,13). CARTUL. S. Petri Gomei p. 213: antiphonarum -e I, psalterium I. 3) *s'appliquant aux cierges que l'on y brûle*: RUD. TRUD. gesta Trud. IX 19 p. 286,28: omnibus personis quibus -is candela anteponitur (MIRAC.

Modo. 13 p. 314b,56). THEOD. TUTT. abb. p. 565,31: cereum -em singulis altariis providebit. TRAD. Werd. 135 p. 29,26: ad -ia luminaria toto anno in eadem ecclesia. 4) *s'appliquant au lutrin sur lequel on fait les lectures*: EKKEH. IV cas. Gall. 6: parat...insignem cruce...quam...analogio -i superposuit.

E) *de nuit (s'appliquant aux vêtements que mettent les religieux pour assister à l'office de nuit)*: 1) *sorte de manteau*: HERBORD. Ott. I 34 p. 716,14: tegimentum -e mirabilis precii, de serico, auro et megalina pelle confectum. 2) *chaussons (cf. a. fr. nocturnal)*: UDALR. consuet. Clun. I 41 col. 687^D: abstrahamus calceos diurnales et -es induimus. LIB. ordin. Rhenaug. p. 128,13: ministros altaris qui -ibus sunt induti calciamentis. ib. p. 249,1: calceos diurnales cum -ibus mutamus (cf. l. 34 ss. col. 1312 l. 3 ss).

F) (*jur.*) *donné pour une journée de travail*: TRAD. Udalr. August. 8: VIII messoris qui etiam a publico vescuntur et -is panis XX septimane ad operandum (cf. nox V D).

G) (*au figuré*) *obscur, qui apporte les ténèbres*: HILDEGARD. epist. I 118 col. 341^C: parvi vero stultitiam, que a via veritatis -is est, significant.

II) *subst.*: A) *masc.*: 1) *livre contenant les offices de nuit*: POLYPT. Rem. p. 8: antiphonarium, gradalem ac -em. CARTUL. S. Steph. Vall. 26 p. 21 (a. 1075): pro filio suo...cui docui hypnarium, lectionarium, gradualement, -em. CARTUL. S. Petri Gomai 99 p. 230 (a. 1080): incipit nota librorum; inprimis misalum et duos tefenarios, -es et alios vernaes. PRT. (Pannonhalma) I p. 591 (c. 1093): VI missales, I bibliotheca, III -es.

2) *plur.*: a) *offices de nuit*: JOH. ABRINC. p. 5: finitis his diurnalibus officiis, -es succedunt, in quibus vespere prima hora consistit. b) *chaussons portés par les moines pour assister aux offices de nuit*: CARTUL. S. Martin. Camp. II 281 (a. 1161–64): agnina pelicia et -es qui vulgo bote dicuntur (cf. I E 2 et II C 2 b).

B) *fém.*, *offrande de cierges pour les offices de nuit*: CARTUL. Belliloc. Lemov. 118 p. 170 (a. 997–1031): omni anno unam -em ad missam sancti Petri (cf. I D 3).

C) *neutre*: 1) *sing.*: a) *office de nuit*: ODO CLUN. Ger. p. 327: iussit ut -e coram se capellani peregissent. b) *livre contenant le texte des offices de nuit*: TRAD. Ratisb. 48 (c. 863–85): gradalia II, -ia II, librum canonum I. GREG. CAT. reg. Farf. V p. 321: antiphonarium optimum et Priscianum valde bonum, -e perfectum, super Isaiam mirificum. MON. Strig. I p. 109 (a. 1156/1347): missale unum, -e unum, psalterium unum, graduale unum.

2) *plur.*, *vêtements portés par les moines pour assister à l'office de nuit*: a) *manteau*: CONSUET. Trev. 12 p. p. 14,3: ibi exuentes -ia reverenter induunt fratres diurnalialia, hoc ut peragunt cosdem sobrie lectulos

cooperiunt. WILH. HIRS. const. 1,44 col. 976^C: indutis -ibus lavari, pecti et factis his tribus orationibus reverti accelerat. b) *chaussons*: LANFR. const. p. 3: surgentes fratres in -ibus suis...veniant in ecclesiam. id. decr. col. 458^D: surgentes fratres calceant se -ibus suis (cf. I E 2 et II A 2 b).

nocturnaliter [nocturnal] *adv. pendant la nuit*: CHRIST. Wencesl. 109: triticum metens humeris baiulans propriis domui inferebat manualique terens moia pistor ipse et dux farinam cribrabat aquamque petens itidem -r hauriens fatebatur. HERIM. Arch. Edm. 18 p. 50: hec queque -r visa protestans verissima verax creditur.

nocturneus v. *nocturnus*.

nocturno I. [nocturnus] *chanter l'office nocturne*: CARTUL. Landevennec. p. 86,23 (c. 1050): in basilica...-bat Uuinaloeus. ib. p. 115,15: sanctus -ans Uuinaloeus.

nocturnus, -a, -um *formes*: nocturneus: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 443,53. nocturus: FONT. Flor. 11 p. 39,12 (a. 997). MIRAC. Gerard. And. 23 p. 504. noturnus: FONT. Flor. p. 27,26 (a. 995).

I) *adj.*, *de nuit, nocturne*: A) (*s'appliquant à la division du temps*), *qui appartient à la nuit*: HROTSV. Theoph. 98 p. 65: trans urbem sub -is secreto tenebris. PETR. DAMIAN. VI 5 col. 381^C: sicut per deserta gradientibus lux ignea inter -as tenebras infulgebat. ALEX. NECK. nat. rer. II 156 p. 249: color diurnus et humor -us beneficia sua rebus largiuntur. *expression*: tempore -o (*la nuit*): RICHER. II p. 58: tempore -o ardentibus stellis operam dabat. THANGM. Bernw. 31 p. 772,35: supervenientes -o tempore homines archiepiscopi. PETR. DAMIAN. epist. III 4 col. 291^B: -o tempore...intronizatus est. *forme adverbiale*: -o: FONT. Flor. p. 21,17 (a. 986): diurno atque -o.

B) *qui agit la nuit*: RICHER. II p. 18: ille...per locum competentem -us ingreditur. PETR. DAMIAN. epist. IV 15 col. 325^D: ut non degeneri sapore depressos -us insidiator inveniat. RADULF. CADOM. gesta Taner. 74 p. 659: funes, vasa, dolabra parant; cunctis paratis, / -i fabricant. HIST. Hier. II 18 p. 566: -i viatores. ARNULF. AUREL. glos. Lucan. VI 689 p. 346: strix que inde dicitur -a.

C) *qui a lieu la nuit*: 1) *en général*: EIGIL. Sturm. 8 p. 369,20: ibique se et asinum suum munire propter -os incursus satagens. WIDUK. 1,36: -a pluvia. DIPL. Henr. IV 469 (a. 1101): -a seu diurna diverticula. FULCH. hist. Hier. II 46 p. 560: -a operatione duas turres murales in sublime adeo extulerunt. HIST. de via Hier. p. 169: -e quietis tempus. HILDEGARD. caus. p. 142,28: de -a oppensione. GIRALD. topogr. I 12 p. 37: -um obsequium. 2) (*liturg.*) *nocturne, de nuit*: a) *s'appliquant à l'office de nuit en général*: ERMENT. mirac. Philip. p. 57: cumque signum ad -um sonisset officium

(AUREL. mus. p. 60. JOH. METT. Joh. p. 359,41). HERIC. mirac. Germ. p. 174: -e stationis excubias peregerunt. NOTK. BALB. gesta I 5 p. 7,16: ad -as vigiliis venire. REGINO chron. p. XIX: responsoria, que -is horis in Dei laude canuntur. WIDUK. 3,75: -is et matutinis laudibus intererat (VITA Bertini I p. 120. JOH. CLUN. Odon. p. 111). HUCBALD. mus. p. 227: matutina letitia elatiore canore celebranda quam -a synaxis. b) *s'appliquant aux chants qui le composent*: NICOL. LEOD. Lamb. p. 423,2: -os hymnos, ... summa cum devotione celebravit. c) *s'appliquant aux prières qui y sont dites*: ANNAL. Bertin. a. 849 p. 56: clericis -as preces Domino solventibus. d) *s'appliquant aux vêtements utilisés par les religieux pour suivre l'office de nuit*: α) *sorte de manteau*: NOTK. BALB. gesta I 34 p. 46,15: -um illud atque pendulum Augusti pallium. β) *chaussons*: CARTUL. Sangall. II 143 p. 142,23 (a. 1110—1125): calcei -i grandes.

II) *subst.*: A) *masc.*: 1) *liturgie*: a) (*au sing.*) *office de nuit dans son ensemble*: VITA Lamb. I A, 12 p. 366,3: circa media nocte...ibat in -o ad orationem devotus. BENED. ANIAN. conc. col. 876^A: et ideo in brevibus ipsis noctibus post pullorum cantum -os constituimus inchoari. AELFR. colloq. p. 14: quis excitat te ad -os? MIRAC. Eupli p. 329,31: quadam vero nocte antequam -us celebraretur adest in somnis ei sactus. b) *au plur.* (*ou avec adj. numér. ordin.*) *nocturnes, partie de l'office de nuit*: JOH. ABRINC. p. 20: lectiones primi -i de prophetis erunt, secundi de sermonibus patrum. ROB. PAUL. II 8 col. 414^B: tres priores -i sive vigilie more Romano nuncupantur. ORD. VIT. hist. III 7 t. II p. 96: ad vespas super psalmos quatuor antiphonas condidit, et in secundo -o tres ultimas adjecit. c) *psaumes et leçons avec leurs répons chantés pendant l'office de nuit*: JOH. BEL. div. off. 20 col. 32^B: -i, -orum vocantur novem psalmi et novem lectiones cum suis responsis. HONOR. AUG. gemma 2,14: sciendum cum -us dicitur, cantus intellegitur. 2) (*division du temps*) *moment où l'on célèbre l'office de nuit*: CHRON. Salern. 146 p. 152,13 *W.*: ante -um ecclesiam pergebat.

B) *fém.*: 1) *liturg.*: a) (*sing.*) *office de nuit dans son ensemble*: WETT. Gall. 26 p. 271,2: post -am huius noctis. ORDO ROM. XXIX 12 t. III p. 439: lumen... ab initio cantus -e inchoatur extingui. AELFR. colloq. p. 13: surrexi de lectulo et exivi ad ecclesiam et cantavi -am cum fratribus. VITA Math. II 10 p. 290,21: post -am vero omnibus egressis. LANFR. const. p. 27: inter psallendum et ante -am pulsantur signa in duodecim lectionibus. *spéc., laudes*: SMAR. reg. Bened. col. 830^A: post pullos -as cum matutinis diximus iungi. b) (*au sing., au plur. ou avec adj. numér. ordin.*) *nocturnes, partie de l'office de nuit* (JOH. BEL. div. off. 20 col. 32^B: accipitur...-a, -e pro hora. HONOR. AUG. gemma 2,14: cum autem -a, tunc hora accipitur): AMALAR. antiph. 15,10 (*éd.* Hanssens III p. 51,36): antiphone

que celebrantur in eadem nocte...habent in tertia -a, alleluia. ib. 18,1 t. III p. 54,33: ut tres -as faciamus. JOH. ABRINC. p. 23: et sequentes psalmos cum antiphonis alleluaticis in tertia -a cum responsoriis Baptistarii ideo dicimus. JOH. BEL. div. off. 20 col. 32^{B-C}: in solemnitatibus ad secundam -am pariter surgebant ministri...Ad tertiam...-am communiter surgebant omnes. HOMIL. Opat. I 21: omni nocte ad -as surgite. c) *psaumes chantés le dimanche avant les leçons*: JOH. BEL. div. off. 20 col. 32^B: -a, -e psalmi appellantur qui dominicis diebus dicuntur antequam recitantur lectiones. d) *sc. hora*: AELN. Canut. p. 128,5: basilicam ...-a cum suis aggreditur.

2) (*division du temps*) *moment où l'on chante les heures canonicales*: JOH. BEL. 20 div. off. col. 32^B: -e, -arum dicuntur tempora quibus psalmi cantantur.

3) (*jur.*) *droit de pêcher pendant un jour*: CARTUL. S. GERMAN. PRAT. I 26 p. 40 (a. 816): quandam piscariam...ad monasterium sancti Germani... concessimus...ea scilicet conditione ut illam -am quam monasterium sancti Dyonisii exinde accipit et Sancti Petri nulatenus eis a quoquam subtrahatur (AIMOIN. SANGERM. mirac. Germ. 2 p. 118 [a. 892]). CARTUL. cath. Ambian. I 25 p. 34 (c. 1145): pro...-a anguillarum que...michi ...habenda reddidit. ib. I 26 p. 35 (a. 1146): annum piscium capturam que vulgali nomine appellatur -a.

C) *neutre, (liturg.)*: 1) *office de nuit dans son ensemble* (JOH. BEL. div. off. 20 col. 32^B: accipitur...-a, -orum pro ipsis officiis): VITA Math. II 10 p. 290,19: dato autem signo ad -a, ...intravit ecclesiam. LANFR. const. p. 7: et post -a et familiares psalmos officium mortuorum. id. decr. col. 466^C: sabbato sancto percutiatur tabula ante -a, sicut in feria sexta.

2) *nocturnes, partie de l'office de nuit*: LANFR. decret. 449^D: primum et secundum -um de ipsa Dominica fiant, tertium et matutine laudes de vigilia.

3) *la nuit*: CHRON. hist. Pol. p. 497: cui (*sc. Attilae*) in prima statione -i sui, cum in cubiculo dormiret, per visum angelus sanctus apparuit.

nocumentum, -i *n.* *forme nocimentum*: VITA Germ. metr. p. 124, str. 6. ANNAL. Bertin. a. 851 p. 60, note.

1) *ce qui cause un dommage, ce qui nuit*: CAPIT. reg. Franc. II p. 155,9: molitionum seu -orum invicem actorum. OTTO FRIS. gesta 2,22 p. 126: fiunt in castris... scale ceteraque pro ascendendis muris instrumenta utilia, oppidanis...-um. CARTA a. 1189 (Chartes de la ville d'Agen I p. 1): concedimus eidem ponti...ne quis...aliquid aliud -um infra prefatum spatium predicto ponti inferre presumat. CARTUL. episc. Hild. I 422 p. 409,4 (a. 1183): si de illa castri medietate -um aliquod vel dampnum ecclesie fuerit datum. *d'où un un certain nombre d'expressions équivalent à nuire, causer du tort, faire du mal*: FLODOARD. annal. a. 940 p. 78: clam me quibusdam accusantibus apud eum

quod sui causa -i vellem proficisci vel filii sui. *ib.* p. 78: cum iuramento ne esset -o Hugoni vel Heriberto. RAYM. POD. 19 p. 291: de columba que litteras deferebat ad -um nostrum. FULCH. hist. Hier. III 9 p. 638: dicentes... Turcos Euphratem transisse et Syriam ingressos fuisse ad -um christianismi. HIST. Hier. II 22 p. 568: nullum se per totum imperium suum illaturum peregrinis de cetero -um. GESTA Franc. Hierosol. 8 p. 42: quos... servabat uti illos ad Francorum -a et obstacula paratos haberet. OTTO FRIS. gesta 2,20 p. 97: ne quis infra castrorum ambitum gladium ad quodlibet commilitonis -um portare audeat.

2) (*mor.*) *préjudice, tort*: ANNAL. Bertin. a. 868 p. 150: obtinuit, ut sacramentum illi fieri ex sua parte faceret, quatenus in nullo -o illi foret, si in coniugem Waldradam acciperet.

3) (*jur.*) *trouble, noise*: ACTA Henr. II, I 234 p. 381,3 (a. 1163): et omnes obsides communiter assecuraverunt quod non diffugient summonitionem, et quod summonitores securi erunt ab eis et ab omnibus quos prohibere poterunt a -o ipsorum. GLANV. leg. XIII 34: ad -um liberi tenementi alicuius.

4) (*med.*) *gêne, mal*: CHIRURG. Bamberg. p. 126: si digitorum superfluitas...nata fuerit, que infirmo -um non inferat, si indecens sit, medemur chirurgia. *spéc., maladie mentale(?)*: DOM. GUNDISS. div. philos. p. 137: cum autem causa huius fuerit infirmitas vel -um aliquod, tunc construendus est eis locus, in quo permaneant huiusmodi homines.

5) (*phil.*) *obstacle, empêchement*: JOH. SARISB. metal. II, II col. 869^c: sic logica...movet quantum inertie et ignorantie -o non retardatur.

nocuo 1. [*noceo* 2.] *faire mal, blesser*: VITA Corb. I 16: veretro -ato calcibus iumentarum. *cf.* vetuo, vetui.

nocuus, -a, -um I *adj.*: A) *qui cause le mal, dangereux, nuisible*: (GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,24: -a, noxa, nocibilia, nociva. UGUTIO *s.v.* noceo: -us, -a, -um, nocens). 1) *matériellement ou physiquement*: THEODULF. carm. VIII 3,9 p. 463: -um nec sentit aborsum. SMAR. carm. I 51 p. 609: hos lapides -os tulimus de calle, viator. BENED. MOG. carm. 2,63: non ibi iam metuunt furvas -asque tenebras. DIPL. Otton. III 340 p. 770,30 (a. 999): si quis vero...aliam legem eidem monasterio -am inde fecerit. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,209: -o subtraxerat igni. *à noter la tournure pléonastique*: GALL. ANON. chron. p. 444 (= 91,7 M.): Bohemi... dampnum illi regioni -um intulerunt. 2) *moralemment ou intellectuellement*: SMAR. carm. II 45 p. 617: ille... / quem -o nulla pondere culpa gravat. *ib.* III 25 p. 618: qui rutilus -as pellat de mente latebras. CARTUL. Roman. compl. 240 p. 96 (c. 1030—70): hinc hoc malum valde -um subrepit. MATTH. VINDOC. Milo 74 p. 171: et redimit -um nobilis auctor opus.

B) *à qui l'on fait du mal*: UGUTIO *s.v.* noceo: -us, ... cui nocetur.

II) *subst.*: A) (*masc. plur.*) *coupable*: PAPIAS: -i sunt nocentes.

B) (*neutre*) *le mal*: SYLL. Sangall. 14,15: expuleras -um, complens dulcedine totum. GUIBERT. Nov. laud. Mar. XIV col. 578^D: etsi corpus tribulatur, mentis pelle -a.

noda, -e *f.* *v. nauda*.

10 **nodarius**, -i *m.* *v. notarius*.

nodator, -is *m.* [nodo 1.] *témoin qui confirme un acte en faisant un nœud sur la courroie au bas de la charte* (*cf.* L. Delisle dans *Rev. des Soc. Savantes*, 4e série, t. III p. 509): CARTUL. Regul. p. 112 (a. 1030): testes et -es...Signum corrigii nodati cum carta. CONCIL. Burdigal. (Mansi, Coll. concil. XX) col. 528: isti sunt -es ac prefate donationis firmatores. CARTUL. S. Sever. Burdigal. 30 p. 31 (s.d.): unde sunt testes et -es.

nodatus, -a, -um *v. nodo*.

20 **nodellus**, -i *m.* [nodus] 1) *petit nœud*: UGUTIO *s.v.* nodus: hic nodulus et -us, diminutivum.

2) *ornement, bijou en forme de nœud*: CARTA a. 978 (Hist. Langued. V 130 col. 287): ad ipsam remaneant ipsi -i mei. DOC. Cisterc. 79 p. 86 (XIIe s.): dedit eis domina duos equos et quatuor libras et X solidos et -um aureum. DOC. comm. Ven. 230 p. 226 (a. 1170): unum napum meum de argento et unum -um de auro qui est in commendaria.

3) *houcle d'oreille*: ROG. SALERN. chirurg. p. 181: ad dolorem dencium et gingivarum fiat coctura in fontanella que est retro carnositatem que est in inferiori parte auricule; in hac autem ustura intromittatur -us. *v. nodulus*.

nodes *v. nodus*.

35 **nodo** 1. 1) *nouer, lier*: a) *au propre*: PAPIAS: -are, illigare. UGUTIO *s.v.* nodus: -o, -as, ligare. b) (*par métaphore*) *fermer (sa bourse)*: ARCHIPOETA 10,39: vir pie, qui nunquam bursam pro paupere -as, quantum sis largus, largo michi munere prodas.

2) (*au figuré*) *lier, contraindre*: DAN. BECCL. Urb. Magn. p. 39: cum te -at famulatus.

3) *provoquer une mêlée, un combat*: JOH. ALT. arch. V p. 320: insilit arma furor, acies discordia -at, / terror agit currus.

45 4) *lier (par un contrat)*: ALAN. INS. planct. nat. p. 491: -ata dirumpit federa.

nodatus, -a, -um *formes*: notarius: COD. Lang. 485 col. 836^d (a. 919). notatus: ACTA Casaur. a. 878 (Mabillon, De re diplomatica p. 542^E). COD. Lang. 435 col. 750^c (a. 910), 440 col. 761^d (a. 911) et 526 col. 895^b (a. 928). CARTUL. Pinarol. append. I p. 316 (a. 1044), III p. 333 (a. 1074) et IV p. 335 *etc.* 1) *noué*: a) *en général*: GIRALD. gemma I 11 p. 40: hostiam consecratam...in capite pepli cuius-

dam serici -am in cista reposuit. b) *attaché à la charte (en parlant du fêtu de paille des formules de tradition, en droit salique)*: MEM. Mediol. p. 455,11 (a. 867): per cultellum, vvanonem et per fistucam -um seu ramum arboris. ACTA Casaur. a. 878 (Mabillon, De re diplomatica p. 542^B): iuxta legem meam, per cultellum et festucam notatum seu guasonem terre vobis exinde ad vestram partem corporalem facio vestituram. CARTUL. capit. Astens. p. 165,12 (a. 961): per coltellum, fistucam -am, uantonem. CARTUL. Pinarol. add. IV p. 335 (a. 1075): profesa sum vivere lege salicha... per cultellum, fisticum notatum, vvanonem et vuasonem terre atque ramum arboris... facio tradicionem. CARTUL. Bugell. 2 p. 3 (a. 1082): per coltellum, fistucam -am, m[=w]antonem et vuasonem terre. CONST I 444 p. 655,13 (a. 1102): per presentem cartulam offercionis ibidem habendum confirmo, insuper per cultellum, festucam -am, guantonem et guasionem terre atque ramum arboris. ACTA a. 1121 (J. J. Chiflet, Opera politico-historica p. II p. 249): professi sumus lege vivere saliga; per anc cartula vendicionis vendimus et tradimus... insuper nos, secundum lege nostra saligam, per cultellum, fistucum -um, guantonem et guasonem terre atque ramum arboris, legitimam et corporalem vestituram facimus (cf. Mabillon, Annal. IV p. 116 [a. 997] et Ughelli, Italia sacra [2. éd.] col. 37 [a. 993]; col. 39 [a. 996] et col. 363 [a. 1078]).

2) *auquel on a fait un nœud (en parlant de la courroie qui pend au bas de la charte et à laquelle les témoins font un nœud, en Aquitaine)*: CARTUL. Regul. p. 112 (a. 1030): signum corrigii -i cum carta.

nodositas, -tis f. 1) *(en parlant du bois) nodosité, caractère noueux*: a) *au propre*: GALAND. REGN. PROV. 68 p. 64: quedam ligna... pre nimia tortitudine, -te et obliquitate bene aptari non poterant. b) *par métaphore*: PETR. DAMIAN. serm. XLVI col. 753^D: et bene hec incomparabilis Virgo virga dicitur, que... per sinceritatem boni operis distorte -tis vitium non incurrit.

2) *goutte, rhumatisme*: ADSO Waldeb. 8 p. 1176,16: alii duo complicita nervorum -te, catenatis quasi membris, toto corpore astricti. LAMB. TUIT. Herib. 2,21: pollicebatur ibi sua -s adnullari et universa corporis integritas restaurari. VITA Evermari (AA.SS. Mai. I p. 132^B): orabat pro -te membrorum suorum dissolvenda.

3) *(au figuré) complication, obscurité*: JOH. SCOT. divis. nat. III 9 col. 645^D: ad solvendam presentis questionis, de qua nunc agitur, -tem in tantum valet, ut nullo alio modo consulta rationis virtute possit solvi. BURCH. WORM. ieiun. p. 119,8: est enim nodum in scyrpo querere, ex... verissima ratione dubitationis -tem connectere (VITA Burch. Worm. 18).

nodosus, -a, -um 1) *noueux, plein de nœuds*: a) *général*: UGUTIO s.v. nodus: -us, -a, -um, plenus nodis.

CARM. Bur. B 63,3a,7: -os nexus. b) *en parlant de bois ou de plante*: THEOPH. sched. 1,19: que (sc. herba) appellatur asperella, que crescit in similitudinem iunci et est -a. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1372^C: flagellum virgarum -um. COLL. Salern. II p. 404 (XIIe s.): galenga... odore aromatica et -a bona. ALEX. NECK. utens. p. 104: clave -e.

2) *qui noue les articulations (en parlant de la goutte)*: WOLFHARD. Waldb. 1,15 (13): de sua vero -a contractione gemebat.

3) *(au figuré) embrouillé, difficile*: JOH. SCOT. divis. nat. 30 col. 940^B: -a nimis difficilisque... ad solvendum perplexio. ERMENR. ad Grim. 10 p. 544,31: questio -a vel clausa. GODESC. SAX. opusc. gram. I p. 374,4: huius autem perplexe necnon etiam, velut videtis, -issime questionis hec est solutio. RUP. TUIT. spir. 7,13 col. 1777^D: -um texere aut stringere syllogismum. PETR. BLES. epist. 6 col. 17^C: omnes questiones regni difficiles et -e referuntur ad nos. GIRALD. topogr. II 38 p. 123: -as et vinculatim colligatas... intricaturas.

4) *qui lie (en parlant d'un contrat)*: CARTUL. Mog. A 299 p. 189 (a. 1057): quod modernis geritur temporibus... firma et -a est astipulatione roborandum.

5) *qui étreint, à quoi on ne peut se soustraire*: a) *au propre*: BRUNO QUERF. Adalb. (rec. A) 25 in.: nil boni loquens -a brachia alte extollit et... episcopum... percussit (GALTER. CASTIL. Alex. VII 124 col. 532^C; cf. Stat. Theb. 12,670 s). b) *au figuré*: WALTHARIUS 888: dixit et in verbo -am destinat hastam.

nodose adv. *de façon serrée, de façon acharnée*: JOH. ALT. arch. III p. 279: nunc quod -ius obstat / ingeniumque tenet ne tollat in altius alas.

nodula, -e f. [celtique *nauda] 1) *petite noue, petite prairie marécageuse*: CARTUL. Tiron. I p. 96 (c. 1125): IIII^{or} carrucatas tam terre quam -arum. 2) *petit ruisseau intermittent en terrain marécageux*: CARTUL. Keimperl. p. 257,12 (ante 1009): pervenit ad unam -am. Tunc... accipitur -a. v. *nauda et noa*.

nodulus, -i m. 1) *petit nœud*: UGUTIO s.v. nodus: hic -us... diminutivum.

2) *articulation*: MIRAC. Adalh. imp. 12 (MGH, SS. IV 648^B): manus eius tanta vi in se reflexe sunt ut, disruptis digitorum -is, astantes maderent aspergine sanguinis. ROG. SALERN. chirurg. p. 171: ad epilepsiam fit ustio ad -um in fontanella supra collum, hoc est in extremitate occipicii. ib. p. 234: due fiunt usture in tibia tribus digitis sub genibus et tribus digitis supra -um tali.

3) *ornement, bijou en forme de petit pommeau*: CARTUL. Westph. suppl. 571 (XIe s.): XX aurea lammina, LVIII aurei -i. THEOPH. sched. 3,93: possunt etiam ex his ossibus vel cornibus tornatili opere fieri noda in baculis episcoporum, abbatium atque minores -i diversis utensilibus apti. v. *nodellus*.

nodus, -i m. *formis*: nodum: THEOPH. sched. 3,93. *acc. plur.* nodes: CARTUL. S. Cruc. Aurel. 75 p. 147 (a. 1155).

I) *naud, lien*: A) *en général* (PAPIAS: -us, involutio, ligamen. UGUTIO: -us, ligamen): WALTH. SPIR. Christoph. II 1,132: dans operam sane cyrtos crispare... / quos...solido collegit fibula -o. GUIBERT. Nov. vita III 18 p. 216: fili -us, qui multe erat grossitie...inseritur, ut nullatenus exinde eximi posset. ALAN. INS. Anticlaud. IX 214 p. 191: galeeque resolvere -os / temptat. id. parab. III col. 587^A: non bene firmus erat digito qui solvitur uno / -us. GIRALD. gemma I 11 p. 40: peplum invenit et -um ubi hostia fuerat quasi sanguine recenti cruentatum. COLOM. decr. I 70: non in pectore conserantur -is vel fibulis B) *bandage*: HILDEGARD caus. II p. 129,11: cum autem coctura facienda est, aut isca aut medulla fusarii aut -o de lineo panno facto intendatur, non autem ferro. C) *lien qui entrave*: 1) *en parlant d'un prisonnier*: HROTSV. Pel. 219 p. 57: Pelagium -is evellere duris. AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. IV 8 p. 265: compedes et catenarum -i baculo quem tenebat adtritantur. 2) *en parlant de pièges pour les animaux (naud coulant)*: WANDALB. mens. 243: laqueo et -is vulpes prensare dolosas. WALTH. SPIR. Christoph. II 5,232: frustra securas meditantur retia dammas; / nam semel elapsam vitabit belua -um. D) *(en décoration) entrelac*: THEOPH. sched. 1,32: facies subtiles tractus circa libros, literas et folia et -os ex minio cum penna. ib. 1,40: pingue penna prius in ipsa pagina -os vel circulos et interius aves sive bestias aut folia. ib. 2,29: si vero volueris simplices fenestras componere, mensuram longitudinis et latitudinis primum fac in lignea tabula, deinde pertrahe -os vel aliud quod libuerit, distinctisque coloribus imponendis.

II) *métaph.*: A) *carrefour*: ALAN. INS. Anticlaud. V 307 p. 132: callemque novum -osque viarum/mirans. B) *(mus.) manière d'unir les sons, harmonie*: ALAN. INS. Anticlaud. III 414 p. 101: scemate sub vario monstrans quid musica possit, / que sint vincla, quibus compagnet omnia -is.

III) *(au figuré) lien (qui unit)*: DIPL. Arnulfi 49 (a. 889): pro consanguinitatis -o. EPIST. Tegerns. I 97: insolubilem -um intemerate dilectionis. GALTER. CASTIL. Alex. VII 6 col. 529^C: lex eterno que colligit omnia -o. ib. VIII 466 col. 550^A: firmissimus...est -us amoris (cf. ALAN. INS. Anticlaud. IV 211 p. 113). CARM. Bur. B 100,7,16: dulces -os Veneris.

IV) *(au figuré) contrainte, entrave*: CARTUL. Glannafol. 34 p. 379 (a. 839): -um excommunicationis ipsorum subscribi. CARTUL. Westph. I 41 p. 37,30 (a. 890): sub taciturnitatis -o calcare. DIPL. Otton. III 155 p. 567,14 (a. 994): ne hii quibus hoc manet incognitum erroris -o amplius dubitent. TRAD. Ratisb. 261 (c.

1000): aliquo scrupulositatis -o detentus. MIRAC. Pirm. 19: humane servitutis -o solutus. EPIST. Worm. I 39 p. 74,22 (a. 1028): quia...suspicionis cuiusdam false duplici stringebar -o. CARTUL. S. Secund. Venet. 2 p. 9 (a. 1099): sub -o mee maledictionis illi...subiacebunt. PETR. BLES. epist. 38 col. 117^C: victum vero et habitum, omnesque actus suos sub arctioris censure -o cohibuit. GIRALD. itin. Kambr. I 10 (vol. VI p. 82): fidei sacramentique -is...astrictum. *en parlant d'un muet*: HUGO S. MAR. mirac. Bened. 4 p. 362: -o lingue soluto, sanctum cepit inclamare Benedictum.

V) *trahison, embuches*: RADULF. CADOM. gesta Tancred. 19 p. 620: extricali -is, procellis emersi.

VI) *difficulté, complication*: A) *en général*: VITA Hild. I 2: in investigandis secularium -is disciplinarum intenti. PETR. DAMIAN. serm. LXIII col. 864^D: cum res diu sub hac ambiguitate penderet, nec -um dubietatis quispiam absolveret. EPIST. Ratisb. 11 p. 330,3: quam diligens in argumentis, in -is complexionum quam cautus...ingenium consumens. CARTUL. Andegav. III 226 p. 145 (a. 1095—1100): quia repulsi, alium obiecerunt -um. GALL. ANON. chron. p. 398 (= 14,4 M.): -um ambiguitatis amputavit. ORD. VIT. = hist. IV 6 t. II p. 210: in utraque -os quaestionum solvere potentissimus erat. ABELARD. gloss. peri erm. p. 433,16: nos earum determinationes inferius ponemus, cum ipsa Aristoteles determinare coeperit -um sophisticum absolvens. PETR. BLES. epist. 19 col. 69^C: Parisiis, ubi difficultum quaestionum -i intricatissimi resolvuntur. PETR. CANTOR verb. abbrev. III col. 30^B: nectimus -os et ambiguum verborum significationem. ANDR. CAPELL. I 6 D p. 71: nuntius sum...qui vestre prudentie cuiusdam dubitationis mandat dissolvere -um. RICHARD. S. VICT. dub. apost. col. 668^D: de ipsius sacre Scripture testimoniis...eliciamus unde dubitationis nostre -os dissolvere possimus. STEPH. TORN. summa introd. p. 4: quedam (sc. capitula) temporalia, quedam localia, quedam personalia, quedam causalia. Hec omnia qui diligenter non attenderit, -os implicationum incurret. GIRALD. topogr. I 13 p. 40: vindice dignus -us hic incidit. B) *expressions*: 1) -us Herculeus, *difficulté inextricable*: EINH. cruc. p. 147,39: dum ad solvendam a te propositam quaestionem compendiosa testimonia quesivi, me -um impegissem, quem, nisi divinus esset, Herculeum appellarem. 2) -um in scyrpo querere, *chercher une difficulté où il n'y en a pas*: v. XI B 2.

VII) *naud, point essentiel*: ANNAL. Sangall. IV a. 1022: quarum Troia viribus fortissimis omnique bellico apparatu munitissima, longior mora -usque victoriae extitit. FULCO. MELD. nupt. III 434: in his est mors tua -is/ iussaque quod nescis, propria de morte fatescis. *expression a nodo, ad nodos, intégralement*: DIPL. Otton. III 222 p. 635,26 (a. 996):

notum sit omnibus...Cremonenses cives...ex nostri parte nobis nesientibus [sic] apud nos a -o falsum et ideo...destruendum inlegitime ac subdole acquisivisse preceptum. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 75 p. 147 (a. 1155): si vero...statuto termino, quadraginta solidos non habuerit, de proprio Sancte Crucis capiat et usque ad -es recedat.

VIII) *centre, lieu de rencontre (en parlant d'une ville)*: VITA SERV. 2 p. 6,9: dispare...populos una in se velut in centrum ac -um Europici orbis colligebat civitas.

IX) *anatomie*: A) *articulation, jointure*: 1) *en général*: AYNARD. p. 617: condilus est -us digitorum. MARTYR. Fuld. XII kal. Aug.: imperator iussit...Luscinum...scindi per singulos corporis -os atque iuncturas. DANCUS REX 26,4 p. 104: cauteriza...supra -um ale. 2) *spéc.*: a) -us spine, *vertèbre*: RADULF. TORT. mirac. Bened. 13 p. 293: -is spine qui diu de suo desciverant loco in antiquum remcantibus statum, dorso in breviorum modum retracto. b) -us cervicis, *vertèbre du cou*: THIETM. 5,6: cui Sifridus hasta fortiter emissa -um cervicis infregit. c) -us femoris, *rotule*: TRANSL. Godeh. 2 p. 646,11: -um femoris in iunctura ante positum.

B) *élément de la queue d'un animal*: 1) *anneau (de la queue du scorpion)*: ARNULF. AUREL. glos. Lucan. 9,835: -os habet in cauda et aculeum cum quo pungit recte. 2) *touffe de poils au bout de la queue du lion*: COSM. PRAG. 2,44: cum iratus leo crexit iubas et submittens caudam -o, qui est in extremitate caude, percuciens frontem suam.

C) *anneau (du serpent)*: PETR. DAMIAN. epist. VI 5 col. 385^B: draco inextricabilibus eum -is innectens. FULCH. hist. Hier. III 49 p. 780: draco...circa semitas delitet, per quas elephas graditur solite; crura eius -is inligat et suffocatum perimit.

D) *réseau (des vaisseaux sanguins et des nerfs)*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 6,11 p. 9,3: lacerti dicuntur humeri venarum -is et nervorum solidati, quod maximum corporalium virium indicium est.

X) *(médecine) nodosité*: A) *pathologique*: CHIRURG. Bamberg. p. 139: in naribus superflua caro et in gingivis -us et rana fieri habent. GRISOFUS 22 p. 18: si -os in pedibus habuerit, fel talpinum ovique albumen...in albam mittatur pellem ac -os superpone.

B) *due à une cicatrice*: GUIBERT. Nov. vita III 9 p. 174: disquirentes -um cicatricis inveniunt.

XI) *botanique*: A) *pousse, jet (sur une tige ou un tronc)*: WANDALB. mens. 41: incipiunt salices -is canescere glaucis/cum primum et coryli nucibus frondere futuris. WALAHFR. hort. 116: quot generat -os, tot iam retina-cula tendit. JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 480,13 p. 192,19: de -is harundinis facta fistula sibilatrix.

B) *nœud (des arbres et de certains végétaux)*: 1) *au*

propre: GLOSS. cod. Vatic. 1469 p. 521,22: inter canna-rum -os. NOTK. BALB. gesta I 34 p. 47,3: baculus de arbore malo, -is paribus admirabilis. CARTUL. Andegav. III 371 p. 227 (c. 1115): male arboris -o fortis cuneus requiratur. 2) *par métaphore*: -um in scyrpo querere, *chercher une difficulté où il n'y en a pas*: BURCH. WORM. ieiun. p. 119,5: -um in scyrpo queris; labores quippe perdit, qui -um in scyrpo querit. PETR. DAMIAN. epist. VI 9 col. 388^D: hoc non ut scirpi -um, quo liber erat, absolveres, sed ut viam verbis sequentibus aperires. GUIBERT. Nov. verit. dom. II col. 530^B: qui hoc quesit quasi qui in scirpo -um repererit. NIGEL WIREK. contra cler. p. 159: nuper enim dixit quod -us erat in cirpo. LAMB. ARD. Ghisn. 18 p. 571,4: pastores vero, ut erant nimis simplicitatis, ratione et sermone tenues, -um in scirpo non querentes.

XII) *technique*: A) *morceau de métal à traiter*: THEOPH. sched. 1,30: fundatur molendinum ad similitudinem mortarioli et pistillum eius circa ferrum quasi -us, ita ut ferrum inde procedat grossitudine unius digiti. ib. 3,39: fac modicum foramen in ligno in quod...infunde plumbum ita ut cum fuerit frigidum et extra-xeris, adhereant sibi ipse plicature quasi plumbeo -o infixe.

B) *nœud, renflement au-dessus du pied du calice ou d'une croix*: CATAL. biblioth. Ruf. 3 p. 18,37: crux gemmata cum base et -o. THEOPH. sched. 3,26: anulum qui inter -um et pedem in circuitu debet esse. ib. 3,43: facies pedem cum -o sicut pedem minoris calicis.

C) *poignée, pommeau*: MIRAC. Pirm. 4: arma ad -um vibrare. THEOPH. sched. 3,7: forcipes manuales fortes, habentes -os in summitate, maiores et minores. ib. 3,93: possunt etiam ex his ossibus vel cornibus tornatili opere fieri -a in baculis episcoporum, abbatium atque minores noduli diversis utensilibus apti. ib. 3,94: si autem -os facere volueris ex christallo, qui baculis episcoporum vel candelabris possint inponi, hoc modo perforabis eos.

D) *sorte d'enclume ronde*: THEOPH. sched. 3,5: incudes late, equales et quadre. Item incudes equales et cornute. Item incudes superius rotunde in similitudine dimidii pomi, una maior, alia minor, tertia brevis, qui vocantur -i.

XIII) *(milit.) formation en rangs serrés, masse (de l'infanterie)*: HRABAN. univ. XVI,III col. 451^A: in acie autem iste fere forme sunt: exercitus, classis, -us, cuneus, ale, cornua, agmen. ib. col. 415^B: -us proprie densa peditum multitudo, sicut equitum turma. -us enim dictus pro difficultate, quia vix possit resolvi. PAPIAS: -us proprie est in exercitu densa peditum multitudo, sicut turma equitum dictus quod vix possit resolvi (cf. UGUTIO s.v.).

XIV) *lien qui retient l'âme au corps*: PETR. COMESTOR

serm. XXVII col. 1783^A: in morte siquidem Petri soluta sunt eius vincula, physicales scilicet -i, sive mavis dicere proportionales quibus ita amicablem vincunt corpus et anima ut etiam cum anima inde egreditur, si posset fieri, egredi nollet sed superindui, sicut dicit Apostolus (ib. XXXII col. 1800^A).

XV (*logique*) *méthode*: ADELARD. BATH. astrolab. (Haskins, *Med. Sci.* 29): de mundo igitur eiusque distinctione... adscribam, hoc prescripto -o ut, cum mundus nec quadratus nec longilaterus nec alterius figure quam spericus sit, quicquid de spera dixerō, de mundo dici intelligatur.

XVI (*math.*) *multiple de dix*: ROB. ANGL. algebra p. 90,8: cum ergo -i numerorum et cum illis aliquot unitates propositae fuerint, aut si unitates ab illis subtractae fuerint, tunc multiplicatio quater repetenda erit.

XVII *diplomatique*: A) *nœud sur la courroie en bas d'un acte en signe de validation* (cf. P. Raymond: *Confirmation d'actes par des nœuds faits à des courroies dans B.E.C. t. XXXIII, 1872 p. 283–5*): CARTUL. Regul. p. 111 (c. 1030): per istos -os reddidit Sancto Petro vineas et terras. CARTUL. S. Sever. Burdigal. 23 p. 26 (XI° s.): et, ut auctoritate prisca sepe fieri solet, concessae hereditatis -um priorem manibus propriis colligavi; secundum Giraldus miles. CARTUL. S. Florent. Santon. 34 p. 73 (c. 1067): pro huius ergo auctorizationi signo, unusquisque horum trium in quadam corrigia manu propria connexuit -um. CARTUL. S. Mar. Santon. 141 p. 108 (a. 1079–99): hoc autem donum posuit super altare Sancte Marie, cum corrigia, -o suo facto in ipsa. CARTUL. S. Cruc. Burdigal. 37 p. 63 (a. 1111): cum corrigia tribus -is firmata. ACTA S. Sever. a. 1120 (P. Raymond dans B.E.C. t. XXXIII, 1872 p. 284–5): horum necnon signo donorum ipse Forto Anerius -um in hoc corrigio primus fecit et alium -um Bruno de Saltu, frater eius, deinceps -os idonei barones, huius rei testes fecerunt. CARTUL. S. Sever. Burdigal. 106 p. 80 (a. 1168): ad maiorem autem huius donationis munitionem, iuxta consuetudinem terre, -os fecit. CARTUL. S. Florent. Petrigor. 7 p. 123: firmaverunt donum feceruntque unusquisque -um in quadam corrigia atque simul miserunt super altare. ib. 9 p. 125: auctorizavit donum... faciens -um in quadam sua corrigia quam C. monachus secum detulit. ib. 22 p. 132: fecerunt donum et miserunt super altare... cum libro missarum et cum cervino corrigio in quo, pro auctoritate, fecerunt -os, coram testibus hiis. B) *acte validé par un nœud sur une courroie*: CARTUL. S. Sever. Burdigal. 23 p. 26 (XI° s.): -um supra altare pro meis delictis et pro defunctorum parentum criminibus obtuli.

noeacis v. *noeagis*.

noeagis *indécl.* [*vocalise d'origine byzantine*] formes noeacis: AUREL. mus. p. 42. noeais: BERNO ton. p.

80b. (*mus.*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: AUREL. mus. p. 42: in plagis autem eorum consimiles est litteratura, scilicet noeane sive secundum quosdam, noeacis. Mus. ench. p. 158: utpote noannoecane et -s et cetera que putamus non tam significativa esse verba quam syllabas modulationi attributas. Ps. HUCBALD. harm. inst. (Gerbert, Musica sacra I) p. 128: hic incipit melodia secundi tropi que est -s. ib. p. 135: huius enim tropi hec est forma -s. ib. p. 138: melodia octavi tropi que est -s. ib. p. 140: huius tropi talis est forma -s. TROP. Winton. p. 63: -s, plaga deuteri. ib. p. 64: -s, plaga tetradi. BERNO ton. p. 80b: plagis proti constat ex... noeais. v. *noeane*.

noeais v. *noeagis*.

noeane *indécl.* [*vocalise d'origine byzantine*] forme noane: Ps. HUCBALD. ton. (Gerbert, Musica sacra t. I p. 216). (*mus.*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: AUREL. mus. p. 41: quatuor augere iussit quorum hic vocabula subter tenentur inserta: ananno, -e, nonannoecane, -e. ib. p. 42: in plagis autem eorum consimilis est litteratura, scilicet -e, sive secundum quosdam noeacis. ib. p. 42: ceterum nomina que ipsis inscribuntur tonis; ut est in primo tono, nonaneane et in secundo, -e. Ps. HUCBALD. ton. (Gerbert, Musica sacra t. I p. 216): noane vero non sunt verba aliquid significantia sed syllabe ad investigandam melodiam apte. Ps. HUCBALD. harm. inst. (Gerbert, Musica sacra t. I p. 114): quod in ipsa autentici triti melodia diligens quisque advertere quibit, que sic annotatur: -e synemmenon. v. *neane, noan, noanneane, noeagis, noeoeagis, noeoeane, nonannoecane, noneano, cf. neno-*

noecianus, -i m. v. noetianus.

noechianus, -i m. v. noetianus.

noellum, -i n. [*dimin. de noa, cf. celt. *nauda?*] forme nouellum: CARTUL. S. German. Prat. I 171 p. 247 (a. 1177). *passage d'eau, canal*: CARTUL. S. German. Prat. I 168 p. 244 (a. 1176): -um aque quod Beatus Germanus titulo elemosine possederat. ib. I 170 p. 246 (a. 1176): concessit... -um aque in Sequana iuxta predictum Sanctum Germanum. ib. I 171 p. 247 (a. 1177): super nouello aque et aliis questionibus que inter vos et eum vertebantur. v. *noa et novium.*

noema sive **noemma** [*gr. νόημα*] *plaisir*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,30: noemma voluptas. PAPIAS: noema voluptas interpretatur.

noeoeagis *indécl.* [*vocalise d'origine byzantine*]. (*mus.*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: Ps. HUCBALD. harm. inst. (Gerbert, Musica sacra t. I p. 140): huius tropi hec est forma -s. v. *noeane*.

noeoeane *indécl.* [*vocalise d'origine byzantine*] forme noioeane: AUREL. mus. p. 42. (*mus.*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: AUREL. mus. p. 42: in authentici triti, quoniam minoris

sunt metri, quinque tantummodo eis inscribuntur syllabe ut est noiocane. Ps. HUCBALD. harm. inst. (Gerbert, Mus. sacra t. I p. 135): huius enim tropi talis est forma: -e. ib. p. 138: melodia huius tropi que est -e. v. *noeane*.

[*noera faute pour onera*: THEOD. TUIT. register. p. 272,14: nobis deferuntur...de mansionibus sive territoriis IIII pulli, VIII manipuli avene, ova XXIII et XXI ligni pondera sive -a]

noeria, -e f. [nucaria] *noiseraie*: CARTUL. Icaun. I p. 338 (a. 1139): partem -e que fuit Gauterii Bozsacrez et prata de Insulis. v. *nogareta*, *nogera*.

noerius v. *nogarius*.

noetianus, -i m. [Noetus] *formes*: *noechianus*: PAPIAS. *noecianus*: UGUTIO. *noétien* (*disciple de l'hérésiarque Noétius qui attribuait les mêmes qualités à chacune des personnes de la Trinité*): GERARD. MORES. delib. p. 21: -i dicunt Christum eundem esse Patrem et Spiritum sanctum, ipsamque Trinitatem in officiorum nominibus, non personis accipiunt, unde et Patripassiani vocantur, quia Patrem passum dicunt. PAPIAS: *noechiani*, heretici a quodam Noecho vocati, qui dicebant Christum eundem esse et Patrem et Spiritum sanctum, ipsamque Trinitatem in officiorum nominibus, non personis accipiunt; unde et Patripassiani vocantur, quia Patrem passum dicunt. UGUTIO s.v.: -i, quidam heretici a quodam Nocto dicti quia dicebant Christum et Patrem et Filium eundem esse et sanctum Spiritum ipsamque Trinitatem in officio nominis, non personis accipiebant et Patripassiani dicebantur quia Patrem esse passum dicebant.

noetica, -orum n.pl. [*gr. νοητικά*] *connaissance intellectuelle*: ALAN. INS. serm. p. 303: per sensum et ymaginationem indulget anima virtutibus politicis, per rationem phisicis, per intellectualitatem exemplaribus sive -is.

noevius, -i m. *pour noerius? noyer?*: CARTUL. Domin. 40 p. 44 (c. 1100): dederunt quiddam habebant in -os qui erant in terra Sancti Petri.

noffus, -i m. [*cf. nafus*: Greg. Tur. glor. conf. 21] *cercueil*: LEGES Henr. I c. 83,5 p. 600: si quis corpus in terra vel -o vel petra, sub pyramide vel structura qualibet positum...effodere...presumpserit. v. *nofus*.

nofus, -i m. [*cf. noffus*] *coffre*: CARTUL. S. Petri Carnot. t. II,XX p. 280 (ante 1116): de quadam caldaria, X solidos, de quodam -o, XVIII denarios.

nogare v. I. *nogarius*.

nogareta, -e f. [nux] *forme noiereta*: CARTUL. Icaun. I p. 354 (a. 1141). *noiseraie*: CARTA a. 876 (Montsalvatje, Noticias históricas VII p. 16): quia infrontat ipse Palaciolus cum ipsas terras vel cum ipsas castanetas et -as. CARTUL. Icaun. I p. 354 (a. 1141): ab occidentali...parte rivi usque ad noieretas. v. *noeria*, *nogera* et *nucaria*.

nogaris, -is f [nogarius; *cf. esp. nucz*] *formes*: *noçaris*: CARTUL. S. Toren. 81 p. 95 (a. 1015). *nogare*: CARTA a. 863 (Estudios dedic. a Menéndez Pidal VII 1 p. 468). *nozalis*: CARTUL. S. Emil. 12 p. 17 (a. 871). *nozalis*: 5 CARTA a. 1153 (Bol. Inst. Est. Astur. 8,283). *nozaris*: CARTUL. S. Toren. 105 p. 129 (a. 1125). CARTUL. Onia I 126 p. 161 (s.d.). *noiseraie*: CARTA a. 863 (Estudios dedic. a Menéndez Pidal VII 1 p. 468): per illa nogare usque ad illa fonte. CARTUL. S. Toren. 81 p. 95 (a. 1015): 10 in terras, in binias, in noçares, in cerasiases, in pumares. CARTA a. 1028 (Millares, Trat. de paleogr. española 197): cerasiales, -es. CARTUL. Onia I 126 p. 161 (s.d.): in quintaniella de Don Johannes Flainez, pumares et nozares et tota fruta que ibi est. v. *nucaria*.

1. **nogarius**, -i f. *sive m., seu nogerius* [nux] *formes*: *nocarius*: CARTUL. S. Vict. Mass. I 629 p. 625 (a. 1034). *noerius*: CARTUL. S. Steph. Divion. II 85 p. 95 (XIe s.) CARTUL. Absiens. p. 3 (XIIe s.). *nogarius*, -us: CARTUL. Bund. 29 p. 31,13 (a. 768—800). *nogarium*: 20 CARTUL. S. Vict. Mass. II 751 p. 97 (c. 1040). *noiarus*: CARTUL. Gratianop. p. 126 (a. 1080—1132). *noyer*: CARTUL. Bund. 29 p. 31,13 (a. 768—800): quatuor -us et quatuor melarius seu cete[r]ja pumifera. CARTA a. 869 (Montsalvatje, Noticias históricas XI p. 123): 25 pervadit usque in ipso rivulo ad ipso -o. CARTA a. 875 (Hist. Langued. II pr. 187 col. 379): cum omnes suos kastagnarios et -os et alios diversos arbores. CARTA a. 988 (R.d.'Abadal, Anal. Monts. VIII [1954] 111): ipsa clausa cum ipsos -os qui est iuxta ipso torrente. 30 CARTUL. Conch. p. 247 (a. 1002): una pecia de terra, cum ipsas vineas, cum -os. CARTUL. Tirol. I 13 p. 8 (a. 1022—55): casale cum -is ante ipsam ecclesiam super se habentem. CARTUL. S. Vict. Mass. II 751 p. 97 (c. 1040): unum arborem...que vocatur nogerium, 35 dono. CARTUL. S. Florent. Cenom. 5 p. 358 (a. 1055—70): terrulam cum -is que apud Taziacum habebat. CARTUL. Gratianop. p. 126 (a. 1080—1132): habet terram de Colongis ubi est noiarus. CARTUL. Engol. p. 140 (a. 1120—60): quamdam particulam eiusdem terre in qua erant nogerii. Illos autem nogerios et illam partem terre concesserunt. CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 314 (XIIe s.): dedit...partem vinee et unum nogerium. CARTUL. Absiens. p. 3 (XIIe s.): dedit arborem noerium. v. *noçedos*, *noerius*, *noieria* et *nucarius*.

2. **nogarius**, -i m. v. *notarius*.

nogentesimus, -a, -um v. *nongentesimus*.

nogera, -e f. [nux] *noiseraie*: CARTUL. S. Cucuph. III p. 144: cum medietate de ipsa -a qui est iuxta terra de Felice. v. *nogareta* et *nucaria*.

nogarius v. *nogarius*.

nogarium v. *nogarius*.

nogesimus, -a, -um v. *nonagesimus*.

nognetesimus, -a, -um v. *nongentesimus*.

noha, -e f. v. *noa*.

nolarius v. *nogarius*.

noiereta, -e f. v. *nogareta*.

noieria, -e f. [nux] *noyer*: CARTUL. Athanac. 15 p. 561 (a. 1023): per vetulas ceppas -arum...et per -as que sunt iuxta mansionem Gislanni (cf. ib. 17 p. 563 [a. 1022—32]). v. *nogarius et nucarius*.

noiesimus, -a, -um v. *nonagesimus*.

noioeane v. *noeoeane*.

nola, -e f. 1) *clochette*: a) *en général*: WALAHFR. exord. 5 p. 479: a Campania...eadem vasa maiora quidem campane, dicuntur; minora vero, que et a sono tintinnabula vocantur, -as appellat, a Nola eiusdem civitate Campanie ubi eadem vasa primo sunt commentata. GODESC. SAX. opusc. gram. I p. 409,13: -a et campanella unum est, id est schilla (cf. QUEST. gramm. Bern. p. 182). VITA Hilt. p. 428: ecce -arum audiri coepit sonus, que feretro sancte Virginis anteferebantur. HONOR. AUG. gemma 1,142: maiora quippe vasa dicuntur campane...minora -e, a civitate Nola Campanie. ALEX. NECK. laus sap. div. VI 79 p. 465: si -a pulsetur modico circumdata filo / findetur.

b) *clochette que l'on met aux animaux* (UGUTIO s.v.: hec -a, tintinnabulum quod apponitur collo canis vel pedibus avium, vel frenis sive pectoralibus equorum): EGBERT. LEOD. rat. 1,281: canis inde -am subvectat ut hinc cavcatur. CONSIL. Cnuti (Liebermann p. 195): -a bovis. INVENT. cruc. Acut. p. 5: -a antiqui operis quales bestiarum collo applicare solet antiquitas.

c) *clochette dont se servait l'abbé à l'église ou au réfectoire pour signifier la fin de la lecture où du repas*: d'ou sedere ad -am, *présider le repas monastique*: STATUT. Cisterc. p. 27 (a. 1134): nullusque abbatum qui in refectorio comederint faciat pitantiam nisi ille qui sedet ad -am, nisi forte iuxta se sedenti. ib. p. 183 (a. 1195): abbati in prandio non nisi due pitantie apponantur et in coena, si ibi comederit, excepto eo qui sedet ad -am. SYNOD. Strig. I 36: abbates...-am ad capellam vel cetera episcopalia insignia non habeant.

d) *clochette qui orne le costume des bouffons*: CONFL. ovis et lini 372: non habet hec *talariis* manicas, dependent huius ad cras / apte permixtis aurea mala -is.

2) *cloche*: a) *sens propre*: VITA Rigob. p. 72,8: cur nostre non hodie sonant -e tuo in adventu? WALDO Anscar. 73,10: ecclesieque -am trabibus permisit ab altis / appendi. EBERH. FRIS. fist. p. p. 282a: regula ad fundendas -as, id est organica tintinnabula. / Si vis facere -as, accipe pondus qualecumque volueris...ita etiam -arum pondus a prima usque ad octavam crescit in grossitudine. CARTUL. Salvan. 167 p. 137 (XIIe s.): pro decima campi -am quandam habuit. ALEX. NECK. utens. p. 119: opus est clavis ferreis et ligneis, aut opus est quibus tegule lateres suspendant, unde -e, et immense campane et tintinabula in turre debent collocari (spéc. s'appiquant à des cloches que l'on fait sonner

comme signe de ralliement, dans un dessein profane): WIDUK. 3,36: urbani signo -e congregati. b) *métaph.*: YSENGR. V 234: crediderim vanis nuncia tanta -is?

nolarium, -i n. [nola] *clocher*: CARTUL. S. Michael. Mos. 25 p. 112 (a. 943—44): -um ipsius capelle evertit. UFFING. Ida 1,10: pervicaci conatu -um aggressi sunt, campanas saltim deposituri.

nolatus, -a, -um [nola] *muni d'une clochette(?)*: MANEGOLD. const. 40: ut autem omnia ordinate et disciplinate fiant, duo servitores Sabbatho -i mensis assistant.

nollenter v. *nolo*.

nolo 3. *formes: part. prés., gén. plur. nolentum*: WALAHFR. Mamm. 2,6. *impérat.*: nollite: EPIST. Meinh. 4: *subj. prés.*: nollim: NADDA Cyr. I 12,6. *subj. plusquepft.*: nollisset: TRAD. Frising. 741. noluisemus: BONVILL. 230 p. 125 (a. 1198).

I) *ne pas vouloir, refuser*: A) *sens propre*: ALAN. INS. dist. col. 875^A: nolle sumitur pro non velle. I) *trans.*: LIUTG. Greg. 4: quos nominare -o. TRAD. Frising. 400 a p. 342 (a. 818): nunquam mihi liceat nolle quod semel...ordinavi aut disposui. LUPUS epist. I 9 p. 76: periculum -o facere. POETA SAXO 3,249 p. 37: sub iusta regis ditone quiescere -ens. IVO epist. I p. 46: ut neminem reciperent qui nollet operi operam dare. GUILL. PICT. gesta p. 6: Heraldum Angli deserere -ebant, vel...non audebant. PHYSIOLOG. XXVI p. 47: hi qui nunc Deum per predicatorum et divinas scripturas audire -unt. ORD. VIT. hist. XI 20 t. IV p. 232: peculiari sub tutela eum retinere -uit. ADAM SCOT. ordin. can. Prem. col. 510^D: tam in -endo...que non vult admitti, quam in volendo que non vult omitti. *avec proposition infinitive*: HRABAN. epist. 24 p. 431,6: -o vos ignorare quod...laborabam. PASS. Quir. Teg. 10: quod de tanto patrono -uisset servos suos sine fructu laboris abscedere. BRUNO MAGD. bell. 45 p. p. 43,33: legationes miserunt obsecrantes ut se cum ferro nollent innocentes invadere. *avec ut et le subjonctif*: THEGAN. Ludov. 42 p. 598: -o ut ullus propter me vitam...dimittat. PETR. CELL. cpist. II 138 col. 581^D: -o ut iustitia sine misericordia portas iudicii preripiat. *avec le subjonctif seul*: ERMENR. Sval. pref. 2: -o pigrescas, / -o desistas, / quin bene cantes. PETR. DAMIAN. epist. IV 15 col. 329^C: -o parcas, -o dissimules. ib. VI 5 col. 370^C: -o vos lateat...quia revertentem a vobis, gravis me tedii meror absorbit. 2) *absolument*: ALAN. INS. Anticlaud. II 163 p. 77: fluctuat hec, se nolle negat nec velle fatetur / inter utrumque volat, et nolle veretur.

B) *métaph.*: ANDR. CAPELL. I 6 E p. 122: quum ipse amor me -it adversus vos amoris inflammatione perfundere.

C) *précédé d'une négation (et même ne pas vouloir)*: TRAD. Frising 670 (a. 845): respondente dialecticare non posse neque nolle.

D) *emploi particulier équivalent à une défense*: 1) *impératif suivi de l'infinitif*: LIUTG. Greg. 15 p. 79,14: -ite timere! HRABAN. epist. 41 p. 480,33: -i cibo tuo illum perdere.../ -i propter escam destruere opus Dei. WALTH. SPIR. Christoph. I 14 p. 73,19: filie mee, -ite terreri. IVO epist. I p. 40: sacerdotem vestrum -ite impedire. HUGO S. VICT. didasc. VI,IV p. 120,17: -i instare, sic nunquam ad finem venies. GIRALD. topogr. II 19 p. 101: securi estote et -ite timere. 2) *impératif seul (i.q. ne sois pas)*: LIOS lib. sac. 31: fac quod vis; -i timidus, sed fretus et audax.

II) *refuser de dire*: GERARD. MORES. delib. p. 228: dicat mihi quomodo clamat pupilla? aut si -unt vel ignorant, sciant quia pupilla tunc clamat, quando oculus lacrimas fundit ad Deum sive amore sive timore.

III) *nier, ne pas admettre*: GERARD. MORES. delib. p. 69: -unt eas creatas esse, ignorantes dictum iuxta dictum qui regnat in eternum, creavit omnia simul.

IV) *infinitif substantivé, le fait de ne pas vouloir, de refuser*: AGIUS epic. Hath. 53: unum velle fuit cunctis, nolle omnibus unum. EKKEH. IV bened. I 59,50: in nolle non est mutabile velle. ALAN. INS. Anticlaud. II 260 p. 80: unum velle liget, liget unum nolle, sorores.

V) *expressions opposant le verbe nolo au verbe volo, bon gré, mal gré*: COD. Istr. 56 (a. 804): volendo, -endo quotidie collectas facimus. GUNDR. ad Ermenr.: -is, velis, te acclamito, ut... incipias. TRANSL. sang. Dom. in Aug. 7: Hunfridus tandem, velit -it, iturum se consentit. THIETM. 6,28: -entibus seu volentibus hiis, necessaria regni suimet tractavit. ADALBOLD. Henr. II p. 685,29: rex...-ens et volens terram depopulatur. HUGO S. VICT. quest. ined. 34 p. 212: etiam velit -it, necessario peccat.

VI) (*méd.*) *expression noli-me-tangere pour désigner une sorte d'ulcère*: ALEX. NECK. corrog. Prom. (E.H.R. III p. 459): est, medici norunt, noli-me-tangere morbus huic similis. WALTH. MAP carm. 538 p. 122: quod vocant medici noli-me-tangere.

VII) *part. prés. nolens, -tis A) celui qui ne veut pas, qui refuse*: WALAHFR. carm. 5,21,7: sanctos iubet idolis litare / -entesque necem subire mandat. OTTO FRIS. gesta I prol. p. 9: a -ente seu nesciente.

B) *ne voulant pas, malgré soi*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 286,32: ipse quamquam -s et in-vitus. PETR. COMESTOR serm. III col. 1729^B: Petrus ductus est ad crucem -s. *au superlatif, tout-à-fait malgré soi*: PASS. Thiem. II 12 p. 59,46: sed -tissimus de pugna occasionem victricis glorie prebuit. *à l'ablatif absolu, malgré soi*: VITA Meginr. 5: secretum tuum nulli, te -te, revelabo. GERH. AUG. vita Udalr. 28 p. 416,45: in eorum potestate eo -te tenuerunt.

C) *ne voulant pas, sans en avoir l'intention*: LEX Thuring. 49: qui -s sed casu quolibet hominem

vulneravit vel occiderit. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1249^D: si quis -s hominem occidisset.

nolenter forme nolenter: GERARD. MORES. delib. p. 253. *à contrecœur, malgré soi*: WALAHFR. carm. 5,7,4: prodesse quibus -r sive volenter / debeo. DUDO Norm. IV 71 p. 226: meos volenter aut -r facere ad presens cogam. GERARD. MORES. delib. p. 253: sunt autem spiritus qui benedicunt, sunt et qui contradicunt quamquam -r confiteantur.

10 *nolula, -c f. [nola] clochette*: JOH. BEL. div. off. 86 col. 90^B: sciendum est sex esse instrumentorum genera quibus pulsatur tintinnabulum, cymbalum, nola, -a, campana et signa...pulsatur...cymbalum in choro, nola in monasterio, -a in horologio.

15 *nolumquam [pour nullo unquam] -m tempore, jamais*: COD. Lang. col. 187b (a. 823): -m tempore hac...con-ventientia removita vel inrupta perveniat.

noma, -e f. [cf. νομή confondu avec νόμος] loi: UGUTIO s.v.: -a vel norma id est lex.

20 *nomata v. nominatus s.v. nomino.*

nomen, -inis n. formes: nonen: CARTUL. Tirol. I 427 p. 223. *numen*: REG. Volat p. 41,2 (a. 1018). *acc. nominem*: DOC. PORT. part. 21 p. 18 (a. 1101). *gén. nomini*: DIPL. Ludov. Prov. p. 114,16 (a. 924). *abl. nome*: 25 ACTA a. 1015 (Morbio, Storia Novara p. 303,1). *nomini*: MEM. Amalf. p. 95,19 (a. 860). *nomina*: GREG. CAT. chron. Farf. p. 106B. *nomen*: CARTUL. Imol. p. 4,23 (a. 964). *nominum*: CARTUL. Roma 447,31 (a. 999). *nomne*: COD. Patav. p. 87,3 (a. 976). *nom. pl. nominas*: 30 CARTUL. Parm. p. 233,8 (a. 921). *masc.*: COD. Patav. p. 7,43 (a. 819). *v. cognomen et supernomen.*

I) *nom, désignation d'une chose* (HUGO S. VICT. dif. 128 p. 20: -en est quod suum est uniuscuiusque rei): WALAHFR. hort. 295: si quis vires speciesque et -ina mente / ad plenum memorare potest. CAND. FULD. Eigil. II 1,4: silvam fagi de -ine dictam / Buchoniam. RICHER. II p. 76: quod non omnia -ina causarum singulis dictionibus efferuntur. RUP. TUIT. off. 11,2 col. 295^C: solent quippe prius res intelligi et post ad placitum -ina illis imponi. HUGO S. VICT. didasc. VI,III p. 114,17: perpendens libere rerum naturam illum non posse prosequi qui earundem -ina adhuc ignoraret. JOH. SARISB. metal. I,X p. 27,15: duplicitatem vero huius significationis -en a Greca quidem origine contrahit, quoniam ibi logos nunc sermonem, nunc rationem significat. *expression proprium -en*: GODESC. SAX. trinit. II p. 259,19: quod Pater est spiritus principalis et Filius spiritus rectus et Spiritus sanctus proprio -ine spiritus sanctus. ADELARD. BATH. eod. et div. p. 8,2: que inde etiam 'potentia' proprium -en sortita est.

II) *mot, terme*: EINH. Carol. 29 p. 82: mensibus etiam iuxta propriam linguam vocabula inposuit, cum ante id temporis apud Francos partim latinis, partim barbaris -inibus pronuntiarentur. LUPUS epist. I 9

p. 74: penultimas genitivorum consequenter producant his exceptis -inibus que longa observantia deprehensa notavit. POETA SAXO 5,560 p. 68: menses dixere latinis / et partim lingue -inibus proprie. CARTUL. Tirol. I 91 p. 47 (a. 1074): in Bozan in loco qui dicitur latino -ine Runcazi. CARTUL. episc. Halb. 151 p. 123,39 (a. 1121): quem vulgato -ine advocatum vocant. ADELARD. BATH. cod. et div. p. 11,31: nec tamen in consideratione speciali formas individuales tollunt sed obliviscuntur cum a speciali -ine non ponantur. OTTO FRIS. 1,49 p. 69: sententiam ergo vocum seu -inum in naturali tenens facultate non caute theologie admiscuit. *en parlant des noms propres*: ORTL. chron. pref. p. 6,4: coacti sumus ponere nonnulla secundum theutonici -inisi idioma.

III) *nom propre*: A) *géographique*: WALAHER. Gall. prol. p. 282,10: scimus similiter Francos partes Germanie vel Gallie non solum potestati sed etiam suo -ini subiugasse. LUPUS epist. I 6 p. 54: sicubi sermonis lenitas hominum locorumve -inibus germanice lingue vernaculis asperatur. POETA SAXO 2,243 p. 24: urbes / ex quibus est quedam Florentia -ine / dicta. THIETM. 6,30: in pago a Radinzca fluvio -en sortitur. CARTUL. Mog. A 260 p. 164,27 (a. 1019): duo rivuli quorum alter Unnesbahe, alter etiam Uuantbahe barbarum -en accepit. ADAM BREM. p. 5,13: qui nunc Albia -en habet. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIII 2 p. 557: hoc -en Syria, aliquando largius, ut sit -en totius, aliquando strictius, ut parti tantum conveniat, accipitur. ANON. gesta Hung. 11: nobilissimi fontes, quorum -ina hec essent... Danubius, Tyscia. COD. Hung. V p. 2 (a. 1199): predium -ine Belch.

B) *pour une personne*: 1) *en général*: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,7: -en quod proprie uniuscuiusque suum est, ut Paulus. NICOL. CLAR. epist. XXXIII col. 1525^c: cuius -en portas. MATTH. VIND. ars vers I 78 p. 135: argumentum sive locus a -ine est quando per interpretationem -inis de persona aliquid boni vel mali persuadetur. 2) *nomen proprium*: CAND. FULD. Eigel. II capit.: explicit prefatio Candidi ad Modestum qui proprio -ine Bruun et Reccheo nuncupantur. WALTH. SPIR. Christoph. I 1 p. 66,5: Reprobis proprium sortitus est -en. GUILL. PICT. gesta p. 84,35: sororis filium heredem reliquit, qui -ine proprio idem, probitate absimilis ei. ANON. gesta Hung. 34: castrum... cui -en suum imposuit proprium. 3) *nom de baptême*: CAND. FULD. Eigel. II 3,14: Aegil hoc sortitus erat baptismate -en. ANNAL. Xant. a. 826: princeps eorum -ine Herioldus baptizatus est. PASS. Kil. II 9: dato -ine aqua lotus baptismatis. THIETM. 4,28 p. 165,11: -en quod Woytech sonat in baptismate... percepit. ib. 4,58: quem dilecti senioris sui -ine pater vocavit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 306,9: dum infantulus ille mox moriturus baptizaretur, obstetrices... pro toto homine -en imponentes ei, in -ine sancte Trinitatis baptizabant.

WIDUK. 3,12: nati sunt autem regi filii... tertius paterni -inis maiestate designatus. TRAD. Patav. 370 (a. 1110—30): servum suum duobus -inibus nominatum Uvillehalm et Marquart. GUIBERT. Nov. moral. III, V 31 col. 85^A: in baptismo -en quisque fidelis accipit. 4) *nom de famille*: SMAR. carm. I, IV p. 610: homo / qui genuit multos proprio de femore natos, / unde prius -en coepit habere genus. 5) *nom pris à l'avènement*: a) *en parlant des papes*: VITA Bonif. II 1 p. 93,12: pontifex autem... -en... mutavit. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 269,19: Victoris secundi -en accepit. BERNOLD. chron. a. 1057: Stephanus nonus -en adeptus. ib. a. 1088 p. 447,35: Rome cardinales episcopi... papam 161um ordinaverunt eique -en secundi Urbani indiderunt. b) *en parlant d'autres personnages*: THIETM. 4,28 p. 165,11: Adelbertus Boemiorum episcopus, qui -en quod Woytech sonat in baptismate, aliud in confirmatione percepit ab archiepiscopo Parthenopolitano. ANNAL. Hild. a. 1036 p. 40,30: coronam accepit et mutato -ine in benedictione Cunigund dicta est. 6) *au génitif après un ordinal*: le *n^{ème}* du nom dans une lignée dynastique: OTTO FRIS. gesta 1,1: sub imperatore Hcinrico qui inter reges quartus, inter imperatores tertius huius -inis invenitur. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 99 p. 608,43: comes Balduinus huius -inis secundus. 7) (*diplom.*) *caracter sive monogramma -inis (et expressions analogues), monogramme*: DIPL. Ludov. Prov. p. 114,16 (a. 924): monogramate proprii -ini [*sic*] subter firmavimus. DIPL. Otton. II 174 (a. 978): hanc cartam... -inis litteris subter quodam caractere per obliquum ducto more nostro firmavimus. DIPL. Loth. III 57 (a. 1134): cartam istam sigilli et -inis nostri impressione firmamus. CARTUL. Tarvan. 88 p. 69 (a. 1193): sigilli nostri auctoritate et regii -inis caractere inferius annotato presentem paginam precepimus confirmari. 8) (*numism.*) *superscriptio -inis, inscription sur une monnaie*: PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1539^B: nummus imaginem preferebat Cesaris et superscriptionem -inis. 9) *inscription funéraire*: HELGAUD. Rob. 30 p. 136: tantus vir sine titulo ornati lapidis, sine -ine, sine litteris iacet.

C) *vocabale (désignation du titulaire d'une église)*: DIPL. Odon. 32 (a. 888—93): monasterium... sub honore et -ine sancti Martini. MIRAC. Euphebi p. 332,9: cum quidam presbiter extra neapolitana moenia in ipsius -ine conditam ecclesiam frequentaret. DOC. PORT. part. 70 p. 61 (a. 1102): sancto et venerabili altari quod est constructum sub -ine eiusdem sancte Trinitatis. CARTUL. Berbez. 524 p. 144 (XII° s.): construere basilicam sub -ine supradicte sancte.

D) *nom désignant un navire*: THIETM. 3,23 p. 126,29: duabus hoc unum erat -en navibus.

E) *titre (d'une œuvre littéraire)*: CARM. Cant. 11,1 b,9: et domini (*Otonis*) / -en carmini / inponebant.

IV) *expressions signifiant*: A) *appelé, du nom de*: 1) à l'*abl.*: WETT. Gall. 16 p. 265,28: vir -ine Gallus. RICHER. II p. 26: cuidam ex collegio canonicorum Mettensium -ine Odelrico. GUILL. PICT. gesta p. 94,39: virgo -ine Margarita. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1066 p. 273,2: abbatiam -ine Dolciam. *avec*. a: SAMSON apol. p. 378: quidam impurissimus Ibincalamanc dictus a -ine.

2) *au nominatif* (v. *Dag Norberg Beiträge z. spätlateinischen Syntax [Uppsala 1944] 14 p. ss.*): TRAD. Frising. 582a (a. 829): cum...manciipiis -en Reginker, Uuicrih. Liutdrud. ib. 540b (a. 826): Hoholti misso -en Arpeo.

B) sub -inc, *du nom de (en parlant de l'auteur d'une œuvre littéraire)*: HRABAN. epist. 5 p. 390,6: in ipso evangelio sub Mathei -ine titulum repperi.

C) per -ina *i. nominativum*: COD. Caiet. 210,21 (a. 1004): per -ina curtem nostram de Cilicie. FULCO hist. vie Jeros. I 251: non est consilium per -ina promere cuncta. CARTUL. Naumb. 213 p. 193 (a. 1153): hec idoneorum testium per -ina subscriptio.

D) -ine, à *savoir*: COD. Toscan. p. 384,18 (a. 809): componere promitto solidos -ine quinquaginta. CARTUL. Parm. p. 598,27 (a. 917): dare debeamus per uno quoque anno -ine in argento bono et spendibile denarii sex.

E) ex -ine, *expressément, particulièrement*: CAND. FULD. Eigil. I 5 p. 224,46: nonnulli igitur ex nostris, quos bene fraternitas vestra novit ex -ine. HRABAN. carm. 3,17: quorum verba sonent, poteris ex -ine nosse, / quod prenotatum pagina scripta tenet. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 282,44: inoboedientiam suam non erubuerant scriptis ex -ine profiteri. ib. a. 1077 p. 297,34: littere omnibus citra Rhenum...commanentibus, set ex -ine episcopis directe sunt.

F) *dans les formules de droit* à *titre de*: 1) -ine: EINH. Carol. 33: ut...unaqueque illarum partium... eleimosyne -ine perveniat. ANNAL. Fuld. II a. 884 p. 102,3: duodecim milia librarum auri et argenti... tributi -ine exegerunt. COD. Patav. p. 59,10 (a. 950): proprietario -ine abendum. DOC. Tusc. p. 83,3 (a. 1010): cui tu dederis vel habere statueris iure proprietario -ine. PETR. DAMIAN. epist. IV 12 col. 323^B: ea que emphyteuseos sunt locata contractu, vel iure proveniunt, sive etiam que libellario -ine pensitantur. CARTUL. Camaler. 72 p. 33 (a. 1163): quidam baiulus Camalariarum, qui vocabatur Agnellus, tenuerat -inc baillie. CARTUL. Boneval. 71 p. 70 (a. 1186): -inc precii CCLX solidos approbate monete a predictis fratribus accipio. CARTUL. Argent. 130 p. 107,24 (a. 1192): -ine poene mille marcas argenti componat. 2) sub -ine: DIPL. Ludow. Germ. 33 p. 43,10 (a. 843): sub emunitatis -ine una cum rebus vel hominibus eorum...valeant...possidere. CARTUL. Andegav. III 234 p. 150 (c. 1050): arpennum unum sub -ine unius denarii solvendum. Ivo epist. I p. 52: altaria a me redimere volunt sub -ine persone, sicut a predecessoribus meis

ex prava consuetudine redemerunt. 3) in -en: ADAM BREM. p. 189,9: tantum optulit in precarie -en de bonis ecclesie.

V) *raison, cause*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 310,22: sub -ine et occasione apostolice illius legationis et sententie intimari fecit. LAMB. ATREB. epist. 34 col. 660^D: postmodum vero per idoneas personas sub -ine obedientie commonesecit. ADELARD. BATH. eod. et div. 1 p. 4,7: sub -ine levitatis et inconstantie propositum accusare.

VI) *par métonymie*: A) *le nom, symbole de la personne ou de la chose*: DIPL. Conr. II 50 (a. 1026): episcopus...nostri -inis celsitudinem adiens rogavit ut donationes...nostri -inis auctoritate Deo confirmaremus. WIDUK. 1,26: dextris in coelum levatis, -en novi regis cum clamore valido salutantes frequentabant. ADAM BREM. p. 142,2: -en Adalberti trutinat pars tercia libri.

B) (*jur.*) *personne, auteur ou destinataire d'un acte écrit*: CARTUL. Matic. 360 p. 208 (a. 814—50): ipsas res...delegasti habere et de -ine meo in -ine tuo precariam fieri petiisti. Ivo epist. I p. 26: litteras...sigillo vestro signatas et -ine vestro titulas...nuper accipi.

C) *expression signifiant 'au nom de, de la part de'*: 1) *abl.*: ANDR. CAPELL. 1,6c p. 68: ut, quantum placuerit, ipsam meo -ine servetis. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XX 25 p. 988: nihil obtinens eorum que nostro -ine petierat, vacuus rediit. 2) ex -ine: HRABAN. epist. 41 p. 479,23: petensque ex tuo -ine, quatinus eas nostris responsionibus solveremus. CARTUL. S. Michael. Mos. 27 p. 121 (a. 962): scriptum firmitatis ex -ine meo et coniugis mee. THANGM. Bernw. 18 p. 766,39: archiepiscopum cum omni honore ex -ine domni Bernardi episcopi...salutant. PETR. RIGA Aurora IX col. 28^C (I Hester p. 391,132 Beichner): exhorrens Esther tantum scelus, omnia regem / ex Mardochei -ine scire fecit. 3) sub -ine: TRAD. Patav. 134 (a. 1070—1100): servum quem pater eius sub -ine Rodhart de potestate duorum fratrum...redimerat.

D) *sens chrétiens*: 1) *le Nom de Dieu, le mot par lequel on le désigne, et, de là, Dieu lui-même*: a) *avec le génitif*: MIRAC. Agrippini p. 322,20: ad gloriam -inis Dei. RIMB. Ansc. 3 p. 24: pro Christi -inis honore. GERARD. MORES. delib. p. 66: trinitatis -inc signati. 45 FULCH. hist. Hier. II 27 p. 476: -en Domini a quodam perfido...blasphemari. SIGEBERT. GEM. gesta p. 527,15: ceterorum...-en Dei timentium. b) *avec adjectif possessif*: WALTH. SPIR. Christoph. I 27: si quis...tuum -en impleret. PONTIF. Rom. XVIII 8 p. 197: narrabo -en tuum fratribus meis. c) *avec adjectif*: RIMB. Ansc. 42 p. 78: ipse divini semper Verbi et christifici -inis extitit testis. WALTH. SPIR. Christoph. I 28: ut et ego credam in -ine sancto eius. THIETM. 8,15: nisi tunc dominicum -en invocarem. ADAM BREM. p. 9,22:

pervenit ad cognitionem divini -inis. GERARD. MORES. delib. p. 152: incommunicabile -en lapidibus et lignis imposuerunt. d) in -ine *suivi du génitif, au nom de, en invoquant*: α) *formule sacramentelle*: ALAN. INS. dist. col. 875^B: -en dicitur invocatio, unde Joannes legitur baptizasse in -ine venturi, id est in invocatione. β) *par l'autorité (exorcismes et adjurations)*: WETT. Gall. 18 p. 266,26: impero tibi in -ine Jesu Christi, spiritus inmundae, ut exeas. EIGIL. Sturm. 3 p. 366,45: in Dei -ine, immundorum spirituum habitationem a peccatoribus christianis expulit. MIRAC. Agrippini p. 326,24: in -ine sancte et individue Trinitatis surge. γ) *par la grâce, pour la gloire (actes de piété ou profanes)*: LUPUS epist. I 4 p. 22: cum...vos, in -ine Salvatoris, plena fide petieritis. RIMB. Ansc. 36 p. 71: in -ine Domini ire. ANAST. chron. p. 35,12: in -ine Domini opus quod hortamur arripiat. WALTH. SPIR. Christoph. I 7: accepisti baptismum in -ine Domini. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1067 p. 273,44: absque omni lesione ardoris et incendii in -ine Domini feliciter perambulavit. *spéc., au pluriel*: OSBERN. Dunst. p. 92,11: dum me a precipitio mortis eripiens longioris vite spatia in tuis -inibus concessit. e) per -en *et le génitif, au nom de*: α) *attestation*: WALAHFR. Mamm. 11,5: per -en confirmo Dei patris omnia. β) *adjuration*: FROUM. carm. 36,2: per Christi solvite -en. f) pro -ine *et le génitif, pour l'amour de*: WALAHFR. Blaithm. 164: Christi factus pro -ine martyr. RIMB. Ansc. 20 p. 46: omnia que pro eius -ine a fidelibus illius... distributa fuerint. ib. 34 p. 65: pro Christi -ine elaborare coepimus. THIETM. 4,37: pro Dei -ine date nobis pastorem nostrum. LEGEND. Gerh. maior (SS.II p. 494): tamen pro Christi -ine... ipsum laborem equanimiter et voluntarie tollerabant. ib. (SS.II p. 496): pro -ine matris Christi ab eo indulgentiam postulasset. g) propter -en *et le génitif, pour l'amour de*: DIPL. Karoli M. 194 p. 261,11 (a. 785—800): quod nos propter -en Domini et eterna remuneratione indulsimus ad iam prefatum monasterium. WETT. Gall. 2 p. 258,14: omnia, quecumque habui, propter -en Domini dereliqui. Doc. Port. part. 21 p. 18 (a. 1101): propter -inem Domini Dei. h) sub -ine *et le génitif*: SIGEBERT. GEM. gesta p. 526,43: sub -ine Dei et Salvatoris nostri sanctique Petri regni coelorum clavigeri. 2) (*diplom.*): a) *invocation sous laquelle est placé un acte*: DIPL. Karoli M. 197 p. 265,13 (a. 801): in -ine Patris et Filii et Spiritus sancti, Karolus serenissimus augustus. EINH. Carol. 33: in -ine Domini Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus sancti. DIPL. Caroli II, I 1 p. 2,14 (a. 840): in -ine sancte et individue Trinitatis (*cf. ACTA Phil. Aug. II 618 p. 165 [a. 1199—1200] et passim*). DIPL. Caroli Prov. 1 p. 1,17 (a. 856): in -ine Domini nostri Jesu Christi, Dei eterni. ib. 13 p. 25,10 (a. 855—63): in -ine omnipotentis Dei et salvatoris nostri Jesu Christi. DIPL. Ludov. Prov. 59

p. 107,26 (a. 921): in -ine summi Dei eterni et salvatoris nostri Jhesu Xpisti. ib. 65 p. 116 (a. 912—26): in -ine Domini eterni et salvatoris nostri Jesu Christi. COD. Croat. II p. 106 (a. 1166): in -ine Dei et salvatoris nostri Jesu Christi. b) *appréciation par laquelle se termine un acte diplomatique*: DIPL. Karoli M. 191 p. 257,3 (a. 800): in Dei -ine feliciter amen (*et passim*). DIPL. Ludov. Prov. 54 p. 100,32 (a. 915): in Christi -ine feliciter amen. CARTUL. Imol. p. 7,6 (a. 984): per manum meam Johannes in Dei -ine tabellio. 3) -en christianum ou christianitatis, *chrétienté*: ANNAL. Weing. I a. 863: gens Hunorum christianitatis -en aggressa est. WALTH. SPIR. Christoph. I 25: christiani -inis inimicus. VITA Paulini 12: usque ad mortem, etiam ultra, christianum -en, mutando exilia fatigatur. WIDUK. 3,32: si... non totum christiani -inis populum perturbaret. 4) -en christianum, *ou, absolument*, -en, *christianisme*: AMALAR. off. 1,8,11: non immerito eadem die... catecumini ad -en christianum accedunt. ib. 1,8,8: sequens responsorius demonstrat catecuminos ad -en transire dicens. Fas est ut qui se sponte obtulerunt Deo, post instructionem fidei et morum ad -en transeant et eius firmitate muniantur cuius hereditate possidentur. RIMB. Ansc. 42 p. 77: ad portandum Christi -en coram gentibus cum beato Paulo deputatus. SUMMA Trec. p. 12,13: De apostatis. Item de his supponit qui verum -en sumpserint et id postea a se alienaverint... et in contrariam doctrinam se transtulerint. LEGEND. Zoer. (SS.II p. 357): -en et religio deitatis in Pannonia... pullulabat. LEGEND. Steph. maior. (SS. II p. 379): omnes ditioni sue subditos se... christiano -ini mancipaturum.

E) (*pour désigner une collectivité*) *tout ce qui porte le nom de*: AGIUS vita Hath. 3 p. 167,37: Herifordensi monasterio, quod eo tempore in sanctimonialium -ine famosissimum erat. CARTUL. S. Ben. Divion. 220 p. 21 (a. 1003): petiit regali precepto firmari *donationem* ad -en sancti Benigni iure perpetuo possidendum. LAMB. HERSF. annal. a. 1063 p. 83,34: abbatem... odium quoque gravabat -inis monachici. GERARD. MORES. delib. p. 87: in quo resuscitatum est -en iustum, qui interpretantur filii Dei.

VII) *nature (d'une chose)*: RICHER. II p. 20: juvenis rerum cupidine captus pro transfugio mercedem querit. At illi mercedis -en edicunt.

VIII) *qualification morale (d'une personne)*: CAND. FULD. Eigil. II 14,33: iram cohibe, fuge -en avari. WALTH. SPIR. Christoph. I 2 p. 67,8: hic nihilominus zelotis iure censendus est -ine quoniam zelum Dei non segnius mente frequentavit et opere. EPIST. Ratisb. app. 4 p. 375,5: nos vero, ne contra canones stare videamur, -en illud sacrilegii... inficiari non possumus. OTTO FRIS. gesta 1,57 p. 81: vir rusticanus et illiteratus, nec heretici -ine dignus.

IX) *marque, signe distinctif*: A) *sens péjoratif*: NADDA Cyr. I 10,3: illum baptizate et, -ine originalis criminis ablato, Ciriacum vocitato. PETR. DAMIAN. epist. II 8 col. 273^A: mox parvitatē mee -en exploditur.

B) -ine sive pro -ine, en *marque de, en signe de*: 5
CARTUL. S. Florent. Pictav. 81 p. 118 (a. 1090): osculatus est vicecomitem Kadelonem, -ine fidei, ut donum fideliter teneret. CARTUL. Richar. 10 p. 14 (a. 1136): pro -ine manumissionis et penitencie, dono,...post mortem meam...mille solidos melgorienses.

X) *renom*: A) *réputation (bonne ou mauvaise)*: GUILL. PICT. gesta p. 10: cuius mortui -en infame superest atque odiosum. COD. Amalf. 85 p. 136 (a. 1090): ut habeatis de illam mercedem et -en bonum. ANON. gesta Hung. 25: loca sibi aquirebant et -en bonum accipiebant. 15

B) *bonne réputation, gloire*: 1) *en parlant d'une personne*: THANGM. Bernw. 25 p. 770,27: ut -en vestrum et gloriam ad fines usque dilatarem. RICHER. II p. 64: -en etiam tanti doctoris ferebatur non solum per Gallias 20 sed etiam per Germanie populos dilatabatur. GUILL. PICT. gesta p. 34,15: incrementum pulcherrimum deputabat suo -ini. GALTER. CASTIL. Alex. VIII 333 col. 547^B: quam mundi fugitivus honor, quam -en inane! HUGO S. VICT. didasc. VI,III p. 114,8: si primo alpha- 25 betum discere contempsisses, nunc inter grammaticos tantum -en non haberes. 2) sibi -en acquirere (facere, parere, vindicare), *se faire un nom*: RIMB. Ansc. 30 p. 60: volentes sibi -en acquirere, quod facere possent quae Dani non fecerint. LUPUS epist. I 16 p. 96: studium religionis, quo sibi -en inter alia cenobia vindicavit. EKKEH. URAUG. Hieros. 25,3: milicia hec -en sibi facere in gentibus, quemadmodum anterior, proposuit. ROB. MON. REM. hist. Hier. VI 16 p. 816: quidam miles...qui per militiam celebre -en sibi 35 adquisierat. RAHEW. 3,39 p. 212,24: alius alium in aliquo egregio facto, unde sibi -en faceret. ROB. TORIG. chron. I a. 1034 p. 38: apud exterarum dominos regionum pepererat sibi -en plurimum. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 93 p. 605,2: qui in multis regionibus famosum 40 sibi -en requisivit et accepit. c) *en parlant d'une communauté*: DIPL. Odon. 20 (a. 890): nolumus -en monasterii deperire, ne ordo monasticus in eo a secularibus perturbetur sed pristinus honor ei servetur.

XI) *titre, dignité*: A) *impériale ou royale*: ANNAL. 45
Lauresh. a. 801: ut ipse Carolus cum Dei adiutorio... ipsum -en aberet. ANNAL. Lauriss. p. 146: filium suum primogenitum Hlotharium coronavit et -inis atque imperii sui socium sibi constituit. EINH. Carol. 29: post susceptum imperiale -en. AGOBARD. epist. 15,4 50 p. 224,24 quando filium vestrum participem -inis vestri facere curastis. ERMOLD. NIGEL. Ludow. II 67 p. 26: Caesareum...-en adeptus. BRUNO MAGD. bell. 68: Heinricum synodali iudicio damnavit regisque -ine

et honore privatum anathematis gladio percussit. LAMB. HERSF. annal. a. 1014 p. 50,27: Heinricus rex cum Cūnigunda regina imperiale -en suscepit. WIPO gesta 16 p. 36: quin etiam regina Gisela imperatricis consecrationem et -en ibidem accepit. OTTO FRIS. gesta 1,3: Rogerius, qui postmodum regium -en usurpavit.

B) *ecclésiastique*: CARTUL. S. Florent. Petrigor. 46 p. 225 (a. 1081): rogatu Arnaldi...qui in prefata... ecclesia abbatis -en dudum tenuerat. IVO epist. I p. 10 (a. 1091): summus pastor pastoris -en habere nos vult et officium pastorale exercere precepit. ADAM BREM. p. 122,21: viri sancti et episcopali -ine digni.

XII) *autorité (royale ou impériale)*: DIPL. Ludov. Germ. 75 p. 110,5 (a. 856): sedem ecclesie sancte Marie ...sub suo -ine et defensione cum monasteriis et cellulis sibi subiectis...consistere fecerant. DIPL. Odon. 28 p. 124,31 (a. 891): ut...ecclesiam...sub -ine et auctoritatis nostre defensione recipere. DIPL. Otton. I 302 (a. 965): ut hoc firmum stabileque per omnes nostri -inis et ordinis dignitates permaneat.

XIII) *condition, état social*: ANNAL. Xant. a. 841: per totam Saxoniam potestas servorum valde excreverat super dominos suos et -en sibi usurpaverunt Stellingas. S. STEPH. decr. I 29: nemo eorum qui libero censentur -ine. COD. Arp. cont. I p. 25 (a. 1067/1267): quicumque libertatis -en affectant. ib. VI p. 164 (a. 1186/1265): aliqui inter eos *servos regis* libertatis sibi -en usurpare consueverunt. CARTUL. Tirol. I 427 p. 223 (a. 1185): eis vassallis, qui -en/ habent militis.

XIV) *nom, apparence, ce qui n'est pas effectif par opposition à ce qui est réel*: THIETM.(?) 5,27 p. 253,8: solo -ine duces sed non re. ib. 7,30: miles est regis in -ine et dominus in re. DIPL. Henr. II 269 (a. 1013): eandem ecclesiam...pene ad nihilum ita fuisse redactam ut -ine tantum solo preesset. CARTUL. S. Vit. Virdun. I 34 p. 439 (a. 1026—39): Richardus abbas, -ine tenuis, domni Fingenii successor, quamvis indignus. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1061 p. 271,31: Chonradus, qui Carantanis solo -ine ducis prefuit. ib. a. 1077 p. 297,4: non res set -ina tantum laudi et honori sunt. BRUNO MAGD. bell. 24: dux olim fuerat sed adhuc ducis -en habebat. OTTO FRIS. gesta 1,9: vacuum...-en ducis gerens. ib. 1,48: re et -ine magistri officium administrant. ANNALISTA SAXO a. 1123 p. 759,31: episcopus solo -ine...ab episcopatu deponitur. COD. Pom. I p. 36 (a. 1140): quemadmodum disponente Domino patres vocamur in -ine, ita nichilominus comprobemur in opere. COD. Sil. (M) I p. 45 (a. 1147): Christum quidem solo -ine confitetur, factis autem penitus abnegat. ROB. TORIG. chron. a. 1168 t. 2 p. 5: Eudonem, vicecomitem de Porrohoit, qui eatenus umbratico -ine comes vocabatur. STEPH. TORN. summa dist. XXIV p. 36: abiici ex clero, i. non ordinari, ibi -en retinere, sed

officium perdere. GIRALD. topogr. III 28 p. 174: episcopi qui non omen, sed -en...amplectuntur.

XV) *souvenir (d'un mort)*: DIPL. Henr. II 233 (a. 1011): ut inibi nostrum nostrorumque parentum...celebre -en haberetur. ADAM BREM. p. 43,3: -en eius singulari quodam gentis colitur desiderio. BABIO 322: nil nisi -en eat (*nouvelle de la mort*), Babio, retro tuum.

XVI) *gramm.: A) nom, substantif: 1) en général*: ALCUIN gramm. col. 858^D: proprium -inis est substantiam vel qualitatem vel quantitatem significare. ib. col. 859^D: -en est pars orationis, secundum grammaticos, que unicuique corpori vel rei communem vel propriam qualitatem distribuit; et est -en dictum quasi notamen, eo quod hoc notamus singulas substantias vel res communes ut homo, disciplina; vel proprias ut Virgilius, arithmetica. SMAR. carm. I,VII p. 611: casibus ornata prelucent -ina cuncta/ que vario genere lingua latina tenet. EPIST. var. I 36 p. 553,8: omne itaque -en finitum aliquid significat, ut homo, lapis, lignum. LUPUS epist. I 9 p. 74: de -inibus in 'es' productam desinentibus disputaret. DOM. GUNDISS. div. philos. 4,2 p. 48,12: communium (*sc. dictionum*) alie sunt -ina...-inibus accidunt masculinitas et feminitas, pluralitas et singularitas et quedam alie. 2) *par opposition aux verbes et aux pronoms*: ARS Bern. p. 62: -en, pronomen, verbum. GESTA Aldrici p. 4: -ina enim sive pronomina et relique dictiones. FULCO. MELD. nupt. V 344: sillaba pesque simul, longum breve, -ina, verba / perficiunt primas tanti tutaminis oras. GERHOF. Sim. p. 254,29: orationis vel propositionis principales constitutive partes sunt -en et verbum, quorum si alterum defuerit, propositio vel oratio integritate carebit. CONR. HIRS. didasc. p. 20 (*éd. Huygens*): cum multi diverso modo orationum particulas ordinassent, ex quibus Aristoteles...duas principales partes, -en et verbum, quasi personam et actum tradidisse legitur. 3) *expressions (par ordre alphabétique)*: -en abstractivum: DIAL. XIIe s. (Haring, A Latin Dialogue on the Doctrine of Gilb. Porr. in *Medieval Studies* [XV 1953] p. 253): -en abstractivum i.e. mathematicum significat formas proprie i.e. appellat, prout intelliguntur abstractae a subiecto. -en actuale: PAPIAS s.v.: -en actuale, ab actu dicta, ut rex, dux, cursor. -en adiectivum: MATTH. VIND. ars vers. III 25,27 p. 174: per -ina adiectiva, ut apud *Ovidium* Frigida pugnabant calidis (*cf. sens XVI B*) -en appellativum: PAPIAS s.v.: -en appellativum: dicta quia communia sunt et multorum significatione consistunt. ABELARD. gloss. peri erm. p. 460,4: appellativum -en...quod pluribus singillatim convenit ex communi causa, ut homo et isti per se convenit et illi, ex esse hominem. HUGO S. VICT. gramm. p. 273,35: -en appellativum quod multorum, ut homo. GILB. PORR. trin. III 29 p. 58: quamvis ratione significationis illius, qua -en quodlibet appellativum

'quale aliquid' significare dicitur, repetitio eiusdem -inis fiat, rerum tamen eodem -ine est predicata numeralis diversitas. -en collectivum: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,5: -en collectivum quod cum singulari numero multitudinem significat, ut populus, plebs. RICHARD. LOND. EP. dial. scac. p. 81: -en collectivum sicut turba. CLAREMBALD. III § 15 (*éd. O'Donnell, Nine Medieval Thinkers p. 8*): ea quae collectivum complectitur, omnia coniunctim -ini collectionis subdantur, singula vero minime. -en commune: PAPIAS s.v.: commune est cum in duobus generibus, unum -en communicat, ut hic et haec homo. HUGO S. VICT. gramm. p. 278,8: -en commune, cui preponitur articulus hic et hec ut sacerdos. ROB. MELODUN. summa I,V 27,2 p. 215: quid namque falsius est quam omni locutione in qua -en commune suppositus est terminus de omni re illa agi posse que eius significationi est subiecta. -en complexivum: CLAREMBALD. III § 15 (*éd. O'Donnell, Nine Medieval Thinkers p. 8*): lex est complexivorum ut et omnia que -en complexivum colligit, coniunctim -en suscipiant complexivum et particulatim singula. -en compositum: ABELARD. gloss. peri erm. p. 342,30: -en compositum est illud quod de pluribus componitur. -en comprehensivum: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,36: -en comprehensivum quod cum multis aliis sub denominativo continetur et est ut salictum, quercetum. -en corporale: HUGO S. VICT. gramm. p. 276,5: -ina corporalia que videntur vel tanguntur, ut celum, terra. -en denominativum: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,33: -en denominativum quod a nomine primitivi sui sic nominatur, non ab aliqua speciali significatione. -en derivativum: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,3: -ina derivativa que ab aliis sumpta, ut animatus (*cf. ib. p. 276,10*: -ina derivativa que ex aliis deducuntur, ut montanus, fontanus, sola voce, non sensu). -en diminutivum: PAPIAS s.v.: -n diminutivum quod diminutionem primitivi sui absolute demonstrat, ut rex, regulus i.e. parvus rex. HUGO S. VICT. gramm. p. 276,12: -ina diminutiva que voce et sensu aducuntur in minus, ut monticulus, fonticulus. -en epichenon: HUGO S. VICT. gramm. p. 278,10: -en epichenon i.e. promiscuum, quod sub uno articulo et una voce utrumque sexum significat, ut passer, aquila. -en factitium: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,11: -en factitium, quod a proprietate soni per imitationem factum est, ut tintinnabulum, turtur (*cf. nomen fictivum*). -en femininum: HUGO S. VICT. gramm. p. 278,7: -en femininum, cui preponitur articulus hec, ut schola. -en fictivum: UGUTIO s.v. facio (Ms. Paris B.N. lat. 7622): -en fictivum, quod factum est ad similitudinem soni rei illius quam nominat, ut Tarantara (*cf. nomen factitium*). -en fixum: ALCUIN gramm. col. 862^C: fixa -ina sunt que in alterum genus transire non possunt, ut pater, et mater. ERMENR. ad Grim. (*éd. Lambot, Godescalc. p. 517,12*): adiectiva -ina ideo dicuntur

quia propriis vel fixis -inibus adiciuntur, ut 'mirabilis Deus', 'incredibilis auctoritas'. GODESC. SAX. opus gramm. I p. 387,1: aliud est -en adiectivum, 'noxius, -a, -um' et aliud est fixum, 'noxia'. -en generale: PAPIAS s.v.: generalia -ina dicta, quia universarum vel multarum sunt rerum, ut animal. HUGO S. VICT. gramm. p. 275,13: -n generale quod in diversas species dividitur, ut animal, arbor. ib. p. 277,5: -ina generalia que multa in se continent, ut animal, lapis. -en homonymum: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,15: -ina homonyma in propriis, ut Pyrrhus, Achilles et Phanes, rex Epirotarum; in appellativis, ut nepos filii filius et nepos luxuriosus. ib. HUGO S. VICT. gramm. p. 276,23: -ina homonyma que uno nomine multa significant, ut nepos, acies, aries. -en incerti generis: HUGO S. VICT. gramm. p. 278,11: -en incerti generis, que nulla ratione cogente auctoritas diverso genere protulit, ut hic finis et hec finis, cortex, silex, margo, grus, bubo, damna. -en incorporale: PAPIAS s.v.: incorporalia -ina dicta quod carent corpore, unde nec videri, nec tangi possunt, ut pietas. HUGO S. VICT. gramm. p. 274,13: -ina incorporalia in propriis ut Virtus, dea; in appellativis, ut virtus communis (cf. ib. p. 276,6). -en masculinum: HUGO S. VICT. gramm. p. 278,6: -en masculinum, cui preponitur articulus hic, ut magister. -en medium: PAPIAS s.v.: media -ina dicta quia ex parte greca sunt et ex parte latina; eadem et notha (v. nomen nothum). -en mobile: ALCUIN gramm. col. 862^c: mobilia -ina sunt que moveri possunt et in aliud transire genus. -en neutrum: HUGO S. VICT. gramm. p. 278,8: -en neutrum, cui preponitur articulus hoc, ut hostium. nomen nothum: HUGO S. VICT. gramm. p. 276,21: -ina notha vel media, que ex parte greca sunt, ex parte latina, ut Alexandros grece, Alexander, latine (cf. nomen medium). -en participiale: PAPIAS s.v.: participialia -ina dicta quasi similia sunt participiis, ut habitus et amans. -en patronimicum: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,21: -en patronimicum, quod a propriis tandemmodo derivatur -inibus patrum, ut Aeacides (cf. ib. p. 276,27). -en principale: PAPIAS s.v.: principalia -ina dicta quia primam positionem habent nec aliunde noscuntur ut mons. -en proprium: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 168,11 p. 92,25: Cicero (vel quodcumque aliud -en proprium fuit). ERMENR. ad Grim. (éd. Lambot, Godescalc p. 517,12): adiectiva -ina ideo dicuntur quia propriis vel fixis -inibus adiciuntur, ut 'mirabilis Deus', 'incredibilis auctoritas'. HUGO S. VICT. gramm. p. 274,22: -en adiectivum quod adicitur vel appellativus, ut iustus, magnus et iustus laude, vituperatione vel ad utrumque se habens. -en adverbiale: HUGO S. VICT. gramm. p. 276,2: -en adverbiale quod ab adverbio, ut cras, crastinus. -en compersonale: ALAN. INS. reg. theol. XXXII col. 637^A: compersonalia -ina dicuntur que predicant distinctiones addictas personalibus proprietatibus ut distinctus, differens, alius. -en concretivum: ALAN. INS. reg. theol. XXX col. 636^A: concretiva -ina vero sive sumpta dicuntur que significant proprietates concrete, i.e. proprietates inherentes subiectis, ut album, nigrum. -en demonstrativum: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,1: -en demonstrativum ut eadem quando cum demon-

aliam personam referuntur, ut dominus. -en simile diminutivis (participiis, verbis): HUGO S. VICT. gramm. p. 276,14: -ina diminutivis similia, que formam diminutivorum habent, non sensum, ut tabula, fabula. 5 ib. p. 277,9: -ina participiis similia, que formam habent participiorum, nec tamen sunt, ut potens. ib. p. 277,11: -ina verbis similia, ut contemplator -en et contemplator verbum, comedo -en et comedo verbum. -en singularis: HUGO S. VICT. gramm. p. 278,16: -en singularis, ut homo qui abusive dicitur numerus; in uno enim numerus non est. -en speciale: PAPIAS s.v.: specialia -ina dicta quia partem demonstrant, ut homo; species enim animalium est homo. HUGO S. VICT. gramm. p. 277,6: -ina specialia que partem continent, ut homo, margarita. -en substantivum: JOH. SARISB. metal. I p. 35,5: ergo quod casualiter plectitur et temporis expers est, dictus est -en substantivum quidem, si substantiam significat aut substantive. MATTH. VIND. ars vers. III 25,28 p. 174: hic tropus...per -ina substantiva...ut in libro Cosmographie Bernardi: in stellis Codri paupertas, copia Cresi / incestus Paridis, Ypolitique pudor. -en synonymum: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,18: -ina synonyma in propriis ut Cornelius Scipio Africanus; in appellativis, ut ensis, mucro, gladius, ib. p. 276,25: -ina synonyma que multis -inibus unum significant, ut ensis, mucro, gladius. -en temporale: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,18: -en temporale quod tempus demonstrat, ut mensis, annus. -en verbale: SEDUL. Eut. p. 35: -ina verbalia dicuntur que a tribus verborum fontibus deducuntur. HUGO S. VICT. gramm. p. 275,40: -en verbale quod a verbis ut ambigo, ambiguus. ib. p. 277,7: -ina verbalia que de verbis nascuntur, ut lectum, lectu, lector.

B) *adjectif (dans des expressions classées par ordre alphabétique)*: -en adiectivum: GODESC. SAX. opusc. gram. I p. 393,15: adiectiva -ina dicuntur, que fixis -inibus adiciuntur et omnia adiectiva sunt semper omnis generis. ERMENR. ad Grim. (éd. Lambot, Godescalc p. 517,12): adiectiva -ina ideo dicuntur quia propriis vel fixis -inibus adiciuntur, ut 'mirabilis Deus', 'incredibilis auctoritas'. HUGO S. VICT. gramm. p. 274,22: -en adiectivum quod adicitur vel appellativus, ut iustus, magnus et iustus laude, vituperatione vel ad utrumque se habens. -en adverbiale: HUGO S. VICT. gramm. p. 276,2: -en adverbiale quod ab adverbio, ut cras, crastinus. -en compersonale: ALAN. INS. reg. theol. XXXII col. 637^A: compersonalia -ina dicuntur que predicant distinctiones addictas personalibus proprietatibus ut distinctus, differens, alius. -en concretivum: ALAN. INS. reg. theol. XXX col. 636^A: concretiva -ina vero sive sumpta dicuntur que significant proprietates concrete, i.e. proprietates inherentes subiectis, ut album, nigrum. -en demonstrativum: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,1: -en demonstrativum ut eadem quando cum demon-

stratione proferuntur ut talis, tantus, totus. -en dividuum: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,7: -en dividuum quod a duobus vel amplioribus ad singulas habet relationem, vel ad plures numeros pares distributos, ut uter, alter, uterque, quisque, singuli, bini, terni, centeni. -en gentile *sive* gentis: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,29: -en gentile quod gentem significat, ut grecus, latinus. ib. p. 276,35: -ina gentis que gentem significant, ut grecus, latinus. -en infinitum: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,33: -en infinitum interrogativo contrarium, ut quis, qualis, quantus; tamen in lectione gravi accentu pronuntiatur. -en interrogativum: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,31: -en interrogativum quod cum interrogatione profertur, ut quis, qualis, quantus, quot, quotus. -en locale: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,19: -en locale quod locum significat, ut propinquus, longinquus, proximus, mediocimus. -en numerale: HUGO S. VICT. gramm. p. 275,17: -en numerale quod numerum demonstrat, ut unus, duo, tres. -en ordinis: CHRON. Salern. 175: 'secundum' quando -en est ordinis, in penultimo acuitur. HUGO S. VICT. gramm. p. 277,1: -ina ordinis ut primus, secundus, tertius. -en patrium *sive* patrie: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,30: -en patrium quod a patria sumitur, ut atheniensis, romanus. ib. p. 276,36: -ina patrie que patriam significant, ut romanus, thebanus. -en possessivum: HUGO S. VICT. gramm. 275,23: -en possessivum quod cum genitivo principalis significat aliquid ex his que possidentur, ut Evandrius ensis, i.e. ensis Evandri. -en qualitatis: HUGO S. VICT. gramm. p. 276,31: -ina qualitatis, que qualitatem significant vel ab animo, ut sapiens, vel a corpore, ut formosus, vel ab extrinsecus accidenti, ut dives. -en quantitatis: HUGO S. VICT. gramm. p. 276,34: -ina quantitatis, que a mensura dicuntur, ut magnus parvus. -en relativum: HUGO S. VICT. gramm. p. 274,35: -en relativum, quod cum relatione profertur, ut eadem, hec, talis, tantus, que et redditiva dicuntur.

XVII) (*logique*) mot qui constitue le sujet de la proposition: DIAL. XIIe s. (Haring, Latin Dialogue on the Doctrine of Gilb. Porr. in Medieval Studies XV, 1953 p. 253): in logica vero -en dicitur significare subiectum ex officio, unde -en est subiectus terminus propositionis, et verbum est praedicatus.

XVIII) (*philos.*) mot qui désigne ou exprime une substance, une chose ou la notion qu'en a l'esprit: JOH. SCOT. divis. nat. I 14 p. 459: quod in -inibus cognoscimus, necessarium ut in his rebus, que ab iis significantur, cognoscamus. ANSELM. CANT. monol. p. 101-2: si quis itaque inde velit alicui loqui... dicit esse Patrem et Filium et utriusque Spiritum, nisi forte indigentia -nis proprie convenientis coactus aliquod ex illis -inibus, que pluraliter in summa essentia dici non possunt, ad significandum id quod congruo -ine dici non potest. ABELARD. dial. p. 496: nec rem ullam de pluribus dici

sub -en tantum concedimus. id. gloss. Porph. p. 24,29: inductis autem auctoritatibus, que astruere videntur per universalialia -ina conceptas communes formas designari, ratio quoque consentire videtur. Quippe eas concipere per -ina quid aliud est, quam per eas significari. Sed profecto cum eas ab intellectibus diversas facimus, iam preter rem et intellectum tertia exit inum significatio. id. gloss. peri erm. p. 452,15: ideoque cum premisset -en, id est significans, quia hoc quandoque non exercet. ib. p. 480,8: dicimus infinitum -en, sicut 'non-homo' omne significare, id est unum sensum et unum intellectum habere sicut et suum finitum habet. ALAN. INS. reg. theol. 30 col. 635^D: -ina mathematica, sive principalia apud naturalem phisosophum dicuntur illa que significant impropriam mathematicam, id est abstractivam, nullo habito respectu ad subiectum. THEOD. CARNOT. trin. II 52 (*éd.* Haring, AHDLMMA 25, 1958, p. 170): forma enim non potest esse sine -ine; sed ex quo res formam habet, habet et -en...-ina quippe essentiant res. Idcirco enim est homo quia appellatur homo.

XIX) (*théol.*) nom divin, terme susceptible d'être appliqué à Dieu pour en désigner l'essence ou les attributs ou pour désigner les personnes de la Trinité: RICHARD. S. VICT. trin. VI 2 col. 969^C: solemus iuxta divinarum Scripturarum morem humane germanitatis -ina pro similitudinis ratione ad divina transsumere. PETR. PICTAV. II sent. I 13 p. 118: in -inibus compositis ex -ine et prepositione implicatur intelligentia divine essentie et temporalis relationis que est in creaturis. PETR. LOMB. sent. IV, I 8,5,1 p. 52: propter diversitatem ac multitudinem -inum que de Deo dicuntur. ib. I 25,1 p. 157: Spiritus sanctus est persona id est essentia; et omnino unum et idem significatur -ine persone, id est essentia divina, cum dicitur Pater est persona. ib. IV 1,31,4 p. 197: Sabelliana *heresis*... dicebat Christum eundem ipsum et Patrem et Spiritum sanctum esse, ut esset trinitas -inum sine subsistentia personarum. ROB. MELODUN. summa I, III 4,2 p. 40: est autem alia -inum species Deo convenientium, id est que ipsi Deo ex ipso tantum conveniunt, nullo respectu ad creaturas habito. HILDEGARD. epist. II 77 p. 540,29: ex hoc invenit rationalitas hominis Deum per -ina. ALAN. INS. reg. theol. 32 col. 636^C: coessentialia -ina dicuntur illa que significant vel predicant circumstantias substantie, id est relationes addictas substantie et personas appellant ut principium, Dominus, creator, auctor.

XX) *jur.*: A) *cas*: SUMMA TREC. p. 26,26: si autem in speciale -en transeat, ... si obligatio rei... vel consensus... pacto adminiculetur.

B) *acte authentifié* (?): BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 285,49: inoboedientiam suam non alibi nisi in synodo Romana, et haec scriptis et -ine publicata, nimia temeritate professi sunt.

nomenclator, -is *m.* *formes*: nomenclator: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,29. nomenclator: DIPL. Ludov. Pii 34 p. 625,39. ASTRONOM. Ludov. p. 627,39. ANNAL. Bertin. a. 876 p. 204 et a. 878 p. 223. CARTUL. S. Mar. Nov. 5 p. 195 (a. 1018). nomenclator: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,28. ASTRONOM. Ludov. p. 621,28. CAPIT. reg. Franc. II p. 352,19 (a. 876). REGINO chron. a. 801 p. 62. GREG. CAT. chron. Farf. I p. 183,21 et p. 185,5. UGUTIO s.v. nosco. nomenclator: ORDO ROM. XXXV 40 t. IV p. 41. numenculator: ODILO SUESS. transl. Sebast. p. 390. numiculator: CARTA a. 829 (Manaresi, Placiti 38 p. 119,8). DIPL. Ludov. Prov. p. 51,16 (a. 890). COD. Lang. 110 col. 198 (a. 892). GREG. CAT. chron. Farf. I p. 186,13. omiculator: CARTA a. 901 (Manaresi, Placiti 111 p. 412,3). *v. adminiculator, miculator et numencularius.*

1) *esclave chargé de désigner les gens ou les choses par leur nom (dans l'antiquité)*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 468,28: -r nomen est officii id est per nomen clamare ad prandium colatorem dicebant antiqui, clamatorem an exclamatorem. *ib.* p. 468,29: -r idem nominum calator; calare dicebant antiqui idest clamare.

2) *un des 'judices palatini' de l'Eglise romaine: a) chargé d'une fonction administrative indéterminée*: ANNAL. Lauriss. a. 801 p. 114,8: huius factionis fuere principes Paschalis -r et Campulus sacellarius et multi alii Romane urbis habitatores nobiles. *ib.* p. 143: legati pontificis Johannes episcopus Silve-Candide et Theodorus -r et Sergius dux. *ib.* 161: Theodorum sancte Romane ecclesie primicerium et Leonem -em. ASTRONOM. Ludov. p. 631: missos pape Romani, Quirinum primicerium et Theophilactum -em. GREG. CAT. chron. Farf. I p. 185 (a. 817): datum kalendis februarii per manus Theodori nomenclatoris sancte Sedis Apostolice. FLODOARD. hist. col. 204^A: Gregorio quoque eiusdem Romane Ecclesie -i et apocrisiario petens. ORDO ROM. XXXV 40 t. IV p. 41 (Xe s.): domnus pontifex precipit sacellario vel nomenclatori ut eum ad archidiaconum dirigat ad inquirendum pro quator capitulis secundum kanones. CARTUL. S. Mar. Via Lata 24 p. 31,12 (a. 996): ante presentiam domini Gregorii universalis pape cum suis iudicibus, Adrianus -r et alius Adrianus dativus iudice. b) *chargé spécialement de la défense des veuves et orphelins (au XIe s.)*: CARTUL. S. Mar. Via Lata 63 p. 81 (a. 1034): auctoritate domni Crescentii, divina miserante clementia -is sancte Apostolice Sedis, qui curam et diligentiam pupillorum et orfanorum sibi traditam ab imperatoribus legumque datoribus habere dinoscitur.

2) *agent exerçant une fonction indéterminée (dans le royaume de Provence)*: DIPL. Ludov. Prov. p. 51,16 (a. 890): Rainboldus nomenclator firmavit.

nomenclatura, -e *f.* *désignation, nomenclature*: JOH. BEL. div. off. 108 col. 112^B: ad cuius tan-

dem -am accessit epacta, quod additionem significat.

nomenclator, -is *m.* *v. nomenclator.*

nomenclator, -is *m.* *v. nomenclator.*

nomerus, -i *m.* *v. numerus.*

5 **nomia**, -e *f.* [*tiré par décomposition de deuteronomia*] *loi*: EKKEH. IV bencd. 19,65: -a prima abiit, ubi deuteronomia venit.

nomicos [*gr. νομικῶς*] *conforme au système musical*: REMIG. mus. p. 79: netoides, id est ultima, que et -os, id est legalis propter legem acuminis, quam servat, consuevit appellari, que plures sonos, id est acutos omnes ex ultimis recipit.

nominabilis, -e *notable, remarquable* (PAPIAS: nobilis, -is vel non vilis: cuius genus vel nomen scitur): 1) *adj.*: 15 JOH. SCOT. versio Dion. Ar. III 13 col. 1170^C: sed etsi superadunatum eius divinamque fecunditatem vere laudemus triadica et monadica divina nominatione, plusquam -em in essentiis superessentialem. SIGEBERT. GEM. Landib. p. 395,22: nobilem natu, -em sanctitate. 20 id. chron. p. 356,22: florebat hoc tempore ecclesiastica religio per abbates -es. ELIS. SCHON. virg. Col. 21 in.: quam -em causam habuerint contra vos adversarii vestri. 2) *subst.*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1079 p. 316, 2: nullum fere -em preter Hugonem comitem hac 25 violentia ad deditonem vel conditionem fidelitatis coacturus. LEGES Henr. I c. 5,12a p. 550: hic enim talis est -is, ut ait Apostolus, qui confitetur, vel ordine iudiciario convincitur.

nominadus -a, -um *v. nominatus s.v. nomino.*

30 **nominalis**, -e *nominaliste* 1) *adj.*: JOH. SARISB. metal. 2,10 p. 78: -is secte acerrimus impugnator. 2) *subst.*: JOH. SARISB. epist. 240 col. 272^C: nosti pridem -ium tuorum eo mihi minus placere sententiam quod in sermonibus tota consistens utilitatem rerum non as- 35 sumpserit. GODEFR. S. VICT. fons philos. I p. 43,245: addunt hi se socios quidam -es, / nomine, non numine, talium sodales. WALTH. MAP nug. cur. I 24 p. 38: epistola Barnardi de condempnacione magistri Petri, principis -ium. ALEX. NECK. nat. rer. II 173 p. 298: 40 secundum doctrinam -ium consimilis oritur obiectio in his terminis.

nominaliter *adv.* 1) *par des substantifs ou adjectifs*: JOH. SCOT. divis. nat. I 76 col. 522^A: salutaris et catholica de Deo predicanda professio, ut prius de eo iuxta catafaticam, id est affirmationem, omnia sive -r sive verbaliter predicamus, non tamen proprie sed transla- 45 tive. 2) *avec la valeur d'un substantif*: ARNO REICHERSB. apol. p. 188,30: propter assumptionem verum Deum predicamus, hac tamen differentia servata, ut assumptionem -r et non participialiter dicatur.

nominandus, -a -um *v. nomino.*

nominatibus, -a, -um *v. nominativus.*

nominatim *adv. forme nominatim*: COD. Amalf. I 61 p. 98 (a. 1051).

1) *nommément, en désignant par son nom*: AGOBARD. ins. Jud. col. 72^A: aliqui ex sacerdotibus nostris, quibus -m minabantur. ACTUS pont. Cenom. p. 13: inopes -m scriptos habebat. CARTUL. S. Symph. Augustod. 2 p. 10 (a. 866): ee siquidem res -m expresse sunt. DIPL. Arnulfi 9 (a. 888): cum ceteris locis in Elesacia sitis, que -m in reliquo precepto habentur. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 111: Bertoaldus -m Landericum vocitare. TRAD. Corb. § 373: maximam partem horum intermitto propter numeri prolixitatem, presertim etiam quod in alio registro omnes -m et expresse habentur. LAMB. ATREB. dipl. V col. 707^A: hec autem sunt -m altaria. CARTUL. Cormar. 38 p. 77 (a. 1026–40): -m eas designando describimus. ORD. VIT. hist. VII 16 t. III p. 251: alii plures quos -m proferre perlongum est. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1534^B: stans in orc spelunce, singulos -m evocabat. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 2 p. 706: tanta autem affabilitatis gratia preminebat ut etiam contemptibilibus personis ex improvise et -m salutationibus dependeret affatum.

2) *spécialement, en désignant expressément*: HRABAN. epist. 14 p. 402,17: quia vos aliquem librum quem vobis mitterem, -m non expressistis. WALAHR. exord. 23 p. 503,6: quia per totam missam pro eis quam maxime et quasi -m oratur. VITA Rimb. 11 p. 90,23: quod ad nullam -m condioesitatem quorumcumque episcoporum pertineat...consecrare episcopum. TRANSL. sang. Dom. in Aug. 26: inter quos etiam -m quidam fratrum... incolumitatem consecutus est. BERNARD. serm. sup. cant. I 29 p. 203,13: attende quomodo -m filios matris sue et solos incusat, quasi soli in culpa sint. ACTA Henr. II, I 167 p. 297 (a. 1156–61): prohibeo ne quicquam teneatur de donationibus que per non sapientes abbates facte sunt... nisi precepero -m. ACTA pont. Rom. Gall. I 214 p. 357 (a. 1182–3): liceat vobis fratres et servientes vestros..., nisi forte -m interdicti vel excommunicati fuerint...christiane tradere sepulture. STATUT. Cisterc. p. 92 (a. 1183): -m excommunicatis nullam nobis licet recipere donationem.

3) *principalement, avant tout*: CARTUL. Lerin. 162 p. 157 (a. 1048–90): cum statione et mansionibus suis et -m cum medicaria quam Raimbaldus dedit. CARTUL. Winton. a. 1107–23 (E.H.R. XXXV p. 393–4): omnes illas consuetudines...et -m theloneum de omnibus dominiis suis. TRAD. Scheftl. 60 (a. 1140–52): pro remedio anime sue et parentum suorum et -m pro anima filii sui. CARTUL. S. Steph. Divion. II 8 p. 29 (a. 1158): garantiam inde portabit adversus omnem hominem et -m contra dominos et casatos suos ad quos res pertinere videtur.

4) *chacun en particulier*: DIPL. Otton. I 336 p. 451,35 (a. 967): omnia que ad illud sanctum coenobium... pertinent...confirmamus et corroboramus -m et generaliter. PETR. VIENN. except. I 18 p. 303: ut liberi

-m exheredentur, si non omnes exheredare volent.

nominatio, -nis f. 1) *action de nommer, désignation*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 163,1 p. 85,28: differentie, id est significationes vel -nes. DIPL. Otton. III 223 p. 637,9 (a. 996): scale dugente quinquaginta secundum mensuram legitimam et -nem patrie. ADAM PONT. utens. p. 137: rerum usitatissimarum copiosam...-nem. ARNO REICHERSB. apol. p. 159,22: non talis, id est tam diversa persone -o personam illam, que Christus est, duplicat vel triplicat. *spéc. (à l'abl. sing.), du nom de*: TRANSL. Eugenii 39 p. 392–393: de sylva rustica -ne Malisnia dicta.

2) *(en mauvaise part) dénonciation publique d'une faute*: ROB. MELODUN. summa. I 2 p. 154: non qui[s]libet malus potest nec debet iniquitatis -ni subiectus esse. PETR. CANTOR summa II § 147,6 p. 349: est -o note infamie, propter quam non vitatur quis, nisi sententia denunciata. Est -o note notorie, ut per crimen notorium; est -o sententie.

3) *titre, nom porté par le détenteur d'un pouvoir (par opposition à la réalité de ce pouvoir)*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 297,14: si autem nec iuste iudicent, nec pie condescendant, neque regulam officii sui vel sola saltem -nis imagine minimum quid attingant.

4) *nomination, élection*: QUADRIP. Ine 35 (Liebermann p. 105): qui furem occiderit, licet ei probare cum iuramento, quod eum fugientem pro fure occidit, et parentibus ipsius occisi iuret unceases ap (id est sacramentum sine electione [vel -ne]). LEGES Henr. I 31,8 p. 564: in quibusdam locis utrimque eligitur iudicium, medietas ab eis quorum est negocium, et ibi testes nominati et electi sunt habendi, nisi odium vel aliquid competens in -cione proponatur, cur haberi non possint. GERHOF. Antichr. 1,53 p. 360,19: qui magistrum Bernhardum nominaverant (*sc. papam*) ab eius -ne recesserunt.

5) *(philos.) appellation, imposition ou attribution d'un nom pour désigner un être*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. I 8 col. 1053^D: igitur sanctarum dominationum manifestativam -nem aestimo declarare absolutam quandam. id. ier. Dion. V 4 p. 278: nisi quidem quis et hoc dixerit communes esse omnes angelicas -nes secundum omnium celestium virtutum in dciforme et ex Deo datum lumen subiectionem. ABELARD. gloss. Porph. p. 8,19: necesse sit subiectam per -nem rem aliquam habere. id. gloss. ad categ. p. 148,27: vcre est magis substantia species quam suum genus, quia est propinquior, id est affinior prime substantie in modo -nis quam genus.

nominativus, -a, -um *forme nominativus*: COD. Amalf. 11 p. 18 (a. 984) et 16 p. 25 (a. 997). 1) *adj.:* a) *capable de nommer*: JOH. SCOT. versio Dion. Ar. III I col. 1117^A: sicut ab omni eum Dei -a scientia re-

ducens, dicere. b) *nommé, désigné du nom de*: CARTUL. Clun. I 759 p. 715 (a. 950): mancipiis meis -os Leotbalt, ... Bertart. COD. Amalf. 33 p. 49,2 (a. 1018): ecclesia vestra huius predicti monasterii -i beati Petri Christi apostoli. c) per -um, *spécialement*: COD. Amalf. 11 p. 18,12 (a. 984): per -bum ipse necessarie de ipsa casa vestra de supra descendat per tubulas in ipse necessarie de suptus. d) *célèbre, qui se laisse désigner par le nom (pour nominatus)*: DIPL. Merov. III A 16 p. 133,42 (spur. XIIe s.): villas -as quarum vocabula sunt. STEPH. CARNOT. epist. I (Recueil hist. des Croisades t. III p. 886): -us miles nullus, nisi Flandrensis Balduinus. e) *qui conserve le nom, la mémoire de quelqu'un*: COSM. PRAG. 1,12 p. 28,10: sepelite me in hoc colliculo et construite mausoleum mihi in secula -um. f) *sens inc. (nominément?)*: CARTUL. Sangall. II 63 (a. 933): antepono que pro anima dare cupio, hoc sunt XXXX solidi -i inter presbiteros et inter meos filiolos et inter proprium et inter mobile.

2) *subst. m., nominatif (terme de grammaire)*: ALCUIN gramm. col. 868^D: primus -us, quia per ipso nominatio fit. Isto dicitur et rectus quia primus a natura nescitur et ab eo facta inflexione nascuntur alii. LUPUS epist. I 5 p. 48: manifestum sit 'aratra' -o, accusativo et vocativo pluralibus per dactilum poni potuisse. DUNCHAD. gloss. Mart. Cap. 185,1 p. 31: omnis -us quia nullam certam personam significat per se, terciè persone est. JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 103,6 p. 80,1: in -o regule latine tres species accentuum sunt. HUGO S. VICT. gramm. p. 279,22: -us qui rectus dicitur: rectus quod ipse primus sit, -us autem quia per eum fit nominatio. MATTH. VIND. ars vers. II 29 p. 161: et abusiva sit comparativorum constructio in exemplis prenotatis, quia non *comparativa* construuntur cum ablativo sine prepositione, vel cum -o interposito 'quam' adverbio comparandi. OTTO FRIS. chron. 8,32 p. 449,17: sicut enim -us apud gramaticos frequenter substantiam sui, sic ablativus vel -us ex parte predicata semper qualitatem eiusdem nominis innuit.

nominative adv. [nominativus] *formes*: nominatiba: COD. Bar. I 1 p. 4 (a. 952). nominatibe: ib. 19 p. 33 (a. 1036). nominatrive: COD. Laudens. II 8 p. 11 (a. 1160). nomnatibe: COD. Cavens. II p. 212,29 (a. 984).

1) *nommément, en appelant par son nom (= nominativ, v. Bengt Löfstedt, Studien über die Sprache der langobardischen Gesetze [Uppsala 1961] p. 306)*: CHRON. Salern. 45 p. 47,13 W.: -e duos filios suos adclamans. COD. Bar. I 1 p. 4 (a. 952): per nominatiba da Rigale uxore mea. HERIB. Bos. Thom. IV 17 col. 1206^A: in ipsum Anglorum regem Henricum -e comminatorium emisit edictum. DIPL. Henr. 246 (a. 1012): quasdam cortes et proprietates, que -e vocantur Broilo, Toso et Sanctus Regulus.

2) *du nom de, appelé*: CHRON. Salern. 40: unus de

Francis audacior ceteris -e Castaldeus. CARTUL. Clun. I 541 p. 527 (a. 941-2): ancilla mea -e Dominica.

3) *(au début d'une énumération) et précisément*: DIPL. Otton. I 429 (a. 973): omnia que...ecclesie... sunt concessa, -e circa civitatem undique per quinque miliariorum spatia. DIPL. Otton. II 288a p. 337,43 (a. 983): monasteria, cellas et castella inferius nominata. -e infra hos fines: terram...positam de ipsa Zittula. DIPL. Otton. III 275 p. 695,14 (a. 998): canonici ... -e Martinus archipresbyter, Bernardus archidiaconus. FONT. Flor. p. 46,9 (a. 1002): -e castellum de Segna, Greve, Vielo. CARTUL. Bugell. 23 p. 35 (a. 1183): -e de campo uno terre quam habere viderunt ad Crosam.

4) *particulièrement, précisément*: COD. Cavens. I p. 152,12 (a. 905): venumdederat -e terra cum arbustis bitatum et abellanicum. COD. Laudens. p. 40,15 (a. 997): que hic -e posita esse videntur. GONZO Gengulph. 6 p. 648^D: cuius -e sancti ad honorem fiat ecclesia, ambigitur. CARTUL. Tirol. I 518 p. 292 (a. 1200): investivit... ad partem comunis de Posclavi -e de omnibus venis metallorum que reperte sunt et reperiri de cetero poterint.

nominativo adv. [nominativus] 1) *nommément, en appelant par son nom*: STATUT. ord. Sempringham p. 181 (Du C. s.v. 4. absolvere): patres et matres, fratres et sorores et consanguinei defuncti fratrum nostri ordinis in annuo capitulo in conventu -o debent absolvi.

2) *spécialement*: RICHARD. DIV. gesta I p. 418: -o hic cancellarius... non uniformiter nec semel tantum illus est.

nominatrive v. nominative.

nomincolorator, -is m. v. nomenclator.

nominetenus adv. [nomen, tenus] 1) *seulement de nom*: BENED. ANIAN. munim. fid. (Anal. monast. I 33,7): ignis, candor et calor, tria -s quedam distincta sed res una. CAPIT. reg. Franc. II p. 303, 28 (a. 862): tam a paganis, quam a -s christianis.

2) *nommément (i.q. nominativ)*: CHRON. de Bello p. 147: plures eis -s proponebant.

nomino 1. 1) *appeler, désigner du nom de* (UGUTIO s.v. nosco: -o, -as, nomine notare et appellare): a) *une personne*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1057 p. 270,27: Stephanus nonus est -atus. HUGO S. MAR. mirac. Bened. 8 p. 365: homo ille -abatur Giraldu. b) *un lieu*: THEGAN. Ludow. 42 p. 598: in magnum campum... qui usque hodie -atur Campus-mendacii. THANGM. Bernw. 12 p. 763,10: quendam locum super fluvium Gande, quem a fluvio Gandesheim -avit. ADAM. BREM. p. 16,21: lucum silvestrem quem incole loci Wildloch -ant. FULCH. hist. Hier. II 45 p. 555: quam urbem litteratorie -are nescio, sed Chezar incole regionis eam vulgariter vocitant. GIRALD. topogr. I 2 p. 23: a Gallia... mare Gallicum -atur. nota CARTA a. 885 (ARCH. com. Barc. p. 110): in villa que -at (*pour nominatur*) Stamarize. c) *une chose*:

CARTUL. Sangall. 1 621 (a. 882): cartam pacationis ex utraque parte allevari, quod tiutisce suonbuoch -amus. DIPL. Henr. II 14 (a. 1002): res presbiterorum advenarum, quos teutisca lingua overmerke -amus. WIPO gesta 4: in libello quem Tetralogum -avit.

2) *donner le nom de quelqu'un, désigner quelqu'un*: RIMB. Ansc. 7 p. 28: cuius personam cum abbas inquireret et ille fratrem Autbertum -aret. GERH. AUG. vita Udalr. 25 p. 410,42: qui reponentes dixerunt -et nobis sanctitas tua hunc qui tue dominationis placitus sit ad electionem nostre unitatis'. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 11 p. 23 (a. 1153): alios duos...-abit et de tribus unum eligent.

3) *qualifier quelqu'un ou quelque chose de*: INST. Mor. 1: ecclesiastici filii merito te verum christiane professionis -ent virum. ib. 4: ex his vero neminem in servitutem redigas vel servum -es. GERARD. MORES. delib. p. 51: unde super mel et favum dulcia propheticus sermo -are non metuit verba sacra. GLOSS. Pist. p. 33,39: non licebit heredibus eius eos ingratos -are.

4) *dire*: GERARD. MORES. delib. p. 148: contra quas bestias in libro Ephesiorum se -at praeliari raptus usque ad tertium coelum.

5) *citer, mentionner*: COD. trad. mon. Lunel. 45 p. 27 (a. 817): trado omnem substanciam meam...ante omnia transfirmabo, sicut superius -avimus (cf. ib. 49 p. 29 et 62 p. 37). CARTUL. Tirol. I 293 p. 139 (a. 1164): hanc terram quam supra -avimus.

6) *énumérer*: DIPL. Otton. II 185a p. 211,4 (a. 979): concessarum decrevimus nomina scribi villarum, quarum nunc nomina -are possumus. GERH. AUG. vita Udalr. 5 p. 393,32: ad monasteria pertinentia...que sunt -ata. TRAD. Teg. 8 p. 9,9 (a. 1034): necnon cum omnibus...utilitatibus que vel scribi vel -ari possunt. CARTUL. S. Florent. Pictav. 13 p. 24 (c. 1075): aliis quos -are longum est. DIPL. Henr. IV 434a p. 581,36 (a. 1093?): tam in ecclesiis, villis, silvis, terris cultis et incultis quam in ceteris rebus -andis.

7) *nommer, désigner à une fonction*: a) *avec acc.*: ANNAL. Lauresh. a. 801: ut ipsum Carolum regem Franchorum imperatorem -are debuissent. HRABAN. epist. p. 474,31: quatinus merito rex -ari possis. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 288,30: regi dissuadebant ne ipsum saltem apostolicum -aret. ib. a. 1077 p. 289,39: per eos quos sibi -aret testes. CARTUL. capit. Atreb. 63 p. 46 (a. 1182-3): si...in aliquam personam...consentire poterint, illa...-abitur. b) *avec ad et l'acc.*: GERH. AUG. vita Udalr. 25 p. 410: fratrum vestrum ad hoc -abo ministerium. c) *avec in et l'acc.*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 292,28: a ceteris in regem ab eis -atus et electus est. CONST. II 18 p. 24,2 (a. 1198): Philippum ducem Suevic in excommunicatione vestra detentum in regem -are...presumpserunt.

8) *signaler, désigner spécialement*: BULLAR. Casin. II p. 38 col. 2 (a. 898): nullo modo in memoria -etur apud Deum. GERH. AUG. vita Udalr. 25 p. 410,22: dixit...episcopum...defunctum fuisse et -avit diem obitus sui et diem collocationis corporis eius in sepulchrum. ORD. VIT. hist. VII 16 t. III p. 251: ex quibus ad notitiam posteriorum libet quosdam -are et presenti breviter in pagina denotare.

9) *célébrer, citer avec honneur*: TRAD. Frising. 213a (c. 804-8): quorum reliquias ibidem celebrarentur vel -antur.

10) *citer en justice*: CONSUET. Argent. 26 p. 9: est autem iste modus vocationis. -abit hominem pulsantem, intimatique adversario suo quod pulsatus sit. LADISL. decr. III 1: qui vulgo ewrii vocantur...si quem culpabilem sciunt, ostendant...Quosque -ant ewrii, illi paciantur sub decenario numero quorum unus pro X portet iudicium.

11) *fixer (une date, une somme ou un événement)*: RAYM. POD. 14 p. 271: diem quintum decimum ad iter -avit. CARTUL. Mai. Mon. Dun. 94 p. 85 (a. 1114): comes -avit monachis diem placiti. CARTUL. S. Bened. Floriac. I 135 p. 316 (a. 1138): priorem...submovebo et dies meos illi -abo et...mihī rectitudinem faciet. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 11 p. 22 (a. 1153): queret ab hominibus...non -ando eis aliquam summam. ACTA Henr. II, I 118 p. 223 (a. 1156-59): dedi et -avi diem eidem Berlaio et predictis monachis.

12) *définir, établir (un droit)*: ODO DIOGIL. 2 p. 29: dicebant illud debere -ari ne de propositione indefinite lites possent in posterum excitari.

13) *attribuer (un bien)*: LADISL. decr. I 5: quicumque ecclesiam Deo edificaverit et dotem -averit, -atam vero non dederit.

14) *(philos.) appeler, donner un nom*: RICHER. II p. 76: cur...unius rei causam tot dictionibus -asti? cum ex una fortassis -ari potuit, et philosophorum sit brevitati studere? ABELARD. gloss. Porph. p. 1,11: rationalem de ratione argumentorum componenda, quam logicen Greci -ant. JOH. SARISB. metal. II 20 p. 100: quod fere in omnium ore celebre est, aliud scilicet esse quod appellativa significant et aliud esse quod -ant; -antur singularia, sed universalia significantur. RICHARD. S. VICT. trin. VI 11 col. 976^A: quoniam igitur Patris habitudinem in plenitudinis sue largitione preferre videtur, recte solus Filius Patris imago -atur. ib. stat. int. hom. col. 1141^{C-D}: usus etiam habet sensum cordis sicut sensum corporis -are, unde et sententiam a cordis non a corporis sensu solemus dicere.

15) *réfléchi*: a) *se faire appeler*: OTTO FRIS. gesta 1,56: eumque tanquam Dei filium se -ans. ANNAL. August. II a. 1146: zodorum et psalmistam se -at. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XIX 21 p. 916: ausus est dicere et se -are calipham. b) *se faire admettre*

comme, se compter parmi: ANDR. CAPELL. I 6 C p. 60: nam in numero te contendis militantium -are et in te multa ad militandum nociva et contraria cerno.

nominandus, -a, -um digne d'être célébré: AIMOIN. FLOR. mirac. Bened. I 2 p. 96: cum corpore semper -i patris nostri Benedicti. HELGAUD. Rob. 22 p. 112: cum reverencia -us pater patrie Rotbertus.

part. présent nominans, -tis (sens passif) sus-dit: DOC. Ar. p. 85,2 (a. 936): campo...ad Pinum -te (cf. DIPL. Otton. I 253 p. 361,40 [a. 963]. DIPL. Otton. III 217 et DIPL. Henr. II 436).

nominatus, -a, -um formes: naminatis: CARTUL. Sax. II 516 (a. 867) nominadus: DOC. Port. part. 442 p. 380 (a. 1113). *nom f. nomata (pour nominata)*: CARTA a. 816 (MEM. Mod. p. 19,8). *acc. f. pl. nominas (pour nominatas ex compendio natum)*: COD. Lang. 102 col. 187 a (a. 823). *nomitas (pour nominatas)*: COD. Lang. 84 col. 158^b (a. 807). *v. nommus*.

1) *adj.: A) célèbre, fameux: 1) en parlant d'un homme ou d'une collectivité: a) absolument*: DIPL. Otton. II 233 p. 262,10 (a. 980?): legatio -issimi gregis eximii confessoris Christi Martini Turonensis. ANNAL. Hild. a. 990: multi quoque illorum et penitus -issimi interempti sunt. GUILL. PICT. gesta p. 60,26: cum eo quamplures viri -i interimuntur. CARTUL. S. Alb. Andegav. II 436 p. 44 (a. 1123): famosissimus ac -us...magister. ABELARD. hist. calam. p. 183: puellam...in toto regno -issimam fecerat. ACTA pont. Rom. Gall. I 37 p. 225 (a. 1141): secundum tenorem privilegiorum -orum Viridunensium episcoporum. ROB. TORIG. chron. add. t. 2 p. 191: abbates -issimorum monasteriorum. b) *avec ablatif*: PETR. ALF. disc. cler. p. 22: antiquum hominem -um probitate fidelitatis. HUGO FLAV. chron. II 11 p. 377,49: sapientia et religione -issimus. c) *avec préposition in*: GUILL. PICT. gesta p. 82,34: vir strenuus et -us in rebus bellicis. PETR. BLES. amicitia II, LX p. 554: virgo in partibus nostris -issima in abstinentiis. inter: PETR. COMESTOR serm. XXXII col. 1797^B: philosophus erat inter magnos -us.

2) *en parlant d'un lieu, d'un monument, d'un fleuve*: ANNAL. Xant. a. 834: vicum -issimum Dorestatum. ADAM BREM. p. 244,9: insulam...Chori -am. Fulch. hist. Hier. 17 p. 164: Lucam, urbem -issimam. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1449^B: de regno Grecorum quod vocalius, id est -ius fuit ceteris, vel propter eloquentiam Grecorum, vel propter famam Alexandri. ib. col. 1445^D: ossibus corrosis dabo sepulcrum -um. OTTO FRIS. gesta 2,46 p. 153: Rhenus nobilissimus fluvius, ex trium Europe -issimorum fluviorum unus. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 20 p. 739: Iconium urbem -issimam.

B) *nommé, appelé*: WETT. Gall. 11 p. 262,30: ad fluvium -um Petrosa. EINH. Carol. 8: in loco Theotmelli -o. THIETM. 2,23: fratri suimet, domno Brunoni,

-o a suimet patruo duce Brunone. ib. 6,16: predium Uppusum -um. SIGEBERT. GEM. gesta p. 526,15 avia sua Gisla -a.

C) *mentionné, cité (dans des expressions)*: iam -us: ANNAL. Xant. a. 870: Guntharius sepe iam -us. DOC. Port. part. 442 p. 380 (a. 1113): ut abeamus nos iam nominados. inferius -us: DIPL. Otton. II 288 a p. 337,43 (a. 983): castella inferius -a. CARTUL. S. Sepulcri 115 p. 217 (a. 1160): proborum hominum...inferius -orum. nuper -us: CAND. FULD. Eigil. I 22 p. 232,26: de...origine monasterii nuperrime -i. saepe -us: ANAST. pass. Dem. col. 720^A: opus sepe -um. OTTO FRIS. gesta 2,43: sepe -us Heinricus dux. superius -us: COD. Lang. 84 col. 158 b (a. 807): istas quinque superius nomitas in terretorio civitatis. GREG. CAT. reg. Farf. VII 39,32: hos omnes superius -os. supra -us: THEGAN. Ludow. 54 p. 602: episcopi supra -i. ANAST. chron. p. 35,15: omnia que a supra -is historiographis commemorata sunt. CARTUL. S. Florent. Petrigor. 46 p. 225 (a. 1081): monachis...supra -is. OTTO FRIS. gesta 1,9: supra -us Berhtolfus (*et passim s.v. supra-memoratus*). sursum -us: DOC. Port. part. 40 p. 36 (a. 1101): era sursum -a.

D) *déjà nommé, sus-dit*: CARTA a. 816 (MEM. Mod. p. 19,8): si nomata Walperga ad alium ambulaverit maritum. COD. Lang. 102 col. 187a (a. 823): reservavi mihi Waltrude mansias decem nominas. EADM. hist. 210: antistes Lundoniensis...-o priori et fratribus tradidit. STATUT. Cisterc. p. 25 (a. 1134): quicumque ergo monachus vel conversus...nundinas -as venerit. CARTUL. Carit. 55 p. 135 (a. 1143): hoc...laudaverunt -i filii mei.

E) *dit, convenu, fixé*: ACTA Henr. II, I 118 p. 223 (a. 1156-59): venerunt ad diem -um apud Salmurum. CARTUL. S. Florent. Angl. 32 p. 193 (c. 1165): infra -um terminum, videlicet finem vite sue.

F) *désigné du nom de quelqu'un*: ANAST. chron. p. 81,39: mihi verius apparet quod -e constitutiones (*Constantini*), que ad Miltiadem feruntur, ab Arrianis fite sint.

G) *désigné de façon légale*: CONSIL. Cnuti 8,2 p. 315: si monetarius prepositum accusaverit...purget se triplici purgamine cum XLII^{bus} legalibus hominibus -is et iuret se tricesima et sexta manu. LEGES Willelmi I 15 p. 503: purget se iuramento per XIII legales homines -os manu duodecima. LEGES Henr. I 31,8 p. 564: ibi testes -i et electi sunt habendi. ib. 31,8a p. 564: duo modi testium sunt, -i et electi, electi et non -i. ib. 66,6b p. 586: in hiis vero secundum legem -i sacramentales vicini habendi sunt. ib. 46,1 p. 570: de -is vel innominatis placitis. ib. 50,1 p. 573: de -is placitis secundum legem implacitatus. ib. 53,1a p. 574: si de -is et susceptis placitis pulsabatur...reus omnium iudicetur.

H) *déclaré (en parlant d'une guerre régulière)*: ACTA

Phil. Aug. II 529 p. 73,1 (a. 1196): in exercitu et expeditione non ibunt nisi pro bello -o.

I) *qui se dit, prétendu*: ANAST. chron. p. 307,29: tres falsos -os patriarchas anathematizans.

K) *sens inc.*: CARTA a. 1102 (Gallia Christiana novissima, Arles 462 col. 186): prior Sancti Romani in monasterio Psalmodiensi primus in choro sinistro... sedeat...et nullum censum -um vobis faciat.

II) *subst. m., celui qui a été mentionné*: CARTUL. Cupersan. 32,33: unde toti -i perreximus. à la forme superlative: nominatissimus: *homme très connu, notable*: ANNAL. Gemet. p. 69: in quos erant consul Cestrensis et Radulfus de Fulgeris et Hascoil de Solinneio et multi -issimi.

nominate adv. [nominatus] *comp.* nominatius *en détail*: FUND. Sangeorg. 22: -ius deinceps referamus predia primitiva ad supradictam cellam pertinentia.

nominosus, -a, -um célèbre, fameux: UGUTIO s.v. nosco: -us, -a, -um, famosus.

nomisma, -tis n. sive numisma, -tis n. [gr. νόμισμα] *forme nummismata*: ALCUIN. carm. p. 189 v. 867 et p. 209 v. 17. WORMON. PAUL. p. 251. NADDA Cyr. I 22,32. PETR. DAMIAN. Romuald. p. 42,6. FULCH. hist. Hier. I 9 p. 179. GESTA Franc. expug. Hier. 37 p. 516. COSM. PRAG. I 33 p. 59,2 et II 42 p. 148,3.

1) *monnaie*: WORMON. Paul. p. 251: rex..., recluso proprii nummismatis sigillo. DIPL. Caroli III 67 p. 151,18 (a. 911): habere mercatum ac proprii -tis percussuram. DIPL. Ludov. IV 9 p. 27,13 (a. 938): annuimus etiam ut percussuram nummismatis que et moneta dicitur...iidem canonici ex more semper habeant (cf. DIPL. Hugon. Cap. p. 551 [a. 987]). DIPL. Otton. I 90 (a. 947): quecumque de ipso mercato in vectigalibus et percussura -tis vel in quisbuslibet debitis exigenda sunt. DIPL. Conr. II 136 p. 184,6 (a. 1029): cum... mercatis, thloncis et percussura proprii -tis (cf. DIPL. Henr. III 11; DIPL. Henr. IV 6; ACTA Henr. Leon. 64). COSM. PRAG. I 33 p. 59,2: res enim publica, licet sit nimis adaucta, per formam nummismatis falsam cito erit ad nihilum redacta. ALEX. NECK. nat. rer. II 52 p. 161: -a forma insignitum victui succurrit dum...emptio et venditio suis complentur legibus.

2) *pièce de monnaie* (HRABAN. univ. XVIII,I col. 485^A: numisma est solidus aureus vel argenteus sive aereus qui ideo numisma dicitur quia nominibus principum effigiisque signatur [cf. Isid. etym. 16,18,9]. PAPIAS: -a solidus aureus vel argenteus vel aereus dictum a nominibus principum effigiisque quibus signatur. In -te tria queruntur: metallum, figura et pondus): PAUL. DIAC. carm. VII 11: aether pluit -ta. AMALAR. inst. can. col. 853^D: sicut in numismate metallum, figura et pondus inquiritur. WALAHFR. exord. 8 p. 483,10: non enim levem iniuriam seculi potentes sibi putabant inlatam, si imaginem suam vel

nomen in quolibet -te a subiectis despici cognoverint et calcari. ODILO SUESS. transl. Sebast. p. 400: octoginta quinque modiorum diversorum -tum argenti. Adso hist. Tull. col. 186: una (sc. theca reliquiarum) exteriore argenteorum fulgida -tum decoramine (cf. WIDR. Gerh. 1,13). AIMON. FLOR. gesta Franc. p. 78: cum sacculo duobus millibus numismatibus aureis referto. FULCH. hist. Hier. II 32 p. 499: si...multa -ta in redemptionem sui regi Balduino exsolveret. ORD. VIT. hist. I 15 t. I p. 64: delato -te, respondit Jesus: reddite Caesari.

3) *inscription ou figure sur une monnaie*: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 469,2: numisma, figura que in nummo fit. PETR. COMESTOR hist. schol. col. 1605^D: numisma est inscriptio in nummo, que etiam moneta dicitur, per quam nummi discernuntur. THEODOR. PALID. annal. a. 950: quidquid veteris corii...habere potuit, solummodo impresso numisma numismate, argentum inde ab ipsis emi paterentur.

4) *denier*: COSM. PRAG. II 42 p. 148,3: trina dari fecit nummismata denariorum. TRAD. Ratisb. 542 (a. 1048-60): ut annuatim V solvens -ta dehinc ab omni servitute sit libera. CHRONOGR. Corb. p. 44,13: se debere...bis vel ter dena -ta, Bardenwiccensis monete simillima vel propria. THEODOR. PALID. annal. a. 1121 p. 77,5: LX nummismata, id est quinque solidos, secum detulit.

5) *valeur d'un denier*: PETR. DAMIAN. epist. VI 25 col. 414^C: duodecim nummismatum piscem. COD. Januens. III 22 p. 67,29 (a. 1192): habens pensionem -tum quinque.

6) *droit d'avoir une monnaie à son effigie*: RADBERT. Wal. p. 513: quando me consortem totius imperii celsitudo vestra una cum voluntate populi constituit in omni potestate et honore, in omni conscriptione et -te (cf. RADBERT. epitaph. Arsen. p. 86).

7) *cens en espèce*: FUND. Sangeorg. 113: ut fructuarios usus...ex eo percipiat et censum nummismatis singulis annis inde persolvat.

8) *au figuré*: ARNO REICHERSB. scut. col. 1504^D: hec celestis nummismatis formula semel in nobis bene coepta, ne per tonsoris vel rasoris incuriam depravetur.

nommularium, -i m. [nummus] *taxe sur le change*: CARTUL. S. Joh. Ang. p. 267 (c. 1050): venda et -um et tabule eius, abbatis sunt proprie.

nommularius, -i m. v. nummularius.

[*nommus, -i m. faute pour nominatus?* CARTUL. Mai. Mon. Dun. 117 p. 111 (1050-60): adhibentes -os intercessores videlicet imperatorios quorum rationes quamlibet obturatas penetrant aures.]

nomnatibe v. nominative.

nomos [gr. νόμος]: *loi*: SMAR. gramm. p. 242: -os enim apud Grecos lex dicitur. PAPIAS: -s νόμος, grece, lex dicitur.

nomus, -i m. [gr. νομῆύς] *berger*: UGUTIO: -us, id est pastor.

non *formes*: no: CARTUL. Parm. p. 229,5 (a. 972). FONT. Flor. p. 40,18 (a. 997). CARTUL. Carcas. V p. 238 col. 1 (c. 1034). CARTUL. Conch. 15 p. 20 (a. 1060). 5 CARTUL. Font. Junc. p. 123 (1106-21). nom: FONT. Flor. p. 64,3 (a. 1017). nun: CARTUL. Andegav. t. III 72 p. 61 (c. 1100).

1) *adv. de négation* (PAPIAS: -n adverbium negandi): A) *ne pas, portant sur un verbe*: 1) *en général*: LIUTG. 10 Greg. 9: inimicis pie parcere -n novit. WALTHARIUS 44: in me mora -n erit ulla. RICHER. II p. 10: comperto vero principem -n adesse. BRUNO QUERF. fratr. 9: cur -n timens incurrerem mendacium. HUGO S. VICT. 15 didasc. VI,IV p. 121,6: quia fundamentum veritatis -n habent.

2) *locutions verbales*: a) *non est qui et subj.*: HRABAN. epist. 50 p. 505: -n est qui possit resistere voluntati eius. THIETM. 6,64: -n fuit apud modernos ullus pastor qui. b) *non dubium est quin ou ut et subj.*: CAND. FULD. 20 Eigil. I 23 p. 232: quod ideo illi evenire -n dubium est ut scirt. *à noter: le verbe esse, sous-entendu*: POETA SAXO 4,323: a quo -n dubium quin armis regna subacta.

3) *repris par la conj. nec*: LIUTG. Greg. 12 p. 76: fures -n effodiunt neque furantur. VITA Severi Neap. 25 p. 272,16: -n debeo solidos dare nec quidquam aliquid. OPUSC. XIIe s. (Rev. bénéd. 67 [1957] p. 88,218): laborem ergo manuum -n damno neque vitupero.

4) *en corrélation avec nisi*: WIDUK. 2,28: de me -n sentio nisi quod vos sentitis. LIB. Domesd. I 2: modo -n habent nisi XLVII libras. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 285,48: -n alibi nisi in synodo Romano. v. nisi.

5) *en incise, avec verbe sous-entendu*: a) *avec si (construction hypothétique adversative)*: WALAHER. 35 Mamm. 7,17: si vis, sponte veni, si -n, permitte reverti. FROUM. carm. 17,9: si poteris, possum, si -n, penitus quoque nil sum. THIETM. 4,35: ut, si esset a Deo, canonicè perficeretur; si -n, misericorditer annullaretur. b) *avec an, aut ou sive (remplaçant une proposition alternative)*: THEGAN. Ludow. 54: ut discordia eorum permaneret, an -n. HRABAN. epist. 45: utrum iuxta fidem catholicam concordarent aut -n. THIETM. 8,23: ut -n contra se alii, sive rectum habeant, sive -n.

6) *dans une proposition subordonnée, portant sur un verbe au subj.*: a) *dans une complétive avec ut*: IVO epist. I p. 16 (a. 1091): peto ut -n indignetur adversum me vestra sublimitas. ANON. gesta Hung. c. 9: cum... eum rogassent, ut domini eorum de sedibus -n expellerentur suis. b) *dans une complétive avec ne*: CAND. 50 FULD. Eigil. I 9 p. 227: ne -n perveniant, timent. WALAHER. carm. 5,2,7: sed vereor, ne -n dem tibi digna, pater. c) *dans une circonstancielle de but*: AMALAR. off. epist. VI 13 t. II p. 396,16-17: hec propterea dico

ut...-n me putes alienum a religione christiana. DIPL. Henr. III 269 (a. 1051): ut amplius...contentio -n oriatur. d) *dans une circonstancielle de conséquence*: HUGO S. VICT. didasc. VI,IV p. 120,24: quo ambigua sunt, ita interpretare ut -n discordent. CARTUL. Aziac. XXIII p. 77 (a. 1162-78): exclusorie reponentur sic quod aqua -n noceat amplius pratis monachorum.

7) *dans une proposition au subj., équivalent à ne*: a) *pour exprimer la défense*: AMALAR. expos. miss. II 15 t. I p. 276,6: -n ascendat superius qui responsorium cantat quam qui lectionem legit. LEX. SAXON. 65: -n liceat ullam feminam vendere. VITA Rimb. 6 p. 84,18: eandem...dilectionem...durare, -n dubites. RUODL. V 451: non tibi sit rufus unquam specialis amicus. GILLESB. superfl. cler. v. 12: facilem -n punias culpam poena gravi. *à noter: non devant un impératif*: CARM. libr. III 57,5: inque tuis precibus -n obliviscere nostri. b) *pour exprimer le souhait ou la prière*: α) *en général*: VITA Severi Neap. p. 271,9: tunc illa coepit dicere: -n faciat Deus, ut vir meus tibi solidos dare debuisset. FROUM. carm. 2920: resuscita, Christe,-n pereat, quod plantavit tua dextera, Christe. β) *avec utinam*: VITA Liutg. I 19: utinam...his malis -n supervivam. PETR. CELL. epist. II 122 col. 572^A: unus autem, frater Herveus, iam nobiscum non ambulat. Ivit viam suam; utinam -n post Satanam!

8) *dans une proposition interrogative (équivalent à nonne)*: AGIUS epic. Hath. 31: -n, rogo, plangamus juvenili flore virentem / intempestiva prorsus obisse die? GALTER. CASTIL. Alex. V 106 col. 510^D: -n veritus patris emeriti misereque parentis / precipitare dies? MARC. VAL. buc. III 7: nunc etiam -n grandisono summissus Iolle / sciris ab infami meruisse peculia dono?

9) *non, dans une réponse (verbe de l'interrogation sous-entendu)*: FROUM. carm. 35,16: si poteris, celsum numquid vis scandere celum? / -n! rogo, sta terris. EPIST. Worm. 25 p. 47,10 (c. 1032): dicamne monachum? -n, -n, per barbam Jovis. PETR. ALF. disc. cler. p. 11: si dicere metuas unde peniteas, melius est dicere: -n! quam: sic! OTTO FRIS. gesta 1,58 p. 82: respondit: '-n'. CARTUL. Bund. 434 p. 319,6 (a. 1186): interrogatus,...respondit: -n.

B) *joint à d'autres particules ou locutions diverses, portant sur la proposition entière ou sur un mot*: 1) *non solum non seulement*: CAND. FULD. Eigil. I 19: -n solum in hoc, verum etiam in omnibus utilitatibus monasterii. RICHER. II p. 32: -n solum enim religionis dignitate eos insignes apparere studuit, verum etiam bonis exterioribus augmentatos...adegit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 283,9: penitentiam -n solum suscipere set nec promittere quidem voluit. GERARD. MORES. delib. p. 139: *Deus*...dici possit non solum proemium, quin etiam Epilogus. GUILL. PICT. gesta

p. 86,36: -n solum forti manu potitus fuerit, sed et iustitie legibus potiri debuerit. Ivo epist. I p. 12 (a. 1091): qui -n solum pro nobis de secreto suo ad publicum prodiit, sed etiam carnem assumptam...morti crucis addixit. à noter non solum...non: EINH. Carol. 10: -n solum imperata -n facere, sed bello regem provocare temptabat. COD. Arp. cont. VI p. 199 (a. 1199): ipse vero -n solum cameram -n aperuit, verum etiam regiam majestatem nostram...presumpsit lacessere.

2) non modo: ASTRONOM. Ludow. p. 633: ut hec -n modo vindicare, sed nec advertere posset. THIETM. 8,11: divinam -n modo poscunt veniam, sed etiam impetrant. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 288,28: -n modo ob sui ipsius set potius ob illorum...sententiam. à noter non modo non: ADAM BREM. p. 179,3: -n modo -n gravari, verum etiam delectari.

3) non tamen: GALTER. CASTIL. Alex. V 91 col. 510^C: sed licet attonitus mananti sanguine, Sange / -n tamen ignavus gladio respondet. AELR. Edw. Reg. col. 782^D: -n tamen conatum hunc meum presumptioni deputes sed devotioni. HUGO S. VICT. didasc. VI,IV p. 120,30: -n tamen expedit tibi cotidie mutare sententiam, nisi.

4) non iam, ne...plus: ANAST. chron. p. 175,14: -n iam me videbis. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1073 p. 275,52: deinde -n iam mortem in periculis timentes.

5) non ita: AGIUS epic. Hath. 207: -n ita fit, neque ploratu dolor imminuetur. LIB. Domesd. I 336: -n ita est sicuti dicunt.

C) portant sur une conjonction de subordination: 1) non quod, non quia: RUOTG. COL. 1: quia Deus voluit, -n quia homo meruit. ALAN. INS. Anticlaud. V 55 p. 124: -n quod regnet ibi noctis caligo, sed illum / emphatice lucis splendor purgatus inungit. COLOM. decr. pref. p. 181: quoniam fiduciam talem habemus per Christum, -n quod sufficientes simus.

2) non si, si non mis pour nisi (pas même si): RADULF. CADOM. gesta Taner. 25 p. 623: audaciam -n si vel rex ipse Solimannus cum omnibus suis copiis in eos seviat cessuram? CARTUL. S. Steph. Nivern. 2 p. 29 (a. 1097): -n si aliquis ausus eum persequi, quasi in ecclesia, liceat illum securum manere. COD. Maz. (K) p. 76 (a. 1155): si -n satisfactione congrua emendaverit, potestatis...dignitate egeat.

II) particule négative: A) portant sur un substantif: 1) en corrélation avec sed ou quin: WIDUK. 1,9: seque tibi -n dominum sed amicum, -n imperatorem sed propinquum...velle servare. WALTH. SPIR. Christoph. I 9: -n una domuncula, quin immo tota pene civitas. RUOTG. COL. 35 p. 36: -n iam dux, sed miles. EPIST. ad Wrat. 10 p. 399,27: quia colloquium habueritis cum seductoribus illis, Saxonum -n episcopis, sed vere apostatis.

2) en construction symétrique ni...ni: POETA SAXO 1,146: quos -n hostes, -n arma fugarunt. BERTHOLD.

CONST. annal. a. 1077 p. 294,20 et 22: nulla propinquitatum natura, -n amicitiarum fiducia, -n debite subiectionis obedientia...-n iustitie debitum...in suis statutis continuit.

5) 3) en corrélation avec nec: RIMB. Ansc. 38 p. 73: ut -n iuramento nec testibus se ultus eorum...defenderet.

4) en asyndète: -n (entre deux subst.) et non pas: LEX. Thuring. 26: hereditatem defuncti filius -n filia suscipiat. Ivo epist. I p. 42 (a. 1092): Christo enim vovistis nubere, -n clericis. HUGO S. VICT. didasc. VI,IV p. 121,11: rote animalia sequuntur, -n animalia rotas. GUALO in mon. II p. 204: presul Odo cleri, -n Odardus iura teneri.

15) 5) formant avec un subst. une sorte de mot composé, en parallèle ou non avec un premier terme, auquel il s'oppose: CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228: rem pauperum tribuas -n pauperibus. GERARD. MORES. delib. p. 85: si est vita -n hominis, immo plus quam hominis. 20) GODESC. AQU. opusc. 2,4 p. 95,3: inter filios commixtionis et filium -n commixtionis. GILO hist. Hier. III 378: nostri et -n nostri subeunt navalia cuncti. GERHOH. epist. 22 col. 586^B: absque alicuius electione sive cardinalium sive -n cardinalium. WIBALD. epist. 230: adiudicatum est non potuisse -n monachos abbatem eligere. CARTUL. Carthus. 24 p. 69 (a. 1156): a -n sacerdotibus unum psalterium. AELR. Ninian. VI p. 148,1: Deus vocans -n plebem suam plebem suam, et -n dilectam dilectam. CARTUL. Carcas. V p. 316 col. 2, 30) XIX (c. 1192): si quis forte a fure vel a -n domino aliquam furatam vel raptam vel alienam...emerit. CARTA a. 1194 (British Borough Charters p. 147): negaverit iniuriam et -n rationem.

B) portant sur pronom, expression substantivée (non unum), ce qui n'est pas un: DOM. GUNDISS. unit. p. 4: soluta autem unitione, destruitur essentia eius, quod ex earum unitione provenerat; quare fit -n unum.

C) portant sur une forme verbale, équivalent à un substantif: 1) un participe: GUILL. DAND. Hugon. Lacerta 49 col. 1214^C: sunt quidem...alia multa commemoratione digna,...que videlicet, si scripto commendarentur, a -n credentibus apocrypha iudicarentur. PETR. RIGA Aurora t. I Tobie 371 p. 329: signat in hoc -n credentes quia cecus habetur. spéc., 45) constituant une expression philosophique (-n existens) ce qui n'existe pas: JOH. SCOT. divis. nat. II 24 col. 580^C: proprium enim divine bonitatis est ex -n existentibus in existencia, que vult fieri, vocare. 2) avec l'infinif esse (expression philosophique) le non-être: CHRON. Ebersh. prol.: quoniam igitur genus humanum semper ad occasum vergens de die in diem ad -n esse tendit. OTTO FRIS. chron. 8,9 p. 402,21: est...transitus de -n esse ad esse vel de esse ad aliter esse. id. gesta 1,5 p. 16: pro quolibet ingressu de -n esse ad esse. ALAN.

INS. planct. nat. col. 445^D: per me a -n esse vocatur ad esse.

D) portant sur un adjectif ou un participe à valeur d'adjectif: AGIUS epic. Hath. 158: iam -n carnalem sed magis etheream. HERIM. AUGIENS. chron. a. 1047. 5 p. 127,8: ante -n integrum annum defuncti. PETR. DAMIAN. ined. (Rev. bénéd. 67 [1957] p. 168,29): -n nutantis fidei...fundamentum.

E) portant sur un adverbe: THEGAN. Ludow. 42: -n diu loquentes. AGIUS comput. 1,21: -n nimis absurde 10 forsā fecisse videbor. id. vita Hath. 3: -n facile vobis explicare valemus. RUOTG. COL. 11: -n plus sapere quam oportet sapere. ib. 22: sollicitius absens -n minus quam presens. LIB. Domesd. I 1: ibrunt usque ad Pinnedennam -n longius. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 286,6: 15 iniuste et -n canonice excommunicatum. OTTO FRIS. gesta 1,62 p. 88: -n longe ab antiquo templo Domini. avec sed: AGIUS vita Hath. 12: unde -n statim...sed post modicum. à noter l'emploi de non devant umquam i.q. numquam: AGIUS epic. Hath. 60: -n umquam nobis 20 credimus esse satis. v. aussi nonnumquam.

III) figures de style (litotes): A) expressions verbales: 1) non devant un verbe de sens négatif (affirmation atténuée): WALAHFR. Mamm. 11,34: '-n nego', sanctus ait, 'Dominum'. HRABAN. epist. 41 p. 479: tibi -n 25 ignotum est cum. THIETM. 6,21: -n nescimus. IVO epist. I p. 12 (a. 1091): quod quia prudentiam vestram latere -n ignoro. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1076 p. 285,32: culpam suam...damnatam -n negare. HIST. Hier. II 5 p. 554: ubi se neminem persequi posse -n 30 nesciebant.

2) double négation (spéc. dans l'expression non posse...non, affirmation forte): CAND. FULD. Eigil. I 10 p. 228: huius religionis -n possum utilitatem -n loqui. VITA Burch. Wirz. I 6: -n enim poterat -n amari quem. 35 ITER Petr. Damian. p. 1036, 25 et 26: Ugo...huius presumptionis novitate -n potuit -n dolere. CONST. I 261,2: de cuius indigno obitu -n possumus in perpetuum -n dolere. à noter l'emploi de non posse...non et adj.: PETR. DAMIAN. serm. XXIII col. 629^B: nec 40 poterat nasci -n sanctus, qui in matris utero erat sanctificatus. OTTO FRIS. gesta 1,4 p. 16: sicut autem genuinum -n potest esse -n simplex, et, ut ita dixerim, -n singulare, -n solitarium, ita nativum non potest esse -n compositum, -n conforme, -n concretum.

B) avec une autre négation, expression équivalent à une affirmation: 1) non avec la conjonction de coordination négative nec: a) nec non: et aussi: FROUM. carm. 21,5: abbas ecce meus nec -n vester Gotahardus. ANON. 50 gesta Hung. c. 11: Almus dux et alii principales persone...nec -n duces Cumanorum. b) nec non et: et aussi en plus: WETT. Gall. 27 p. 271: tum domum unanimes introbant nec -n et cum benedictione cibum percipiebant. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1060 p.

271,26: omnes thesauros suos...nec -n et filium suum...transmisit. à noter cependant que nec...non équivaut à ne...quidem, pas même: LEX Thuring. 27: si autem nec filiam -n habuit, soror eius pecuniam et mancipia. v. nec.

2) avec le pronom négatif nihil i.q. quelque chose: RUOTG. COL. 44 p. 47: non ut ipsi, qui nihil -n novit, lucidius innotescat. ADAM BREM. p. 79,17: nihil -n habet iocundi aut rari. v. aussi nonnullus, nihil.

C) expressions: non et adv. ou préposition (équivalent à une affirmation) non absque: THANGM. Bernw. 41 p. 776: -n absque regali tamen licentia. non aliter: COD. Zich. I p. 2 (a. 1165): -n aliter quam hostem et dissipatorem rerum ecclesie illum anathematizamus. non preter: RICHER. II p. 72: rursusque mathematicam sub phisica -n preter rationem collocamus. non sine: THIETM. 4,73: -n sine gravi dolore persensit. WIPO gesta 3 p. 22: -n sine causa te Deus exercuit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1062 p. 272,16: sic -n sine victoria cruenta...regressus est. SUGER. Ludov. VI 26 p. 198: -n tamen sine magno erratici exercitus detrimento.

D) devant un adjectif: 1) en général: LIUTG. Greg. pref.: -n numerosa capitula de innumeris bene gestis eius. EIGIL. Sturm. 4: tempus -n modicum. HRABAN. epist. 27 p. 442: -n parva ex parte explanata invenitur. ADAM BREM. p. 4,7: -n obscuri auctores. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 267,22: -n parve vir modestie. spéc., devant un adj. de sens négatif: AGIUS comput. 1,40: -n iniocundum forsā erit nimium. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 304,18: medicinalis artis -n inperita. HUGO S. VICT. didasc. VI,III p. 115,4: hec puerilia quidem fuerant, sed tamen -n inutilia. COD. Arp. cont. VI p. 200 (a. 1199): adversariorum insidiis (-n ignota loquimur) prepediti.

2) devant un adj. au superlatif: EINH. Carol. 30: exteris nationibus -n minimum terroris incussit. RICHER. II p. 30: coronas quoque -n minima inpensa fabrefactas. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 299: collectitans militie -n parvissime qualescumque copias.

E) devant un adverbe: 1) en général: LUPUS epist. I 1 p. 4: ut nosse possitis quam hoc -n perperam nec iuvenili moliar levitate. ADAM BREM. p. 56,3: -n mediocriter. BERTHOLD. CONST. annal. pref. p. 268,1: -n parum precelluit. IVO epist. I p. 30 (a. 1091): fame vestre -n bene consultis.

2) de sens négatif: EINH. Carol. 17: -n inmerito videri possunt. HRABAN. epist. 14 p. 403: in legis scientia -n ignobiliter eruditi. PETR. DAMIAN. Romuald. p. 10,11: -n inrationabiliter pertimescimus.

3) au superlatif: AGIUS epic. Hath. 272: -n minime tulerat. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1078 p. 307,21: -n ineptissime conquesti sunt.

4) devant une expression adverbiale: non tam...quam ou non tantum...quantum: HRABAN. epist. 2a

p. 383: hoc -n tam necessitate quam voluntate fecisse. REGINO chron. p. 112: ut in filio -n tantum paternos vultus, quantum animi subtilitatem...recognosceres. ib. p. 119: -n tantum immatura quam inhonesta mors ...omni domo regie maximum luctum ingressit. OTTO FRIS. gesta 1,19: -n tam transvadando quam transnatando.

1. **nona**, -e f. v. *nonna*.

2. **nona**, -e f. v. *nonus*.

nonagenarius, -a, -um 1) *âgé de quatre-vingt-dix ans*: a) *au propre*: ANDR. FLOR. mirac. Bened. II 5 p. 199: quorum unus iam decrepite etatis dictus est Benedictus, alter vero iam -us vocatus est Richerius. b) *pour indiquer un très grand âge*: CARTUL. AUSC. 59 p. 58 (a. 1151): quam monstrationem fecit archiepiscopus...preuentibus hominibus centenariis qui etiam a patribus centenariis et -is acceperant. 2) *qui dure quatre-vingt-dix ans (pour indiquer un temps très long)*: CARM. Bur. B 6,11: vix licuit discipulis/ tandem -um/ quiescere post studium.

nonagesimus, -a, -um v. *nongentesimus*.

nonagesimus, -a, -um *formes*: *nogesisimus*: HELP. comp. 29 col. 42^D. FONT. Flor. p. 29,2 (a. 995). *noiesimus*: REG. Volat. p. 30,1 (a. 994). *nonagessimus*: TRAD. Ratisb. 691 p. 333,15 (a. 1095). *nonageximus*: COD. S. Columb. Bob. 137 p. 431,50 (a. 1098). *nonoiesimus*: REG. Volat. p. 29,1 (a. 991). *quatre-vingt-dixième*: WETT. Gall. 29 p. 273,41: -o quinto etatis anno. THANGM. Bernw. 4 p. 759,49: anno dominice incarnationis *nongentesimo* -o tercio. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VIII 24 p. 361: capta est autem predicta civitas anno ab incarnatione Domini millesimo -o nono. CARTUL. S. Magd. Castrodon. 36 p. 41 (a. 1190): anno incarnati Verbi millesimo centesimo -o.

nonagessimus, -a, -um v. *nonagesimus*.

nonageximus, -a, -um v. *nonagesimus*.

nonaginta *indécl. formes*: *nonainta*: COD. Lang. col. 1004e (a. 973). CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 293 (a. 994–1032). *nonanta*: CARTUL. Templ. 84 p. 64 (Madrid) (a. 1134). *quatre-vingt-dix*: LUPUS epist. I 6 p. 52: ante -a annos acta repetere videar. WALTH. SPIR. Christoph. II 4,153: ab agnis/.../-a novem per pasqua nonne relictis. CARTUL. S. Vict. Mass. I p. 293 (a. 994–1032): *destros nonainta* III. PETR. DAMIAN. serm. LIII col. 803^D: *pastorem -anovem oves in desertis pascuis relinquentem*. GESTA Franc. expug. Hier. 59 p. 535: fuerunt -a milites loricati.

nonainta v. *nonaginta*.

nonalis, -e *qui a lieu le soir, après l'office des nones*: EKKEH. IV cas. Gall. 9 p. 117,36: *ebdomadam septem cottidie victualium statuit cum pane habundo et quinque mensuris de cervisia, quarum quintam -em quidem vino comparari voluit*. ib. 10 p. 132,10: *invitat ...abbas omnes...ad -es fratrum, quibus conscripti essent, biberes*.

nonaneane v. *nonanoeane*.

nonanis, -is f. v. *nonnanis*.

nonanneane v. *nonanoeane*.

nonannoeane v. *nonanoeane*.

5 **nonanoeane** *indécl. [vocalise d'origine byzantine] formes*: *nonaneane*: AUREL. mus. p. 42. *nonanneane*: REGINO ton. p. 4a. *nonannoeane*: AUREL. mus. p. 41. BERNO ton. p. 79a. (*mus.*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: AUREL. mus. p. 42: ceterum nomina que ipsis inscribuntur tonis; ut est in primo tono, *nonaneane* et in secundo *noeane*. TROP. Wint. p. 62 (H.B.S.): -e, autentus protus. PS. HUCBALD harm. inst. (Gerbert, Musica sacra t. I p. 128): itaque melodia primi tropi que est -e, VIII et XII videntur claudere. v. *noeane*.

nonanta v. *nonaginta*:

nonaria, -e f. *prostituée*: UGUTIO s.v. *nea*: hec -a, -e, meretrix quia ante nonam non licebat ei exire de prostibulo.

20 1. **nonarius**, -a, -um *neuvième*: INST. mor. 9: tonum -a regie dignitatis canit regula.

2. **nonarius**, -a, -um [nona 'neuvième heure', cf. wallon, fr. de l'est none 'repas de midi', suisse none 'repas du soir' etc. ou plutôt *annona*?] *pauvre nourri par l'église*: HINC. REM. epist. (Zeitschr. f. Kirchengesch. t. X p. 124): non autem -os iuvenes, vel de quibus deurnas operationes sive pullos aut aliud locarium accipiant, neque propinquos suos...de matricula pascant. v. *nonno*.

30 **nonasillabus**, -a, -um [nonus et syllaba] *de neuf syllabes*: UGUTIO s.v. *sillabim*: -us, novem sillabarum.

nonatirus, -i m. v. *notarius*.

nonblicus, -i m. [lumbulius, cf. REW 5159; a. fr. nombre] *nombre, muscles de l'intérieur des cuisses du porc*: CARTUL. Castr. Ledi 92 p. 63 (XIIe s.): de porco mortuo vendito, -um, ut habeat de corio sublevando cum pollice.

noncentesimus, -a, -um v. *nongentesimus*.

noncubo l. v. *nuncupo*.

40 **noncupo** l. v. *nuncupo*.

nondinae, -arum f. pl. v. *nundinae*.

nondinator, -is m. v. *nundinator*.

nondum *adv. formes*: *numdum*: CARTUL. Compend. I 37 p. 76 (a. 1115). *nundum*: DHUODA lib. man. p. 185. ARNULF. LEXOV. epist. 84 p. 139. ADAM S. VICT. p. 217,4 v. 19. BURCH. BELV. barb. III 17 p. 54.

1) *ne...pas encore*: IVO epist. I p. 20: que attingere -m audet imbecillitas mea. WIPO gesta I p. 12: *Burgundia enim -m Romano imperio...acclinis fuerat*. ORD. VIT. hist. IV 7 t. II p. 218: sic iuniores eosque qui -m nati sunt, presentis temporis eventus solerter inquisituros estimo.

2) *non encore (devant adj. ou participe)*: EINH. Carol. 5: *omnium bellorum...Aquitanicum, a patre inchoatum*

sed -m finitum. THIETM. 6,73: furor comitis -m extinctus. BURCH. BELV. barb. III 24 p. 66: per etatem nundum maturam. GIRALD. topogr. introd. p. 3: -m patefacta vite via.

3) *et non encore* (i.q. necdum): OTTO FRIS. gesta 1,22: 5 fomes tunc accentus -um extinctus.

4) *suivi d'autres particules*: a) nondum satis, *ne... pas encore suffisamment*: WALTH. SPIR. Christoph. I 4: quem tamen -m satis recognosceret. b) -m nisi vix, *que de peu*: RUOTG. COL. 42: -m nisi vix prelapsus 10 etatis quadragesimum.

5) *ne... jamais* (i.q. numquam): CARTA a. 1082 (Muratori, Antichità estensi I p. 50,5): promittimus testus huius henfiteosin -m violare.

none [gr. νοῦς] *esprit*: FRUTOLF.(?) brev. 14 p. 104: 15 -e dicitur a greco nouc quod est mens vel sensus. v. noys.

none, -arum f. pl. v. nonus.

noneano *indécl.* [vocalise d'origine byzantine] (*mus.*) *noeane, formule de solmisation des modes ecclésiastiques*: AUREL. mus. p. 42: quatuor ediderunt tonos, quorum 20 hic prescribere censui litteraturam: neno, teneano, -o, annoanncs. v. noeane.

nonentesimus, -a, -um v. nongentesimus.

non esse v. non II) C) 2).

noneus, -a, -um [nonus] *matinal*: GODEFR. VINT. 25 carm. 62 p. 112: ad radios solis siccatur -us humor (*var. lect. nonius*).

non existens v. non II) C) 1) *spéc.*

nongentenus, -a, -um [nongenteni] *neuf-centième*: 30 TIT. metr. III 10,9: cum -us transisset in orbe secundus / annus, ut est Dominus Virgine factus homo.

nongentesimus, -a, -um *formes*: nogentesimus: COD. 35 Laudens. p. 30,2 (a. 986): nognetesimus: CARTUL. capit. Astens. p. 213,1 (a. 987). nonagesimus: CARTUL. Carcas. I p. 74 col. 2 (a. 906). noncentesimus: COD. Cavens. I p. 288,8 (a. 990). nonentesimus: CARTUL. Parm. p. 230,2 (a. 979). nongnetesimus: CARTUL. Parm. p. 249,2 (a. 989). REG. Volat. p. 30,1 (a. 994). noningentesimus: DIPL. Contr. I 33 (a. 918). nungentesimus: CARTUL. S. Bened. Floriac. I 69 p. 182 (a. 987). *neuf-centième*: DIPL. Contr. I 33 (a. 918): anno dominice incarnationis noningentesimo decimo octavo. GERH. AUG. vita Udalr. 28 p. 418,21: anno incarnationis Domini nostri Jesu Christi -o octuagesimo. CHRON. Rames. p. 185: anno...-o septuagesimo quarto. LAMB. ARD. hist. Ghisn. 7 p. 566,27: anno igitur dominice incarnationis -o ferme vigesimo octavo.

nongenti, -e, -a *formes*: nonginti: CARTUL. Marciniac. 40 12 p. 13 (a. 1078-93). nungenti: ARNULF. LEXOV. epist. 137 p. 209. *neuf cents*: CARM. libr. III 80,8: annis -is primo et nonaginta peractis. LIB. Domesd. I 158: II piscarie de -is anguillis. CARTUL. Marciniac. 12 p. 13 (a. 1078-93): nongintos triginta solidos.

GESTA Franc. expug. Hier. 51 p. 527: ducenti sexaginta milites, pedites vero -i. ODO DIOGIL. 3 p. 39: cum -is milibus et quingentis sexaginta sex.

nonginti, -e, -a v. nongenti.

nongnetesimus, -a, -um v. nongentesimus.

[nonguinus, -a, -um [*faute pour ingenuus*]] CARTUL. Novigent. 88 p. 178 (a. 1005-1107): propter servicia sua que predictus...et nunquam ei reddiderat quia -us erat et terra deserta, sex libras habuit.

10 nonichordum, -i n. [nonus et chorda] *instrument de musique à neuf cordes*: FRUTOLF. brev. 1 p. 29: Prophras-tus autem Periotus ad graviolem partem nonum addidit nervum ut faceret -um.

noningentesimus, -a, -um v. nongentesimus.

15 nonitas, -tis f. [nonus] *groupe de neuf*: LIBELL. astr. p. 372: per hec ostentaria stellarum -te.

nonius, -a, -um v. noneus.

nonna, -e f. [*fém. de nonnus*] *formes*: nona: CARTUL. Andegav. III p. 29,16 (XIe s.). nunna: DIPL. Henr. IV 20 238 (a. 1071). GOSC. CANT. transl. Aug. col. 45^D. QUADRIIP. Alfred. 9 (Liebermann p. 17): de -e concubitu. *nonne, religieuse*: 1) *en général*: COD. Lauresh. 427 (a. 812): ego in Dei nomine Roubradis -a...dono...I vineam. CHRON. Lauriss. 5,3 (N. Sach. 36 p. 39): duo 25 codices scripti sunt, unus de vita clericorum, et alter de vita -arum. CAPIT. reg. Franc. II p. 299,40 (a. 850): de raptis feminarum tam viduarum quam et puellarum atque -arum. VITA Deic. p. 115: quamdam -am apud monasterium Ethestebin sibi applicavit. FLODOARD. annal. cont. p. 175: audivit quod fieri -a deberet. AELFR. angl. sax. vocabul. p. 42: -a, arwurōc, wurdewe, vel nunne. THEOD. EUCH. mirac. Celsi 14: quedam namque ibidem magne parentele -a ab cunabulis versabatur. OTLOH. tempt. 2 p. 393,34: dedit cuidam -e de 35 Eihstat unum librum. PASS. Thiem. I 49: condidit ille duas potes hic quas cernere cellas: / hac nonnos statuit, -as sed in arce locavit. ANNALISTA SAXO a. 1027 p. 677,37: in hac sinodo domna Sophia abbatisa Gandersheimensis -as suas...ab archiepiscopo recepit. 40 ROTUL. pip. 2 Henr. II p. 39: super terram -arum et heremitarum. *expression nunna religiosa*: nonne: GOSC. CANT. transl. Aug. II 31 col. 45^D: hortatu nunne religiose, que illum locum servabat.

équivalent à monialis: LIB. Domesd. (Somerset) I fol.

45 91 b: Eddida monialis tenet in elemosina de rege XII acras terre... due -e tenent de rege in elemosina II virgas terre. ORTL. chron. 1,20 p. 881,9: que prius apud Erinstein in -arum seu monialium vixit conversatione.

2) *religieuse professe* (-a dicata *sive* consecrata): Ivo pan. III 195 col. 1176^C: si reus fuerit inventus, ut cum velata et consecrata -a concubisset. LEGES Acthelr. 39 p. 257: nullus itaque Christianus -am Deo dicatam violet. INST. Cnuti I 7,1 p. 291: in consecrata sanctimonia aut -a.

3) *spéc.*: a) *femme mariée ou veuve ayant pris le voile*: HRABAN. *carm.* 95,4: post busta viri -a dicata Deo est. NECROL. III Iun. 29 p. 318: Iudita vidualis -a. CARTUL. Andegav. III p. 29,16 (XIe s.): huic Constantio... placuit de se facere monachum et de uxore sua nonam. b) *celle qui prend l'habit sur son lit de mort*: CARTUL. Redon. 62 p. 160 (c. 1140): uxor Iofrenii...cum moretur et -a velata ficret, duodecim denarios in elemosinam pro sua anima tribuit (*cf.* monachus ad succurrendum s.v. monachus I) B) 7). c) *péj.*: WALAHFR. Gall. 1,16: filiam tuam quam -a illa de te concepit et genuit. NOTK. BALB. *carm.* 6,6 p. 139: letus abis igitur caros visere propinquos/ carior illa tibi -a putatur ibi. YSENGR. VII 31: tu monachus caperes, ... si ferrem, basia -e.

nonnaicus, -a, -um [nonna] *de nonne*: RUD. FULD. 15 Leob. 23 p. 131: puella quedam in habitu -o.

nonnana, -e *f.* v. *nonnanis*.

nonnanis, -is *f.* [nonna] *formes*: nonnanis: BENED. MOG. capitul. III p. 127,17. nonnana: GESTA Aldrici p. 100. *nonne, religieuse*: CONCIL. Mogunt. p. 267,2: ut condignam...custodiam habeant...monachi atque -es. CAPIT. reg. Franc. I p. 249,29 (a. 810): clerici et -es qui psalmos sciunt. GESTA Aldrici p. 100: *tercia (pars)* tribuatur canonicis...sancte matris ecclesie et -is que in ea cotidie oblationes Domino offerunt. BENED. 20 MOG. capitul. III p. 127,17: similiter et nonanes velate eadem poenitentia teneantur.

nonne *adv. (interrogatif) est-ce que...ne...pas* (PAPIAS: -e, nunquid non): THEGAN. Ludow. 44 p. 599,26: -e ille, qui est rex super omnes filios superbie? THIETM. 1,25: -e predixi, ne sic faceres? IVO epist. I p. 48: -e capitali sententia a iudicibus puniretur? HIST. de via Hier. 125 p. 223: numquid non estis Franci? -e propter mortem subeundam venistis. ORD. VIT. hist. XII 39 t. IV p. 458: -e iam dudum in planicie Anglis obviare desideravimus? ANON. gesta Hung. 8: nam canes statim ut audiunt verba dominorum suorum, -e in timorem vertuntur? WALTH. MAP nug. cur. V 5 p. 220: -e semper vinum habetis vobiscum?

nonnihil v. col. 1257 l. 27 ss.

nonnisi v. col. 1272 l. 20 ss.

nonno, -nis *m.* [nona; *cf.* nonarius] *forme* nono: DIPL. Karoli III 145 p. 233,6 (a. 886). DIPL. Odon. 11 p. 56,28 (a. 889). *pauvre de la matricule d'une église*: DIPL. Caroli II,II 269 p. 107,20 (a. 864): res quoque 45 quas dedit Airmarus, vir nobilis, ad stipendium pauperum quos -nes vocant. DIPL. Karoli III 145 p. 233,6 (a. 886): res quoque, quas dedit Hairmarus...ad stipendia matriculariorum quos nonones vocant. v. 2. *nonarius*.

nonnosus, -a, -um [nonnus] *respectable, vénérable (qualifiant un supérieur)*: TRANSL. sang. Dom. in Aug. 2: tuis me, pater -e, precatibus commendes. ib. 6: idem -us Uualdo.

nonnullus sive non nullus -a, -um *formes*: nonnullus:

MARIAN. SCOT. chron. a. 386. nonnullus: JOH. VEN. chron. p. 139,22.

1) *adj.*: A) (*sing.*) *sens indéfini, un quelconque, quelque*: EPIST. Tegerns. I 114: qui clericus sepe numero nobis ingressit scrupulum -ius offensionis. ARNO RECHERSB. scut. col. 1507^B: licet eos -e indiscretionis coarguant eo quod a Patribus terminos constitutos excedant. *dans une expression (adv.)*: -o tempore: pendant un certain temps: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 290,46: de carcere -o tempore probatus relaxabatur. BERNOLD. chron. a. 1084 p. 440,19: Romano pontifici obedientiam iuravit, quam et -o tempore fideliter executus est.

B) (*plur.*) *sens numéral, quelques, un certain nombre de*: AGIUS epic. Hath. 10: -a adiciens alia. TRAD. Ratisb. 56: -orum noverit industria fidelium. WIDUK. 1,36: duo Liutharii et alii nobiles viri -i. RICHER. II p. 20: oppida -a. THIETM. 4,4: episcopis comitibusque -is. GIRALD. topogr. I 6 p. 28: -as forsitan in insula vineas fuisse. v. *nullus*.

II) *pronom*: A) *masc.pl.*: 1) (*sens numéral*) *quelques-uns, un certain nombre* (PAPIAS: -i, aliquanti, poene omnes, multi): a) *abs.*: THEGAN. Ludow. 20: illud sacrum ministerium plerumque a -is valde despicitur. 25 RICHER. II p. 10: acerrime dimicatum est, -is utrimque fuis. ORD. VIT. hist. VIII 17 t. III p. 370: -i Galchellum vocitabant. HUGO S. VICT. didasc. VI,XV p. 132,7: Zoroastres...quem -i asserunt ipsum esse Cham. b) *avec le gén.*: BERTHOLD. CONST. annal. a. 1057: -i hominum fulmine perierunt. MARIAN. SCOT. chron. a. 386: ut... grando nonnullos hominum interfecerit. c) *avec de et abl.*: GUILL. TYR. hist. rer. transm. XVI 10 p. 721: -i de maioribus regni principibus. d) *avec ex et abl.*: CAND. FULD. Eigil. I 5 p. 224: -i igitur ex nostris. 35 AGIUS vita Hath. 14: cum...-e ex sororibus...lectulo illius assiderent. THIETM. 6,8: -os ex hostibus.

2) (*sens indéfini, en corrélation avec quidam*) *certain*: OTTO FRIS. gesta 1,31: quibusdam comprehensis, -is occisis.

B) *neutre plur.*: 1) *s'appliquant à certains passages d'une œuvre littéraire*: a) *abs.*: HRABAN epist. 20 p. 426: de quo...omeliarum nomine -a dixerunt. b) *avec le gén.*: EIGIL. STURM. prol.: -a eorum que scripsi, vidisse me testatus sum. 2) *s'appliquant au temps (peu de temps, quelque temps)*: CARTUL. Pared. Mon. 107 p. 57 (post 1065): post -a...sentiens sibi mortem vicinam.

nonnumquam *adv. formes*: nonnumquam: TRAD. Ratisb. 38 (a. 863?). nonnumquam: GERARD. MORES. delib. p. 122,136 et passim. 1) *parfois, quelquefois*: WANDALB. martyr. prop.: hic mihi -m sanctorum nomina leges/carminis excedent. AGIUS vita Hath. 9: -m suis tulit, quod aliis tribuere posset. GUILL. PICT. gesta p. 90,38: prelio decernere minati sunt -m sed

ausi nunquam. HUGO S. VICT. didasc. VI,IV p. 118,23: sic divina pagina multa secundum litteralem sensum continet, que et sibi repugnare videntur et -m absurditatis aut impossibilitatis aliquid afferre. ORD. VIT. hist. VI 1 t. III p. 1: dente canino -m inertes lacerant. ALEX. NECK. nat. rer. II 190 p. 344: (*arrogans*) -m suram sure superponit.

2) (*avec idée de répétition*) souvent, fréquemment: AGIUS vita Hath. 18: ut -m accidere solet. NIGEL. WIREK. contra cler. p. 154: consumptis in huiusmodi -m diebus et noctibus in hoc labyrintho.

nonnus, -i m. [*gr. νόννος 'père'*] 1) *supérieur d'une abbaye*: CAPIT. reg. Franc. I p. 347,12 (a. 817): ut qui preponuntur -i vocentur; hoc ex paterna reverentia (*cf. BENED. ANIAN, reg. XLIX p. 529*) SMAR. reg. Bened. col. 913^D: sicut tunc apud illos paterna exhibebatur reverentia, ut priores vocarentur -i (*cf. nonnosus*).

2) *moine*: RIMB. Ansc. 10: socium illi ex vestra fraternitate...abbas invenit -um Witmarum. FROUM. epist. 56 (a. 1001): frater noster -us Eicino...monasterium regressus. PASS. Thiem. I 49: condidit ille duas potes hic quas cernere cellas; / hac -os statuit, nonnas sed in arce locavit. TRAD. Werd. 98 p. 62,12 (c. 1150): sollicitus de vite sue incerto -us Hogerus...tradidit predium suum.

nono, -nis m. v. *nonno*.

nono 1. [*nonus*] *décaler le résultat de huit colonnes sur l'abaque*: HERIG. rat. abac. (Gerbert éd. Bubnov p. 225): decenus mille milenus simplex c. d.d. -abit aeqd [ab eo quem cuiusque divisor denominationem dividet].

nonoiesimus, -a, -um v. *nonagesimus*.

nontio l. v. *nuntio*.

nonnunquam v. *nonnunquam*.

non unum v. *col. 1360 l. 34*.

nonuplus, -i m. [*nonus*] *multiple de neuf*: FRUTOLF.(?) 35 rythmimach. 1,7: ex impari vero eiusdem generis (*sc. multiplicis sint species*): tripli, quincupli, septupli, -i (*cf. Odo CLUN. mus. col. 795^D*).

nonus, -a, -um 1) *adj. neuvième*: A) *en général*: WANDALB. mens. 233: -um nunc anni censemus in ordine mensem. RIMB. Ansc. 30 p. 61: cum ecce -o die populus Suconum...coepit angustari. THANGM. Bernw. 12 p. 763,38: -us post Sehardum Thiethardus antistes nobis preficitur. WALTHARIUS 982: at -us pugne Helmnod successit. WIDUK. 1,35: ex agrariis militibus -um quemque eligeris. CARTUL. S. Cyr. Nivern. 6 p. 17 (a. 1050): domnus Leo -us sancte Romane sedis...firmavit. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1057 p. 270,27: Stephanus -us est nominatus. OTTO FRIS. gest. 1,5 p. 21: iuxta Boetii -am regulam. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VI 17 p. 263: -am *aciem* vero. ib. XIX 1 p. 883: Latinorum patriarcha -o.

B) *pour indiquer la date* (annus, dies, luna): EIGIL. Sturm. 11 p. 370,15: et -o iam tunc ex quo in eremo

habitare coeperat anno. THIETM. 4,28 p. 165,21: -o Kalendas Maii. WIPO gest 40 p. 60: anno quoque millesimo -o atque trigesimo. CARTUL. Roman. compl. 142 p. 39 (a. 1051): VIII kal. Aprilis, luna -a. GUILL. TYR. hist. rer. transm. VIII 24 p. 361: capta est autem predicta civitas anno ab incarnatione Domini millesimo nonagesimo -o. *avec decimus (dix-neuvième)*: HRABAN. carm. 2,1,7: nam et -us est decimus octingentesimus annus, / ex quo Salvator venit in arva pius. GUILL. TYR. hist. rer. transm. XI 14 p. 479: -a decima die mensis.

C) *pour indiquer l'heure (avec hora) la neuvième heure (environ trois heures de l'après-midi)*: ANNAL. Xant. a. 840: tercia die rogationum hora -a. GERH AUG. vita Udalr. 4 p. 392,41: hora diei -a. WALTHARIUS 1343: taliter in -am conflictus fluxerat horam. JOH. ABRINC. p. 5: has namque horas, scilicet primam, tertiam, sextam, -am elegerunt... -am, quis in ea idem Salvator in cruce pendens spiritum emisit. FULCH. hist. Hier. III 37 p. 747: hora diei iam pretereunte -a.

D) -a pars, *redevance de la neuvième partie de la récolte (due à l'Eglise)*: DIPL. Karoli III 65a p. 111,28 (a. 882): augmentamus ad prescriptum locum -am partem de omni conlaboratu. DIPL. Arnulfi 31 (a. 888): 25 quomodo -as partes omnium rerum de XLIII villis... eidem prescripte capelle contulisset. DIPL. Henr. I p. 23 (a. 930): canonicis...-e partes cunctarum rerum que laborari atque singulis annis exigi videntur... concedantur. *spéc.* -a garba (*terrage*): ACTA pont. Rom. Gall. IV 19 p. 92 (a. 1131): nec de rebus vestris quicquam capient...preter -am garbam, quod vulgo terragium dicunt (*cf. col. 1371 l. 12 ss*).

II) *substantif*: A) *fémmin singulier*: 1) *la neuvième heure de la journée*: a) *en général* (UGUTIO: hec -a pro quadam hora diei). THANGM. Bernw. 5 p. 760,18: donec circa -am...ad mensam...consedit. BRUNO QUERF. ad Henr. II p. 703,9: tribus vicibus mane, meridie, -a, omnes ad occisionem ducebamur. WALTH. SPIR. Christoph. I 24 p. 76,28: cumque iam dies in -am declinaret. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1080 p. 325,14: post -am ergo belli conflictatio exorsa...ad usque noctem...perduravit. LIB. iudic. p. 262: a mane... usque ad -am sabbati. ODO DIOGIL. 6 p. 68: tentoria circa -am in partem alteram figunt. b) *emplacement du soleil à cette heure*: CARTUL. Clun. t. I 158 p. 158 (c. 910–927): unum curtilum qui terminat a terra Letaldi...a tercia via publica, a -a terra Amalberti.

2) *office célébré à none*: ALCUIN. cnch. col. 618^A: septem vices quibus se monachorum pia devotio consolatur, id est matutinum...-a. AMALAR. lib. off. IV 6,1 (éd. Hanssens t. II p. 429,31 sq.): -a continet nos per -am oram...status temporis, quando -a celebratur, designat fervorem studiorum. BENED. ANIAN. concord. col. 879^A: tertia, sexta et -a tres psalmi dicendi sunt.

EPIST. var p. 304,27: ut in estivo tempore post -am bibant fratres et postea ad capitulum pergant. ORDO ROM. XII 17 t. II p. 464: in his duobus diebus nec prima, nec tertia...nec -a...cantatur. TRANSL. Germ. Par. t. II p. 96: antequam fratres...-am more solito decantatam haberent. AELFR. colloq. p. 13: et iterum sur-reximus, et cantavimus -am. LANFR. const. p. 6: cantata -a exeat prior. GUILL. MALM. gesta pont. IV p. 284: adhuc non cantavimus -am. STATUT. Cisterc. p. 57 (a. 1154): in vigiliis Pasche et Pentecostes in primo loco pronuntietur officium de -a.

3) *redevance due à l'Église*: a) -a ou -e (*neuvième des récoltes, en principe*) (cf. col. 1370 l. 21 ss.): CARTUL. S. Mar. Paris. t. I 322 (a. 829): sed et medietatem -arum eis attribuimus, que de rebus ecclesie nostre ab eis qui utuntur nostre ecclesie conferuntur. DIPL. Caroli. III p. 14 (a. 898): quia...ex eadem quinta prefata mater ecclesia -am acceperat. VITA Ger. p. 309: -as etiam iubebat seorsum recondi, que in diversis pauperum necessitatibus dispensarentur. VITA Guidon. V p. 836: quaesivit ab eis ut...res pauperum et ecclesiarum, -as, primitias ablatas redderent. DIPL. Otton. II 165 p. 186,27 (a. 977): -am de omnibus nostris curtibus... ad iam dictum monasterium. DIPL. Conr. II 228 b p. 312,12 (XIe): addidit eis dominus abbas -am de Buobardo et II mansos. SIGEBERT. GEM. Deod. p. 472,33: -as omnium reddituum episcopii...usibus suis subtraxit...ecclesie...superaddidit. CARTUL. Rhen. med. I 368 p. 426 (a. 1069): confirmamus -as de possessionibus circumvicinis. DOC. PORT. dic. part. 81 p. 69 (a. 1102): do vobis ipsa meas -a de ipso casal iam dicto. CARTUL. S. Lupi Trec. 105 p. 145 (a. 1190): quandam partem decime, tam vini quam annone, quam indigene -as vocant. COD. DIPL. Arp. cont. VI p. 194 (a. 1198). CARTUL. S. Petri Trec. 98 p. 103 (a. 1200). *spéc. none royale, perçue sur le domaine réservé*: DIPL. Caroli III 86 p. 195 (a. 916): -am indomnicatam de suprascripto fisco (cf. CARTUL. Compend. t. I 4 p. 13 a. 916). b) -a et decima ou -e et decime, (*double dîme*) *none et dîme perçues par l'Église*: CAPIT. reg. Franc. I p. 179,16 (c. 810—13): ut qui ecclesiarum beneficia habent, -am et decimam...donent. CONCIL. Mogunt. p. 271,12: et -am et decimam reddant. CARTUL. Matic. p. 45 (a. 816): omnes qui beneficia ex eadem ecclesia habebant, -as et decimas annis singulis de eisdem beneficiis darent. CAPIT. reg. Franc. I p. 287,30: de -is et decimis considerandum est, ut de frugibus terre et animalium nutrimine persolvantur. GESTA Aldrici p. 175 (a. 840): quod quandam villam...possideret...de qua per singulos annos -as et decimas et legitimos census partibus matris ecclesie...persolveret. CAPIT. reg. Franc. II p. 331,10 (a. 865): de -is et decimis ad casus Dei reddendis. HINCM. REM. epist. col. 15^c: -as ac decimas ad restaurationes tectorum. CARTUL. S. Cyr, Nivern. p.

18 (a. 903): ut...aliquid ex -is et decimis nostri episcopatus inibi concedere dignaremur. DIPL. Ludow. IV 9 (a. 938): decime et -e dominicalium rerum. FLODOARD. hist. col. 199^B: ut capellas ad ipsam pertinentes cum -is et decimis episcopus Remorum retineret. CARTUL. Matic. p. 74 (a. 948): -as et decimas eiusdem fisci...concedimus. CARTUL. S. Cruc. Aurel. 64 p. 127 (a. 979): monasteria et villa cum -is et decimis quas ipsa ecclesia...accipere consuevit. ib. 39 p. 83 (a. 990): statuendo de -is et decimis,...sicut in capitularibus et preceptis regum insertum est.

B) *fémelin pluriel (forme: nones: CARTUL. Sangall. I 180 p. [a. 804]) nones (le 5 ou le 7 du mois): 1) en général*: WANDALB. Martyr. 34: hinc -as Idus statuerunt atque kalendas. PAPIAS: -e a nundinis vocate id est publicis conventionibus vel mercemoniis...-e pluraliter declinantur semper usu...-e dicte a nundinis vel quod nonus sit dies ante idus.

2) *dans l'expression de la date*: a) *à l'abl. s'il s'agit du jour même des nones*: WIDUK. gest. 3,76: defunctus est -is Maii. LEGES Emer. (SS. II p. 460): in -is Novembris corpus beati Henrici...elevavit. b) *à l'acc., s'il s'agit d'un jour précédant les nones*: CARTUL. Sangall. I 180 p. 170 (a. 804): facta carta...pridie nones iulii. ANNAL. Xant. a. 848: II -as Februarii. THANGM. Bernw. 19 p. 767,27: secundo -as januarii. THIETM. 7,66: in sequenti dominica die, id est tertia -as Novembris. CARTUL. Cormar. 38 p. 78 (c. 1026—40): in festivitate Sancte Marie que celebratur IIII -as Februarii. CARTUL. S. Florent. Pictav. 73 p. 98 (a. 1059): pridie -as aprilis, die dominico. GESTA Franc. expugn. Hier. 7 p. 495: tertio -as Julii castra moverunt. OTTO FRIS. gest. 2,1: II -as Martii. c) *au génitif*: VITA Pirm. I 10: quarto die -arum Novembrium depositio est sancti Pirmini. LUPUS epist. I 5 p. 42: pridie -arum iuniarum. DIPL. Arnulfi 98 (a. 892): data III -arum aprilium.

C) *masc. sing.*: DIPL. Otton. I 348 p. 457,38 (a. 967). CARTUL. S. Mar. Avenion 6 p. 7 (a. 1105).

nopellum, -i n. [*mha. noppe, all. Noppe*] 1) *flocon de laine*: ADAM PONT. utens. p. 133: calathos qui magis latine dicuntur quaxilla, pensis et -is plena videbamus. 2) *sens incertain*: CARTA a. 1034 (Morbio, Storia Novara p. 318,12): pro pecia una de terra gerba cum aliquantis -i.

nora, -e f. [*orig. inc.*] *aurora*: PAPIAS: -a, aurora, non dies.

[**norax**, -cis *erreur pour noxax*; cf. C. G. L. 4,126: noxa crimen aut peccata *criminel*: PAPIAS: -e, peccator, criminosus].

nordpars, -tis f. v. *northepars*.

nordus, -i m. *sive nordum* -i n. [*a. saxon north*] *nord*: CARTA XIIe s. (Stenton, Danelaw Charters p. 384): pro illa scilicet medietate que iacet ex -o inter salinam Godwini...et salinam Adamundi. v. *northus*.

nordwigena, -e m. [a. saxon. north et lat. gena] *habitans du nord*: ORD. VIT. hist. X 6 t. IV p. 31: barbarus -a...stridulum missile subito direxit.

norga, -e f. [a. fr. morgo 'morve' d'origine peu sûre; cf. REW 9570] *morve*: EGBERT. LEOD. rat. I 1575: sputa per os homines, -am de naribus edunt. PAPIAS: -a, sordes naris.

norgillis, -e [nord] *au nord*: CARTUL. Molism. 672 p. 498: unum pratum in -i angulo.

noricus, -a, -um I) *du Norique*: RICHER. II p. 48: pannis -is ea desuper duplicant. UGUTIO s.v. Noris: -us ensis; ibi enim optimi fiunt enses. ORD. VIT. hist. XIII 43 t. V p. 128: ense vel securi -a quam quidam illi iuvenis ibi administraverat, pugnare non cessavit. 2) *norvégien*: a) *adj.*: SAXO X 16,2 p. 288,30: plebs -a (cf. ib. p. 6,13. 363,16. 365,22. 427,19. 449,17). b) *subst.*: SAXO VIII 4,2 p. 218,15: Sueones -osque (ib. p. 362,30. 547,1).

norma, -e f. *formes*: nurma: GLOSS. cod. Casin. 401 p. 469,10. *abl. normate*: JOH. SCOT. carm. IX 87 p. 552. 1) *caractère de ce qui est droit*: A) *au propre*: 1) *droit chemin*: ALAN. INS. Anticlaud. IV 223 p. 113: componit equos auriga Sephye/ ne, si quadrigam Fronesis conscendat, eisdem/ indomitis, spaciuntur equis -amque relinquunt. 2) (*math.*) *équerre*: JOH. SCOT. glos. Mart. Cap. 394,16 p. 161,15: cum due linee, iunctis ex una parte capitibus, angulum faciunt rectum, et tamen figuram non faciunt quia non concludunt aliquid sed similitudinem -e. 3) (*architect.*) *équerre (d'un mur)*: HRABAN. univ. XXI,XI col. 564^A: structuram autem parietum ad -am fieri et ad perpendicularum respondere oportet. -a dicta a Greco vocabulo, extra quam rectum nihil fieri potest. componitur autem ex tribus regulis, ita ut due sint binorum pedum: tertia habeat pedes duos, uncias X, quas equali crassitudine politas extremis cacuminibus sibi iungat, et scemam trigoni faciant. id erit -a. UGUTIO s.v.: -a dicitur cementariorum ad quam oportet respondere structum parietis sine qua nihil fieri rectum potest, sed componitur ex tribus regulis, due sunt duorum pedum et tertia habet pedes duos et uncias X, qualibet equali transitione posita extremis cacuminibus sibi iungit ut formam scema trigoni faciunt; illud erit -a.

B) (*au figuré*) *rectitude*: ALAN. INS. Anticlaud. I 227 p. 64: que tamen effectu describere nolo, priusquam / -a iudicii vestri mens nostra probetur.

II) *norme, loi règle*: A) *en général*: UGUTIO s.v.: noma vel -a, id est lex. JOH. ALT. arch. VI p. 326: adest facinus, lex nutat, -a vacillat. ALAN. INS. planct. nat. p. 435: iuxta artis pictorie -am.

B) *règle, loi morale*: 1) *avec génitif*: WETT. Gall. I p. 257,27: vite -am exemplis patrum tenens. SEDUL. carm. LXXII 2 p. 224: vestre -a vie ne salebrosa fiat. HRABAN. epist. 15,7 p. 411,5: discretionis -am in omnibus servare. CARTUL. Gemet. 2 p. 3 (a. 838): ad

pristinam *rectitudinis* -am reducere omnimodis satagimus (cf. RICHER. II p. 234 et PETR. DAMIAN. epist. VI 10 col. 392^A). AMALAR. inst. can. col. 818^A: subditis -am vivendi...salubriter nossent prebere. ERMENR. ad Grim. I p. 536,17: tam dogma totius discipline quam -am recte vivendi ab eis didicisti (BERTHOLD. CONST. annal. a. 1077 p. 297,9). PETR. DAMIAN. epist. V 13 col. 363^D: illos tantum, quibus iuxta legitime sanctionis -am habere licet uxores. TRAD. Teg. 60 (a. 1048—68): cognoscant -am iusticie amplectentes (cf. DIPL. Henr. IV 171 a p. 223,7 [a. 1065] et OTTO FRIS. chron. 7,9 p. 319,31). GALTER. CASTIL. Alex. VII 326 col. 536^C: pervertere -am / iudicii nollet corruptus munere iudex. STEPH. FULG. Vital. II 3 p. 373: veritatis -a...custodiat. CARTUL. Templ. I p. 1 (a. 1119—26): certam vite -am habere desiderant. ANDR. CAPEL. 2,7,13 p. 326: quo in probitatis -a solide confirmato. 2) *avec adjectif*: WOLFARD. Waldb. 1,2,1(1): post multam tenui corporis macerationem..., oboedientiali -a sibi ingesta,...pontificii pervenit ad culmen. 3) *absolument*: RICHER. II p. 314: sua auctoritate per nos correctum ad -am reducemus. CARM. imag. 21,4,3: quo se nec pietas penitus nec -a reclamet. COD. Udalr. 30,1: insigni forma, statura, stemate, -a / presul Guntharius claruit.

C) *règle (de foi ou de vie chrétienne), précepte*: 1) *avec génitif*: GESTA Aldrici p. 12: amator religiositatis christiane -e (cf. ACTUS pont. Cenom. p. 301). RUOTG. COL. 33 p. 34,20: secundum perspicuam apostolice -am doctrine. GERARD. SUESS. Rom. metr. col. 184^A: ut gradientur / per fidei -am. VITA Bonif. III 13: de symbolo et fidei ecclesiastice -a. CARTUL. Clun. I 288 p. 288 (a. 927—28): omnibus sub -a catholice fidei militantibus (cf. AIMOIN. FLOR. gesta Franc. p. 28). PASS. Ursul. 2: preter baptismatis -am. NADDA Cyr. I 14,10: quatenus iuxta apostolorum -am illis esset 'cor unum et anima una'. PETR. DAMIAN. epist. V 8 col. 350^D: nosmetipsos extra eorum -am castigare. EKKEH. IV bened. I 31,14: -am perpende crucis. OTTO FRIS. gesta 1,48 p. 68: contra catholice -am ecclesie doctrinam instituens. 2) *avec adjectif*: ACTUS pont. Cenom. p. 33: secundum -am ecclesiasticam. VITA Gang. p. 157,11: scripturas tamen -e ecclesiastice. ADSO Frod. p. 73,13: lucida divine diffundens dogmata -e.

D) *règle d'un ordre religieux*: 1) *définie par le nom de son fondateur ou de ceux qui la pratiquent*: VITA Winn. I p. 773,20: studebat iuxta -am beatissimi Benedicti plus amari quam timeri. VITA Anseg. p. 632: secundum egregii Patris Benedicti -am ut vitam degerent. DIPL. Caroli II p. 4,13 (a. 861): sub -a et regula sancti Benedicti...militare (cf. CARTUL. Salvan. I p. 2 [a. 1162]). AGIO hist. Vabr. p. 324: multi monachorum sancti Benedicti -am negligere coeperunt. CARTUL. Saviniac. 632 p. 309 (c. 1028): freti munimine -e eximii patris Benedicti. CARM. Cent. CXVI p. 343:

hic -am sancti recitat lector Benedicti. ERMENT. mirac. Philib. p. 5: reliqua coenobia sub -a sancti Columbani degentia. GISLEM. Droct. p. 539,27: iuxta -am sanctorum patrum, Antonii scilicet et Basillii. VITA Gisl. p. 790: regulariter sancti Basillii -am servavit fortiter. VITA Chrod. p. 564,33: -am eis instituit qualiter in ecclesia militari deberent. DOC. Ar. 147,17 (a. 1015): pontificis Eimperti -am et vestigium ego Albertus secutus. CARTUL. S. Alb. Andegav. I 27 p. 47 (a. 1038): patris nostri -am. VITA Annon. I 1,28 p. 478a,14: ad -am Sigebergensium vivere instituit. DOC. Port. reg. I 155 p. 185 (a. 1136): illis hominibus qui in ea... vitam secundum habitum -e tue duxerint et commemorati fuerint. ACTA pont. Rom. Hispan. I 89 p. 374 (a. 1162): ordo monasticus, qui secundum Deum et beati Benedicti regulam et -am fratrum Cisterciensium in vestro... monasterio... inviolabiliter observetur. 2) *définie par un de ses éléments essentiels*: VITA Mauri p. 276: secundum regularis institutionis -am. ASTRONOM. Ludov. p. 622: fecit componi ordinarique librum canonicè vite -am gestantem. RUF. FULD. Leob. 11: monasteriis custodiam et regularis discipline -am instituit. EIGIL. Sturm. 14 p. 371,35: cum... ad monastice discipline -am sua corpora mentesque... inclinassent. DIPL. Ludov. Germ. 138 (IX s. ex.): ibique canonicè religionis -am statueret. ARDO Bened. p. 214,43: sancteque conversationis -am pandentes. HILDEG. EPISC. Faron. p. 188,22: monachilis inibi -am primum religionis docuerunt. VITA Godon. I p. 444: conversionis quoque -am sub monachico habitu servare instituens. VITA Drausii (AA.SS. Mart. I p. 408): religiosorum quoque virorum congregatiunculam ibidem sub sancte vite -a degentem. VITA Magl. p. 223: monachice -am habentes religionis. CARTUL. S. BENED. Floriac. p. 111 (a. 938): predictum cenobium... refflorescere ad -am monastice religionis audimus. VITA Bertini III p. 127: sub -a monastice religionis educatus. ODO CLUN. serm. col. 723^C: coenobiis qui -am sancti propositi fideliter ac religiose promulgarunt. FOLC. gesta Bert. p. 144: regularis vite -am servabat (cf. CARTUL. Lerin. 36 p. 35 (a. 1046—66). THANGM.(?) transl. Epiph. 10: iuxta -am monasterialis vite. CARTUL. Roman. 46 p. 58 (a. 986): ODILO SUESS. transl. Sebast. p. 385: omnium sub -a coenobitalis discipline degentium. BERTHOLD. CONST. annal. a. 1075 p. 277,43: canonicè constitutionis -a. 3) *définie par un adjectif*: CARTUL. Paris. I p. 47 (a. 829): regularem -am tenere (cf. VITA Acaun. p. 332,8. CARTUL. Userc. 46 p. 78 [a. 997]. RAIN. mirac. Gisl. [AA. SS. Ben. II p. 796]). DIPL. Caroli II, I p. 69,15 (a. 843): ubi quidem olim -a monastica claruit (cf. DIPL. Catal. I p. 257,16 [a. 951]; VALCAND. Hild. col. 589^A). CARTUL. Epternach. 167 (a. 926—31): sub canonicali -a enutritus. DIPL. Ludov. IV 38 (a. 951): iuxta -am monachicam vindicare. ORD. VIT. hist. VI 4 t. III p. 15:

novitiorum copiam monachili -e mancipavit. VITA Annon. IV 4,4,2: extractis domibus coenobialibus -as salvificas providus ordinat. 4) *dans des expressions signifiant 'faire profession monastique'*: CARTUL. Clun. 3208 p. 345 (a. 1049): ego -am sancti Benedicti suscipere cupiens. FALCO chron. p. 85: eidem sub regulari -a sese Deo servitutum commisit.

E) (*math. et astron.*) *règle, principe*: GERBERT. de norma rationis abaci (éd. Bubnov p. 23): ipsa -a rationis aut neglecta aut funditus ignorata. HERIG. reg. p. 209: in infinitum protendere ipsam -am abaci. WAZO? gerb. reg. p. 247: quantum extenditur hec -a abaci. DOM. GUNDISS. div. philos. p. 121: astronomia nomen compositum est ab 'astro' et 'norma' quod est regula. inde astronomia dicitur quasi -a astrorum i.e. lex sive regula.

F) (*arts libéraux*) *règle*: CARM. IXe s. (MGH, Poet. I p. 408 n^oXX 2): grammaticè -am querere rectiloquam. ODO CLUN. mus. col. 803^C: ceteras vero rhythmicè -as. ALAN. INS. Anticlaud. III 133 p. 93: pugil logicus... excusat... tropos, in -a scema reducit. RICHARD. S. VICT. trin. col. 980^D: cum homo hominem gignit hunc parentem, illum prolem; hunc patrem, illum filium; hunc genitorem, illum genitum -a loquendi dicere consuevit.

III) *par méton.*: A) *communauté (monastique), les moines*: DIPL. Caroli M. 98,19: Gundelardus abba una cum -a monachorum (cf. DIPL. Caroli III p. 42 [a. 899]. CARTUL. S. Andr. Vienn. p. 271 [a. 1075]. CARTUL. Celsiniac. 166 p. 151). TRAD. Wizenb. 201 p. 192 (a. 807): Iustolfus episcopus cum -a plurima preesse videtur (cf. TRAD. Frising. 344 [a. 815] et 386 a [a. 817]). ACTUS pont. Cenom. p. 80 (IXe s.): monachorum -am amplificavit. TRANSL. Magl. I p. 379: collegium -e monachorum in Britania gubernabat. VITA Bereg. p. 527^E: qui cum... vellet in sua diocesi -am sancte religionis augmentare. MIRAC. Sind. p. 155: magna -e monachalis luminaria.

B) -a christianitatis *chrétienté*: ACTUS pont. Cenom. p. 155 (IXe s.): ad totam christianitatis -am ornandam. ib. p. 155: eo quod inibi pagani christianitatis -am auserunt. ADAM BREM. p. 159,18: pro amplectanda -a christianitatis certans.

III) *ce qui est conforme à la règle (morale), exemple, modèle (en parlant d'une personne ou de sa vie)*: WALAHFR. Blaithm. 58: mente humilis, lingue custos et -a bonorum. WANDALB. martyr. 629 exemplum fidei parendi et -a salubris... Abraham. HRABAN. carm. 19,33: omnibus exemplum vite sis -aque recti. THEODULF. carm. II 30 p. 453: quorum vita mihi -a salutis inest. CARM. Salisb. 7,4,E p. 642: iugiter bonitatis amator, / -a sacerdotum factus, veneratio plebis, SEQ. ined. 53,50,10: a -a tuorum, o Maria. PURCH. Witig. 325: Witigovo, -a bonorum. ORD. VIT. hist. VIII 6 t.